

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

ANTİK MİSİR'DA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

Ferhat AYDIN

Danışman

Prof. Dr. Hakkı Şah YASDIMAN

İZMİR- 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Antik Mısır’da Din ve Siyaset İlişkisi” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Ferhat AYDIN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Antik Mısır’da Din ve Siyaset İlişkisi
Ferhat AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışma, antik Mısır’da din ve siyasetin merkezi olan firavunluk sistemini incelemektedir. Antik Mısır’da adına “Firavunluk” denen monarşik yönetim biçimi temelini antik Mısır dininden almıştır. Bu dinî anlayışa dayalı siyasi yapı Mısır’ı ve çevresini, çeşitli aşamalardan geçerek, toplamda üç bin yıl yönetmiştir. MÖ 3200’den MÖ 330’a kadar süren Mısır’daki dinî anlayış gerek antik dinleri gerekse bölge ile ilişkisi bulunan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri etkilemiştir. Aynı zamanda Kur’an’da da Mısır Firavunluk sistemine dair reddiye içeren ayetlere yer verilmiştir. Bu çalışmadaki amaç Antik Mısır dinî sisteminin monarşik düzeni nasıl etkileyip şekillendirdiğini ve aynı şekilde monarşi içindeki hareketlilikten de ne şekilde etkilendiğini ortaya koymaktır.

Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın önemi, amacı ve sınırları tanımlanmış, kullanılan yöntem ortaya konulmuş ve konunun araştırılması sürecinde karşılaşılan zorluklar açıklanmıştır.

Birinci bölümde, Mısır’ın coğrafi yapısı ve tarihi hakkında genel bilgiler verilmiş, Hanedanlık Dönemi olarak adlandırılan firavun hanedanlığının kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süre, tarihsel gelişmeler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Mısır din ve mitolojisinin tanımlanmasıyla ilgili karşılaşılan problemlere ele alınmıştır ve Mısır uygarlığının din ve mitolojisi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Yine bu bölümde Mısır krallığıyla ilişkili tanrılar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Mısır krallığının merkezi olan firavun sisteminin siyasi ve dini karakteri ele alınmış; firavunun sıfatları, tanrısal kökeni, firavun hakkında söylenen menkıbeler ve firavunun ahiretteki durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuçta ise, üç ana bölüm değerlendirilerek, Antik Mısır'daki din ve siyaset ilişkisi konusunda ulaştığımız sonuç belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Mısır, Krallık, Firavun, Mitoloji, Monarşi.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Relationship Between Religion and Politics in Ancient Egypt
Ferhat AYDIN

Dokuz Eylöl University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

This study is purpose on the investigation of the pharaoh system, which is the center of religion and politics in Ancient Egypt. In Ancient Egypt, the monarchic form of government called “Pharaoh” was based on ancient Egyptian religion. The political structure based on this religious understanding has ruled Egypt and its surroundings through various stages for a total of three thousand years. This religious understanding, which lasted from B.C. 3200 up to B.C. 330, influenced both ancient religions and others such as Judaism and Christianity, which had relations with the region. At the same time, the narrative of the rejection of the Egyptian Pharaoh system is also mentioned in the Qur'an. The aim of this study is to show how the ancient Egyptian religious system influenced and shaped the monarchic order and how it was affected by the mobility within the monarchy.

In the first chapter, general information about the geographical structure and history of Egypt is given and the period from the foundation of the pharaoh dynasty, which is called the dynasty to the collapse, is evaluated by considering the historical developments.

In the second chapter, the problems encountered in the definition of Egyptian religion and mythology are given and a general evaluation is done about the religion and mythology of Egyptian civilization. In this section, information was given about the gods associated with the Egyptian kingdom.

In the third chapter, the political and religious character of the pharaoh system, which is the center of the Egyptian kingdom, is discussed; Pharaoh 's title, divine origins, legends about pharaoh' s and information about the status of the Hereafter is discussed.

In the conclusion, after discussing three main sections briefly, we evaluate the relationship between religion and politics in Ancient Egypt

Keywords: Ancient Egypt, Kingdom, Pharaoh, Mythology, Monarchy.

ANTİK MİSİR'DA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MİSİR DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. MİSİR HANEDANLIĞININ KURULUŞU	26
1.2. ANTİK MİSİR KRONOLOJİSİ'NDE MİSİR HANEDANLARI	28
1.3. MİSİR KRONOLOJİSİ VE ÖNEMLİ HÜKÜMDARLAR TABLOSU	29
1.4. ESKİ HANEDANLAR DÖNEMİ	33
1.4.1. Antik Mısır Medeniyetinin Kuruluşu	33
1.4.2. Piramitler Çağı	36
1.4.3. Eski Hanedanlık Döneminin Çöküşü	39
1.4.4. Eski Hanedanlık Dönemi Kültür Yapısı	39
1.5. BİRİNCİ ARA DÖNEM	40
1.6. ORTA KRALLIK DÖNEMİ	42
1.6.1. Düzen Kurucu Mentuhotpe'ler	43
1.6.2. Ulusal Propaganda	44
1.6.3. Antik Mısır Tarihinin En Güçlü Firavunu	48
1.6.4. Orta Krallık'ın Çöküşü	50
1.7. İKİNCİ ARA DÖNEM	50
1.7.1. Hyksos'lar Dönemi	50

1.7.2. Kültürel Etkileşim	53
1.8. YENİ KRALLIK DÖNEMİ	54
1.8.1. Antik Mısır'da Emparyalist Politikanın Gelişimi	55
1.8.2. Asya Fatih III. Tutmotis	59
1.8.3. IV. Amenofis/Akhenaton Dönemi	63
1.8.4. II. Ramses Dönemi	68
1.9. GEÇ DÖNEM	71
1.9.1. Yabancı Hükümdarlar Dönemi	71
1.9.2. Libya'lı Hükümdarlar	72
1.9.3. Pers Hükümdarlığı	74
1.9.4. Büyük İskender Hükümdarlığı	76

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK MISIR DİNİ VE TANRILARI

2.1. ANTİK MISIR DİNİ	77
2.1.1. Antik Mısır Dini ve Dinin Tanımlanmasında Karşılaşılan Problemler	77
2.1.2. Antik Mısır Mitleri	82
2.2. ANTİK MISIR TANRILARI	85
2.2.1. Antik Mısır Tanrılarının Genel Özellikleri	85
2.2.2. Antik Mısır Tanrılarının Doğası	88
2.3. YARATILIŞ MİTLERİNDE MISIR TANRILARININ DOĞUŞU	91
2.3.1. Heliopolis'in Güneş Tanrısı	91
2.3.1.1. Nun	91
2.3.1.2. Güneş Tanrısı Atum (Ra)	93
2.3.1.3. Shu ve Tefnet	93
2.3.1.4. Gökyüzü Tanrısı Nut	94
2.3.1.5. Yeryüzü Tanrısı Geb	94
2.3.1.6. Osiris	95
2.3.1.7. İsis	96
2.3.1.8. Set	96
2.3.2. Memphis'in Ptah'ı	97

2.3.3. Hermopolis Ogdoadı	100
2.3.4. Teb'in Yüce Tanrısı Amon	102
2.4. İNSAN DOĞASININ TANRISALLIKLA İLİŞKİSİ	105
2.4.1. Ka (Benlik)	106
2.4.2. Ba (Tin/Ruh)	107
2.4.3. Akh (Ruh)	108
2.4.4. Sahu (Mumya)	109
2.4.5. Ran (İsmin manevi ifadesi)	109
2.5. ANTİK MİSİR DİNİNDE HENOTEİZMİN POLİTEİZM VE MONOTEİZM İLE İLİŞKİSİ	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK MİSİR'DA DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. ANTİK MİSİR'DA KRALLIĞIN DİNLE İLİŞKİSİ	115
3.2. KRALLARA/FİRAVUNLARA ATFEDİLEN SIFATLAR	120
3.2.1. Horus	121
3.2.2. Nebty	122
3.2.3. Altın Horus	123
3.2.3. Aşağı ve Yukarı Mısır Kralı (swty-bity)	124
3.2.4. Doğum İsmi	125
3.3. TANRISAL KRALLIK VE İLAHİ SOY	125
3.4. NARMER PALETİ VE TOPUZ BAŞLARI	129
3.5. KRALLIĞIN TEORİK TEMELİ: KRALLIK MİTİ	134
3.5.1. Osiris'in Öldürülmesi	135
3.5.2. Sadakatli Eş ve Cefakâr Anne İsis	139
3.5.3. Horus'un İntikamı	141
3.6. TANRI HORUS'UN ENKARNASYONU OLARAK FİRAVUN	144
3.6.1. Horus (Heru veya Horu)	146
3.6.2. Yaşlı Horus (Heru-ur)	147
3.6.3. Memfis Teolojisine Göre Düzen ve Koasun Mücadelesi	148
3.6.4. Edfu'lu Horus (Heru-Behudet)	152

3.6.5. Doğunun Tanrısı Horus (Horahte)	152
3.6.6. İki Ufkun Horusu (Ra-Heru-Ktuti)	153
3.6.7. Osiris ve İsis'in Oğlu olarak Horus	154
3.7. DÜZEN KURUCU OLARAK FİRAVUN	155
3.7.1. Adaletin Kişileştirilmiş Hali Olarak Firavun: Maat	156
3.7.2. Hükümet ve Bürokrasi	161
3.7.3. Vezir	162
3.7.4. Memurlar	163
3.8. YARATICI TANRININ “OĞLU” OLARAK KRAL	163
3.8.1. Bir Baba Figürü Olarak Tanrı Ra	163
3.8.2. Tanrının Biricik “Oğlu”	165
3.8.3. Tanrının “Oğlu” Ünvanının Kullanılmasının Dini ve Siyasi Nedenleri	167
3.9. ÖTE DÜNYANIN SAHİBİ OLARAK FİRAVUN	170
3.9.1. Antik Mısır'da Ölüm Anlayışı	171
3.9.2. Antik Mısır'da Ahiret Anlayışı: Duat	174
3.9.3. Kralın Ölümü	177
3.9.4. Firavunun Göğe Yükselmesi	181
3.9.5. Firavunun Güneş Tanrısı ile Özdeşleşmesi	185
3.9.6. Siyasi Krizlerin Dinsel Düşünceye Etkisi	186
3.9.7. Öte Dünyanın Yargıcı Olarak Firavun	189
3.10. FİRAVUNLARIN FİZİKSEL YENİLENMESİ	193
3.10.1. Sed Festivali	193
3.10.2. Sed Festivali Alanına Dair Bulgular	194
3.10.3. Sed Festivalinin Anlamı	195
3.10.4. Fiziksel Yenilenme: Firavun Koşusu	196
3.10.5. Festival Sarayı	197
3.10.6. Tanrı ve Tanrıça'ları Ziyaret	199
3.10.7. Firavuna Secde Eden Figürler	200
3.10.8. Tanrılardan Yenilenme ve Egemenlik Hediyesi	202
3.10. 9. Sed Festivalinin Bitişi	205
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	212

KISALTMALAR

AYD	Antik Yakın Doğu
Bkz.	Bakınız
BMDAE	British Museum Dictinionary of Ancient Egypt
Çev.	Çeviren
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EAE	Encyclopedia of Ancient Egypt
Ed.	Editör
ER	Encyclopedia of Religion
ERE	Encyclopedia of Religion and Ethics
İA	İslâm Ansiklopedisi
İSAM	İslâmî Araştırmalar Merkezi
MÖ.	Milattan önce
MS.	Milattan sonra
OEAE	The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt
Trans.	Çevirmen
TTK	Türk Tarih Kurumu
UK	United Kingdom
USA	United States of America
ÜFEF	Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire
yy.	Yüzyıl

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Hanedanlar Öncesi Mısır'ın Kronolojisi	s.19
Tablo 2: Mısır Kronolojisi ve Önemli Hükümdarlar Tablosu	s.29
Tablo 3: Antik Mısır İnancı'na göre Tanrıların Soy Ağacı	s.97
Tablo 4: Birinci İlahi Hanedanlık / Heliopolis'in Büyük Enneadı	s.127
Tablo 5 : Firavun Hanedanlığı öncesi Demigods Hanedanlığı Tablosu	s.127
Tablo 6: Üçüncü tanrısal hanedanlık	s.128

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Mısır'ın Uzaydan Görüntüsü	s.9
Şekil 2: Antik Mısır'da Bölgelerin Dağılımı.	S.9
Şekil 3: Mısır'daki Nil Havzası Bölgesinin Haritası Ve Hanedanlık Öncesi Dönemde Yerleşim Yerleri.	s.15
Şekil 4: Yeni Mısır Krallığının Bölgesel Kapsamını Gösteren Bir Harita, MÖ 1450	s.54
Şekil 5 : Şekil 5: Narmer Paleti, MÖ 3100-3050 Arası Mısır.	s.130

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ, KAYNAKLARI, KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

MÖ 3200-3050 yılları arasında Menes (Narmer) isminde bir firavun, bölgesel yönetimlere bölünen Mısır'ı tek çatı altında birleştirmiş, tarihin ilk ulusu olarak kabul edilen en uzun süreli devletini kurmuştur. Antik Mısır'da adına "Firavunluk" denen monarşik yönetim biçimi, temelini antik Mısır dininden almıştır. Bu dinî anlayışa dayalı siyasi yapı Mısır'ı ve çevresini, çeşitli aşamalardan geçerek, toplamda üç bin yıl yönetmiştir.

Mısır Bilimciler antik Mısır'ın, dinî inançlara göre şekillenmiş bir medeniyet olduğunu kabul etmektedirler. Metinler ister tarihsel, edebi, tıbbî, hukuki olsun ister kişisel yazışma olsun dinî imaları içermektedir. Mısır kültür ve medeniyetini oluşturan siyaset, astronomi, tıp, coğrafya, tarım, sanat, medeni hukuk gibi unsurlar din ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla Mısır'da din ve siyaset iç içe gelişme göstermiş ve kurumsallaşmıştır. Bunun temel sebebi, Mısırlıların dini, yaşamdan farklı bir olgu olarak görmemeleridir. Bu yüzden Mısır'da din ve siyaset ayrı alanlar olarak değil, bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Yakındoğu toplumlarında medeniyetin temeli krallıktır. Krallık, Tanrı tarafından tasarlanmış ilahi bir düzen ve medeni varoluş için bir ön şart olarak kabul edilmektedir.¹ Bu tanım dikkate alındığında Mısır medeniyetinin de politik, ekonomik, maddi, sanatsal ve entelektüel olarak ilerlemesi ancak firavun figürü etrafında gelişen güç ve ihtişamla mümkündür. Bu yüzden firavun, Mısır din ve siyasetinin merkezidir.

Mısır monarşisinin üç bin yıllık tarihi boyunca tanrı olarak hüküm süren firavunlar, pratikte Mısır tahtının tek meşru sahipleridir. Onların bu meşruluğu din ile kutsal hale gelir. Mısır'daki dinî anlayışa göre, firavun gök tanrısı Horus'un

¹ Henry Frankfort, **Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, The University of Chicago Press, London 1948, ss. 1-2.

yeryüzündeki yansımasıdır. Krallık mitinde Horus, krallığın dinsel meşruiyeti olan, ayrıca ilahi yönetimin firavunlara geçmesini sağlayan bir tanrı olarak sunulur. Horus, kötülük ve kaos tanrısı Set ile girdiği mücadeleyi kazanarak, tanrılar tarafından “İki Ülke”nin meşru hükümdarı olur. Bu mitsel anlatıdan hareketle, yönetim salt siyasi bir organizasyon olmanın ötesinde, tanrının tasarladığı bir düzen olarak kabul edilir. Bu düzenin koruyuculuğu yaratıcı tanrı tarafından firavun hanedanlığına devredilir. Bu yüzden Krallık Miti, Mısırlıların devlet anlayışını yansıtmaktadır.

Firavunların tanrının enkarnasyonu kabul edilmelerine ek olarak, V. Hanedanlıkta firavun güneş tanrısı Ra’nın oğlu kabul edilir. XVIII. Hanedanlığa gelindiğinde firavun güneş tanrısının “sureti” olarak tanımlanır ve bu Ptolemaios Dönemine kadar etkisini sürdürür. Firavun tahta çıktığında ve taç giyme töreninde güneş tanrısı rolünde davranır. Firavun öldüğünde ise Horus’un babası olan tanrı Osiris ile özdeşleşir. Böylece firavun, hükümdarlığını öte dünyada da devam ettirir.

Bu dinî anlayışa dayalı siyasi yapı Mısır’da tek kabul edilebilir yönetim biçimi olarak kalmıştır. Hatta Mısır’ın çöküş döneminde yöneticilik yapan yabancı hükümdarlar bile kendi meşruiyetlerini sağlayabilmek için firavun gibi ünvanlar kullanmışlar, Mısır dinine uygun ritüeller geliştirmişlerdir. Kendi hükümdarlarından başkasını kabul etmeyen Mısır halkı, sadece dinin meşruiyet gücü sayesinde yabancı hükümdarlar tarafından yönetilebilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Dinler Tarihi bakış açısıyla, antik Mısır dinî sisteminin monarşik düzeni nasıl etkileyip şekillendirdiğini ve aynı şekilde monarşi içindeki hareketlilikten de nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Mısır’da din ve siyaset firavun figürü etrafında gelişme gösterdiği için, burada dikkat edilmesi gereken husus, Antik Mısır dininin ve siyasetinin değerlendirilmesi yapılırken aslında ele alınacak konunun firavunluk sistemi olduğunun bilinmesidir.

MÖ. 3200’den MÖ. 330’a kadar süren bu dinî anlayış gerek antik dinleri gerekse bölge ile ilişkisi bulunan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinleri etkilemiştir. Batılı araştırmacılar Antik Mısır’ın özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık üzerindeki etkileri üstünde durmaktadırlar. Ayrıca Mısır’ın Firavunluk sistemine dair reddiye içeren anlatılara Kur’an’da da rastlanmaktadır. Firavunluk sisteminin Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinler üzerinde derin izleri bulunmasına, ayrıca Kur’an’da da geçmesine rağmen ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar oldukça azdır.

Ülkemizde özellikle Dinler Tarihi alanında Mısır dini üzerine yapılacak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır, bu sahada büyük bir boşluk görülmektedir. Bizim araştırmamızın alanının ilklerinden olması önemlidir. Dolayısıyla araştırmamızın ileride yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceğini düşünüyoruz. Araştırmamızın ayrıca karşılaştırmalı çalışmalara da katkı sağlayacağını, böylece alanındaki boşluğu dolduracağını umut ediyoruz.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu,

Firavunluk sisteminin gelişimini daha iyi anlayabilmek için, araştırmamızın giriş kısmında Mısır'ın coğrafyası ve jeopolitik konumu üzerinde durduk. Antik Mısır ırmak temelli bir ülke olarak kabul edilmektedir; bu yüzden coğrafyası ve jeopolitik konumuna değinilmeden Mısır medeniyetinin oluşum sürecinin anlaşılması zordur. Bu durumu gözeterek araştırmamızın kapsamına Antik Mısır devletinin ortaya çıktığı dönem, çevre ve kültürü dahil ettik.

Araştırmamızda Antik Mısır Devleti'nin kuruluşundan yok oluşuna kadar geçen süre ele alınmıştır. Antik Mısır tarihi ortaya konulurken, Manethon tarafından başlanan ve modern Mısır bilimcileri tarafından düzeltmeler yapılarak yeniden tasnif edilen kronolojiyi esas aldık. Bu kronolojiye göre farklı dönemlerde ortaya çıkan siyasi ve dini gelişmelere yer verdik. Ayrıca Antik Mısır tarihinin çöküş döneminde yabancı hükümdar değişikliği sık yaşandığı için Büyük İskender'in hükümdarlığına kadar olan döneme de yer verdik. Büyük İskender'in fethiyle Mısır devri kesin bir şekilde kapandığı için biz de araştırmamızı bu tarih ile sınırlandırdık

Araştırmamız kapsamında Mısır dini, mitolojisi ve tanrılarını ele aldık. Antik Mısır dini birbirine bağlı mantıksal bir sistemden ziyade, düzensiz şekilde bir araya getirilmiş inanç esaslarından oluştuğu için, Mısır dininin tanımı, bu tanımlamada karşılaşılan problemlere değindik. Mısır dininin tanımlaması yapılırken, daha anlaşılabilir olması bakımından genelden özele metodunu takip ettik. İlk önce genel bir din tanımı ve sonrasında antik Mısır dininin tanımını verdik. Amacımız Mısır dinini bütünüyle ele almak olmadığından, örneğin konumuz dışındaki ritüelleri kapsam dışında bıraktık. Firavunlara yoğunlaştığımızdan dolayı da, yine konumuz dışındaki Mısır halkının inançlarını kapsam dışında tuttuk. Mısır'da 2000'in üzerinde

tanrı bulunmaktadır; ama biz çalışma esnasında sadece krallıkla ilişki tanrılara değindik. Antik Mısır krallığının dinle ilişkisine ve bu bağlamda krallığın merkezi olan firavunun dinî ve siyasi karakterine odaklandığımızdan, firavunun sıfatlarına, tanrısal kökenine, bulunduğu makamın kutsallığına ve krallığın işlevine, firavun hakkında söylenen menkıbelere, öte dünyadaki durumuna değinerek araştırmamızın sınırlarını ve kapsamını belirledik.

Antik Mısır'ın ortaya çıktığı tarihten itibaren bölgede bulunan diğer antik dinleri, ayrıca Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semitik dinleri derinden etkilediğini gözönünde bulundurarak, önemli bulduğumuz hususlara dipnotlarda yer verdik. Çalışmamızda nesnel bir tutum ile tarihsel ve fenomolojik yöntemi esas aldık, değerlendirmemizi de buna göre yaptık.

1.3. Çalışmanın Kaynakları

Antik Mısır'la ilgili temel kaynaklarımız, *Ölümler Kitabı*, *Piramit Metinleri* ve *Tabut Metinleri*'dir. Antik Mısır'ın dini literatürünün büyük bölümünü oluşturan bu üç kaynak, "Eski Mısırlıların Kitabı Mukaddesi" sayılmaktadır. Bunlardan ilki ve en eskisi *Piramit Metinleri*'dir. IV. Hanedanın son firavunu olan Kral Unas'tan (MÖ. 2350) itibaren çeşitli büyü-lü-sözler lahit odalarına ve kral piramitlerine oyulur. Genel olarak büyü-lü-sözlerden oluşan *Piramit Metinleri*, ölü firavunun göğe yükselmesine ve tanrılar arasına kabul edilmesine yardımcı olur. Firavun öte dünyada karşılaşacağı farklı tehlikelere karşı bu metinlerden bilgi alır. Firavun, öte dünyada cennetin kapı bekçileri ve ilahi kayıkçıyla gireceği diyalogta doğru isimleri söylemesi ve meşruiyetini ispatlaması için bu metinlerden yardım alır. Mısır dini literatürü içerisinde ikinci ve en eski olan metin *Tabut Metinleri*'dir. VIII. Hanedanlık döneminden itibaren *Piramit Metinleri* yerine *Tabut Metinleri* yazılır. *Piramit metinleri*'nin aksine *Tabut Metinleri*, sadece kraliyet ailesi için değil, öte dünyada her insanın karşılaştığı tehlikelere karşı yardımcı olan bir metindir: Bu metinlere göre her ölen Mısır'lı öte dünyada "Osiris NN" olur. Öte dünya anlayışıyla ilgili bu değişim Mısır Bilimciler tarafından, dinî alanda "Demokratikleşme" olarak adlandırılır. Yeni Krallık, Üçüncü Ara Dönem ve Geç Dönemde ölümler için papürüse yazılan büyü-lü-sözlere *Ölümler Kitabı* denir. Bu metinler de aynı şekilde öte dünyada

ölülere yardım etmek için oluşturulmuş büyü-lü-sözlerdir.² Çalışmamızın birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu metinleri esas aldık.

Antik Mısır hakkında, Yunan ve Roma döneminden itibaren birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlar içinde en önemli olanı, tarihçilerin babası kabul edilen Herodot'tur. Yunanlı tarihçi Herodot, MÖ 450'lilerde Mısır'ı ziyaret etmiş ve bu esnada, antik Mısır hakkında yaptığı gözlemleri *Tarih* isimli eserinde derlemiştir.³ Antik Mısır tarihine yönelik ilk kapsamlı eser ise Mısırlı bilgin ve rahip olduğu bilenen Manetho (MÖ 300) tarafından yazılmıştır. Mısır hükümdarı II. Ptolemaios Filedelfos (MÖ 309–246) emriyle yazılan *Aegyptika* günümüze ulaşamamışsa da Manetho'nun halefleri *Aegyptika*'yı tekrar derleyip bir araya getirmiştir. Helenistik literatürde ismine yer verilmeyen fakat modern araştırmalarla önemi anlaşılan Manetho'nun listesindeki, ilk krallar Mısır tanrılarıdır. Mısır tanrılarından sonra ülkeyi yarı tanrı olan krallar yönetir. Hükümdarlık son aşamada tanrılar tarafından firavunlara devredilir. Manetho'ya göre Hanedanlık Döneminden itibaren Mısır tarihi, Mısır'ın kurucusu Menes'ten (Narmer) başlar ve Mısır'ı fetheden İskender dönemine kadar otuz hanedanlıktan oluşur.⁴ Antik Mısır hakkında birincil kaynaklardan sayılan diğer bir eser Yunanlı yazar Plutarkhos tarafından kaleme alınmıştır (MS 45-120). Plutarkhos, Mısır'ın İskenderiye şehrinde felsefe, retorik ve tarih dersleri görmüştür. Mısır dini üzerinde araştırma yapan Plutarkhos *Sur Isis et Osiris* (İsis ve Osiris) eserini yazmıştır.⁵ Çalışmamızda antik Mısır medeniyeti ve dini hakkında klasik kaynaklar sayılan bu üç eserin, konumuzla ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir.

Mısır metinlerine ve Yunanlı yazarların eserlerine ek olarak, başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde kurulan Mısır enstitülerinin ve ilgili müzelerde görevli araştırmacıların yaptığı çalışmalardan yararlanılmıştır. Günümüz araştırmacılarından Illinois Üniversitesi'nde Antropoloji profesörü ve Spurlock Müzesi'nin yöneticisi olan Douglas J. Brewer ile Chicago Üniversitesi

² Bu metinler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Erik Hornung, **Kadim Mısır Öte Dünya Kitapları**, çev. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2006, ss. 19-55; James P. Allen, "Pyramid Text, **OEA**, edit. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, III, ss. 95-97.

³ Herodot hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Rosalie and Antony E. David, **A Biographical Dictionary of Ancient Egypt**, Seaby, London 1992, ss. 51-52.

⁴ Manetho hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Rosalie and Antony E. David, ss. 71-72; Donald B. Redford (edit.), "Manetho", **OEA**, II, 336-337.

⁵ Plutark hakkında daha detaylı bilgi için bkz. J. Gwyn Griffiths, "Plutarch", **OEA**, III, 54-55.

Oriental Institute’inde araştırma görevlisi olan Emily Teeter’in ortak çalışması olan *Mısır ve Mısırlılar* kitabından faydalanılmıştır. Ayrıca Cambridge Üniversitesi öğretim görevlisi Mısır Bilimci Toby A. H. Wilkinson’un *The Rise and Fall of Ancient Egypt: The History of a Civilisation from 3000 BC to Cleopatra* (Eski Mısır: M.Ö. 3000’den Kleopatraya’ya Bir Uygarlığın Tarihi) adlı kapsamlı eserinden istifade ettik. Krallar Vadisinde bulunan mezar metinleri üzerine yaptığı araştırmalar ile tanınan Alman Mısır Bilimci Erick Hornung’un *Mısır Tarihi* kitabını da kullandık. Bunlar dışında Fransız araştırmacı Jean Vercoutter’in *L’Egypte ancienne* (Eski Mısır) eseri ile Sophie Desplancques’in *Antik Mısır* eserlerinden yararlandık. Türkiye’de yapılmış çalışmalardan, tarihçi ve sosyolog Prof. Dr. Afet İnan’ın Türk Tarih Kurumu tarafından ilk olarak 1956 yılında basılan *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* adlı eserinden birinci bölümde istifade ettik.

İkinci bölümde Mısır din ve tanrıları incelenirken, antik Mısır çalışmalarına öncülük etmiş olan ve bu alana yeni bir medot kazandıran (Tarihe göre sıralama metodu) İngiliz Mısır Bilimci Sir William Flinders Petrie’nin *The Religion of Ancient Egypt* (Antik Mısır Dini) eserinden yararlanılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde 20. yüzyılın en önemli Mısır Bilimcilerinden olan E.A. Wallis Budge’nin (1857- 1934) *The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*, adlı iki ciltlik müstakil eserinden faydalanılmıştır. Ayrıca, günümüz araştırmacılarından Arizona Üniversitesi öğretim görevlisi Mısır Bilimci Richard H. Wilkinson’un, *Antik Mısır’ın Tüm tanrı ve Tanrıçaları* adlı eseri de kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde, antik Mısır’da din ve siyaset ilişkisi incelenirken, antik Yakın Doğu’da “tanrısal krallık”a yönelik ayrıntılı çalışma yapan ve alana dair çalışmalara öncülük eden Henri Frankfort’un (1897-1954) *Kingship and The Gods* (Krallar ve Tanrılar) eseri kullanılmıştır. Aynı şekilde antik Mısır krallığının ilahi karakteri üzerinde çalışmalarıyla bilinen Fransız Mısır Bilimci Alexandre Moret’in (1868-1938) *The Nile and Egyptian Civilization* (Nil ve Mısır Uygarlığı) kitabı da kullandığımız diğer bir eserdir. Keza, Yakın Doğu’da birçok arkeolojik kazıda bulunan, Anadolu, Mezopotamya ve Kuzey Afrika bölgeleri için “Bereketli Hilal” tanımını kullanan Amerikalı arkeolog ve Mısır Bilimci James Henry Breasted’in (1865-1935), *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt* (Antik Mısır’da Din ve Düşüncenin Gelişimi) eserinden yararlanılmıştır. 19. yüzyılın önemli Mısır

bilimcilerinden kabul edilen Adolf Erman'nın (1854-1937), *Life in Ancient Egypt*, (Antik Mısır'da Yaşam) eseri ile toplumların gelişiminde büyü, din ve bilimin etkilerini karşılaştırmalı biçimde inceleyen ünlü İngiliz antropolog George James Frazer'in (1854-1941), *Adonis, Attis, Osiris: Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları- II*, eserini de kullandık. Çalışmamız boyunca ansiklopedik ve sözlük olarak, *The Oxford Encyclopedia Ancient Egypt*, *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt* ile Miriam Lichtheim'in, *Ancient Egyptian Literature*'ün 3 cildinden faydalandık. Çalışmamız Dinler Tarihi sahasında yapıldığı için Dinler Tarihi, Eskiçağ tarihi ve mitolojiye ilişkin birçok eserin yanı sıra çağdaş yayın, makale ve tezlerden de istifade ettik.

2. ANTİK MISIR DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ÇEVRE VE KÜLTÜR

2.1. COĞRAFYA

2.1.1. Coğrafyanın Mısır Medeniyenin Ortaya Çıkmasındaki Etkisi

Her medeniyet ortaya çıkarken geçmişin bilgi, birikim ve kazanımlarından yararlanmaktadır. Antik Mısır medeniyetinin de bir anda ortaya çıkmadığı görülmektedir. Yeryüzünün ilk ulus devleti olan ve üç bin yıldan fazla devlet geleneğine sahip bu medeniyetin kökleri Neolitik hatta Paleolitik dönemde gelişen coğrafi, sosyo-kültürel koşullara dayanmaktadır.

Mısır, Doğu Akdeniz Havzası'ndaki "ırmak temelli"⁶ medeniyetlerden birisi olarak kabul edilir. Mısır'ın tarihi hakkında konuşan hemen her araştırmacı cümleye başlarken Yunanlı tarihçi Herodot'un şu sözüne yer verir: "Mısır, Nil nehrinin bir hediyesidir."⁷ Gerçekten de Mısır'ın en önemli karakteristik özelliği sahip bulunduğu ekolojinin yaptığı etkidir. Bu etki öylesine büyüktür ki, buna göre örneğin Nil Vadisi'nin Mısır'ın doğuşunun ve çöküşünün arka planını oluşturduğunu söylemek

⁶Batı Asya ve Doğu Akdeniz Havzası'nda üç büyük ırmak temelli kültür bulunmaktadır: Bunlar Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisi olarak kabul edilir. Bu konuda bkz. Charles Gates, **Antik Kentler: Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi**, çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 123.

⁷Herodotos, **Tarih**, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 6.

mümkündür.⁸ Mısır'ın tarihine her alanda hâkim olan bu ekoloji tarih boyunca din, siyaset, sanat, edebiyat, iktisat, folklör, mitoloji, mimari gibi pek çok alanda kendisini hissettirmiştir; bugün de ekolojinin gücü farklı alanlarda görülmeye devam etmektedir. Bu konuya işaret eden Bratton şöyle demektedir: “Mısırlıların zihinsel dünyasının büyük bir kısmını güneş ve nehir oluşturmaktadır.”⁹

Mısır, Kuzey Afrika’da bulunan bir ülkedir. Doğu ve batı tarafı çöller, kuzey tarafı ise denizle çevrilidir. Bu haliyle Mısır'ın jeopolitik konumu tarih boyunca doğudan ve batıdan gelecek düşmanlara karşı adeta doğal bir kale görevi görmüştür. Mısır'ın kuzeyinde Akdeniz, doğusunda çöllerle çevrilmiş Kızıldeniz, batı tarafında ise Libya çölü bulunmaktadır.¹⁰ Cebel-i Tarık boğazı Afrika’yı Avrupa’ya, Süveyş kanalı ise Mısır’ı Asya’ya yaklaştırmaktadır.¹¹ Bu sayede kıyılar arasında bağlantı kolay bir şekilde sağlanabilmektedir. Mısır'ın bu jeopolitik konumu Ön Asya’da bulunan kültürel merkezlerle kolay iletişim kurulmasını sağlamış, buralardan gelen farklı etnik topluluklar Mısır medeniyetinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır.¹²

Antik Mısırlılara göre Mısır ülkesi, Yukarı Mısır (Ta-Mehu) ve Aşağı Mısır (Ta-Şemau) olmak üzere “İki Ülke”den oluşuyordu.¹³ Bu anlamda Mısır dilinde *iki ülkeyi* tanımlayan birçok terim bulunmaktadır. Bunlardan ilki “İki Ülke” manasına gelen *Neb-Taui*’dir. *Neb-Taui*, Akdeniz ile Abu Adası arasındaki bölgeyi kapsamaktadır. Mısır dilinde “İki Ülke”yi tanımlayan bir başka terim ise “Kara Ülke” anlamına gelen *Kemet*’tir (“km.t”). Antik Mısır’a Aşağı Nil’deki, yıllık

⁸Toby Wilkinson, **Eski Mısır: MÖ 3000’den Kleopatra’ya Bir Uygarlığın Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2013, ss.56-58.

⁹Fred Gladstone Bratton, **Yakın Doğu Mitolojisi**, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara üniversitesi İlahiyat Yayınları, İstanbul 1995, s.65. Bratton, Boston Üniversitesi Teoloji Fakültesi’nde Tevrat ve İncil dilleri ve edebiyatı profesörüdür. Aynı zamanda Rochester Üniversitesinde (New York) dinler tarihi dersleri vermiştir.

¹⁰Ersal Yavi, Necla Yazıcıoğlu Yavi, **Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır**, Yazıcı Yayınevi, 1996, İzmir, s.15.

¹¹Afet İnan, **Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 2. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Fekri Hassan, “Geography”, **OEAE**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001, ss. 16-20.

¹²Arkeolojik araştırmalar Mısır’da iki farklı tip insanın olduğunu kanıtlamıştır. Antropolojik çalışmalara göre de Yukarı Mısır’da yaşayanlar, uzun kafalı (dolichocephale) ve uzun boylu olan Afrika tipli insanlardır. Aşağı Mısır’da yaşayanlar ise geniş kafalı (Brachicephale) ve kısa boylu (güneydekilere göre) Asya’lı insan tipindendirler. IV.bin yıldan sonra bu iki tip birbirine karışmışlardır. Bkz. A. Moret, **Histoire de la Nation Egyptienne**, Paris, 1941, cilt: I, ss. 49-50-55-62-160’dan aktaran İnan, s. 12.

¹³Kuhrt, cilt 1, ss.153-155.

taşkınlar sonucunda, tarım arazilerinin siyaha bürünmesi sebebiyle bu ismin verildiği bilinmektedir.¹⁴

Şekil 1: Mısır'ın uzaydan görüntüsü¹⁵

Şekil 2: Antik Mısır'da bölgelerin dağılımı.

¹⁴İzzet Çıvgın, “Neolitik’ten Mısır Eski Krallığı’nın Kuruluşuna kadar Mısır-Nübye/Sudan İlişkileri (MÖ. 5000-2700): Takas, Kültürel Etkileşim ve Devletleşme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 5, Eylül 2014, ss. 17-18. Coğrafi özelliklere göre tanımlanan bu terimler Firavunun sıfatlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin kralın sıfatlarından birisi “İki Ülkenin hükümdarı”dır. Diğer bir sıfatı ise “Kara Ülkenin Hükümdarı”dır. Bkz. Fekri Hassan, “Geography”, **OEA**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001, volume II, s. 17.

¹⁵ Harita için bkz. **Ghanaian Press**, “Ethiopia Taking Control of the River Nile”, (Erişim Tarihi, 25.06.2019), <https://ghanaianpress.com/2018/10/20/is-ethiopia-taking-control-of-the-river-nile/>.

2.1.2. Doğal Kaynaklar

Mısır uygarlığının sömürge politikası izlemesindeki en önemli sebeplerden birisi de Levant bölgesi¹⁶ başta olmak üzere, Afrika'nın farklı bölgelerinde bulunan doğal kaynaklardı. Örneğin Mısır'ın odun kaynakları, Levant bölgesinden ithal edilen odunlara kıyasla yetersiz ve kalitesizdi. Bu odunlar Nil, Kızıldeniz ve Akdenizden getirilen yiyecek ve diğer kaynakların transitini sağlayan teknelerin yapımında kullanıldı. Keza dini ritüellerde, tapınak ve saray yapımında Levant bölgesinden getirilen odunlar kullanıldı.¹⁷ Bu yüzden Antik Mısır, Kuzey Afrika ve Levant bölgesinin doğal kaynaklarına ihtiyaç duymaktaydı.

Mısır'ın batısında çobanlık yapan toplulukların yaşadığı Bahriye, Siva, Farafra, Dahla ve Harge vahaları ile Libya çölü bulunmaktadır. Libya çölüne yakın mesafedeki Natrun Vadisi'nde yer alan tuz gölünde sodyum karbonat gibi bazı doğal kaynaklar mevcuttu; bu kaynaklarla mumyalama ritüellerinde, temizlik ve cam üretiminin malzemeleri tedarik ediliyordu. Doğuda Sina bölgesinde önemli turkuvaz ve bakır madenleri yer almaktaydı. Güneyindeki Nübye ülkesi, altın rezervi bakımından zengin olduğu için Mısır devletinin ekonomisinde önemli bir yer teşkil etmekteydi.¹⁸

Mısır'ın kuzey kesimine “Aşağı Mısır” denirdi. Memfis ve Abydos arasında kalan bölge ise günümüz bilim insanlarınca “Orta Mısır” diye adlandırılmaktadır.¹⁹ Asvan civarı syenit, pembe granit, diroyit, bazalt, somaki taşı ve sert kum taşı

¹⁶Levant bölgesinin sınırları içine hangi ülkelerin girdiği konusu net olmasa da, ilk dönemlerde Ege adaları ile Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarının Levant bölgesine dâhil olduğu belirtilir. Levant terimi Avrupa literatüründe X. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz havzasını tanımlamak için kullanılmıştır. Haçlı seferleri esnasında ise Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır'ı kapsayan bölgeyi ifade etmiştir. Levant terimi hem ticari hem de coğrafi bir tanımlama olduğu için burada kullanmayı uygun gördük. Levant bölgesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, “Levant”, **DİA**, Ankara 2003, XXVII, 147.

¹⁷Fekri Hassan, “Natural Resource”, **The Oxford Encyclopedia Ancient Egypt**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001, II, 503.

¹⁸ V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, 4. Baskı, çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul 2017, Cilt, I, s. 117; Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakınoğu**, 4.Baskı, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, I,153-155.

¹⁹Antik Mısır'da Aşağı ve Yukarı kavramları bizim yön kavramlarımızın tersidir; yani antik Mısır'da Yukarı Mısır güney, Aşağı Mısır için kuzey denmekteydi. Mısırlıların yön kavramını belirleyen temel etmen ise Nil Nehrinin aktığı yöndür. Buna göre Nil'in bittiği yere kuzey deniliyordu. Ayrıca Mısırlıların taşımacılığı sadece gemiyle yapmaları da yön kavramını etkilemişti. Mısırlılar bu yüzden akışı kuzeyden güneye doğru olan Fırat nehrine “nehir aşağı akarken yukarı akan ters su” derdi. Bkz.Egon Friedell, **Mısır ve Antik Yakınoğu'nun Kültür Tarihi**, çev. Ersal Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2006, ss. 108-109.

bakımından zengin bir bölgeydi. Memfis'in kuzeyinde ırmağın birçok kola ayrıldığı Nil Deltası yer alır. Nil Deltası mineral açısından zengin ve geniş topraklara sahip olmasına rağmen bataklıktan ötürü burada tarım yapmak zordur. Buna karşılık Nil Deltası kaymaktaşı, alçı ve kreçtaşı açısından zengin bir alandı.²⁰

Gerek Ege ve Akdeniz kıyılarındaki bağlantısı, gerekse doğudaki Sina üzerinden Asya'daki kültür merkezlerine ulaşılması, Antik Mısır ile Asya'daki diğer uygarlıklarla tarihi, iktisadi ve kültürel bağlantıyı kaçınılmaz kılmıştır. Aynı zamanda yeraltı kaynaklarının zenginliği, tarım ve avcılık aletlerinin kullanımına ve geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum Hanedanlık döneminde Mısır'ı zenginleştirmiş, dönemin medeniyetlerine ekonomik ve siyasi üstünlük sağlamıştır.

2.1.3. İklim

Mısır, coğrafi olarak birçok tezatı bünyesinde barındıran bir bölgedir. Bir yandan soğuk kuşak diğer yandanise sıcak tropik iklim arasındaki sınırda bulunur. Bu haliyle Mısır, Afrika'nın sıcak, kurak ve rüzgarlı çöl bölgesinin önemli bir kısmını oluşturur.²¹ Mısır'da çöl iklimi hâkim olduğu için yıllık yağış değerleri çok düşüktür. Yıllık ortalama yağış miktarı 10 milimetre küptür. Yağışın en fazla düştüğü alan olan Mısır kıyılarındaki miktar ise en fazla 200 milimetre küptür.²²

2.1.4. Delta

Deltanın genel görünümü ve topografyası üçgen şeklindedir. Delta, Mısır yerleşim alanının yaklaşık yüzde 63'nü oluşturur. Güneyden kuzeye 200, doğudan batıya 400 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir. Çeşitli çöküntü ve kum tabakalarının bulunduğu Deltada en yüksek nokta 12 metredir.²³ Nil nehrinin Delta üzerinde üç ayrı kolu bulunur. Firavunlar döneminde bu kollara "Pre suyu", "Ptah suyu", ve

²⁰ Friedell, s. 113.

²¹ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, **Mısır ve Mısırlılar**, 2. Baskı, çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 30.

²² Brewer ve Teeter, s. 19.

²³ Brewer ve Teeter, s. 20.

“Amon” suyu denmekteydi.²⁴ Deltanın en önemli gölleri ise doğadan batıya doğru uzanan Manzala Gölü, Buruillus Gölü, ve Edku Gölü’dür.

2.1.5. Nil Vadisi

Nil Nehri geçtiği yerlerde derin ve geniş vadiler oluşturmuş, bu vadilerin tabanında kalın ve zengin alüvyonlu topraklar biriktirmiştir. Nil vadisi Mısır’ı doğu ve batı çöllerinden ayırır.²⁵ Her yıl düzenli olarak oluşan taşkınlar toprağın aşırı tuzlanmasını engeller, bu sayede toprağın verimliliği arttırırdı.²⁶

2.1.6. Nil Nehri

Nil nehri, jeolojik evrelerden sonra, günümüzden yaklaşık 80.000 yıl önce bugünkü şeklini almıştır.²⁷ Uganda’daki kaynağından Akdeniz’deki ağzına kadar Nil Nehri 6.800 kilometre uzunluğu ile dünyanın en uzun nehirlerinden birisidir.²⁸ Nil nehri hem antik hem de modern Mısır için en önemli kaynaktır. XIX. yy.’dan bu yana bir dizi baraj ve savak yapılmıştır; fakat Nil nehrinin kontrolü ancak 1971’deki Asvan Yüksek Barajı’nın yapılmasıyla mümkün olabilmıştır.²⁹

Antik Mısır’lılar Nil’in kaynağı hakkında gerçek bilgilere sahip değillerdi.³⁰ Bu yüzden bilemedikleri birçok konuyu mitolojik anlatılarla izah etmeye çalıştılar.³¹ Bu izahlar çoğu zaman gerçeklerle örtüşmemekteydi. Bu bağlamda örneğin Herodot’un Nil’in kaynağı hakkında verdiği malumatlar kısmen doğruluk arz etsede bütünüyle gerçeği yansıtmamaktaydı.³² Bugün, bilimin gelişmesiyle Nil’in kaynağı hakkında gerçek bilgilere sahibiz. Buna göre Nil Nehri sularının büyük kısmı iki ayrı

²⁴ Günümüzde Nil nehrinin Delta üzerinde iki kolu bulunmaktadır. Bunlar “Damietta” ve “Rosetta”dır. Bkz. Brewer ve Teeter, s. 20.

²⁵ Kuhrt, cilt. 1, ss.153.

²⁶ Hassan, “Geography”, **OEAE**, II, s. 18.

²⁷ Brewer ve Teeter, s. 26.

²⁸ Karl W. Butzer, “Nile”, **The Oxford Encyclopedia Ancient Egypt**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001, II, 543.

²⁹ Ian Shaw, Paul Nicholson, “Hapy”, **British Museum Dictionary of Ancient Egypt**, Egypt, 1996, s.202.

³⁰ Friedell, s. 108.

³¹ Mitlerin eski kültürlerdeki etkisini görmek için bkz. Hakkı Şah Yasdıman, **Düş Zamanının Yaşayan Mirası: Avusturalya Yerlilerinde Mitoloji ve Din**, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2005, ss. 75-84.

³² Daha detaylı bilgi için bkz. Herodot, ss. 125-132.

kaynaktan gelmektedir. Suların yüzde 83'lük kısmı Mavi Nil Etiyopya Platosunda yer alan Tana Gölünden gelir. Yılda bir kez, yaz mevsiminde muson yağmurları gölün suyunu taşırır ve Mavi Nil'i alüvyonla doldurur.³³ Bu alüvyonlar taşkınlarla birlikte Mısır tarımsal alanlarına taşınır. Nil Nehri'nin ikinci büyük kaynağı Beyaz Nil, aynı şekilde Uganda'da bulunmaktadır. Mavi Nil ve Beyaz Nil Sudan'ın başkenti Hartum'da birleşirler ve 3.000 kilometre yol katederek Akdenize dökülürler.³⁴ Bu kaynak Nil suyunun yüzde 16'sına tekabül eder. Nil Nehri'nin Mayıs ve Haziran aylarında kurak olmasını engelleyen işte bu iki kaynaktır.³⁵

Mısır kültürünün merkezini oluşturan Nil Nehri, en önemli özelliğini yıllık taşkınlardan alır. İnsanlar geçimlerini bu taşkınlar sayesinde sağlar. İki bölgeden taşınan alüvyonlar ile Mısır Kuzey Afrika'nın en geniş ve en verimli vahasını oluşturur.³⁶ Nil Nehri, haziran ayı boyunca Kahire ve Asvan arasında yükselmeye başlayarak yeşil renge bürünür. Bu yükselme ağustos ayı boyunca da devam eder. Mavi Nil ve Atbara nehirlerinin getirdiği, alüvyon yönünden zengin, kıızıl renkteki topraklardan dolayı Nil Nehri bu dönemde çamurlu kıızıl bir renge dönüşür.³⁷ Sular ağustos ve eylül aylarında en yüksek seviyeye çıktıktan sonra ekim ayında çekilmeye başlar. Antik Mısır'da, aynı günümüzde olduğu gibi, suların çekildiğinde geriye kalan zengin alüvyonlu topraklar üzerinde çiftçiler buğday, arpa, baklagiller, sebze, susam ve keten tohumu gibi ürünler ekerlerdi. Ayrıca antik Mısırlılar Nil Nehri üzerinden yaptıkları taşımacılıkla kraliyetin gelişimine, dikilitaşların nakledilmesine, tanrıların geçit törenlerine, askeri faaliyetlere de yardımcı olurlardı.³⁸

Antik Mısır'lılar kutsal saydıkları bu suyun gökten veya yer altı dünyasının gizli yollarından geldiğine inandıkları için Nil Nehri'ni "Hapi" adında bir tanrı olarak tasavvur etmişlerdi.³⁹ Birçok formda tasvir edilmiş olan tanrı Nil Nehri/Hapi, bazen başında bir papirüs bitkisiyle Güney'in, bazen de bir lotus çiçeğiyle Kuzey'in Tanrısı olarak betimlenmiştir.⁴⁰ Nil nehriyle ilgili başka tasvirde ise, genellikle koca göbekli, başında su bitkileriyle süslü tacı ve sarkık memeleri olan sakallı bir adam

³³Friedell, s. 108.

³⁴Gates, s. 124.

³⁵Brewer ve Teeter, s.26.

³⁶Friedell, s. 109.

³⁷Brewer ve Teeter, s.30.

³⁸T. Wilkinson, ss. 56-58.

³⁹İnan, s. 5.

⁴⁰Butzer, "Nile", OEAE, II, 550-551.

şeklinde resmedilmiştir. Bu tasvir ile doğurganlığın hem erkek hem de kadın yönlerine işaret edilir. Bu bağlamda, firavun Akhenaton ve kısmende III. Amenhotep'in vücutları çift cinsiyetli sunularak benzer bir mesaj verilmeye çalışılmıştır.⁴¹ Hapi'nin büyük kült merkezleri Gebel el-sılsıla ve Asvan'daydı. Tanrı Hapi'nin I. Çağlayan'da bulunan kayalar arasındaki mağaralarda yaşadığı düşünülüyordu.⁴² XVIII. ve XIX. hanedanlıklara ait ilahilerde ise Hapi'ye 'bir (tek)' diye seslenilmiştir. Sonraki tarihlere ait bulgulara Hapi'nin, güneş tanrısı Ra ile özdeşleştirildiği ve güneş tanrısının sıfatlarının ona da yüklendiğini anlaşılmaktadır.⁴³

3. ARKAİK DÖNEMDE MISIR

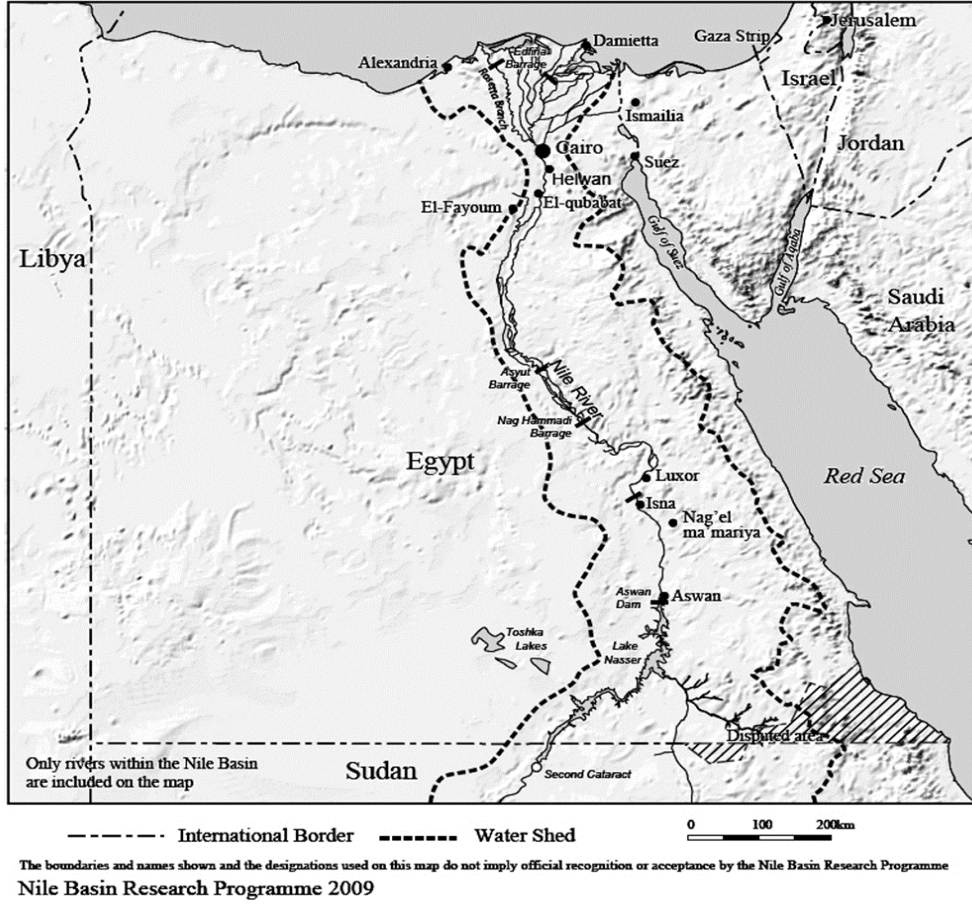
Arkaik dönemde Mısır'ın durumu hakkında herhangi bir yazılı metin olmadığı için bu dönemlere ait bilgiler hayvan kemikleri, mezarlar, yerleşim yerleri kalıntıları, av ve tarım aletleri gibi arkeolojik kaynaklardan gelmektedir. Mısır iklimi, piramitlerin, tapınakların, el işi eşyaların ve benzeri kanıtların günümüze ulaşması açısından doğal bir müzedir. Bu sayede paleolitik ve neolitik döneme dair bilgiler günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır.

⁴¹ Shaw, Nicholson, 'Hapy', **BMDAE**, Egypt, 1996, s.118.

⁴² Tanrı Hapi için yazılan ilahilerin bir örneği şu şekildedir: "Sana saygılar duyarız, ey Hapi! Sen Mısır'ı barış içinde yaşatmak için geldin. Sen saklı olansın, karanlık çöktüğünde sen bize yol gösterirsin. Ra'nın yarattığı tarlalarda gezersin, tüm hayvanlara hayat verirsin. Sen gökyüzüne çıkarsın, sen etin ve suyun dostusun. Sen insanlara tahıl verirsin, ekinler büyütürsün. Ey Ptah! Eğer sen gökyüzünde yenilirsen, Tanrılar düşer ve insanoğlu yok olur. Sen toprakların hayvanların tarafından sürülmesini, bu sayede prens ve köylülerin dinlenmesini sağlarsın." Bkz., E. A. Wallis Budge, **Antik Mısırda Ölüm ve Sonrası Yaşam ve Tanrılar**, çev. Rengi Ekiz, Beşinci Baskı, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2015, (Tanrılar), s. 24.

⁴³ Budge, **Tanrılar**, s. 27.

Şekil 3: Mısır'daki Nil Havzası bölgesinin haritası ve Hanedanlık Öncesi Dönemde yerleşim yerleri.⁴⁴

3.1. Paleolitik Dönem

Eski taş devri olarak bilinen bu dönem, insanlığın en uzun dönemini oluşturur (600.000-10.000).⁴⁵ Mağaralarda, avlanmaya elverişli bölgelerde, ırmak kenarlarında ve orman kıyılarında yaşayan bu ilkel insanlar, avcılıkla ve toplayıcılıkla uğraşmışlardır.⁴⁶ İlerleyen dönemlerde buzulların kuzeye çekilmesiyle birlikte insanlar geyik, yaban domuzu ve daha küçük hayvanlar avlamışlar, ayrıca balıkçılık,

⁴⁴ Nil Havzası Araştırma Programı, Norveç Bergen Üniversitesi'nden aktaran Terje Oestigaard, **Horus' Eye and Osiris' Efflux: The Egyptian Civilisation of Inundation ca. 3000-2000 BCE**, , 2011, s.3. (yayın evi ekle)

⁴⁵ J. M. Roberts, **Kısa Dünya Tarihi**, çev. Mehmet Tanju Akad, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2017, s. 20.

⁴⁶ E. Yavi ve N. Yavi, s. 10.

yemiş çeşitleri, fındık, çilek gibi diğer bitki türlerini toplamışlardır.⁴⁷ Genellikle bireysel avlanmayı tercih eden ilkel insanlar özellikle büyük memeli hayvanları avlayabilmek için bazen toplu olarak da hareket etmişlerdir.

Paleolitik dönemde insanlar, kendilerinden başka insanüstü varlıklarında bulunduğu inanıyorlardı. Dinlerin ortaya çıkışıyla ilgili ileri sürülen teorilerden Animizim⁴⁸ ve Totemizm⁴⁹ gibi teoriler bu dönemlere dayandırılıyordu. Günümüzde ilkel yaşamı sürdürmeye devam eden bazı topluluklar Paleolitik dönemde yaşayan insanların inançlarıyla benzer özellikler göstermektedirler.⁵⁰ Örneğin Fransa’da ve İspanya’da “Eski Taş Çağı” avcılarının avladıkları hayvanları gösteren mağaralara çizdikleri resimler günümüze intikal etmiş bulunmaktadır. Bu resimlerin, sanatın ilk örneklerini mi yoksa dinsel bir ritüeli mi yansıttığı bilim adamları tarafından tartışılan bir konudur.⁵¹ Bu tartışmalarda öne çıkarılan; sanat ve dinin çıkış noktasının düşgücünden kaynaklandığı, dolayısıyla dinsel yaşamın ilkel insanlarda da var olabileceği hususudur.

Daha önce araştırmacılar, arkeoloji ve antropolojik bulgulardan hareketle, Avrupa’da yaşanmış olan Taş Çağı’nın Mısır’da yaşanmadığını düşünmekteydiler.⁵² Yeni keşifler ve bulgular Mısır’ın da tarihi köklerinin Paleolitik döneme dayandığını ortaya koymuştur. Paleolitik dönemde Mısır’ın iklimi henüz tamamlanma aşamasında olduğu için, günümüz ekvatorial iklimine yakın bir şekilde, daha nemliydi. Nil Nehri, o dönemde tüm vadiyi kaplıyordu. Geç Paleolitik Dönem’in

⁴⁷ Mısır’da Fayyum bölgesindeki göl kıyılarında avcılık, toplayıcılık ve balıkçılıkla uğraşan insanlar “Karun Kültürü” olarak adlandırılır. Bkz. Gian Maria Di Nocera, **Antik Yakın Doğu**, (Ed. Umberto Eco), çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Tarih, İstanbul 2018, ss. 55-56.

⁴⁸ Animizim, E. B. Tylor’un 1871’de İlkel Kültürler (Primitive Culture) üzerinde yaptığı çalışmasında kullandığı bir terimdir; “ruhsal varlıklarla ilgili doktrin” anlamına gelmektedir. Animizm, Tylor tarafından dinin kaynağı olarak ileri sürülmüştür. Dinin ilkel hallerini ruhçulukla açıklayan Tylor’un Animizm teorisine göre, ata ruhları ve fetişlere tapınma geleneği puta tapıcılığın ve politeizmin temelini oluşturmuştur. Bkz: Şinasi Gündüz, “Animizm”, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 33.

⁴⁹ “Totemizm” terimi ilk defa 1896’da John Ferguson Mc Lennan tarafından kullanılmıştır; ancak Lennan Totemizm terimini sadece tanımlayıcı bir terim olarak görmez. Lennan “Totem fenomeninin çeşitli örneklerini alır, tekâmülcü bir yapı içerisinde değerlendirir, daha sonra da eski ulusların totem safhasından geçtiği hipotezini” ortaya atar. Bu hipotez, W.Robertson Smith, J. G. Frazer, Emile Durkheim ve pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmiştir; bugün de hala bir kısım antropolog ve sosyolog tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Bkz: Eric J. Sharpe, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000, s.92-93.

⁵⁰ Henri Frankfort, **Uygarlığın Doğuşu**, çev. Alâeddin Şenel, Verso Yayıncılık, Ankara 1989, (Uygarlık), ss. 45-47-48-49.

⁵¹ Roberts, ss. 24-25.

⁵² Jean Vercoutter, **Eski Mısır**, çev. Emine Su, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.39.

sonlarına doğru iklim aşamalı olarak değişime uğramış ve Paleolitik dönemdeki bu iklim yapısı Neolitik Dönemin başlamasıyla son bulmuştur.⁵³

Paleolitik dönemin sonlarına doğru Nil suyunun azalması ile Nil Vadisinde yaşamın bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Teb'te Paleolitik döneminden kalma yüzlerce alet bulunmuştur. Aynı şekilde, Abidos Nag Hamadi ve Kurnah'da da paleolitik dönemine ait aletler bulunmuştur.⁵⁵ O zamanlar Nil daha kısa ve daha dardı, suları da daha yavaş akıyordu. Nil'in taşıdığı tortular Kena dirseğinin güneyindeki taşan suların doldurduğu düzlüğü yavaş yavaş yükseltiyordu. Antik Mısır'ın ilkel insanları, yükselen suların getirdiği, balıklarla, yabani öküzlerle ve suyun alçalmasıyla ortaya çıkan bitkilerle besleniyorlardı.⁵⁶

3.2. Neolitik Dönem

Bu dönemin en belirgin özelliği, insanların, tarımla birlikte, yerleşik hayata geçmiş bulunmasıdır. Tarımsal hayat insanda mülkiyet anlayışını doğurmuştur. İlk klanlaşma da bu dönemde görülmüştür. Küçük topluluklar giderek köy hayatını meydana getirmiş, köyden kasabaya geçiş ise insanın medenileşme yolundaki ilk adımlarını oluşturmuştur. Bu dönemin insanları yavaş, fakat köklü bir değişim gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷

Neolitik Dönemde Nil Vadisinin görünümü, günümüzdekine yakın bir hale gelmiştir. Kıyı bölgelerinin kuruması ve çöle dönüşmesi ile antik Mısırlılar Nil'in suları ve verimli arazileri etrafında yerleşmeye başlamışlardır.⁵⁸ Yapılan kazı çalışmalarında Fayum'da, Möris gölü civarlarında, tarımın yapıldığı, hayvanların evcileştirildiği ve seramik sanatının geliştirildiği tespit edilmiştir.⁵⁹ Aşağı Mısır'da, Kahire civarında bulunan El-Omeri, deltanın batı kıyısı Merimde, Beni-Salame, Fayyum'da Dimeh, Kom-Uşim ve Kasres-Sagha, Yukarı Mısır'da ise Tasa, Tukh

⁵³Sophie Desplancques, **Antik Mısır**, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 32.

⁵⁴E. Yavi ve N. Yavi, s. 11.

⁵⁵Inan, s.34.

⁵⁶Desplancques, a.g.e, s. 32.

⁵⁷Umberto Eco (edit.), **Antik Yakın Doğu**, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa/Tarih, İstanbul 2018, ss. 35-36; Roberts, ss. 28-31.

⁵⁸Jill Kamil, **The Ancient Egyptians: Life in the Old Kingdom**, The American University in Cairo Press, Egypt 1996, s. 18.

⁵⁹Vercoutter, s.40.

gibi merkezler bazı Neolitik bölgelerdir.⁶⁰ Burada yaşayan ilk yerleşik insanların, kullandıkları aletler çakmak taşı ve taştan oluşmuştur. Neolitik dönemde insanların tarıma yoğun ilgi gösterdiği, taştan çapalar ve çakmaktaşıdan yapılmış oraklar gibi tarımsal aletlerden yararlandıkları anlaşılmaktadır. Yine bu dönemin insanları postlar hazırlamış, hasır ve kumaş dikmeyi öğrenmişlerdi.⁶¹

3.3. Hanedan Öncesi Dönem (MÖ 4650 3150)

Eski Mısır ile ilgili olarak tartışılan problemli konulardan birisi, MÖ beşinci ve dördüncü binyılda gerçekleşen hızlı değişim ve dönüşümdür. Bu dönemdeki kültürel değişimin sebebi Batı Asya'dan gelen göçler olarak gösterilse de bu konuya dair kesin bir bilgi yoktur. Gelişen ticari ağın bu durumu etkilemiş olabileceği tahmin edilmektedir.⁶² Mısır Bilimciler son yıllarda, Mısır tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için Hanedanlık Öncesi Dönemin sosyal yapısını ve diğer bölgelerle olan ticari, siyasi ilişkilerini incelenmektedirler. Hanedanlık Öncesi Dönemle ilgili tartışılan bir diğer problem ise; bu dönemin sonlarına kadar geçen süreyi anlatan yazılı kayıtların bulunmamasıdır. Dönem hakkındaki bilgiler çömlekler, taş aletler, taş oymaları, bitki ve hayvan kalıntıları, insan mezarları ile yerleşim alanlarından elde edilmektedir. Bilim insanları bu malzemelerden sonuçlar çıkarmaya, böylece döneme dair gelişmeleri anlamaya çalışmaktadırlar.

Turin Kral Listesi⁶³ ve Palermo Taşı'nda⁶⁴ hanedanlardan önceki kültürel ve tarihsel olaylarla ilgili bilgiler kaydedilmiş olsa da on dokuzuncu yüzyıla kadar yapılan arkeolojik kazılarda bu bilgiler ispatlanamamıştır. 1986 yılında arkeolog de

⁶⁰İnan, ss. 38-39.

⁶¹E. Yavi ve N. Yavi, ss. 11-12.

⁶²L.W. King- H.R. Hall, **Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi**, çev. Arıcan Uysal, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2009, ss.43-56.

⁶³Turin Kral Listesi'nde Hiyaretik (Hiyerogliften sonra gelişen yuvarlak hatlı yazı türü) yazıyla oluşturulmuş metinde kralların adları, hüküm sürdükleri yıllar, aylar ve günler belirtilmiştir. Bu liste Menes'ten önceki dönemleri kapsamaktadır. Turin Kral Listesi Torino'daki Mısır Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu konuda bkz. Altay Gündüz, **Mezopotamya ve Eski Mısır**, Buke Yayınları, İstanbul 2012, s.89.

⁶⁴Palermo Taşı: Bu belgede, ilk beş hanedana ilişkin kralların adları kartuş içinde verilmiş ve yanlarında dönemin hadiseleri kaydedilmiştir. Palermo Taşı'nda Nil'in her yıl taşma yükseklikleri de kaydedilmiştir. Palermo Taşı'nın en büyük parçası Palermo Ulusal Müzesinde saklanmaktadır. Bunlar dışında Abidos Tableti, Karnak Tableti, Sakkara tableti de Mısır'ın tarihine yönelik bilgiler vermektedir. Bkz. Gündüz, s. 89.

Morgan⁶⁵ Yukarı Mısır bölgeleri olan Abydos, Hiyerakonpolis ve Nakada'da yaptığı mezar kazılarında bu konudaki ilk bulgulara ulaşmıştır.⁶⁶ De Morgan mezarların I. Hanedan Dönemi'nden önceye ait olduğunu tespit etmiştir. O dönemde yaşayan insanların bir tanrı etrafında merkezileştiklerini, kralın kişiliğinde temsil edildiklerini, tarım ağırlıklı bir yaşam tarzı sürdürdüklerini, eşitlikçi bir toplum yapısına sahip olduklarını saptamıştır.⁶⁷ De Morgan'ın yaptığı çalışmalar diğer arkeologlara öncülük etmiş ve bu alandaki çalışmaları hızlandırmıştır. Hanedanlar Öncesi Döneme ait mezarlarda bulunan eşyalar ayrıntılı bir tarihsel sıralama yapmaya imkân sağlamıştır. Buna göre, Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır dört ana dönemden oluşmaktadır:

Tablo 1: Hanedanlar Öncesi Mısır'ın Kronolojisi⁶⁸

Tarih (MÖ)	Yukarı Mısır	Aşağı Mısır
3100	ProtoHanedan	ProtoHanedan
3300	III. Nakada	III. Nakada
3400	GeçGerzeyan II. Nakada	GeçGerzeyan Maadyan
3650	ErkenGerzeyan III. Nak.	Umari B?
3750	Amratyan (I. Nakada)	Umari A?
4400	Badaryan	
4800		Merimden
5200		Fayum A

⁶⁵Jacques de Morgan (1857-1924), Fransız, arkeolog ve jeolog. Mısır ve İran'da önemli kazılarda görev almıştır. 1892'de Mısır Araştırmaları Genel Müdürlüğü sırasında önemli keşifler yapmıştır. Bunlar arasında 1893'te bulduğu Sakkara'daki Mereruka'nın masbata mezarı, Ombos Tapınağı kazıları, Sina ve Nil'in eski yatağı olan Behr-Bela-Ma bölgesindeki yüzey araştırmaları, Dahçur Piramitleri kazıları ve Nakada araştırmaları sayılabilir. Jacques de Morgan'ın başlıca yapıtlarından bazıları şunlardır: *Recherches sur les origines de l'Egypte*, 2 cilt, 1897, (Mısır'ın Kökenleri Üzerine Araştırmalar), *Le tresor de Dahchour*, 1894 (Dahçur Hazinesi), *La prehistoire orientale*, 3 cilt, 1926 (Doğu'nun Tarih Öncesi). Bu konuda bkz. **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi** "Morgan" maddesi, edit. Cenap Nuhrat ve diğerleri, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, cilt VIII, s. 4024.

⁶⁶Brewer ve diğerleri, s.37.

⁶⁷Brewer ve diğerleri, s.37.

⁶⁸Brewer ve Teeter, s. 37.

Dönemin en önemli özelliği taş aletlerle birlikte madenlerinde kullanılmasıdır. Neolitik dönemde her ne kadar altın ve bakır madenleri bulunsada, onların taş aletlerin yerini alması ancak "Bakır Çağ" devrinde mümkün olmuştur.⁶⁹ Hanedanlık Öncesi Dönem Neolitik Dönemin devamı sayılmıştır. Bu dönemde insanlar yerleşik hayata tamamen adapte olmuş, tarımla birlikte zanaat ve sanat önem kazanmıştır.

Aşağı ve Yukarı Mısır bölgeleri dini, siyasi ve kültürel gelişim açısından birbirinden farklıdır. Güneyde bulunan köy harabeleri ve mezarlar yerleşik hayata geçildiğini göstermiştir. El-Kab, El Badari, Abydos, Nagada, Ombos, Koptos gibi yerleşim alanları kalıcı olmuştur.⁷⁰ Buradaki kulübeler ovaldır ve basit malzemelerden yapılmıştır. İç malzemeler hasırlardan, deri yastıklardan ve tahta yataklardan yapılmıştır. Bu bölgelerde ölümler başları güneye, yüzleri batıya dönük bir şekilde, bakır iğnelerle tutturulmuş, hasır veya keçi derisine sarılmış olarak gömülmüşlerdir. Ölümlerin yanlarına çanak çömlek, silah ve süs eşyaları konulmuştur. Bu bölgedeki çanak çömlekler, koyu kırmızı ve siyah renge boyanmış, üzerlerine hayvan ve gemi tasvirleri resmedilmiştir. El-Badari'de kumaşlar ve hasırlar arasına gömülmüş, çakal, koç, ceylan ve boğa gibi hayvanlara rastlanılmıştır.⁷¹ Bütün bunlar Hanedanlık Dönemindeki hayvan kültlerinin temellerinin eski dönemlerde atıldığını göstermektedir.⁷²

II. Nakada Döneminde Aşağı Mısır üretim ekonomisini benimsemiş ve Yukarı Mısır'ı etkisi altına almıştır. Aşağı Mısır'da tarımsal üretim daha fazla önem kazandığı için Yukarı Mısır'a göre hiyerarşi daha güçlü olmuştur. Bu hiyerarşi kişisel zenginliği ve gösterişi beraberinde getirmiştir. Süslemelerde bakır, altın ve gümüş madenler kullanılmıştır.⁷³ Böylece güç merkezleri ortaya çıkmış (Abydos, Nagada ve Hierakonpolis'teki elit mezarlar) ve daha sonraki dönemlerde görülen monarşik devletin temeli belirginleşmeye başlamıştır.⁷⁴

Güneyin aksine kuzeyde içtimai hayat daha medeni görünüm arz eder. Buranın kültür merkezi Maadi'dir. Güneyin basit mezarlara sahipken kuzeyde etrafı

⁶⁹ Hanedanlık Öncesi Dönem, Eneolitik Dönem'e girmektedir. Bu dönemin diğer bir ismi Kalkolitik Dönem yani metallerin kullanılmaya başlandığı "Bakır Çağ" dönemidir.

⁷⁰ İnan, s. 42.

⁷¹ E. Yavi ve N. Yavi, ss. 12.

⁷² Vercoutter, s. 44.

⁷³ E. Yavi ve N. Yavi, s. 12.

⁷⁴ Desplancques, s. 37.

tuğlalarla örülmüş, uzun kare şeklinde ayrıca hediyeler için özel bölümler olan, içinde yaşanılacak ev biçiminde mezar tipleridir. Mısır uygarlığının sonuna kadar bu tarz hâkim olur.⁷⁵ Kuzeyin diğer bir özelliği ise insanların ölümlerini gömme şeklidir. Ölümlerin embriyon pozisyonu dediğimiz dizler çeneye doğru ve yan yatırılarak gömüldüğü bilinmektedir.⁷⁶ Mezar anlayışlarındaki bu farklılığın sebebi olarak Mısır'daki Asyalı kavimlerin varlığı gösterilmektedir.⁷⁷

Maadi döneminden kalma çakmaktaşları ince işçilikle mükemmel boyutlara ulaşmıştır. Fildişi veya kilden yapılmış vazolarda sarı zemin üzerinde insan resimlerine yer verilmesi, bazı bıçakların oyma saplarında insan figürünün işlenmesi, heykelcilik sanatının da bu dönemde ortaya çıkması, sanatın Eneolitik dönemde sosyal yaşama dair bilgiler sunmasına yardımcı olmuştur.⁷⁸ Bu dönemin son evrelerinde (III. Nakada Döneminde), siyasi merkezlerin oluştuğu, bölgesel geleneklerin, daha yoğun, iç içe geçerek, belirgin bir şekilde ulusallaşmaya başladığı görülmektedir. Birinci Hanedan krallarının kendilerini halktan ayırt eden sembolleri kullanmaları bu dönemim özellikleri olarak dikkati çekmektedir.⁷⁹ Ayrıca gelişmişlik açısından Mısır kültürüne en yakın kültür Maadi kabul edilmektedir.⁸⁰

3.4. Etnik Yapı

Eski Çağ'dan beri Mısır bölgesinde yaşayan insanların hangi ırktan olduğuna dair araştırmalar devam etmektedir. Erken Paleolitik Çağ'dan itibaren Nil vadisinde insanların yaşadığı bilinmektedir, fakat bu insanların hangi kökene ait olduğu tespit edilebilmiş değildir. Bu konuda elde edilmiş olan bulgular (insan kemikleri) kesin bir etnik ayırım yapmak için yeterli değildir.⁸¹ Paleolitik dönemin bitimiyle beraber göçebe topluluklar verimli arazilere ve özellikle de su olan bölgelere toplanmaya başladılar.⁸² Bu dönemde Mısır'ın etnik yapısının oluştuğu tahmin edilmektedir. Kesin olan şey, Antik Mısırlıların saf, arı bir ırktan meydana gelmediğidir. Özellikle

⁷⁵İnan, s. 42.

⁷⁶Vercoutter, s. 40.

⁷⁷Friedell, ss. 130-131.

⁷⁸Vercoutter, s. 47; Toby Wilkinson, s. 48-49; Kamil, s. 13.

⁷⁹Brewer ve Teeter, s.41.

⁸⁰E. Yavi ve N. Yavi, ss. 12.

⁸¹Vercoutter, s. 25.

⁸²Kamil, s. 8.

Afrika'ya özgü bir etnik yapıya sahip oldukları kabul edilmektedir. Antik Mısır'ın toplumlarının belirleyici özellikleri Kuzey ve Doğu Afrika halklarıyla benzerlik göstermeleridir. Mısır sahasında yapılan çalışmalarda, bazı Mısır Bilimciler Sami etkisi üzerinde, abartılı bir şekilde durmuşlardır.⁸³ Fransız Mısır Bilimci Vercoutter, bir zamanlar Sami ırkının Mısır'ı etkilemiş olsa bile bu etkinin kalabalıklar içinde koybulup gittiğini belirtir.⁸⁴ Siyahiler ülkesi olarak adlandırılan Nübya'nında Mısır'da etkisi olmuştur. Sami ve Nübyalı özellikler Eski Krallık döneminde hissedilmeye başlar. Tüm bu değerlendirmeler, eski Mısır'ın etnik yapısının Afrika bölgesine özgü olduğu, Sami ve Nübyalı siyahilerin etkisi bulursa da bu durumun eski Mısır'ın görünüşünü değiştirmediği yönünde bir kanaate götürmektedir.

XIX. Hanedanlık döneminde, kral mezarları duvarlarında bulunan resimlerde dört tip insan varlığı gösterilmektedir, bunlar şu şekildedir:

1. Mısırlı olanlar kırmızı renkle boyalıdır (Rot-en-ne-rome)
2. Asyalı olarak kabul edilen Samiler sarı renkle boyalıdır (Namu)
3. Güneyli siyahiler siyah renkle boyalıdır (Nahsi)

4. Libyalılar, Batılı ve Kuzeyli olanlar ise sarı sakallı ve mavi gözlü olarak boyalıdır (Tamhu). Her ırk kendi kültürel özellikleriyle ve kendilerine özgü tipolojilerle çizilmiştir.⁸⁵ Mısırlıların geriye bıraktıkları bu tipolojik örnekler dönem hakkında bazı fikirler verme hususunda önemli olsada etnik yapıyı tespit etme konusunda kesin bir sonuç sunmazlar.

3.5. Toplumsal Yapı ve Sosyal Yaşam

Heredot, Mısır'ı ziyaret ettiği dönemle ilgili olarak yedi toplumsal sınıfın varlığından söz eder. Bunlar: Din adamları, savaşçılar, sığırtmacılar, domuz

⁸³ Sami etkisi konusunda ileri sürülen sebepler şunlardır: Nil yerlilerinin konuştukları dilde, biri Berberi öteki Sami etkisi görülmesi. Hanedanlık döneminden itibaren Babil uygarlığının tanınmış motifleriyle benzerlik gösteren sanatsal unsurlar. Örneğin erken döneme ait Narmer Paletindeki motiflerin keldani ve Babil'de de bulunması. Dini inançlardaki bazı benzerlikler. Son olarak ölülerini gömme şekillerinde, Kuzey ve Güney Mısır'ın farklı olması. Kuzeyde bulunan yerliler ölülerini bükülü konumda gömerlerken, Delta veya Güney kısımda bulunan yabancı halkın, ölülerini boylu boyunca gömdükleri kesin bir şekilde bilinir. Güneylilerin Sami kökenli olduklarından dolayı ölü gömme şekillerinde bu farklılığın ortaya çıktığı tahmin edilir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. King ve diğerleri, ss. 34-48.

⁸⁴ Vercoutter, s. 26.

⁸⁵ İnan, ss. 8-9.

çobanları, tüccarlar, tercümanlar ve gemicilerdir.⁸⁶ Mısır'da bunlardan başka bir grubun olmadığı, görev aldıkları mesleklerden dolayı bu adların verildiği belirtilir.⁸⁷ Mısır çalışmaları sırasında, Tarih öncesi dönemlerde toplumsal yapının göçebe ve çiftçiler olmak üzere iki gruptan oluştuğu uzun bir süre kabul görmüştür. Sonraki süreçlerde toplumsal yapının basite indirgenmesinden dolayı bu görüş geçerliliğini kaybetmiştir. Antik Mısır'da tarih öncesi dönemlerin sonlarına doğru çiftçilerin, çobanların, göçebelerin, zengin bir zanaatkâr sınıfının bulunmasının yanı sıra taş ocaklarının da işlenmeye başlandığına dair bulgular vardır.⁸⁸

Mısır'ın sosyal yapısı tarih öncesi dönemdeki dağınık topluluklarından kaynaklanır. Bu topluluklar karşılıklı işbirliği yoluyla ya da savaşlar aracılığıyla daha büyük birimler halinde bir araya geldiklerinde, karşılıklı koruma ve herkese fayda sağlayan sulama gibi planlar yapan topluluklar oluşturdular.⁸⁹ Her bölge halkını desteklemek için belirli ölçülerde toprak alanına sahip oldu ve bağımsızlığını korumaya çalıştı. Kral benzersiz bir statüye ve role sahipti. Krallık, kabile şefinin rolü dışında gelişmişti ve teorik olarak hükümdarın görevleri arasında siyasi, dini, sosyal, ekonomik, askeri ve yasal taahhütler vardı.⁹⁰ Ancak, krallık geliştikçe, bunlar giderek daha çok kraliyet yetkililerine devredildi.

Eski Hanedanlık döneminde kral, akrabalarının sadakatini kazanabilmek için onlara devletin çeşitli birimlerinde görevler verdi. Ayrıca hediye olarak kraliyet topraklarından ve mallarından, çocuklarını sarayda eğitmeleri için imkân sağladı. Onların mezarlarını ve mezarlık mallarını korumalarını sağlamadı; çünkü yalnızca onun dilemesiyle ölümsüzlüğü elde edebilirlerdi.⁹¹

Ancak bu durum Eski Hanedanlığın sonlarında değişti. Valiliklerin ve üst mevkilerin çoğu, kralın ailesiyle doğrudan bağlantısı olmayan kişilere verildi. Kraldan sonra söz sahibi olmak üzere çok önemli makamlara vezirler getirildi. Bunlar yargı şefliği, kraliyet baş mimarı ve devlet arşivlerinden sorumlu oldular.⁹² Ülke, yerel valiler tarafından idare edilen bölgelere ayrıldı. Asayişin bozulduğu

⁸⁶ Vercoutter, s. 25.

⁸⁷ Vercoutter, s. 25.

⁸⁸ Hornung, **Mısır Bilimi**, ss. 116-117.

⁸⁹ Vercoutter, s. 20.

⁹⁰ Roselia David, **Handbook to Life in Ancient Egypt**, Facts On File Library on of World History, New York, 1998, s. 139.

⁹¹ David, **Life in Ancient Egypt**, s. 140.

⁹² Bob Bariar and Hoyt Hobbs, **Daily Life of The Ancient Egyptians**, IIInd edit, Greenwood Press, London 2008, ss. 72-73.

dönemlerde bu yerel yöneticiler yarı-bağımsız hale geldiler ve neredeyse hanedanlık öncesi zamanlarda mevcut olan kabile şefliğine geri döndüler. Yerel yöneticiler, vezirleri sürekli tehdit olarak gördükleri için, kralın desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Belli dönemlerde önemli güç elde eden bu yerel yöneticilerin politik güçleri III. Sennusret döneminde ellerinden alındı. Sanatkâr, esnaf ve küçük çiftçilerden oluşan yeni bir orta sınıf, krala veya vezire doğrudan sorumlu olmaları için, organize edilen yeni yönetimi oluşturdular. Kralın gücüne yönelik en büyük tehdit rahiplerdi, bu ilişki hiçbir zaman kesin bir şekilde çözülemedi. Hükümetin üst seviyesi, geniş bir bürokrasi tarafından desteklendi. Günlük gelir ve giderler, cephanelik, tahıl ambarları ve kamu işleriyle uğraşan, hazineleri düzenleyen görevliler hiyerarşisi tarafından gerçekleştirildi. Geleneksel olarak bu bölümler, kraliyet ailesinin yaşam mahallelerinin de bulunduğu başkentte bir saray kompleksinde barındırıldı. Kompleks *per-wer* (büyük ev) olarak biliniyordu.⁹³

Ayrıca büyük tapınaklar ve kraliyet mezar merkezi, bununla ilgili tapınaklar ve ikamet şehirleri için geniş yönetimler vardı. Ülke geliştikçe bazı krallar birçok büyük yerleşim kentini işgal etti, böylece yönetim gittikçe daha karmaşık hale geldi. İdarenin bazı bölgeleri, çeşitli ilçelere yerleştirilen yetkililerle bölgesel olarak düzenlendi. Yeni Krallığın bir imparatorluğa dönüşmesi bürokrasiyi daha da genişletti. Hükümet yetkililerinin altında yaşayanlar ve ölümler için geniş bir ürün çeşitliliği sağlayan esnaf ve zanaatkârlar vardı. Bu insanların birçoğu başkentte ve grup olarak yaşadı.⁹⁴

Başlangıçta cenaze mimarisi ve eşyalar için geliştirilen materyaller mobilya, mücevher, tuvalet malzemeleri, seramik ve giyim eşyası üretmek için de kullanıldı. Toplumun alt tabakasında bulunan, tarımda çalışan köylüler (tahminen yüzde 80'i temsil eder) vardı. Bütün ülke için yiyecek, kaynak ve insan gücü sağlamaktan sorumluydu. Arazi üzerindeki çalışmaları yıllık su baskını ve mevsimler tarafından etkileniyordu. Zorlu emekleriyle kendi sınırlı ihtiyaçlarını karşılamak ve yeterli yiyecek üretmek için çalışıyorlardı. Bunlar vergiler yoluyla toplumun geri kalanını da beslediler, mezarlara ve tapınaklara adaklar sundular. Her yıl üç ay boyunca, su altında kalan toprakların çoğu tarımı engelliyordu. Bu dönemlerde ailelerinin

⁹³ David, **Life in Encient Egypt**, ss. 140-141.

⁹⁴ David, **Life in Encient Egypt**, s. 141-142.

geçimini sağlayabilmek için, köylülerin alternatif olarak, kraliyet cenaze törenlerinde çalıştıkları düşünülmektedir.⁹⁵ Böyle bir çalışma köylülerin açlığını engellemiş, dolayısıyla sorun çıkartmaya zaman ve fırsatları olmamıştır.

⁹⁵ David, **Life in Encient Egypt**, s. 141.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK MİSİR DEVLETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. MİSİR HANEDANLIĞININ KURULUŞU

Mısır'ın kuruluşu, tarihsel kayıtlara göre MÖ 3050 yıllarında Menes ya da Narmer⁹⁶ adında Yukarı Mısır kralı tarafından sağlanmıştır.⁹⁷ Hierakonpolis'te bulunan Narmer Paletini'de, düşmanlarını alteden ve ülkeyi birleştiren bir firavunun varlığından söz edilir. Mısır devletinin birleşmesi, coğrafi etkenlere bağlı olarak çeşitli aşamalardan geçtikten sonra sağlanır.

Yaklaşık 3300 ile 3100 arasında çöldeki kuraklık artışının sonucunda ana nüfusun Nil vadisine yöneldiği bilinmektedir.⁹⁸ Vadideki nüfus artışıyla birlikte taşkınlardan istifade edilmesi ve sel felaketlerine karşı toplulukların korunması amacıyla bölge insanları kuzey ve güneyde bulunan arazilere yönelmiştir. Fakat ilk Çavlandan sonra sürülebilir toprakların kıt olması güneye doğru yayılmayı sınırlamıştır. Bu olumsuz koşullar nedeniyle insanlar kuzeyde bulunan Nil Vadisi'ne doğru gitmişlerdir.⁹⁹ Bu durumda başka bölgelerde karşılaşılan topluluklarla mücadele etme mecburiyeti ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Göç edilen bölgelerin elde tutulması için siyasi ittifaklar kaçınılmaz olmuştur.¹⁰¹ Örneğin Nakada ve Hierakonpolis'in kralları, Abydos'taki şeflerle kimi zaman ittifak yaparak, kimi zaman savaşarak kuzeye doğru ilerlemişlerdir.¹⁰² İçsel faktörlerle birlikte değişen iklim şartları da, bölgesel göçleri, siyasi yapıda değişiklikleri ve çatışmayı zorunlu kılmıştır. Bu durum "İki Ülkenin" tek çatı altında birleşmesini temeli atmıştır.¹⁰³

⁹⁶ Mısır'ın kurucusunun kim olduğu tartışmalı bir konudur. Bir kısım Mısırologlar, kurucu kralın Menes olduğunu söylerken, diğer bir kısım ise Narmer olduğunu vurgulamaktadır. Bazı araştırmacılar ise, çok sayıda kraliyet isimlerinin bulunduğu mühürleri temel alarak Narmer adının, kral listelerinde Mısır'ın ilk kralı olduğu vurgulanan Menes'in tören ismi olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda bkz. Brewer ve Teeter, s. 41.

⁹⁷ Brewer ve Teeter, s. 42.

⁹⁸ Kuhrt, I, s.172.

⁹⁹ Toby Wilkinson, s. 48.

¹⁰⁰ Kuhrt, I, ss. 172- 175.

¹⁰¹ Kuhrt, I, ss.172- 173.

¹⁰² Brewer ve Teeter, s. 42.

¹⁰³ Emanuele M. Ciampini, "Mısır Devletinin Oluşumu ve Eski Krallık", **AYD**, Umberto Eco, (edit.), çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa/Tarih, İstanbul 2018, ss. 113-114.

Bu dönemde Mısır, Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır olarak iki kültürel merkeze ayrılmıştır. Arkeolojik bulgular Yukarı Mısır'ın kültürel olarak Aşağı Mısır'a göre daha gelişmiş olduğunu göstermektedir. Kuzey ve Güney nomları,¹⁰⁴ tek devletten önce kendi aralarında birleşmişlerdi. Delta da bulunan yirmi nom iki devlet haline gelmiştir. Buranın kralı "Horus Himayesinde", kırmızı bir taç giyerdi. Güney'de ise yirmi iki Nom ilk etap da iki grup halinde birleşmişler daha sonraları tek devlet olmuşlardı. Tarihi kalıntılarda görüldüğü üzere, Güney'in kralı hükümdarlığın simgesi olan beyaz uzun deri bir külah giymekteydi. Krallar tanrı Horus'un veryüzündeki yansıması olarak kabul edildiği için tanrı anlamı taşıyan ünvanlar kullanmışlardı. Örneğin Menes'in lakabı, savaşçı anlamına gelen "Aka" idi ve bir şahin ile temsil edilmekteydi. Şahin aynı zamanda tanrı Horus'u sembolize etmekteydi.¹⁰⁵ Mısır'ın ilk hükümdarları, kendilerini salt bir kral olmanın ötesinde aşkın ve kutsal kabul etmişlerdi. Bu kutsal inancın Mısır'lıların zihin dünyasını derinden etkilediği, sonraki üç bin yıl boyunca monarşinin sorgulanmaksızın kabul edilebilir tek yönetim biçimi olarak kalmasından anlaşılmaktadır.

Hiyerokonpolis'te bulunan eserlerden ulaşıldığı kadarıyla, Mısır'da monarşiyi sağlayan Narmer'den önce, iki kültürel merkez arasında birçok kez mücadele olmuştur.¹⁰⁶ Buna göre Yukarı Mısır'daki dağınık Nomları merkezi bir çatı altında birleştiren Tjeni hükümdarı -Akrep Kral olarak bilinir- Zekhen'dir.¹⁰⁷ Akrep kral mücadelesinde ne kadar başarılı olsa da, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştirici simgesi taçları takamamıştır.¹⁰⁸ Akrep Kral'ın hüküm sürdüğü bölgelerin sınırının deltanın başladığı yere kadar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁹ Akrep Kral'ın arzusunu,

¹⁰⁴ Ptolemaic (Helenistik) dönemde kullanılan "Nom" terimi Yunanca "Nome"den gelmektedir. Eski Mısır'da nomlara "Sepat" denilirdi. Yerel yönetim sistemini ifade eden Nomelerin sayısı Aşağı Mısır'da 20, Yukarı Mısır'da 22 olmak üzere toplamda 42'dir. Yerel yönetim sisteminin başlangıcı en az Firavunlar Döneminin başlangıcına kadar geriye gitmektedir (MÖ 3100 veya 3050). Üçüncü hanedanların sonlarında, muhtemelen Huni döneminde (MÖ 2637-2613), Nomların Proto-başkentlerine karşılık gelen belli sit alanlarında, mezar olmayan yedi basamaklı piramid dikilmiştir. Bunlar Zawiyet el-Mayitin, Abydos, Nakada, el-Kula, Edfu, Seila ve Aswan'dır. Bazı Nomların başkenti değişirken, diğerlerinin yerleri belirlenememiştir. Her bir vilayet "Nomarkhos" tarafından yönetiliyor ve kendi sembolünü kullanıyorlardı. Her vilayet "Hare Nome" veya "İbis Nome" gibi isimlerle tarif ediliyordu. Bkz. Shaw ve Nicholson, "Nome", **BMDAE**, s. 204.

¹⁰⁵ İnan, , ss.57-58.

¹⁰⁶ Toby Wilkinson, s. 49-51.

¹⁰⁷ E. Yavi ve N. Yavi, s.15.

¹⁰⁸ Toby Wilkinson, s. 48

¹⁰⁹ İnan, s.59.

sonrasında gelen halefi kral Narmer gerçekleştirmiştir.¹¹⁰ Her iki tacın bir arada takılması iki ülkenin, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birliğini vurgulayan sembolik bir ifadedir. Narmer, gelecek kuşaklara monarşik sisteme dayanan birleşik bir Mısır devletini miras bırakmış, bu başarısını paletlere çizdirip tapınağa hediye etmiştir.

1.2. ANTİK MISIR KRONOLOJİSİ'NDE MISIR HANEDANLARI

Antik Mısır'lılar, geriye kapsamlı tarihi metinler bırakmadıkları için Mısır tarihi hakkında bilgiler, firavun hakkında tutulan saltanat yıllıklarından, otobiyografik metinlerden, Mısır dışında bulunan tarihsel kaynaklardan ve arkeolojik malzemelerden öğrenilmektedir. Bunlar arasında en önemli olanları, Turin, Karnak, Abydos ve Sakkara'dan çıkarılan kral listeleridir.

Firavun isimlerinin liste halinde sıralanması kralların ve onların saltanatlarının sıralanmasını oluşturmak açısından önem arz eder. Bu listelerin dönemin siyasi olaylarından ve efsanelerinden etkilenecek karıştırılma ihtimalini nedeniyle, doğruluğuyla ilgili şüpheler bulunmaktadır. Turin Kral Listesi ve Palermo Taşında kralların saltanatları boyunca meydana gelen olaylar gün, ay, yıl olarak belirtilmektedir.¹¹¹ Antik Mısır'lılar tarihlendirmeyi bazı doğa olaylarını esas alarak (örneğin sel taşkınları veya Sirius/Sothis yıldızının doğuşu gibi) yaptıkları için günümüzde astronomlar Mısırlıların belirlediği tarihleri saptayabilmektedir. Bu ise Antik Mısır tarihinin daha sağlam belirlenmesine yardımcı olmaktadır.

Mısırbilimciler, Hellenistik Dönem (Ptolemaioslar Dönemi) öncesindeki Mısır tarihini bir dizi hanedanlığa bölmüşler, bu çerçevede tarih öncesi dönemine de "Hanedanlık Öncesi Dönem" adını vermişlerdir. Mısır'ın tarihiyle ilgili kapsamlı çalışmayı ilk defa, MÖ üçüncü yüzyılda yaşamış Mısır'lı rahip ve bilgin Manetho yapmıştır.¹¹²

¹¹⁰ Brewer ve diğerleri, s. 41.

¹¹¹ Bu kayıtlar her ne kadar sadece bir hükümdarın süresini belirlemek açısından önemli olsa, da tüm Mısır tarihini anlamak için yeterli değildir. Böyle bir durum kabul edildiğinde Birinci Hanedan'lığın başlangıcı MÖ. 5500 yıllarına karşılık gelir. Bu durum, kabul edilen tarihle 2400 yıllık fark oluşturmaktadır. Bu farklılığın ortaya çıkmasının nedeni olarak, kralların eş zamanlı hüküm sürmeleri ve toplumsal karışıklık döneminde yine bazı hanedanların benzer biçimde eş zamanlı hüküm sürmeleri gösterilmektedir. Bkz. Brewer ve diğerleri, s. 33.

¹¹² Manetho'nun bu çalışmasının önemli bir yanı, sınıflandırmanın Torino Kral Listesi'yle uyuşmasıdır. Bu durum Manetho'nun çalışmasının sağlam ve güvenilir bir kaynak olma özelliğini ortaya koymaktadır. Kuhrt, s.159.

Helenistik literatürde ismine yer verilmeyen fakat modern araştırmalarla önemi anlaşılan Manetho'nun listesinde ilk hükümdarlar Mısır tanrılarıdır.¹¹³ Sonra yarı tanrı olan yöneticeler gelmektedir. Hükümdarlık en son tanrılar tarafından firavunlara devredilir. Manetho'ya göre, Mısır tarihi Mısır'ın kurucusu Menes'ten (Narmer) başlar ve Mısır'ı fetheden İskender dönemine kadar otuz hanedanlıktan oluşur.¹¹⁴

Mısır Kronolojiyle ilgili aşağıda verilen tabloda tarihlendirmeler yaklaşık tarihlerdir. MÖ. 3000 civarındaki tarihlerde yüz yıl, MÖ. 1300 civarındaki tarihlerde ise yirmi yıl yanılma payı konmaktadır. Örneğin VII. Sülaleyle ilgili herhangi bulguya rastlanmadığı için bu konu şüphelidir.¹¹⁵ MÖ. 664'ten itibaren tarihler kesinlik kazanmaktadır.

1.3. MISIR KRONOLOJİSİ VE ÖNEMLİ HÜKÜMDARLAR TABLOSU

Tablo 2: Mısır Kronolojisi ve Önemli Hükümdarlar Tablosu

Hanedan Öncesi Dönem (MÖ 4650-3150)
Erken Dönem Hanedanlık: 0.-2. Hanedanlar (MÖ 3150-2686)
0.Hanedan (MÖ 3150-3050)
Akrep Kral (Scorpion)
Narmer
1.Hanedan (MÖ 3050-2890)
Aha
Djer (Coser)
Djet
Den
2.Hanedan (MÖ 2890-2686)
Hetepsekhemwy
Peribsen
Khasekhemwy

¹¹³ Modern zaman öncesine kadar Manethon'un kitabından yalnızca Eusebius ve Josephus kısa alıntılar yapar. Bkz. Friedell, s. 127.

¹¹⁴ Mısırologlar, tarihsel bütünlüğün bozulmaması için XXX. Hanedanlığın son kralı II. Nektanebo ile İskender'in fethi arasına, XXXI. Hanedanlık olarak kabul edilen Pers döneminde eklerler. Bkz. Toby Wilkinson, s. 66.

¹¹⁵ Toby Wilkinson, s. 12.

Eski Krallık: 3.-6. Hanedanlar (MÖ 2686-2181)

3.Hanedan (2686-2613)

Djoser

Sekhemkhet

Khaba

Huni

4. Hanedan (MÖ 2613-2498)

Snefru

Kufu (Keops)

Djedefre

Kefren

Menkaure

Shepseskaf

5. Hanedan (MÖ 2498-2345)

Userkaf

Sahure

Neferirkare-Kakai

Niuserre

Unis

6.Hanedan (MÖ 2345-2181)

Teti

II. Pepi

Mernere

III. Pepi

Nitocris (?)

Birinci Ara Dönem: 7.-11. Hanedanlar (MÖ 2181-2040)

7.-10. Hanedanlar (MÖ 2181-2040)

11.Hanedan (MÖ 2133-2160)

II. Wahankh Antef

I.-III. Mentuhotep

Orta Krallık: 12. Hanedan ve Erken Dönem 13. Hanedan (MÖ 2040-1782)

12. Hanedan (MÖ 2060-1991)

I. Amunemhet

I. Senwosert

II. Amunemhet

II. Senwosert

III. Senwosert

III. Amunemhet

13.Hanedan (MÖ 1782- 1650)

Khendjer

İkinci Ara Dönem:14.-17. Hanedanlar (MÖ 1782-1570)

13.Hanedan (MÖ 1650)

15.-16. Hanedanlar (MÖ 1663-1570)

Yeni Krallık: 18.-20. Hanedanlar (MÖ 1570-1069)

18.Hanedan (MÖ 1570-1293)

Ahmose

I.Amonhotep

I.Thutmose

II. Thutmose

III. Thutmose

Hatshepsut

II. Amonhotep

IV. Thutmose

III. Amonhotep

IV. Amonhotep/Akhenaton

Smenkhkare

Tutankhamun

Ay

Horemheb

19.Hanedan (MÖ 1293-1185)

I.Ramses

I.Seti

II. Ramses

Merneptah

Amenmesse

II. Seti

Siptah

Tausret

20.Hanedan (MÖ 1185-1069)

Sethnakht

III. Ramses

IV. Ramses- XI. Ramses

Herihor

Üçüncü Ara Dönem:21.-25 Hanedanlar (MÖ 1069- 656)

21.Hanedan (MÖ 1069-945)

Smendes

I.Psusennes

I.Pinedjem (Teb)

Amenemope

22.Hanedan (MÖ 945-712)

I. Shoshenq

I.Osorkon

23.-24. Hanedanlar (MÖ 818-712)

‘Libya’ Kralları

25. Hanedan: Kuş Dönemi (MÖ 772-656)

Piankhy (Piye)

Shabaka

Taharqa

Geç Dönem: 26.-31 Hanedanlar (MÖ 656-332)

26.Hanedan: Saite Dönemi (MÖ 656- 525)

I.Psamtek

Necho

II. Psamtek

Apries

Amasis

III. Psamtek

27. Hanedan (MÖ 525-404)

(Birinci Pers Egemenliği)

Cambyses

I.Darius

Xerxes

28. Hanedan (MÖ 404-399)

29. Hanedan(MÖ 399-380)

30. Hanedan (MÖ 380-362)

I.Nectanebo

I I.Nectanebo

31. Hanedan (MÖ 342-332)

(İkinci Pers Egemenliği)

Makedon Dönemi (MÖ 332-304)

Büyük İskender
Ptolemy Dönemi (MÖ 304-30)
I.Ptolemy-XII. Ptolemy
VII. Kleopatra
Roma Dönemi (MÖ 30-MS 323)
Agustus Caesar

Bizanslılar Dönemi (MS 323-642)
Arap Dönemi (MS 642)¹¹⁶

1.4. ESKİ HANEDANLAR DÖNEMİ

1.4.1. Antik Mısır Medeniyetinin Kuruluşu

Manetho'ya göre birinci hanedanlığın yerleşim yeri Thinit şehridir. Thinit ismi, Thinit veya This kentinin I. ve II. Sülalenin başkenti olmasından dolayıdır.¹¹⁷ Thinit kentinin yeri tam olarak bilenmemektedir. Ancak Abydos'un yakınlarında bu dönemin hükümdarlarına ait mezarlar bulunduğu için Thinit hanedanlığının da bu civarlarda olduğu düşünülmektedir.¹¹⁸ Sakkara ve Abidos'ta dönemin krallarına ait mezar taşlarında, I. Hanedallığa ait kral isimleri yazılıdır. İlk krallara ait silah, süs eşyaları, mobilyalar ve vazolar da bulunmuştur.¹¹⁹

Herodot'un aktardığına göre Menes, Memphis etrafında barajlar yaparak yerleşim yerleri kurmuştur. Memfis şehrini kurduktan sonra ilk olarak tanrısı Ptah'a ithafen bir de mabet yaptırmıştır.¹²⁰ Bunun nedeni devletin devamlılığı için tanrıların varlığının zorunlu olmasıdır. Tüm başarılar tanrının lütfuyla gerçekleştiği için, tanrılara şükranları ifade etmek üzere, bu ibadethane yapılmıştır. Böylece kral hem tanrısının memnuniyetini hem de halkın takdirini ve güvenini kazanmıştır. II.

¹¹⁶ Mısır Kronolojisi, William J. Murnane'ne tarafından 1983 yılında hazırlanmış olup ondan aktaran Brewer ve Teeter'dır, s.xiii.

¹¹⁷ Arif Müfit Mansel, **Mısır ve Ege Tarihi Notları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1938, s. 28.

¹¹⁸ İnan, s. 60; Ali Cengiz Üstüner, **Mısır Uygarlığı**, Dragon Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 199.

¹¹⁹ İnan, s.61; Mansel, s. 28.

¹²⁰ Üstüner, s. 204

Ramses zamanına ait bir kitabede Menes'in Ptah tanrısından söz edilmektedir. Ayrıca Memfis kalesinin birleşik Mısır'ın merkezi olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır.¹²¹

Bu dönemde uygarlaşma yolunda hızlı bir gelişme olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönüşümlerden en önemlisi kralın isim ve sıfatlarında karşımıza çıkmaktadır. I. Sülaleden itibaren Horus, İki Hanımefendi, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı ve İki Ülkenin efendisi kralın öne çıkan adlardır.¹²² Bu çağın en önemli özelliklerinden biri de kraliyet kahramanlıklarını kutlamak ve kraliyet gelir ve giderlerinin muhasebesini kaydetmek için kullanılan hieroglif yazının olgunlaşmış olmasıdır.¹²³ Ayrıca süsleme üslupları yabancı etkisinden arındırılmış ve kendine özgü bir anlayışa dönüşmüştür. Mısır üslubu, doğanın çok iyi bir şekilde kompozite edilip adeta canlandırıldığı, sade ama net bir biçimde ifade edilmiştir. Örneğin, bu dönemde yaşamış kral Djet'in (yılan) mezar anıt taşında şahin başlı Horus'un figürleri bulunmaktadır.¹²⁴

İlk hanedanlığın tarihi girişimleri, fetihleri ve başarıları ardından II. Hanedan'lık döneminde durgun bir hava hâkim olur.¹²⁵ Siyasi durum barış ve sükûn içinde sürmektedir. Ama sosyal alanda birkaç önemli gelişme olmuştur. Palermo taşında dini törenler, halk şenlikleri ve vergilerden bahsedilir. Sed şenliği ilk defa firavun Nineçer adına başlatılır.¹²⁶ Sed festivali krallığın yenilemesini ifade eden şenlik törenidir. Kralın uzun saltanatı boyunca etkisini yitiren büyümlü güçleri ve firavunun fiziksel bozulmaları bu şenlikte gerçekleştirilen ayinlerle tazelenir. "Eski" kralın heykeli gömülür ve gençleşmiş olan "yeni" kral tahtına çıkar. Böylece kral, tanrı Horus'un bedenleşmesi olarak yeniden dirilişi gerçekleştirir ve tebaasına kudretini gösterir.¹²⁷

¹²¹ İnan, s. 61.

¹²² Desplancques, s. 41.

¹²³ Kuhrt, I, s.175.

¹²⁴ Erik Hornung, **Mısır Tarihi**, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, (Mısır Tarihi), s.17.

¹²⁵ II. Hanedanlığın, I.Hanedanlığın devamı olarak görülmemesinin sebebi firavun Hotepsekhemwy'nin kral Ka'a'nın gerçek oğlu olmamasıdır. Firavun Hotepsekhemwy her ne kadar hanedanlık soyuna dayanmasada soylu bir aileden gelmektedir. Bkz. E. A. Wallis Budge, **Firavun: Tanrıya Meydan Okumak**, çev. Metin Kan, Erasmus Yayınları, İstanbul 2017, (Firavun), s. 20.

¹²⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.19.

¹²⁷ Ciampini, "Eski Krallık", **AYD**, ss. 115-116.

İkinci sülale döneminde önemli sayılan diğer bir hadise kral Peribsen'in geneleksen Horus inancını terk edip, çöl ve Kaos tanrısı Seth'i benimsemesidir.¹²⁸ Peribsen'in kendisini Horus'un değil Seth'in bedenleşmesi olarak görmüştür. Seth aynı zamanda Yukarı Mısır'ın tanrısıdır.¹²⁹ Bu değişim, Vadi bölgesinin Delta bölgesine karşı üstünlük sağladığını gösterir.¹³⁰ Hanedanlık öncesi dönemde belirli bölgelerde Set tanrısının kültleri bulunmaktaydı. İlerleyen süreçlerde Set kötülüğü temsil ettiği için kendisine yapılan tapınım terkeldilmişti.¹³¹ I. Hanedanlık döneminde terk edilen bu anlayış, üç bin yıllık Hanedanlık tarihi boyunca Peribsen tarafından son kez kabul edildi. II. Hanedanlığın son kralı Hasehemvi tüm rakiplerlerini mağlup etmiş, hem Horus hem de Set'i çağrıştıran “iki güç” (sehemvi) ünvanını alarak karışıklıklara son vermişti.¹³² II. Hanedanlığın son hükümdarı Khasekhem ülkenin kötü gıdaşatından endişe duyup ülkeyi tekrar birleştirdi ve egemenliğini tüm ülkeye yaymaya çalıştı. Ayrıca dış ticaretide kuvvetlendirmeye yönelik girişimlerde bulundu. Eskiden Güney Filistine verilen önemi Kübna limanına yoğunlaştırdı.¹³³

Eski Hanedanlık Dönemi, III. Hanedanlığın ilk hükümdarı Coser'in tahta geçmesiyle başlar ve VI. Hanedanlığın büyük hümdarı II. Pepi'nin döneminde son bulur.¹³⁴ Yaklaşık beş yüz yıl süren bu dönem, Mısır'lılar için bütüncül ve güçlü bir dönem olma özeliği taşır. İç siyasette huzur, dış siyasette sömürge anlayışı hâkim olur.

Dört sülaleye bölünen Eski İmparatorluk'un kraliyet ve yönetim merkezi Memfis'e taşındı.¹³⁵ Bu dönem, siyasetin, ordunun, dinin ve sanatın geliştirilmesi açısından Antik Mısır devletinin yükseliş dönemi olarak kabul edilir. Öyle ki, sonraki hanedanlıklar bu dönemin değerlerine atıf yaparak onları esas aldılar.

¹²⁸ Toby Wilkinson, s. 95.

¹²⁹ İnan, s. 63.

¹³⁰ Üstüner, s. 206.

¹³¹ Mansel, s. 30.

¹³² Hornung, **Mısır Tarihi**, s.19.

¹³³ Kubna Limanı Klasik Çağda Byblos, bugün Cübeyl olarak anılan Beyrut'un kuzeyidir. Bkz. Toby Wilkinson, s. 95.

¹³⁴ Mansel, ss. 30-31.

¹³⁵ Desplancques, s. 49.

1.4.2. Piramitler Çağı

Eski İmparatorluk döneminde firavunun mimari anlayışında büyük bir değişiklik gerçekleşir. Basit binalardan anıtsal taş mimariye geçilir, tuğla, ahşap ve hasırdan yapılan kraliyet ikametgâhı, Sakkara'daki Basamaklı Piramitin çevresini saran, kralın ölünce kullanacağı görkemli bir taş yapıya dönüşür.¹³⁶ İlk piramit, kral Coser¹³⁷ ve kendisinden daha çok ismi duyulan veziri İmhotep'in¹³⁸ Sakkara'da yaptırdığı basamaklı Piramittir.¹³⁹ Coser'in inşa ettiği bu olağanüstü yapı, bir ebediyet simgesi olarak diğer kralların da hükümdarlık yarışı haline gelecektir. Çünkü Piramit, devletin gücünün, itibarının ve yönetme yeteneğinin bir yansıması olarak görülmüştür. Piramit yapımlarında binlerce insanın çalıştırıldığı ve bu çalışma esnasında binlerce insanın öldüğü kaynaklarda geçmektedir. Bu sanatsal abidenin yaratıcısı olan Coser hakkında, krallık döneminde bir ziyaretçinin duvara yazdığı yazıda krala "taş açan kişi" nitelendirmesi bulunmaktadır.¹⁴⁰

Bu dönemde devletin bekası için tehdit oluşturan yerlere akınlar düzenlenmiştir. Erken döneme ait bir belgede, Coser'in Nübya'ya akınlar yaptığı yazmaktadır. Aynı şekilde Coser'in ordusunu Sina'da gösteren bir gravürden de, doğu bölgelerine akınlar düzenlendiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹ Sina bölgesi değerli taşlar ve bakır açısından zengin bir bölge olması hasebiyle Mısır krallarının ilgisini çeken bir bölgeydi. Eski Hanedanlık döneminde uygarlığın büyümesiyle birlikte ekonomik ihtiyaç da giderek artmıştı. Piramitlerin yapımı büyük bir insan kitlesini, bunları karşılayacak gıda ve aletleri gerekli kılıyordu. Örneğin büyük Kufu Piramitinin yapımında çalışanların, iki bin inşaat işçisi, fırıncı, su taşıyıcı, taş ocağı işçisi, çömlekçi, çiftçi ve diğer hizmet alanlarından olmak üzere toplamda 23 000 olduğu

¹³⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 21.

¹³⁷ Kral Coser (Djozer), 'Netjerikhet' yani tanrıların bedeni anlamında kullanılır. Bkz. Budge, **Firavun**, s. 30.

¹³⁸ İmhotep, Mısır'ın yetiştirdiği en önemli bürokratlarından biridir. Öyleki namı çoğu firavundan daha fazla yayılmış, birçok kalıntıda onun ismine yer verilmiş, ayrıca pek çok roman ve hikayeye esin kaynağı olmuştur. Başlıca görevleri arasında doktorluk, mimarlık ve Ra'nın en yüksek rahipliği vardır. Modern tıp alanında önemli katkıları olduğu sanılmaktadır. İnsan vücudu üzerinde çalışmış, anatomik keşiflerde bulunmuş, mumyalama tekniğini ilk defa kullanmıştır. Bunun yanı sıra hastalıkların tedavisinde kullandığı ilaçların tedavisini kaydetmek için papirüsleri ilk defa kullandığı bilinmektedir. Bu yüzden ileriki dönemlerde *yazman azizi* ve *şifa tanrısı* olarak saygı görmüştür. Bkz. Budge, **Firavun**, ss. 31-33.

¹³⁹ Vercoutter, s. 54.

¹⁴⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.21.

¹⁴¹ Vercoutter, s. 55; Mansel, s. 31.

tahmin edilmektedir.¹⁴² Bu yapıların devamı için endüstriyel ekonomiye ihtiyaç duyuluyordu. Sina Yarım Adası bu ihtiyacı karşılayacak zengin kaynaklara sahipti.

III. Hanedanlığın kralları hakkında çok az bilgi mevcuttur. Zanaht, Ha'ba, Neferka, Huni hanedanlığın en önemli krallarıdır. IV. Hanedan başlangıcı Huni'nin halefi Snefru ile başlamıştır.¹⁴³ Keops, Kefren, Mikerinos gibi üç büyük piramit bu dönemin kralları tarafından yapıldığı için Mısır monarşisinin en tanınmış kralları bunlardır. Manetho eserinde bu sülalenin sekiz kralı olduğunu ve 284 yıl hüküm sürdüklerini belirtir. Palermo Taşında Snefru'nun ilk kral olduğu yazılıdır. Çalışkanlığıyla dikkat çeken Snefru, iki önemli piramitin yapımına yoğunlaşmıştır. Piramitlerle birlikte anıtlar, evler ve surlar için gerekli olan malzemeleri Suriye ve Lübnan'dan tedarik etmiştir.¹⁴⁴ Mısır'ın altın ihtiyacının karşılanması ve lüks tüketim eşyaları olan tüy, devekuşu yumurtası, abanoz gibi maddelerin tedarikini ve bu malzemelerin güvenli geçişini sağlamak için siyahîler ülkesi olarak adlandırılan Nübye ve Libya'ya akınlar düzenlemiştir.¹⁴⁵ Nübye'ye yapılan seferde birçok ganimet ve 7.000 esir, Libya'ya düzenlenen seferde 11.000 esir ve 13.000 hayvan elde edilmiştir. Snefru'nu zaferleri Sina'da Maghara vadisindeki kaya ebidesine resmedilmiştir.¹⁴⁶ Suriye ile iyi ilişkiler kurup, Libya ve Nübye gibi bölgeleri sömürmesi onun dış siyasette denge politikası izlediğini göstermektedir.

Snefru'dan sonra oğlu Keops 23 yıl hüküm sürmüştür. Keops kendi döneminde tanrı Ra'yı ilahların en üstünü olarak kabul etmiş, diğer ilahları gözden düşürmüş ve kurban kesilmesini yasaklamıştır. Firavunlar bu dönemde kendilerinin yaratıcı tanrı Ra'nın oğlu olduklarını ilan etmişlerdir.¹⁴⁷ Bu dönemin diğer bir kralı da Khafre'dir. O, piramitlerin ikinci en büyüğünü inşa ettirmiştir. Piramitler kadar üne sahip, sanatsal değeri yüksek, insan başlı aslan sfenksini onun yaptırdığı tahmin edilmektedir.¹⁴⁸ Mısır'ın medeniyet olarak hatlarının bu dönemde çizildiği kabul görmektedir.

¹⁴² Brewer ve Teeter, s. 44.

¹⁴³ Mansel, s. 32.

¹⁴⁴ İnan, s.65; Mansel, s. 32.

¹⁴⁵ Mansel, 32.

¹⁴⁶ İnan, s.66; Üstüner, s. 213.

¹⁴⁷ İnan, s.68.

¹⁴⁸ Mısır inancına göre Sfenks, savaşın ve yıkımın tanrısı olan aslan başlı Sehkmet'in adına yapılır. Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı dinlerde aynı sanat anlayışını görmek mümkündür. Benzerliğin sebebi hakkında öne sürülen teorilerden en kuvvetli olanı, Mısır devletinin güçlü olduğu dönemlerde savaştığı bölgelerde Sehkmet adına ayinler yapması, kurbanlar kesmesidir. Zamanla halk bu tanrıdan

V. Hanedan döneminin en belirgin özelliği teolojik değişimdir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Mısır tanrıları, siyasi ve sosyal değişime göre başka bir tanrının yerini alabiliyordu. Heliopolis şehrinin güç kazanmasıyla birlikte, krallar Ra'nın üstünlüğünü kesin olarak kabul etmişlerdi. V. Hanedanlığa ait mitsel anlatı Orta Krallık Döneminde ortaya çıkmıştır. Bu mite göre, Ra'nın rahiplerinden birisinin karısı V. Hanedanın ilk üç kralına gebe kalmıştır. Güneş tanrısı Ra bu kralların babası sayılmaktadır. Bu dönemden itibaren krallar güneş tanrısı Ra'nın "oğlu" olarak adlandırılmışlardır. Bu teolojik değişiklik tapınaklara yansımış ve mimariyi etkilemiştir.¹⁴⁹ Her ne kadar piramit yapımları durmuş olsa da, güneş tanrısı için sanat ve süs bakımından zengin ve ihtişamlı tapınak yapımı devam etmiştir.

V. Hanedanlığın ilk kralı Userkof'tur. Dış siyasette, atalarının siyasetini devam ettirmiş ve Mısır ekonomisinin canlılığı için Asya'ya dönük bir politika izlemiştir.¹⁵⁰ Libya, Sudan ve Asya bölgesinden Mısır'a giren istilacılara karşı önlemler almıştır.¹⁵¹ Bu dönemin kralları hem içeride hem de dışarıda güvenliği büyük ölçüde kontrol altında tutmuşlardır.

V. Hanedanlığa kadar süren siyasi istikrar, huzur ve güven, VI. Hanedanlığa geçişle birlikte yerini kaosu ve istikrarsızlığın dönemi olan Birinci Ara Döneme bırakmıştır. VI. Hanedanlık Döneminde yerel yönetimler olarak bilinen Nomlar'ın firavun karşısında güç kazanması Mısır monarşisinin sarsılmasına yol açmıştır. Bu yüzden VI. Hanedan, Eski İmparatorluğun sonu Ara Dönemin başı olarak kabul edilmektedir.

Hanedanlığın ilk kralı olan Teti hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. V. Hanedanlığın son kralı olan Unas'ın kendisinden sonra tahtı bırakabileceği halefi yoktu. Unas'ın damadı Teti, krallığın meşru varisi oldu. Teti'nin kısa süren hükümdarlığından sonra akibetinin ne olduğu hakkındaki bilgiler şaibelidir. Genel görüş kendi muhafızları tarafından katledildiğidir.¹⁵² Ondan sonra halefi olarak oğlu I. Pepi başa gelmiştir. I. Pepi adaleti, askeri disiplini, seçkin ve kuvvetli memurları atamasıyla bilinen kudretli bir kraldır. Bu dönemde yerel yöneticiler, önemli taş

korkmuş ve ihtişamı karşısında ona saygı duymuşlardı. Bundan sonra Sekhmet'i temsil eden aslan gövdeli insan başlı Sfenks diğer bölgelere yayılmıştır. Ayrıca Mısırlılar Sfenksi firavunun kendisi olarak da kabul etmişlerdi. Bkz. Budge, **Firavun**, s. 38.

¹⁴⁹ Vercoutter, s. 57.

¹⁵⁰ Mansel, s. 36.

¹⁵¹ İnan, s. 70.

¹⁵² İnan, s. 72.

ocaklarını ellerinde bulundurdıkları için, zamanla kuvvetlenmeye başlamışlardır. Kral Pepi bu duruma karşı dengeli bir politika izlemek zorunda kalmıştır, çünkü o önceliği dışarıdaki kaynaklara ve yabancıların istilasına yönelik savunmaya vermişti. I. Pepi, her kralın yaptığı gibi gücün yegâne unsuru olan güçlü bir ordu kurmuş aynı zamanda donanmaya önem vermişti. Veni ismindeki yüksek rütbeli bir komutanıyla ordusunu Nübye, Yukarı Mısır ve Asya'ya yönlendirmiştir.¹⁵³ Veni, askeri başarılarıyla bilinmektedir; aynı zamanda biyografisini mezar duvarına yazdırdığından dolayı kendisi ve I. Pepi hakkında fazlasıyla malumat bulunmaktadır.¹⁵⁴

1.4.3. Eski Hanedanlık Döneminin Çöküşü

I. Pepi'nin ölümünden sonra kısa bir süre oğlu Merenre krallık yapmıştır. Dış Siyasette babasını takip eden Merenre talihsiz bir ölüm sonucunda yerini altı yaşında bir çocuk olan üvey kardeşi II. Pepi'ye bırakmıştır. II. Pepi'nin küçük yaşta tahta geçmesi ve uzun süre yaşaması, onu firavunluk tarihinin tahtta kalan en uzun kralı yapmıştır.¹⁵⁵ Çocuk yaşta Firavun olan II. Pepi bir müddet annesiyle yönetimi paylaşmıştır. Annesi tarafından, eyalet yöneticiliğine akrabaların getirilmesi ve firavunun lider profilinden uzak olması merkezi otoritenin zayıflayıp yerel yönetimlerin güç kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu ve birçok neden, II. Pepi'nin yarım asırdan fazla yönettiği ülkesinde çöküş dönemini başlatmıştır.¹⁵⁶

1.4.4. Eski Hanedanlık Dönemi Kültür Yapısı

Eski Hanedanlık Dönemi, Mısır tarihinin medenileşmesi açısından önemli bir evreyi temsil eder. Bu dönem firavunluk sisteminin gelişerek güçlü bir görünüm kazandığı, iç huzurun, bolluk ve refahın yaşandığı dönem olmuştur. Firavunlar bu dönemde mezar, tapınak ve piramit yapımına yoğunlaştılar. Geçmişten aldıkları teolojik anlayışı sürekli geliştirme çabasında bulundular. Böylece dinsel simgelerle

¹⁵³ Vercoutter, s. 57.

¹⁵⁴ İnan, s.72.

¹⁵⁵ Torino Kral Papirüsüyle Mısır'lı bilgin Manetho'nun birbiriyle örtüşen rivayetine göre, II. Pepi 94 yıl hükümdarlık yapmıştır. Bkz. Hornung, **Mısır Tarihi**, s.46.

¹⁵⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.47.

birleşik bir monarşiyi güçlendirmeyi amaçladılar. Bu dönemin firavunları, V. Hanedanlığa, kadar kendilerinin şahin başlı Horusun cisimleşmesi olarak ilan ettiler. V. Hanedanlıktan itibaren Heliopolis rahiplerinin geliştirdiği teolojiyle "Ra'nın oğlu" kabul edildiler. Coser döneminde, Sakkara'da inşa edilen basamaklı piramitler monarşik gücün ebediliğinin ve yıkılmazlığını simgesi oldu. Firavunlar bu devasa yapılarla hem tebaasına hem de harici unsurlara karşı kutsallığını ve gücünü göstermeyi amaçladılar.¹⁵⁷

Eski Hanedanlık Döneminde, kâtipler kurumu daha aktif ve güçlü hale getirildi. Firavundan sonra en güçlü makama sahip olan vezirlik bu dönemde ortaya çıktı. III. sülale dönemiyle birlikte halktan alınan tarım vergilerinin toplandığı ambar kurumu oluşturuldu. Dışarı odaklanan siyaset anlayışıyla birlikte ülkenin ekonomisi büyüdü, bu yüzden gelirleri kontrol etmek için hazine bölümü oluşturuldu.¹⁵⁸

1.5. BİRİNCİ ARA DÖNEM

Birinci Ara Dönem Mısır Tarihinin ilk "fetret dönemi" olarak kabul edilir. II. Pepi döneminde başlayan sosyal, siyasal ve ekonomik kriz, X. Hanedanlığa kadar süren yüz yıllık bir fetret dönemini kapsamaktadır.

Devletin temelde iki ana unsur üzerine kurulu olduğu kabul edilir: Biri ekonomi diğeri ordudur. Güçlü bir ekonomi ülkenin askeri ihtiyacını karşılar. Askeri ihtiyacı karşılanan ordu iç ve dış tehditlere karşı ülkesini korur. Mısır krallığında çöküş sürecinin ekonomik nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Vergi ve diğer sorumluluklarından muaf tutulan kült vakıfların sayısının sürekli artması devlet gelirlerinin sömürülmesine yol açmış, bu durum ekonomiyi zayıflatmıştır. Zayıflayan devlet, ticari faaliyetleri organize edemez hale gelmiştir. Bu durum açlığa ve sefalete yol açmıştır. O dönemde ortaya çıkan yeni bir edebiyat türü olan "çöküş edebiyatı" bu buhranın yarattığı atmosferi gözler önüne sermektedir.¹⁵⁹ Ekonomik kriz kendini sadece Mısır siyasetinde değil, edebiyat, sanat hatta dini anlayışta bile hissettirmiştir. Firavunlarla ilgili mitsel anlatılar anlamını yitirmeye başlamıştır;¹⁶⁰ çünkü Mısır

¹⁵⁷ Desplancques, ss. 51-54.

¹⁵⁸ Desplancques,, ss. 54.

¹⁵⁹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 47.

¹⁶⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 48.

inancına göre, firavunlar halkın huzurunu, güvenliğini sağlamakla ve adaleti tesis etmekle sorumlu tutulmuşlardı.

Mısır monarşisinin asli unsuru olan firavunluk sistemine olan inanç zayıflayınca, krallık zamanla gücünü yerel yönetimler olan nomelerle paylaşmaya başladı. Bu dönemde nom reisleri veraset sistemini benimsediler.¹⁶¹ Birinci Ara Döneminin siyasi krizinden önce, yerel yönetimin sürekli değişmesi hem krallığa olan bağlılığı artırıyor hem de işin ehli insanların görevlerini yerine getirmesini sağlıyordu. Nomeler bir süre sonra yönettikleri bölgelerde siyasi yetkiyi ellerine geçirdiler ve kendi politikalarını izlediler. Eyalet yöneticileri bu ekonomik faciaya karşı, komşu bölgelere akınlar düzenlemiş, köylülerden zorla haraç almışlardı.¹⁶² Bu durum köylüleri silahlı savunmaya itmiş ve kendi birliklerini kurmaya zorlamıştı.¹⁶³ Böylece, anarşi ortamı Mısır'ın birçok bölgesinde hakim olmuştu. Devlet gücünün paylaşılması kralların hem prestijini zedelemiş hem de kendisine yüklenilen tanrısal dini karizmayı kaybetmesine neden olmuştu.¹⁶⁴

Eski Krallığın yıkılmasında diğer önemli bir faktör ise, bedevi akınlarının hız kazanmasıydı. Tarih boyunca bedevilerle mücadele eden Mısırlılar, merkezi otoritenin zayıflamasıyla gelişen olaylara karşı koyacak gücü bulamadılar. İstilacılar Mısır uygarlığının tüm zenginliklerini, güçleri yettiği yerde talan ettiler. Nome'leri yıktılar, çiftçilerin tarlalarını sömürdüler, zenginlerin mallarını yağmaladılar. Zenginler fakirleşti, fakirler zenginleşti (buradaki fakirlerden kasıt savaşta esir olarak getirilen kölelerdir).¹⁶⁵

¹⁶¹ Mansel, s. 39.

¹⁶² Nomelerin en önemli görevleri arasında, yıkıcı boyutlara ulaşan iç savaşlarda kendi bölgelerini korumak vardır. Nomeler olası bir askeri talandan kendi halklarını korurlardı. Ayrıca firavunlar arasındaki iç savaş esnasında gıda ihtiyacını gidermek diğer önemli bir görevdi. Bkz. Kuhrt, I, 207.

¹⁶³ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 49.

¹⁶⁴ Birinci Ara Dönemde her ne kadar nomeler bağımsız olarak hareket etmişlerse de bazı nomeler Memfis'li hükümdarlara karşı bağılıklarını devam ettirmişlerdir. E. Kuhrt'a göre nomelerin güçlenmesi ve bağımsız hareket etmesi merkezi otoritenin zayıflamasının sebebi değil sonucudur. Yani Mısır'da merkezi otorite zayıfladığı için nomeler bağımsız hareket etmiştir. Bkz. Kuhrt, I, ss. 208-209.

¹⁶⁵ Mısırda yaşanan koas metinlerde şöyle anlatılmıştır: "Fakirler malların sahibi durumuna geldiler ki, onlar kendilerine bir çift sandalet bile alamazlardı, oysa şimdi hazine sahibidirler... Zenginler sıkıntıdan inlemekteler, fakirlerse neşe içindeler. Yurttaşlar 'zenginleri yakalayalım...' demekteler. Saray, sütun, her şey ateş içinde... Nomeler yıkıldı. Altın, gümüş, değerli taşlar kölelerin boynunu süslemekte... Ülke tamamen harap olmuş durumda, hiçbir şey varlığını sürdüremez halde, iyi şeyler yitip gitti." (Vercoutter, s. 60). Dizelerden anlaşılıyor ki; Asyalı olan bu istilacılar Mısırlılar tarafından tanınmaktadır. Hanedanlık tarihi boyunca Asya, Nübye, Libya'ya karşı yapılan seferlerde elde edilen esirler köle olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Toby Wilkinson, ss. 160-207.

Ara Dönemde gelişen diğer olaylarla ilgili olarak fazla bilgi bulunmamaktadır. Kral listesi ve Manetho'nun bu dönemin kralları hakkında verdiği bilgiler birbiriyle çelişmektedir.¹⁶⁶ Mısır bu dönemde üç bölge olarak paylaşılmıştır. Kuzey bölgesinde Asyalı istilacılar, Merkez olan Memfis'te eski Monarşinin varlığını korumuşlardır. Orta Mısır'da Khety adlı Herakliopolis asıllı nomark, krallığını ilan edip, Memfis bölgesini ve Fayyum'u kontrol etmeye başlamıştır. Güneyde ise eyalet yöneticileri güçlerini birleştirerek Teb kentine hükmetmişlerdir.¹⁶⁷ Birinci Ara Dönem'de sadece Herakliopolis'li firavunlar hükümdar vasfına sahip olmuşlardır. Torino Papirüsünde 17 veya 18 kişiden bahsedilir.¹⁶⁸ Manetho, VII. Hanedan'da, hükümdarlığı toplam yetmiş gün sürmüş, yetmiş kraldan bahsetse de bunun gerçekliği hakkında net bir bilgi yoktur.¹⁶⁹ Orta Mısır'ın önemli kralları Khety ve Merikare (Herakliopolis ait hanedanlar), Teb'in kralları ise Inyotef'ler ve Mentuhotpe'lerdir.¹⁷⁰

Mısır'da siyasi krizinden doğan bu iki bölge kralları, hükümdarlıklarını tüm Mısır'a yaymak için birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Nomark oldukları kesin olmayan Teb'li I. Inyotef ve halefi II. Inyotef, taht mücadelesinin (Elphantine'den Thines'e kadar olan güney bölgesi) galibi oldular.¹⁷¹ Teb'li yöneticilerin soyundan gelen, ayrıca güney Nomark'ların başkanı olan II. Mentuhotep'in, Mısır'ı tekrar birleştirdiği ve Orta Krallığı Dönemini başlattığı kabul edilir.¹⁷²

1.6. ORTA KRALLIK DÖNEMİ

Uzun süren koas ortamının ardından MÖ. 2000'lere doğru birleşik Mısır tekrar kurulur. Bu birleşmede önemli rolü Teb'li Nomarklar üstlenir.¹⁷³ Elbette imparatorluğun ihyasını tek bir hanedanlığın sağladığı söylenemez. Üç bölgeye ayrılan Mısır'da birbiri ardına gelişen olaylarda rol alan birçok yöneticinin

¹⁶⁶ Desplancques, s. 58.

¹⁶⁷ Vercoutter, s. 61. Teb kenti bu döneme kadar etkisi olmayan küçük bir şehirdir. Bundan sonra paralarak tüm Mısır tarihi boyunca gelişme gösterir.

¹⁶⁸ Desplancques, s. 59.

¹⁶⁹ Vercoutter, s. 61.

¹⁷⁰ Vercoutter, s. 62.

¹⁷¹ Ciampini, "Eski Krallık", **AYD**, ss. 152-153.

¹⁷² Konuyla ilgili daha detaylı bil için bkz. Hornung, **Mısır Tarihi**, s.50-53; Budge, **Firavun**, s. 57.

¹⁷³ İnan, s. 77.

giriştikleri faaliyetler birleşmenin önünü açmıştır. Her ne kadar bu durum çatışma ortamı olarak görülse de, sonuç itibarıyla Mısır'ın lehine olmuştur.

I. Ketî, Herakleopolis'te siyasi oluşumu tamamladıktan sonra, Delta güvenliği sağlamaya çalışmış ve bedevileri bastırmıştı. Bu sırada Teb'li liderlerde Nübye'ye yönelmişlerdir.¹⁷⁴ Bir süre sonra bu iki güç arasında savaş kaçınılmaz olmuştur.¹⁷⁵ Tüm bu gelişmeler Mısır devletinin tek çatı altında birleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Orta Krallık Dönemi yaklaşık 350 yılı boyunca süren, XI. ve XII. Hanedanlıkları kapsamaktadır. Krallar listesinde yüz altmış yılda altı kralın varlığından söz edilmektedir. Maneton ise kırk yılda on altı kral ismi zikretmektedir.¹⁷⁶

1.6.1. Düzen Kurucu Mentuhotpe'ler

Teb'li Nomarkların soyundan gelen Mentuhotpeler Mısır birliğini sağladıkları için, Menes'ten sonra yukarı ve aşağı Mısır'ın kral ünvanını alan ilk kişilerdir. I. Mentuhotpe kendisine Horus Sema-taui, yani "İki Ülkeyi Birleştiren" demiştir.¹⁷⁷ Zorlu ve yorucu bir mücadele sonunda ülkeyi eski ihtişamına kavuşturmak isteyen krallar, çöküşe sebebiyet veren problemlere yönelik tedbirler almaya başladılar.¹⁷⁸ Teb'li krallar ilk olarak eyaletlere verilen özerkliği kısıtlayıp merkezi otoriteyi güçlendirdiler.¹⁷⁹ Daha sıkı bir denetim için ülkenin kuzeyine "Aşağı Mısır Müfettişi" atadılar.¹⁸⁰ Sınırdaki güvenlik önlemleri alınınca ticaret canlanmaya başladı. Gemi inşasında kullanılan malzemelerin temini için Biblos'a seferler düzenlendi. Teb, önemli bir siyasi merkez haline dönüştü. Dinin kaybolan ihtişamını tekrar canlandırmak ve dini gereksinimleri karşılamak için karnak bölgesi üs olarak belirlendi. Burası yerel tanrı olan Amon'un inancının merkezi haline getirildi.¹⁸¹

¹⁷⁴ Vercoutter, s. 62.

¹⁷⁵ T. Wilkinson, s. 160-207.

¹⁷⁶ İnan, ss. 77-78.

¹⁷⁷ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 55.

¹⁷⁸ Kuhrt, cilt I, ss. 210-211.

¹⁷⁹ Ciampini, "Eski Krallık", **AYD**, ss. 153.

¹⁸⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.55.

¹⁸¹ İnan, s. 80.

Bu dönemde dini yapılara büyük önem gösterildi. Tapınaklar, kült alanları inşa edilip, dini kurum ve vakıflara maddi destek sağlandı. XI. sülalenin kurucusu olan Antef kitabesinde şöyle der: “Amon mabetleri nefis keislerle doldurdum, mihraplar diktirdim, merdivenlerini yaptırđım, kapılarını tamir ettirdim, mukaddes yerler kurdum...”¹⁸²

Çöküş döneminde kaybolan sanat ve estetik bu dönemde tekrar canlılık kazandı. Firavun mezarları zengin dini motiflerle süslenerek zenginleştirildi. II. Mentuhoptep'in yaptırdığı anıt mezar, içerdğı birçok anlam ile araştırmacıların dikkatini çekmektedir.¹⁸³ Mimari açıdan, krallığın merkezi olan Memfis piramitleri ile yeni kurulan krallığın merkezi olan Teb'in mezar tasarımları bir arada kullanıldı, böylece geçmiş ile geleceğin kültürünü yansıtan bir anlayış hâkim oldu.¹⁸⁴ Anıtın bulunduğu yer Teb'in batısındaki bir vadidir. Anıt mezar içerdğı anlam ve yansıttığı mesaj ile Mısır tarihinde daha önce görülmemiş sanatsal yapılardan biridir. Bu yapıtta Heliopolislilere karşı bölgelerini savunmak için cenk etmiş otuz ila kırk yaş arasında altmıştan fazla asker üst üste defnedilmiş görülmektedir. Ölülerin bedenlerinde bulunan ok ve yara izleri profesyonel savaşçı olduklarını göstermektedir. Bu savaşçıların savaş esnasında değil, esir alındıktan sonra kafalarına sopalarla vurularak öldürölmüşlerdir.

1.6.2. Ulusal Propaganda

Mentuhoptep, kendi ulusları için canlarını feda eden bu askerlere özel bir cenaze töreni düzenler. Bilindiğı gibi Antik Mısır'lılar ölülerini mumyalayarak gömerler. Fakat bu savaşçılar mumyalanmadan, kefen bezlerine isimleri yazılarak gömölür. Bu cenaze işlemleri onları diğerlerinden daha ayrıcalıklı yapar. Kral Mentuhoptep'in mezar anıtını, gelecek nesillerde ölkeleri uğrana feda edilecek her canın tanrı katında ayrıcalıklı olacağı inancını yerleştirmek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Tarihçiler açısından ulusal bir propaganda olarak görölen bu

¹⁸² İnan, s. 80.

¹⁸³ Kuhrt, I, 211.

¹⁸⁴ Toby Wilkinson, s.185.

davranış, günümüzde çokça kullanılan şehitlik mertebesinin ilk örneklerinden kabul edilmektedir. Sonraki dönemlerde bu anlayış "kardeşlik" mitine dönüşecektir.¹⁸⁵

Kral listelerine göre XI. Hanedanlığın son hükümdarları IV. ve V. Mentuhopteplerdir. XI. Hanedanlıktan XII. Hanedanlığa geçişin nasıl olduğu tam olarak bilinmemektedir.¹⁸⁶ Hanedanlığın sonlarına doğru, yabacı istilası ve ekonomik krizi bahane eden vezir Amanemhet darbeyle yönetimi ele geçirmiştir. Amanemhet iktidarını meşrulaştırmak için iki yolla kendini haklı göstermiştir. İlk olarak, Mısır'da yeni bir devir başlattığını -Mısır'ın rönesansı olarak kabul edilir- simgeleyen "Soyu Sürdüren" lakabını kullanmıştır. İkinci olarak, Mısır'ın kargaşa döneminde mehdi benzeri bir kahramanın geleceğini ve ülkeyi kurtaracağına dair *gerçeğe dayalı* bir kehanet oluşturmuştur.¹⁸⁷ Bu konuda şöyle denilmiştir: "... Derken bir kral gelecek güneyden, ameni adında hak ettiği belli, Ta-seti'nin kadınının oğlu, Yukarı Mısır çocuğu. Beyaz tacı alacak, Kırmızı tacı takacak, İki Kudretli'yi kavuşturacak (İki tanrıçayı-İki ülkeyi)..."¹⁸⁸

I. Amanemhet tarafından kurulan XII. Hanedanlık, Mısır tarihinin en tanınmış ve başarılı sülalelerinden biridir.¹⁸⁹ İç ve dış siyasette olup bitenleri detaylı bir şekilde kayıt altına aldıkları için, bu hanedanlık hakkında hayli malumat mevcuttur. Aynı şekilde edebi yazıların, abidelerin ve eşyaların sağlam bir şekilde günümüze ulaşması dönemin bilinmesinde önemli bir faktördür. Hükümdar isimlerinin tamamı Amanemhet ve Senusret'tir. İsimlerin başından anlaşılabileceği gibi ilah isimleri kral ünvanlarına eklenerek tanrısal bir hüviyete büründürülmeye çalışılmıştır. Her ne kadar bu olay XI. hanedanlıkla başlamışsa da asıl önemini XII. Hanedanlık döneminde kazanmıştır.¹⁹⁰

I. Amanemhet, devletin merkezini eski krallığın merkezi olan, Memfis'in 30 km güneyinde, bugünkü el-Lişt köyü civarına taşır. Yeni merkezin ismi "İki Ülke'ye sahip Amanemhet" dir.¹⁹¹ Teb siyasi üstünlüğünü kaybetse de Amon kültürünü devam ettirir. Amon inancı bu dönemde gelişme gösterir ama tüm Mısır'da yayılma imkânı bulamaz. Amanemhet, geleneksel mezar anlayışını canlandırarak yeni

¹⁸⁵ Toby Wilkinson, ss.184-186.

¹⁸⁶ Vercoutter, s.63.

¹⁸⁷ Kuhrt, I, 214.

¹⁸⁸ Kuhrt, I, 214-215.

¹⁸⁹ İnan, s.82.

¹⁹⁰ İnan, s.82.

¹⁹¹ Hornung, **Antik Mısır**, s.58.

merkezinde piramit inşaatına tekrar başlar. Eski Hanedanlık Döneminde piramitlere verilen önem bu dönemde görülmemektedir. İlk piramitlerin aksine bu yapılar daha küçük, mütevazı ve dayanıksızdır.¹⁹² Fakat mezarlarda bulunan renkli taşlar ile işlenmiş altın mücevherler Mısır tarihinin en iyi tekniğine sahiptir. Mezar yapımındaki bu değişim değer verilen alanların farklılığına işaret etmektedir. Bunun sonucunda Memfis'in eski tanrısı Ptah' tekrar güç kazanmıştır. Amon, Ra ve Ptah tanrıları, Amon İlahileri'nde 'Kutsal Üçlü' olarak yüceltilmiştir.¹⁹³

XII. Hanedanlık döneminde dış siyasette üstün başarılar elde edilir. Kralın stratejik noktalara yaptırdığı devasa kale ve surlar bu dönemin en önemli başarısıdır. İkinci çağlayan'daki, insanı hayrete düşüren Buhen¹⁹⁴ kalesi, 9 metre yüksekliği, 5 metre kalınlığı ve karmaşık mazgal sistemi ile Aşağı Nübye'ye (Vavat) seferlerini kolaylaştırır. Önceki hanedanlar Nübye'ye sefer düzenlerken Mısır'da bulunan üslerini kullanıyorlardı. Bu durum hem mesafenin zorluğu açısından, hem maddi açıdan orduya külfet oluyordu. Buhen kalesinin inşasından sonra Nübyelilerin direnişleri kırılmıştır. Firavun Amanemhet, Deltanın doğu sınırında "Hükümdar Surları" inşa ettirerek Asya ve Libya sınırında bedevilere karşı güvenliği sağlamıştır.¹⁹⁵

Yirmi yıllık hükümdarlık döneminin sonunda Amanemhet, ölümünü beklemeden tahtı oğlu Senusret'e bırakarak diğer firavunlardan farklı bir yol izler. Oğluyla Birlikte dokuz yıl ülkeyi yönetir. Bu sistem hanedanlığın diğer kralları tarafından da örnek alınır.¹⁹⁶ Senusret Libya'ya sefere çıktığı bir zamanda, Sed şenliğinden birkaç gün önce, bazı bürokratlar tarafından Amanemhet'e komplo girişimi olur. Her ne kadar başarılı bir girişim gibi gözükse de, komplo Senusret tarafından bertaraf edilir.¹⁹⁷ Bu olaylarla ilgili iki önemli edebi eser yazılır: Bunlar harem memuru olan Sinuhe'nin özyaşamöyküsünü anlatan "Sinuhe"¹⁹⁸ adlı eser ile

¹⁹² Brewer ve Teeter, s. 4.

¹⁹³ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.59.

¹⁹⁴ Buhen Kale'sinin kimin tarafından yapıldığı net değildir. Kimi araştırmacılar devletin kurucusu I. Amanemhet zamanında yapıldığını söylerken, kimi araştırmacılara göre oğlu Senusret tarafından yapılmıştır.

¹⁹⁵ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.60.

¹⁹⁶ İnan, s. 84.

¹⁹⁷ Hornung, **Mısır Tarihi** s.61.

¹⁹⁸ Sinuhe'nin özyaşamöyküsünde, krala suikast düzenlendiği dönemde kendini güvende hissetmeyen kral nediminin canını kurtarmak için Filistin'e kaçmasını, burada hakikatten sapmış kabile reisine doğru yolu göstermesi ve bu sayede servete ve üne kavuşmasını, ilerleyen dönemlerde I. Sesostris

kâtip Ketî'nin I. Senusret için kaleme aldığı, krallığın dünyadaki rolüyle ilgili değişimleri anlatan "Kral Amenemhet'in Öğretisi"dir. Bu eserler dönemin siyasi olaylarını anlatan, kralın propagandasını yapan, Mısır tarihindeki en kuvvetli edebi eserlerdir. Sadakat Talimatlarında geçen "Kralın sevgisini kazanan kişi, yüce bir ruh olacaktır; Majestelerine isyan edenin yatacak mezarı yoktur ve cesedi sulara gömülecektir" sözleri, krala karşı gösterilen tutum ve davranışların karşılaşıcağı muameleyi anlatır.¹⁹⁹

I. Senusret Mısır'ın güney sınırında yoğunluğu artırır ve Nübye'nin çoğunluğunu koloni haline getirir. El-Allaki vadisindeki altın madenleri kontrol edebilmek için kaleleri güçlendirir. Ayrıca yeni altın madenleri, taş ocakları bulabilmek için uzak bölgelere keşif seferleri düzenler. I. Senusret, başarıyla zapt edilen Nübye'nin Halfa vadisinde bir zafer anıtı diktirmiştir. Birçok mabet ve tapınaklar yapan Senusret'in mezarı, vefatından sonra İti-Tau şehrinin yakınlarına yapılmıştır.²⁰⁰

I. Senusret ölümünden üç yıl önce oğlu II. Amanemhet'i tahta getirir. Daha önce yaşanan tatsız olay (suikast) bu sefer gerçekleşmez.²⁰¹ Amanemhet kral olduktan sonra, sakin ve tedbirli bir şekilde hareket eder. Yarım asır hükmeden kralın dönemi olaysız geçer. Nübye bölgesinde kazanılan yerlerin elde tutulabilmesi için kalelere müfettiş gönderir.²⁰² Bu sulh dönemi, ulaşımın gelişmesine, ticaretin uluslararası bir boyut kazanmasına vesile olur.²⁰³ Mısır, Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir üs haline gelir. Yıllıklarda geçen bilgilere göre, bu dönemde yoğun köle ticareti yapılır. Yabancı ülkelerden zorla getirilen köleler uzun vadede Mısırın demografik yapısında değişime neden olacaktır.²⁰⁴

tarafından bağışlanmasını ve ülkesi Mısır'a gömülmesini konu alır. Bu hikâye Mısır edebiyatının en canlı ve en popüler öyküsüdür. Bkz. Kuhrt, I, 255.

¹⁹⁹ Brewer ve Teeter, s. 4.

²⁰⁰ İnan, s.84.

²⁰¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.66.

²⁰² Hornung, **Mısır Tarihi**, s.66.

²⁰³ Örneğin Djetry tapınağının temellerine saklanmış, üzerelerinde II. Amenemhet'in ismi kazılmış ünlü "Tod Hazinesi" bu dönemde Suriye ile yapılan ticari faaliyetlerden elde edilen mallardan oluşturulmuştur. Biblos, Girit, Küçük Asya ve Ugarit gibi şehirlerde Orta Krallığa ait eşyalar bulunmuştur. XII. Hanedanlığa ait mezar ve evlerde Minos seramiklerinin bulunması ise ticaretin uluslararası bir boyut kazandığının göstergesidir. Daha fazla bilgi için Bkz. **Toby** Wilkinson, s. 222.

²⁰⁴ Toby Wilkinson, s. 223.

II. Amanemhet'in vefatından sonra yerine oğlu II. Senusret geçer. Kral, Mısır'ın en büyük vahası olan Fayyum'a yönelir. Burada bulunan Moiris gölü'nde²⁰⁵, kanallar ve barajlar yapılarak Mısır'ın en verimli tarım arazisi haline getirilir.²⁰⁶ Bölgenin baş tanrısı timsah başlı Sobek'in tapımı yayılmaya başlar. Tanrı Sobek için kült alanları inşa edilir. II. Senusret döneminde yerel yöneticiler kendi bölgelerinde heykellerini diktirecek kadar güç kazanmaya başlar. Kral tarafından görmemezlikten gelinen bu tehlikeli gelişme oğlu III. Senusret tarafından kökten çözülecektir.²⁰⁷

1.6.3. Antik Mısır Tarihinin En Güçlü Firavunu

III. Senusret, XII. Hanedanlığın en meşhur firavunudur. Öyle ki, hem kendi döneminde hem de gelecek kuşaklarda "Fatih" olarak anılmıştır.²⁰⁸ Bu yüzden Eski Mısır Tarihindeki "en güçlü firavun" olarak zikredilir.²⁰⁹ İç ve dış politikada aldığı zorlu kararları despot bir yöntemle uygulamaya çalışır. Bu zorlu kararlardan birisi, birleşik Mısır monarşinin başına her dönem bela olan nomarklarla ilgili olanıdır. Babasının hükümdarlığı döneminde vali olan II. Thothotep'in, başına buyruk yaptırdığı dev heykelini ve II. Kunumhotep'in Beni Hassan dağında yaptırdığı mezarı yıkar. Elephantine, Tavşan ve Antilop eyaletlerinin güçlü nomarklarının hâkimiyetine son verir. Nomarklar arasında uygulanan veraset sistemini kaldırarak merkezi yönetimi güçlendirir.²¹⁰

III. Senusret Nübye'ye yönelik dört sefer düzenler. III. Senusret yaptığı bu seferlerle, Mısırın Nübye'deki egemenliğini pekiştirmek, Nübye ile olan ticareti denetimde avantajını sağlamak ve Üçüncü Çağlayan'ın ötesinde bulunan Kerma'da

²⁰⁵ Günümüzde Birket Karun gölü olarak bilinir.

²⁰⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.67.

²⁰⁷ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.67-69.

²⁰⁸ Üstüner, s. 270.

²⁰⁹ Herodot'un Mısır firavunları içinde şanıdan bahsettiği ve Sesostris olarak adlandırdığı firavunun III. Sensuret olduğu kabul edilir. Herodot kitabında ismi geçen firavun hakkında şunları söylemektedir: "Suriye ve Türkiye üzerine bir sefere çıkmış Rusya'nın güneyine kadar ilerlemiştir, oradan Romanya'nın güneyine, Bulgaristan'ın doğusuna kadar yürümüştür. Ordusuyla çıktığı bir seferde bu kadar çok toprağı kudreti altında titretmek ancak bir dünya hâkimini işaret eder." III. Sensuret'in Nübye, Libya ve Pers topraklarına kadar ilerlemesi dışında Karadeniz bölgesi ve Avrupa kıtasına kadar ilerlemesi şu an tespit edilebilmiş bir durum değildir; dolayısıyla bu konudaki söylentiler efsane olarak kabul edilmektedir. E. W. Budge, Herodot'un III. Sensuret hakkında aktardığı bilgiler eğer doğruysa Büyük İskender, Sezar ve Kanuni Sultan Süleyman gibi fatihlerin isimleriyle beraber III. Sensuret'in de anılması gerektiğini söyler. Bkz. Budge, **Firavun** ss. 61-62.

²¹⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.70.

hüküm süren güçlü Kuşi Krallığını etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır.²¹¹ Bu nedenle İkinci Çağlayan bölgesinde kalelerden hat oluşturmuştur.²¹² Buralarda bulunan askeri garnizonlara takviye destekler sağlamıştır. Çevrede dolaşan devriyeler yerel komutanlara raporlar göndermişlerdir. Bölgede sıkı bir denetim sağlayan kral, olası bir saldırıya karşı, askerlerini cesaretlendirmek için Semna'ya anıtsal dikili taş diktirmiştir. Anıt yazılarında kralın askerlerini şu şekilde cesaretlendirdiği görülür: "Cesur saldırır, alçak geri kaçır."²¹³ Tüm bu askeri organizasyonlar bölge halkını o kadar etkilemiştir ki, Nübye'liler kendisine tanrı muamelesi yapmış, Yunanlılar kendisinden "Yüce Senusret" diye bahsetmiştir.²¹⁴

III. Senusret'in şanı sadece Nübye seferi ile parlamaz. Sudan'ı işgal etmiş, Sina Yarım adasında ki madenleri işletmiş, Hammat Vadi'sinde Kosseir limanını yaptırmıştır. Girit, Kızıl Deniz, doğu Afrika, Punt²¹⁵ ülkesi ve Akdeniz Sahilindeki birçok yeri vergiye bağlamıştır. Beni Hassan'daki mezar yazıtlarında, Filistin'e büyük bir ordu gönderdiği ve burayı uzun süre tahakkümü altında tuttuğu yazılıdır.²¹⁶

III. Senusret'in güçlü ve korkutucu hükümdarlığından sonra yerine oğlu III. Amenemhet geçer. Babasının sömürgelerini elde tutmaya çalışan kral daha çok imar faaliyetleri ile ön plana çıkar. Kralın en önemli icraatı Fayyum Vahasında büyük bir su deposu yapmış olmasıdır. Bu sayede Aşağı ve Orta Mısır'ın su ihtiyacını karşılamıştır. Mühendis ve uzman kişilerle yapılan su deposu dönemin en büyük buluşu olarak görülmektedir.²¹⁷

²¹¹ Toby Wilkinson, s. 226.

²¹² Ciampini, "Eski Krallık", **AYD**, ss. 153-154.

²¹³ Toby Wilkinson, s.230.

²¹⁴ Kral Senusret III, Semna'da diktirdiği anıtta, aşağılayıcı bir şekilde güneyli halkın bir takım özelliklerinde bahseder. Anıtta geçtiğine göre, hiçbir siyahî, Mısır devletinin izni olmadan, "ne kayıkla ne hirden, nede sürüleriyle karadan" Mısır'a giremezlerdi. Bölge insanların savaşacak kabiliyetleri olmayan, korkak insanlar olduğu vurgulanmaktadır. Öyle anlaşıyor ki yüzyıllardır Nübye ile savaşan Mısır'lıların zihinde bir takım korkular ve efsaneler dolaşmaktadır. Kral, bu korkulara karşı askerlerini cesaretlendirmek için böyle bir şeye ihtiyaç duymuştur. Bkz. İnan, s. 86.

²¹⁵ III. Amonhotep'in mezar tapınağındaki kitabelerde Punt ülkesine dair yazılar mevcuttur. Punt ülkesinin neresi olduğu konusu günümüz araştırmacıları arasında tartışmalıdır. Genel kanaat Mısır'ın güneyinde bir bölgede olduğudur. III. Amonhotep'in tabletlerinde ve Hatşepsut'un Punt Resimlerinde, Mısırlıların buraya kara ve deniz yoluyla ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır.

²¹⁶ Üstüner, s. 270.

²¹⁷ İnan, s. 87.

1.6.4. Orta Krallık'ın Çöküşü

III. Amenemhet kendisinden sonra tahta çıkacak erkek varis bulamadı. Krallığın boş kalmaması için akrabası olan IV. Amenemhet'i getirdi. Fakat yaşlı olan kral on yıllık iktidarı döneminde herhangi bir faaliyet gerçekleştiremedi. Mısır hanedanlığının çalışkan ve parlak dönemi yerini sönük bir Mısır'a bıraktı. Hanedanlığın son firavunu bir kraliçedir. III. Amenemhet'in kızı olan Sebeknefru, dört yıllık iktidarı döneminde imar faaliyetlerine yoğunlaştı.²¹⁸ Son iki kralın başarısız yönetiminden kısa bir süre sonra Mısır ikinci kez "fetret" dönemine girdi.

1.7. İKİNCİ ARA DÖNEM

İkinci Ara Dönem Antik Mısır tarihinin en karmaşık ve karanlık dönemi kabul edilmektedir. İkinci Ara Dönem Birinci Fetret Döneminin ekonomik krizinden ve iç çekişmelerinden daha temel problem olan ulusal bağımsızlığın tehlikeye girdiği, yönetimin yabancı unsurlar tarafından gasp edildiği bir dönemdir.²¹⁹

1.7.1. Hyksos'lar Dönemi

XII. Hanedanlık dönemiyle başlayan ve XIII. Hanedanlık döneminde devam eden kısa süreli iktidarlık dönemleri, siyasi istikrarsızlığa, sınırların korunamamasına ve çağını takip edemeyen bir kültür düşüklüğüne sebebiyet vermiştir.²²⁰ Maneton aktardığına göre bu dönem bin beş yüz yıl sürmüştür.²²¹ Mısır tarihiyle örtüşmeyen bu rakam, günümüz araştırmacıları tarafından iki yüzyıl kadar kabul edilmektedir.²²² İkinci Fetret Dönemini üç safhada incelemek mümkündür: Krallık vasıflarından yoksun şekilde yönetilen hanedanlık dönemi, Mısır monarşisinin yabancıların

²¹⁸ Toby Wilkinson, s. 232.

²¹⁹ Kuhrt, I, s. 229.

²²⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.75.

²²¹ İkinci Ara Dönemle ilgili Manetho'nun görüşü ve konuya dair tartışmalar için bkz. Kuhrt, I, 227-230.

²²² Vercoutter, s. 66.

istilasında yönetildiği dönem ve Hyksos'lara karşı ulusal bağımsızlığın tekrar kazanıldığı dönem.²²³

XIII. Hanedanlık hükümdarları yönetimlerini meşrulaştırmak için önceki hanedanların isimlerini ve ünvanlarını kullanmışlardı. XIII. Hanedanlığının ilk kralı Amenemhet Sebekhotep'tir. Bu hanedanlığın merkezi Teb'dir.²²⁴ Torino Papirüsünde kralların isimlerine dair uzun bir liste bulunmaktadır, fakat yazıları okunaksız olduğu için tam anlaşılamamaktadır. Torino papirüsünün aksine, diğer metinlerde kral isimleri azdır. Sanat ve edebiyattan yoksun, vizyonsuz bir siyasi anlayış hâkim olduğu için, XIII. Hanedanlığın firavunları hakkında fazla bilgi bulunamamaktadır.²²⁵

Bu dönemin ayırt edici özelliği, Asya'dan gelen Sami kökenli halkların hüküm sürmesidir.²²⁶ Mısır Medeniyeti yabancı unsurların sürekli tacizlerine ve istilalarına maruz kalıyordu. Özellikle XII. Hanedanlığın firavunları bu durumu engellemek için birçok tedbir almaya çalışmıştır. Kuzey-Doğu sınırı boyunca yapılan "Hükümet Duvarı" surlarının bir set gibi çekilmesi, sınırda bulunan kalelere askeri takviyeler yapılması, devriyelerin asayaşı sıklaştırması ve yerel yöneticilere rapor vermesi gibi önlemler olası yabancı istilasına karşı alınmıştı.

Orta Krallık döneminde gerek savaşlarda alınan esirler gerek Sina'daki taş ocaklarında çalıştırılan köleler, istikrarsızlık dönemlerinde çeşitli makamlarda statü elde ederek, güç kazanmaya başlamışlardı. Herakleopolis hanedanının kurduğu ve I. Amenemhet'in sınır savunması olarak belirlediği Avaris kasabası (Tell el- Dabaa) ilk göçmenlerin yerleştirildiği bölgedir.²²⁷ Yabancı unsurların burada toplanması büyük göçlerin gelmesine zemin hazırlamıştır.

Yeni Krallık döneminde yabancı unsurlara karşı duyulan kin ve öfke neticesinde onlara ait tüm izler Mısırdan silinmeye çalışılmıştır. Bu durum, yabancıların kimler oldukları hakkındaki bilgilere ulaşımı zorlaştırmıştır. Yeni Krallık döneminin kraliçesi olan Haçepsut'un kitabesinde bunlarla ilgili, Suriyeli Sami ırklarından olan "Amu" diye bahsedilir. Manethon ise kitabında "doğudan

²²³ Vercoutter, s. 67.

²²⁴ Kuhrt, I, 231.

²²⁵ İnan, s. 89.

²²⁶ Ciampini, "Eski Krallık", **AYD**, ss. 154.

²²⁷ T. Wilkinson, s. 234.

gelen meçhul ırk" ifadesini kullanmıştır.²²⁸ Günümüz araştırmacılarının görüşlerine göre bu yabancılar Samiler, Elamlılar, Hattililer, Hurriiler ve Mitanniler gibi Asyalı gruplardan oluşmaktaydı.²²⁹ Buna göre, MÖ. iki binli yıllarda Hint-Avrupalıların büyük göçlerinden gelen bu kavimler Mısırın kuzeyine yerleştiler. Mısırlılar bu kavimlerin liderlerine hekau-kasut yani "yabancı ülkelerin hükümdarları" ismini verdiler. Bedevi şeflerine verilen bu isim, Antik Mısır tarihinde "Hyksos" olarak adlandırılmıştır.²³⁰

Antik Mısır tarihinde ilk defa Hyksos'lar farklı bir unsur olarak başa geçerler ve krallıklarını Avaris'te ilan ederler. Bilinen en güçlü hükümdarları I. ve II. Apofis, Avosereve ve İannas (Hian)'dır.²³¹ Bu krallar, vadi boyunca güneye kadar yayılmışlardır. Hyksos'ların Mısır dışında başka yerlerde de izlerine rastlanmıştır. Bu durum bir imparatorluk devleti kurduklarına dair kafa karışıklığına neden olmuştur. Babil'de arslan heykelinde, Girit'te, Knosos sarayında su mermerinden bir vazoda, Filistin'de skarabeus mühürleri üzerinde Hyksos krallarının isimlerine rastlansa da, bu arkeolojik malzemelerin Hyksos'ların büyük bir imparatorluk kurduklarına işaret etmediği düşünülmektedir. Bu durum daha çok, ticaret ile buralara ulaştıkları ya da sonraki dönemlerde köle olarak götürülmüş olabileceklerini gösterdiği öngörülmektedir.²³²

Antik Mısırlılar kendilerini diğer halklardan üstün görüyorlardı. Onlara göre diğer insanlar Mısır'ın düşmanı, aciz birer kölelerdi. Şüphesiz bu inancın oluşmasında, kendilerine has dinsel inançları ve bulundukları fiziksel koşulların üstünlüğü etkili olmuştur.²³³ Fiziki şartların avantajları ve medeniyet açısından diğer bölgelerden ilerde olmaları, kültür bakımından da onları daha üstün kılmıştır. Bu yüzden Eski Mısırlılar kültürlerine oldukça sadıktılar. Farklı kültürleri etkileyerek onları da hızlı bir şekilde kendilerine benzetebiliyorlardı. Bu durumun farkında olan Hyksos kralları, yabancı imajından kurtulabilmek için, firavunlar gibi davranıp

²²⁸ İnan, s. 90.

²²⁹ İnan, s. 90.

²³⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 77. Manetho, Hiksos isminin "çoban krallar" anlamına geldiğini belirtir. Kutsal dilde *hyk* "kral" anlamına, *sos* ise halk dilinde "çoban" anlamına gelirdi. Bkz. Kuhrt, cilt I, s. 229.

²³¹ Vercoutter, s. 69.

²³² Hornung, **Mısır Tarihi**, ss. 77-78.

²³³ Toby Wilkinson, s.233.

onların dini anlayışlarını benimsemeye çalışmışlardır.²³⁴ Deltadaki Sami göçmenlerden Set kültünü aldılar, ancak taht isimlerini eski geleneğe uyarak firavunlar gibi Ra'nın adıyla oluşturdular.²³⁵

1.7.2. Kültürel Etkileşim

Hyksos'ların Mısır kültürüne siyasi ve teknik açıdan kazandırdıkları önemli şeyler vardır. Onlar, Mısırlıların bakırdan veya çakmaktan kullandıkları ok uçları ve baltalar gibi zayıf savaş aletleri yerine, demirden yapılmış düz kılıç, eğri pala, kama, uzun uçlu ve geniş mızraklar kullanıyorlardı. Daha önemli bir katkı ise; savaşın seyrini değiştirebilecek atlı savaş arabalarıdır.²³⁶ Yeni Krallık Döneminin sömürge politikasında önemli rol alan savaş arabaları ordunun hareket kabiliyetini arttırmıştır. Ayrıca kültürel açıdan Mısır'lılar, Asyalıların (özellikle Suriye) dini, sanat, edebiyat ve yaşam tarzları hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Yeni Krallık Döneminde bu durum birçok alanda devletin gelişmesi için ilham olmuştur.²³⁷

Hyksos'lar zaman içinde tüm Mısır'a hâkim olup, parçalara ayrılan krallığı vergiye bağlamıştır. Tarihleri boyunca başkalarının boyunduruğu altında yaşamaya alışık olmayan Mısır'lılar ulusal bağımsızlıkları için Teb kralları etrafında birleşmeye başlamışlardır. Teb krallarının dokuzuncusu olan Sekenenre-Ta Mısır'ın özgürlüğü için mücadele başlatan ilk kişi sayılmaktadır. Kralın bulunan mumyasında ok izleri ve baş tarafındaki yara izleri savaş muharebesinde öldürüldüğünü düşündürmektedir. Fakat asıl savaşı oğlu veya kardeşi olan Kamose gerçekleştirmiştir.²³⁸ Kamose Hyksos ordusunu heliopoliste yenmeyi başarmış ve kuzeye doğru ilerlemiştir. Kamose'nin vefatıyla birlikte tamamlanamayan bağımsızlık mücadelesi kralın kardeşi Ahmose tarafından gerçekleştirilmiştir.²³⁹ Mısır halkının kendi yönetimleri çatısında yaşama arzusu Ahmose tarafından tüm Mısır fetih edilerek gerçekleştirilmiştir. Hyksos'lardan Avaris'i geri alan Ahmose, onları Filistin'e kadar

²³⁴ Kuhrt, cilt I, ss. 238.

²³⁵ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.78.

²³⁶ İnan, s. 78.

²³⁷ Brewer ve Teeter, s. 50.

²³⁸ Vercoutter, s.70.

²³⁹ Desplancques, s. 71.

kovalamıştır.²⁴⁰ Böylece Mısır, ikinci fetret devrini atlatıp Yeni Krallık Dönemine geçmiştir.²⁴¹

1.8. YENİ KRALLIK DÖNEMİ

Hyksos'ların Mısır'a gelişi İkinci Ara Dönemi başlattığı gibi kovulmaları da yeni bir dönemin başlangıcı sayılmıştır. Ahmose'nin Hyksoslara karşı verdiği kurtuluş mücadelesinden muzaffer olarak çıkması, dönem olarak Mısır tarihinin zirve noktası kabul edilen Yeni Krallık Dönemi'nin başlangıcı olmuştur.²⁴² Bu dönem Mısır devletinin artık imparatorluk olduğu dönemdir.²⁴³

Şekil 4: Yeni Mısır Krallığının bölgesel kapsamını gösteren bir harita, MÖ 1450²⁴⁴

²⁴⁰ Ciampini, “Eski Krallık”, AYD, s. 155; Budge, **Firavun**, s. 74.

²⁴¹ Brewer ve Teeter, s. 50.

²⁴² Kuhrt, I, s. 241.

²⁴³ Desplancques, s. 73.

²⁴⁴ Kaynak: <https://www.ancient.eu/image/538/map-of-the-new-kingdom-of-egypt-1450-bce/> (Erişim Tarihi, 20,06,2019.)

1.8.1. Antik Mısır'da Emparyalist Politikanın Gelişimi

Yaklaşık iki yüz yıl süren istila döneminin yaşattığı felaket, kralların yeni politikalar geliştirmesine vesile oldu. Bu tecrübenin tekrar yaşanmaması için Mısır kralları olabildiğince doğuya doğru ilerlemeye ve buradan gelen tehlikelere karşı tampon bölgeler oluşturmaya çalıştı. Bu durum aynı zamanda Eski ve Orta Krallık'ların benimsediği savunma politikasından vazgeçilip yayılcı bir politika benimsendiğinin göstergesidir. Bu dönemde Yakın Doğu'da emperyal güç olarak ortaya çıkan Mitannian, Asur ve Hitit devletlerine karşı çeşitli politikalar izlediler.²⁴⁵ O nedenle bu dönem incelenirken Yakın Doğu'nun siyasi ve kültürel bağlamında değerlendirilmelidir.²⁴⁶ Ayrıca Doğu ve Asya bölgelerindeki büyük medeniyetlerle siyasi, ekonomik ilişkilerde bulunulması ve Mısır'ın fethettiği bölgelerde kalıcı yerler kurması, bu medeniyetlerin çeşitli kültürleri de benimsemesini sağlamıştır. Bu döneme kadar kendi sade kültürünü yaşayan ve yansıtan Mısır, Doğu kültürüyle kaynaşmış ve yeni bir kültür sentezi olarak karşımıza çıkmıştır.²⁴⁷ Bu yüzden dönemin en önemli sorunları dini krizler ve bölge çapında gelişme gösteren yeni dini akımların Mısır'ın dinsel dünyasında uğrattığı köklü değişimlerdir.²⁴⁸

Beş yüz yıl kadar süren bu dönem aynı zamanda kendisi hakkında en fazla bilgiye sahip olunan dönemdir.²⁴⁹ Bu dönem siyasi açıdan istikrarın, refahın olduğu, mimaride, sanatta, edebiyatta ve diğer konularda yaşanan bir "altın dönem" olarak kabul edilir.²⁵⁰ Yeni Krallığın en tanınmış firavunları şunlardır: Kraliçe Hatşepsut, III. Tutmosis, Akhenaton, II. Ramses.²⁵¹

Bu dönemde dikkat çekici diğer bir durum da bürokrasinin hem bölgesel hem de merkezi düzeyde son derece gelişmiş ve işler bir durumda olmasıdır. Zaten yerel

²⁴⁵ Devecchi, **AYD**, ss. 160.

²⁴⁶ Brewer ve Teeter, s. 50.

²⁴⁷ Vercoutter, s. 73.

²⁴⁸ Budge, **Firavun**, s. 74.

²⁴⁹ Dönem hakkında günümüze ulaşan kaynaklar şunlardır: Devlet memurlarının kraliyet hakkında yazdıkları yazıtlar ve özyaşamöyküleri; XX. Hanedanlık dönemine ait icar, tahıl fiyatları ve mahkeme tutanakları; Nübye'de (Ebu Simbel'de), Karnak'ta, Abydos'ta ve Medinet Habu'da (Batı Teb) inşa edilen büyük mabetler; tarihin ilk tek tanrıcısı olarak kabul edilen Akhenaton'nun yeni bir merkez olarak inşa ettiği el-Amarna bölgesindeki kalıntılar; şu ana kadar keşfedilmiş ve keşfiyle birlikte dünya çapında yankı bulmuş, tarihin en zengin mezarı olarak kabul edilen Tutankamon'nun zengin mezarı. Bkz. Kuhrt, I, 241-242.

²⁵⁰ İnan, s. 100.

²⁵¹ Kuhrt, I, 241.

yönetimlerin krallığa karşı oluşturduğu tehditler Orta Krallık döneminde çözülmüştü. Hiyerarşik bir yapıya sahip olan toplumun en başında kral gelmekteydi. Kral hem ordunun başı hem de başrahip ve baş yargıç olarak görev yapıyordu. Kralın altında doğrudan krala rapor veren iki vezir vardı. Vezirler, başkent ve eyaletlere hizmet veren alt düzeydeki idareci ve kâtiplerle destekleniyorlardı. İstikrarlı bir bürokraside, birbirini destekleyen bu hiyerarşik sistem, düzen oluşturma açısından önemli bir etmen olmuştur.²⁵²

Hyksoslara karşı tutumuyla bilinen Ahmose, XVII. Hanedanlığın son firavunu XVIII. Hanedanlığın ilk firavunu olarak kabul edilmektedir. Ülkesini bağımsızlığa kavuşturan ve istilacıları Filistin'e kadar kovalayan Ahmose, Nübya üzerinde egemenliği tekrar sağlar.²⁵³ Burada bulunan Kush prensliğine son verir. Altın madenlerinin ve taşocaklarının kullanımını daimi hale getirebilmek için surları, kaleleri eski gücüne kavuşturur, etrafına hendekler kazar. Bölgeye “kralın oğlu” “Güneydeki Yabancı Ülkelerin Müfettişi” ünvanına sahip genel vali atayarak denetimi sıkılaştırır.²⁵⁴ Filisin ve Girit'e denizden sefer düzenlediği ve Şarahon kalesini üç sene muhasara altında tuttuğu El-kab'daki mezarının duvarlarında yazılıdır.²⁵⁵ Önemli başarılar elde eden Ahmose, merkezini Teb olarak seçtiği yerde, düzenlediği bir takım ritüellerle ve yaptığı imar faaliyetleriyle tanrıların memnuniyetini kazanmaya çalışır. Buradaki kraliyet mezarlarını ve mabetleri tekrar onarımdan geçirir. Amon kültü önemli bir yer kazanır. Din bu dönemde etkisini iyice artırır. Sonraki dönemlerde Amon rahipleri elde ettikleri bu kazanımlarla yönetime ortak olma iddiaların da bile bulanacaklardır. Bu durum teokratik bir yönetime doğru evrim gösterecektir.²⁵⁶

Ahmose'nin vefatında sonra yerine oğlu I. Amenofis geçer. Ahmose, kritik dönemde siyasi faaliyetlere yoğunlaştığından dolayı, kültürel açıdan pek bir şey yapamamıştır. I. Amenofis, kendisine kurtarılmış bir ülke bırakan babasının eksik kaldığı kültürel faaliyetlere yoğunlaşır. Mısır'ın seçkin ve üretken teolog, şair, yazar,

²⁵² Brewer ve Teeter, s. 50.

²⁵³ Nil'in ikinci ve Üçüncü Çağlayan arasındaki 'Sai' adasında Ahmose'nin isminin geçtiği anıtlar bulunmuştur. Bkz. Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 83.

²⁵⁴ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 84.

²⁵⁵ İnan, s. 101.

²⁵⁶ Vercoutter, s. 73.

mimar, bilim adamlarını kendi etrafında toplar. Bu seçkin sanatçı grup birçok alanda muazzam eserler üretirler.²⁵⁷

I. Amenofis'in yasal eşinden sadece kızları olduğu için yerine bırakabileceği erkek evladı yoktu. Kızların yönettiği bir devlet çok itibar görmediği için, Mısır'da otorite boşluğunu, üvey kardeşi Ahmosis ile evlenen I. Tutmasis doldurmuştur.²⁵⁸

Mısır devletinin tamamen imparatorluk olduğu, güçlü bir vizyonla dışa yayılmacılığın başladığı dönem XVIII. Hanedanlar dönemidir. Bu politikayı resmen başlatan kişide I. Tutmotis'dir.²⁵⁹ Yeni bir siyasi anlayışın kurucusu olan kral, Mısır'a tehdit olarak gördüğü Yakın Doğu devletlerinin üzerlerine yürür ve ilk defa Fırat nehrinin kıyılarına kadar ulaşan hükümdar olur. Bu başarıların arkasında yatan güç, teknik açıdan geliştirilmiş olan ordunun at ve savaş arabalarıyla donatılmasıdır.²⁶⁰ Asya bölgesindeki zorlu mücadelelerin kazanılabilmesi için Afrika'ya da sefer düzenlenir. Firavun I. Tutmotis Dördüncü Çağlayan'ı da fethederek Yukarı Nübye'yi topraklarına katar. Afrika'daki konumunu garantiye alıp Asya'ya tekrar yönelir. Kral Memfis bölgesinde askeri bir karargâh kurar.²⁶¹ Burada kral varisleri sıkı bir eğitimden geçerek "başkomutan" olarak yetiştirilir.²⁶² Sadece siyasetle ilgilenmeyen Tutmotis, saraydaki entelektüel havayı sürdürür ve Teb'in doğusundaki Karnak'ta büyük bir Amon tapınağı inşa ettirir.

I. Tutmotis'in ölümüyle birlikte tahta kimin geçeceği sorunu tekrar gündeme gelir. I. Tutmotis'in de kendisinden sonra bırakacağı bir erkek evladı yoktu. Bu yüzden tahta yasal olmayan oğlu II. Tutmotis çıkmıştır.²⁶³ II. Tutmotis, krallık ile arasındaki kan bağıını sağlamlaştırmak için I. Tutmotis'in öz kızı olan Hatşepsut'la evlenmiştir. Böylece meşru kral olma hakkını garantiye almıştır.²⁶⁴ II. Tutmotis döneminde Üçüncü Çağlayan tarafında çıkan siyahî isyanı bastırılmıştır.²⁶⁵

²⁵⁷ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss. 86-87-88.

²⁵⁸ Vercoutter, s.73.

²⁵⁹ Kuhrt, I, 249.

²⁶⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 88.

²⁶¹ Kuhrt, I, 249.

²⁶² Hornung, **Mısır Tarihi**, s.89-90.

²⁶³ Burada yasal olmayan oğuldan kasıt, ana kraliçenin evladı dışında, firavunun diğer hanımlarından olan çocuklarıdır. Antik Mısır krallığında tahtın yasal varisi her zaman kraliçelerin oğullarıdır. Kural olarak prensler dışında kimse tahta geçemez. Ancak tahta geçebilecek herhangi bir varis yoksa diğer hanımlardan olan çocuklar başa geçerdi. Eğer diğer hanımlardan varis olabilecek kimse yoksa prenseslerle evlenen soylu kişilerde tahta geçebilirdi.

²⁶⁴ Vercoutter s. 75.

²⁶⁵ İnan, s. 103.

II. Tutmotis'in karısı Hatşepsut'tan iki kızı olduğu için diğer hükümdarlar gibi varis sorunu tekrar ortaya çıkmıştır. Bu yüzden baş zevcesi olmayan, diğer eşinden dünyaya gelen oğlu III. Tutmotis tahta geçmiştir. III. Tutmotis iktidarı yönetecek yaşta görülmediği için, Hatşepsut yönetimi eline almıştır.²⁶⁶ Böylece Mısır tarihinde ilk defa bir kadın hükümdar yönetime ortak olmuştur. Daha önceki hükümdarlar döneminde kadınların kraliçe olarak tahta ortak olduğu görülse de, kralın vefatıyla doğan otorite boşluğunu dolduramayan varislerin reşit olmalarına kadar kadınlar ancak bir müddet kraliçe olurlardı. III. Tutmotis'in kayınvalidesi olan Hatşepsut, açık bir şekilde görülmektedir ki, hükümdarlığı tamamen kendi tekeline almıştır.²⁶⁷ Böyle bir duruma karşı tepkilerin çıkmamasının nedeni, büyük Amon tapınağı rahipleri tarafından aleni bir şekilde desteklenmiş olmasıdır. Hatşepsut yaklaşık 1450'li yıllarda düzenlenen bir Amon barkası (kayık) töreninde tanrının emriyle kral olduğunu ilan eder. Krallığı boyunca kendisini "Dişi Horus", "Mükemmel Tanrıça" veya "Ra'nın Kızı" gibi dinsel sembolleri kullanmaktan ve kadın kişiliğini ön plana çıkarmaktan çekinmedi.²⁶⁸ Böylece dinsel bir hüviyet kazandırarak krallığını meşrulaştırdı. Hatşepsut'u destekleyen Amon rahipleri, istedikleri kişiyi iktidara getirerek, siyasal anlamda etkili bir güç haline geldiklerini ispatlamış oldular. Ayrıca Hatşepsut törenlerde sakallı bir şekilde, erkek kıyafetlerini giymiş, ayinlerde kızı Neferure'yi kraliçe olarak göstermiş, saray mensuplarınca "kral" olarak muamele görmüştür.²⁶⁹

Hatşepsut, yirmi yıllık iktidarı boyunca daha çok ticari ve kültürel kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Onun döneminde Asya'da bulunan Hitit krallığında iç savaş patlak verir. Mitanni krallığı gün geçtikçe güç kazanmaya ve Yakın Doğu'da önemli bir aktör olmaya devam eder. Fakat Hatşepsut'nun bunlara karşı herhangi bir müdahalesi olmaz. Komşu bölgelerde siyasal hareketlilik gözlemlenirken, kraliçe bu sırada Hyksosların tahrip ettiği mabetlerin yapımına, Karnakta iki büyük abidevi taşı yapmaya odaklanır. Kraliçe kendini tanrı Amon'un sevgili kızı gibi hisseder. Amon kültürüne oldukça önem veren kraliçe, Karnak'taki bu yapıyı zengin ve gösterişli bir bir şekilde süslemeye özen gösterir. Özellikle Deir el Bahri'de yaptırdığı mabet Antik

²⁶⁶ Desplancques, s.76.

²⁶⁷ Kuhrt, I, 249.

²⁶⁸ Hornung, s. 91.

²⁶⁹ Kuhrt, I, 249.

Mısır'ın en güzel ve harika abidesi olarak kabul edilmektedir.²⁷⁰ Bu zengin ve gösterişli abidelerin yapımında kullanılan malzemelerin temini için Punt ülkesine ihracat ve ithalat yapılır; Tütsü, abanoz, fildişi, altın kauçuk, kürk ve evcil hayvan karşılığında çeşitli askeri teçhizatlar verilir.²⁷¹

Hatşepsut yaklaşık altmış yıl süren ömrünün sonunda Mısır'ın "ilk" kadın kralı olarak hayata gözlerini yumar. İktidarı kurnazca ele geçirdiği için kendisine kin ve öfke duyan III. Tutmotis başkente gelerek krallığını ilan eder. Mısır krallığının kriz yaşadığı ve varisin küçük bir çocuk olduğu dönemde mevcut statüyü korumayı başarmış bir kraliçe olan Hatşepsut'un bu muameleyi hak etmediği söylenmektedir.²⁷² Geçmişte kendisine yapılan haksızlığı kabullenemeyen III. Tutmotis, Hatşepsut'nun izlerini Mısır'dan silmeye çalışır.²⁷³ Bu yıkıcı tutum sadece Hatşepsut'a yönelik kalmış, diğer taraftan imar faaliyetleri devam etmiştir.

1.8.2. Asya Fatihi III. Tutmotis

III. Tutmotis Yeni Krallık'ın en başta gelen fatihlerinden biridir.²⁷⁴ Selefleri tarafından Nübye'de başarılı bir siyaset izlendiğinden, Afrika'dan herhangi bir zorluk çıkmamıştır. Bu sayede kral Asya seferlerine yoğunluk vermiştir. I. Tutmotis döneminde zapt edilen Mittani devleti, Mısır'ın sükûnet döneminde tekrar güçlenmiş ve Asyalı prenslerle oluşturduğu ittifakla Mısır'da isyan ateşini körüklemeye çalışmıştı.²⁷⁵ Durumu kontrol altına almak isteyen kral, savaşmak için Megiddo'ya doğru yola koyulur. Mısır için ölüm kalım savaşı olan bu iki süper gücün galibi III. Tutmotis'tir. Onun bu zaferi bütün Asya'da yayılmış, şanına şan katmıştır. Öyle ki, bu savaştan dolayı Asurlular, Babilliler, Hititliler vergiler göndererek tebriklerini ve bağlılıklarını göstermek zorunda kalmışlardır.²⁷⁶ Gönderilen bu yıllık vergilerle birlikte, Megiddo Ovasının zengin, tarıma elverişli tarlalarındaki ürünler Mısır hazinesine ayrı bir zenginlik katmıştır. Mısır'ın, Levant'taki varlığını garantiye

²⁷⁰ İnán, s. 103.

²⁷¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 93.

²⁷² Kuhrt, cilt I, s. 249.

²⁷³ Vercoutter, s. 76.

²⁷⁴ Mısır tarihini en büyük komutanları olarak III. Tutmotis, II. Amenhotep, VI. Tutmotis kabul edilmektedir. Burada belirlenen kriter emperyalist dünya görüşlerine sahip olmaları ve bu konuda başarılı olmalarıdır. Bkz. Desplancques, s. 76.

²⁷⁵ **Toby** Wilkinson, s. 295.

²⁷⁶ Vercoutter, s. 77.

alabilmek için on yedi sefer daha düzenlenir.²⁷⁷ III. Tutmotis döneminin en önemli askeri başarısı olan bu olay, Mısır'ın Mavera-i Ürdün üzerindeki hâkimiyetini dört yüzyıl garantiye almıştır.²⁷⁸ Bundan sonra bu bölgelerde uzun süre ciddi bir isyan çıkmayacaktır. Her ne kadar kral bu bölgelere seferler düzenlesede, bunların çoğu önceki zaferi sağlamlaştırma ve prenslerden vergi toplama amacıyla yapılmıştır.

III. Tutmotis'e kadar, Mısırlılar fethettikleri bölgelerde kalıcı olmak gibi bir politikaya sahip olmadıkları için, fethettikleri yerleri vergiye bağladıktan sonra geri çekiliyorlardı. Oluşan boşluğu fırsat olarak gören diğer güçler buralara saldırıyorlardı. Mısır ordusu tekrar sefere çıkarak hem maddi hem manevi kayıplar yaşıyordu. Bu problemin farkında olan III. Tutmose problemi çözmek için akılcı bir yöntem geliştirir: Kendisine bağlı devletlerin prenslerini, siyasi, kültürel ve içtimai hayatını öğrensın diye Mısır'da getirtir.²⁷⁹ Böylece Mısır kültürüne aşına ve Mısırlılara sempati duyan prensler yetiştirir.

III. Tutmotis, ömrünün sonlarına doğru Sudan'da çıkan ayaklanmayı bastırır ve Sudan'ı imparatorluğunun sınırlarına dâhil eder. Ayrıca Nübye'de Dördüncü Çağlayana kadar ilerler. Buralarda bulunan altın madenlerini Mısır'ın hazinesine katar (yıllık üç yüz kilo). Altınlar Mısır'ın hazinesini devasa bir boyuta ulaştırır. Mısır altın ticaretinin gözdesi haline gelir.²⁸⁰

Mısır'ın bu yüce fatihi yenilmez bir hükümdar olarak birçok ulusta hikâye ve efsaneye konu olmuştur. III. Tutmotis'in ölümünden sonra oğlu II. Amenofis, onu Krallar Vadisinde hazırlanmış kaya mezara defneder.²⁸¹

Savaşçı karakteriyle dikkatleri çekmeye çalışan II. Amenofis, imparatorluğun sınırlarını genişletmeye yönelik bir katkıda bulunmasada, yarım yüz yıl süren hükümdarlığı döneminde sınırları korumayı başarır.²⁸² Hükümdarlığının ilk yıllarında Suriye'de isyancı kabile reislerine yönelik bol ganimetli ve onlarca esir alınacak bir sefer düzenler. Mitanni kralı Saustatar hızlı bir şekilde ilerlemeye başlar. İmparatorluğun dez avantajlarından olan farklı etnik ve dinsel unsurlar Mittaniler

²⁷⁷ Kuhrt, I, 251.

²⁷⁸ Toby Wilkinson, s. 298.

²⁷⁹ Brewer ve Teeter, s. 55.

²⁸⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 98.

²⁸¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss. 99-100.

²⁸² II. Amenofis yazıtlarında savaş ve sporda kişisel özelliklerini insanüstü biçimde yansıtmaya çalışır. Kendisinin bu özelliklerini alt ettiği prenslerin cesetlerini kraliyet gemisinin pruvasına asarak gösterir. Kralın acımasızlığının ve gaddarlığının göstergesi olan bu davranış rakiplerine karşı korku politikası izlediğinin göstergesidir.

tarafından sürekli kışkırtılır. Bunlar Filistin dâhil birçok Mısır bölgesinde isyan çıkarmayı başarırlar. Bu süreçte sürpriz bir gelişme olur; Mittanilerin büyümesi Hititler tarafından engellenir. Zor durumda kalan Mittaniler Mısır ile diplomatik ilişkiler geliştirmek zorunda kalırlar. Savaş yerine, dostane ilişkiler özellikle IV. Tutmotis zamanında yoğunluk kazanır.²⁸³

IV. Tutmotis'in aslında hükümdar olacağı kesin değildi. Fakat kendisinin gördüğü bir rüya onun kral olması gerektiğini herkese kabul ettirmiştir. Bu durum Tutmotis'in diktirdiği dikili taşta anlatılır. Henüz prensken rüyasında Horemakhet'in Sfenks'in üzerindeki kumları temizlerse kendisine krallık bahşedileceği sözü tanrılar tarafından verilir. IV. Tutmotis, gördüğü bu rüyanın ardından üzeri kumlarla örtülen anıtı temizleterek gün yüzüne çıkarır. Kum tepelerinin anıtın üzerini örtmemesi için etrafını duvarlarla çevirir. Sözüne yerine getiren kral, tanrıların lütfuyla tahtın meşru sahibi olur. Atalarının aksine IV. Tutmotis asker-hükümdar imajından vazgeçerek tekrar yarı insan yarı tanrı kutsallığını canlandırır.²⁸⁴

IV. Tutmotis, Asya'ya karşı izlenilen emperyalist politikaya ve Mitannilerle üstünlük yarışına bir müddet ara verir. Bunun en önemli sebebi Mitannilerle barış dönemine girilmesidir. Tel-el-Amarna vesikasında belirtildiğine göre, IV. Tutmotis ile Mitanni krallığı arasında sürekli mektuplar gidip gelmiştir. Bu dostane ilişki, Mitanni kralının kızını (Mutemuia) IV. Tutmotis ile evlendirmesiyle²⁸⁵ taçlandırılır.²⁸⁶

Dış siyasette barışın ve sükûnetin hâkim olması büyük devletlerle yoğun bir ticari meşguliyete dönüşür. Nübye'den gelen altın akışı, Doğu Akdeniz'den, kerestelik ağaç, değerli taşlar ve diğer başka lüks eşyalarla takas edilir.²⁸⁷ Bu sayede Mısır benzeri görülmemiş bir zenginlik ve istikrara kavuşur.

²⁸³ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.100.

²⁸⁴ Toby Wilkinson, s. 322.

²⁸⁵ Antik Mısır Hanedanlarının dinsel talebi olan kraliyet soyunun saflığının korunması için hanedalık içinde eş edinme bu evlilikle önemini yitirmiştir. Bu dönemin kralları arasında yabancı uyruklu kadınlarla evlilikler sıklıkla olmuştur. Ayrıca siyasi açıdan bakıldığında krallıklar arası evlilikler genelde "büyük krallıklar" arası bağların kuvvetlendirilmesi için yapıldı. Firavun açısından böyle bir evlilik, gücün ve prestijin göstergesidir. Bu yüzden yabancı gelinler haremde ikinci konumda yer alırlar. Haremin gerçek annesi olan prensesler her zaman kraliçe adayı, birinci eş ve tahtın varisinin annesidir. Elena Devecchi, **Antik Yakın Doğu**, (Edit. Umberto Eco), çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa/Tarih, İstanbul 2018, s. 160.

²⁸⁶ İnan, s.106.

²⁸⁷ Toby Wilkinson, s. 322.

IV. Tutmotis'ten sonra yerine oğlu III. Amenofis gelir. Amenofis, annesinin Mitanni prensi olması nedeniyle Hint-Avrupa kanı taşıyan bir kraldır. Sorunsuz bir şekilde iktidara gelen kral, çocuk olarak tahta geldiği için bir müddet naiplik yapmıştır. Saltanatının ilk yıllarında erkekliğinin bir ispatı olarak av seferlerine katılmıştır.²⁸⁸ Oda babası gibi yabancı uyruklu olan Teye isimli Suriye kökenli bir taşra kızıyla evlendi.²⁸⁹ Kral yabancı ülkelerle barış sürecini destekleyip lüks bir yaşam sürmenin keyfini çıkarmaya çalıştı. Bu dönemde yapılmış saray ve abidelerin sayısı hayli fazladır. Mimarı Amenhotep olan Luksor tapınağı dünyanın en büyük mabetlerinden birisidir. IV. Tutmotis yerine eşi Teye, yanına aldığı bir takım yetenekli devlet memurlarıyla dış politikayı yönetir. Savaş ve yayılmacı düşüncenin terk edildiği bu dönemde, krallıklar arasında diplomatik evlilikler ve savurganlığa sebep olan hediyeleşmeler gündeme gelir. Bu dönem her ne kadar lüks ve huzur dönemi olarak gözüke de, uzun vadede Mısır'ın dış politikasını zedeledi. Çünkü izlenilen barış politikası diğer büyük devletlerin güçlenmesi için onlara zaman kazandırdı.²⁹⁰

III. Amenotis krallığında önemli bir teolojik gelişme yaşandı. Kral, Opet töreninde bir araya toplanan rahiplerin, saray mensuplarının ve halkın önünde güneş tanrısı olduğunu ilk defa ilan etti. Daha önceki krallar kendilerini Ra'nın yansıması ve Ra'nın oğlu olan Horus'un cisimleşmesi olarak görüyorlardı. Fakat III. Amenotis, diğer krallardan farklı olarak, Opet festivalinde resmen güneş tanrısı Ra'nın kendisiyle özdeşleşmiş olduğunu bildirdi. Bunu pekiştirmek ve kalıcı hale getirmek için de kendi heykelinin yanında birçok mabet, tapınak yaptırdı.

III. Amenofis saltanatının son yılında kendi kızı Satamon'la evlenerek, yabancı uyruklu prenslerle bozulan kraliyet soyunun saflığının korunması yönündeki dinsel talebi tekrar gündeme aldı. Son yılları hastalıklarla geçen kralın durumuna hiçbir dinsel müdahale çözüm olmadı. 1353 yılında vefat eden kral, Krallar Vadisi'nin dışında bir yere defnedilmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 102.

²⁸⁹ İnan, s.106.

²⁹⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.103-104.

²⁹¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 105.

1.8.3. IV. Amenofis/Akhenaton Dönemi

III. Amenofis son birkaç yılında, tecrübe kazansın diye yönetime oğlu IV. Amenofis'i de ortak etmişti. III. Amenofis döneminde güneş kültünün yükselişi ve yenilenme törenlerin sıklığı oğlu IV. Amenofis'i derinden etkilemiştir. Çünkü babası döneminde kral güneş tanrısına dönüşürken kendi döneminde güneş tanrısı kral haline gelecektir. Yani kendisini güneş tanrısı değil onun hizmetkârı veya elçisi olduğunu ilan edecektir.

Değişen bu dini rollerin ardında geçmişin dini tecrübesinin yattığı kabul edilir. Bu değişim ve dönüşüm, bilinen tarihin ilk monoteist (tek tanrıcı) devrimi olur.²⁹² Mısır panteonunda tek tanrıcılığın, ani bir kararın sonucu değil, üzerinde düşünülmüş derin bir dini terbiyenin süreçlerinden geçerek ortaya çıktığı kabul edilir. Çok tanrıcılığın en güçlü şekilde kabul gördüğü Mısır inancında tek tanrıcı devrim, Mısır krallığında ve halkın zihninde derin krizlere yol açmış ve Akhenaton'un kafir ve düşman olarak görülmesine sebep olmuştur.²⁹³

IV. Amenofis'in aldığı bu radikal kararın arka planında yatan sebebin ne olduğu konusu tartışmalıdır.²⁹⁴ Mısırbilimciler bu radikal kararların arkasındaki dinsel nedenlerden çok siyasi nedenlere vurgu yapmaktadır. Buna göre, birinci ve en gerçekçi neden Yeni Hanedanlığın başlangıcından beri Amun rahiplerinin siyasette giderek güç elde etmiş olmalarıdır. Bu ruhban sınıfının gücünü kırmak için IV. Amenofis sert bir tutum takınır. Eski Mısır dininin kuvvetli tanrısı olan Amun'un tapınaklarını kapatır, rahiplerini sürgün eder, böylece eski dini ve bu dinin tanrısını ortadan kaldırmaya çalışır.²⁹⁵ Tanrı Amun'un kutsal beldesi olan Teb şehrini bırakır, onun yerine merkezi daha önce hiç kullanılmamış Orta Mısır bölgesinde bulunan El Amarna'ya taşır.²⁹⁶ Bundan sonra kendisine Akhenaton yani "Aton'u memnun eden" ismini verir.²⁹⁷

Akhenaton'un devriminin nedenine dair ikinci görüş, çok uluslu bir imparatorlukta, her ulusu kucaklayabilecek evrensel bir din anlayışı geliştirmek

²⁹² Budge, **Firavun**, ss. 76-77.

²⁹³ Budge, **Firavun**, ss. 78.

²⁹⁴ Kuhrt, I, s. 254.

²⁹⁵ Vercoutter, s. 80.

²⁹⁶ İnan, s.108; Kuhrt, I, 254.

²⁹⁷ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.108.

istemmiş olmasıdır. Fakat Akhenaton iktidarı döneminde dış politikayla ilgilenmemiş getirdiği yeni dini tamamlamakla uğraşmıştır.²⁹⁸ Hatta onun döneminde dış politika tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. Ayrıca Aten kültünün varlığı önceki firavunlar zamanında da olduğu gibi, Piramit Metinlerinde geçmektedir.²⁹⁹ Yani Akhenaton bu kültün kurucusu değil, var olan dini anlayışı geliştiren ve monoteist bir hüviyete büründüren bir kraldır.³⁰⁰ Onun bu devriminin nedenine dair diğer bir açıklama ise, gerçekten kralın mistik biri olabileceği ihtimalidir. Bu görüşlerden en kuvvetli olanı Amun rahiplerine yönelik siyasi nedendir, çünkü Akhenaton'un aldığı kararlar ve uygulamalar hep rahiplerin aleyhine olmuştur.

Akhenaton merkezi El-Amarna'ya taşdıktan sonra kabinede bir takım bakan değişiklikleri yapar. Olası bir tepkiyi önlemek için aldığı bu karar, babasının döneminde vezirlik yapan Ramose dâhil tüm üst düzey yöneticileri kapsar. Onların yerine kendisine daha sadık gördüğü Asya kökenli devlet bakanlarını seçer. Akhenaton'a ve onun ideolojisine üstün bir hizmet sergileyen devlet memurları, isimlerine "Aton" ismini ekleyerek prosedüre uygun biçimde yenilemişlerdir.³⁰¹ Krala hizmet etmekle görevli personel ve saray eşrafının evleri yeni kurulan şehrin etrafına yapılmıştır. Hükümdarlığının 8-12 yılları arasında diğer tanrılara ibadet etmek tümüyle yasaklandı. Tapınakların duvarlarından ve heykellerinden diğer tanrıların isimleri kazıtıldı. Dini değişikliklerle beraber sanat alanında da değişiklikler meydana geldi. Başlar yumurtaya benzetilerek ve geleneksel olarak kıvrak ve genç tasvir edilen vücutlar hantal, çökmüş ve cinsiyetsiz bir biçimde tasvir edildi.³⁰²

Yeni din anlayışında tanrı ile kul arasında herhangi bir aracıya gerek yoktu. Çünkü güneş diskiyle temsil edilen tanrı, her gün ışınlarıyla canlı yaşama rahmetini sunmaktaydı. Tüm varlık onun kudretini ve büyüklüğünü bizzat müşahade etmekteydi. Bu yüzden tanrı ile yaratılmışlar arasında aracı olan heykellerden vazgeçildi. Ayrıca güneş tanrısının ışık huzmelerinin mabetlerden içeri girip mistik

²⁹⁸ Bazı görüşlere göre, Akhenatonun askeri seferlere çıkmamasının nedeni dinsel ilkelere ters düştüğünden dolayıdır. Bu kanaatin oluşmasının en önemli sebebi Amarna Mektupları'ndan bazılarıdır. Mektuplarda, komşu ülkelerin giriştiği tehlikeli politikalara karşı pasif tavır sergileyen Akhenaton'un sert bir dille uyarıldığı, bazılarında ise askeri birliklerin bölgeye müdahale etmemesinden şikâyet edildiği görülür. Fakat E. Kuhrt'a göre, Akhenaton dinsel nedenlerden ötürü değil, Mısır'ın, Levant bölgesinde kurduğu denetimin sağlam olmasından dolayı askeri müdahaleye gerek duymamıştır. Bkz. Kuhrt, I, ss. 256-257.

²⁹⁹ Vercoutter, s. 80.

³⁰⁰ Kuhrt, I, 261-262-263.

³⁰¹ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.107.

³⁰² Brewer ve Teeter, s. 57.

bir görüntü sunabilmesi için Aton mabetleri üstü açık yapıldı. Böylece varlığın nedeni olan, ezeli ve ebedi güneş tanrısının muazzamlığı saray halkınca hissedilecekti

Akhenaton dış siyasete pasif bir rol takınmıştı. Onun döneminde gerçekleşen siyasi olaylara nerdeyse hiç müdahale olmadı. Mısır'ın bu sessizliğini gören Hititliler Yakın Doğuyu istilaya başladılar. Kadeş kralı Şam haricinde Kuzey Suriye'deki topraklarını geri aldı. Hitit'in müttefiki olan Amurru Kralı, Fenike Limanlarına çöktü. Filistin'de Hitit kralının desteklediği yerel yöneticiler isyan çıkarıp Megiddo'yu ve Jerusselam'ı ele geçirdiler. Bu arada Mısır ile diplomatik ilişkiler geliştiren Mitanniler, Hititlerin ve Asurların saldırılarında olumsuz etkilendi. Tüm bu dış gelişmelere karşı Akhenaton sessiz kaldı.³⁰³

Akhenaton'un altı kızı olduğundan tahta bırakabileceği varis problemi daha onun döneminde ortaya çıktı. Bu problemi çözebilmek için Nefertiti'nin akrabası olan Smenhkare'yi kızıyla evlendirdi.³⁰⁴ Nefertiti'nin bu dönemde bazı anıtlardan ismi silindiği için öldüğü veya gözden düştüğü düşünülmektedir. Akhenaton'un hükümdarlığının son döneminde tutucu din anlayışından vazgeçip eski dine karşı tolerans gösterdiği düşünülür. Smenhkare'yi Teb'e göndermiş olması bu durumun ispatı olarak kabul edilir.³⁰⁵ Smenhkare'nin Teb'de yaptırdığı Ölüler Tapınağı eski tanrı Amon'a da adanır.³⁰⁶

Smenhkare kısa bir süre sonra vefat eder. Smenkhare'nin ölümünden sonra tahta Akhenaton'un ikinci kızının eşi olan Tutankamun geçer. Tutankamun küçük yaşta tahta geldiği için bir süre Amarna'da Aton inancına sadık kalan kraliçenin yanında yaşar. Tutankamun krallığı yönetecek yetkinlikte olmadığı için naipliği, bir zamanlar Akhenaton'un önemli bir kumandanı olan Aya alır. Aya kendi döneminde yavaş ama temkinli ilerleyen bir restorasyon politikası izler. İki yıl sonra krallık Memfis'e taşınır. Teb bundan sonra başkent olmaz. Tutankamun başa geçtikten sonra

³⁰³ Vercoutter, ss. 80-81.

³⁰⁴ Smenhkare'nin cinsiyeti hakkında bir takım tartışmalar mevcuttur. Kimileri onun erkek olduğunu söylerken bazı araştırmacılar onun kadın hükümdar olduğunu vurgular. Smenhkare hakkında bilgiler yetersiz olduğu için net yargılarda bulunulmaz. Bkz. Budge, **Firavun**, s.85.

³⁰⁵ İnan, s.109.

³⁰⁶ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 111.

öze dönüş fermanını yayınlar ve tek tanrıci anlayışa sahip Aton kültünün izlerini siler.³⁰⁷ Bundan sonra Aton inancı tarihin tozlu raflarına karışır.³⁰⁸

Altı yıl hükümdarlıkta kalan Tutankhamun 18 yaşında vefat eder. Her ne kadar icraatları çok olmasa da, krallar vadisindeki mezarı hiç soyulmamış olarak bulunduğu için günümüzde Mısır tarihinin en meşhur firavunu olmuştur. Keşfedildiği günden bugüne, Mısır ile ilgili hikâye, sinema, animasyon sektöründe ön plana çıkan firavun Tutankamun'dur. Arkeologlar tarafından bulunan bu hazineler Antik Mısır tarihinin en önemli ve en heyecan verici keşfi sayılmıştır. Ayrıca sanat ve lükslük bakımından yüksek değere sahip bu hazineler, Kahire müzesinin en önemli bölümünde sergilenmektedir.³⁰⁹ Tutankhamun'un nasıl öldüğüne dair net bir bilgi yoktur. Mumyası üzerinde yapılan incelemelerde bacağı kırıldığı için kangrenden öldüğü veya kafasına aldığı darbeden ölmüş olabileceği düşünülmektedir.³¹⁰

Tutankhamun öldükten sonra Aya, ülkeye gerçek bir kral olarak çıkmayı ister. Bunun üzerine kraliçe Ankhesenamun (Akhenaton'un kızı) Hitit kralına oğluyla evlenmek istediğine dair bir mektup gönderir. Hitit kralı bu teklifi makul görüp oğlu Zannanza'yı Mısır'a gönderir. Fakat böylesine tehlikeli bir evliliği kabul etmeyen Horemheb'in³¹¹ kralın oğluna suikast düzenlediği ve henüz yoldayken öldürdüğü düşünülmektedir.³¹²

Kral Aya ölümüne yakın bir dönemde Horemheb'i "Kralın temsilcisi" ünvanıyla varis ilan eder.³¹³ Bilindiği kadarıyla Horemheb'in Hanedanlıkla kan bağı yoktur. Ayrıca araştırmacılar tarafından Hanedanlığın son kralı olarak kabul edilir.³¹⁴ Ülke yönetimine geldiğinde bir çok restorasyon ve reforma girişir. İlk olarak devlet içindeki yolsuzluk faaliyetleriyle ilgilenir, yönetim ve ekonomideki aksaklıkları

³⁰⁷ Karnak'ta bulunan Tutakamon stelinde Akhenaton devrimi hakkında bilgi verilirken, ülkenin tüm bölgelerinde bulunan tapınakları harap ettiği, devleti krize sürüklediği, askeri açıdan Mısır'ın kötüleştiği, tanrıların ülkeyi terk ettiği ve hiçbir duaya karşılık vermediği şeklinde bahsedilir. Bkz. Kuhrt, cilt I, s. 256.

³⁰⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.111.

³⁰⁹ İnan, s.110.

³¹⁰ Budge, **Firavun**, s. 87.

³¹¹ Horemheb aynı zamanda Aya'nın tahta gelmesini destekleyen Akhenaton'un eski üst düzey generalidir.

³¹² Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.112-113.

³¹³ Kralın desteğini alan Horemheb, Tahta çıkmak için tanrı Amon'un iznine de ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Amon rahiplerinin desteğini aldıktan sonra dinsel bir meşruiyetle ülkeyi yönetmeye hak kazanmıştır. Buda Akhenaton döneminde yeraltına çekilen rahiplerin tekrar gün yüzüne çıktıklarını ve siyasi bir güç kazanmaya başladıklarını göstermektedir. Bkz. İnan, s. 110.

³¹⁴ Vercoutter, s. 83.

ortadan kaldırmaya çalışır, rüşvet ve başına buyrukluğa son verir. Amarna dönemine ait yapılara karşı düşmanca bir tavır sergilemez, fakat tapınaklara ait malzemeleri söktürüp kendi binalarının yapımında kullanır. Luksor ve Karnak'taki yapıları tekrar düzenleyip eski değerini iade etmeye çalışır.³¹⁵

Yönetim birimlerindeki zaafiyetleri ortadan kaldırdıktan sonra Hititlerle yeni bir savaşa girer. Fakat Hitit kralı Şappiluliuma bu dönemde ölür. Mısır devletinin dış politikasında savaşırsız bir dönem hâkim olur. Horemheb kendi döneminde Vezir olarak atadığı Paramessu'yu "Majestelerin Aşağı ve Yukarı Mısır Vekili" olarak tayin ederek birçok alanda geniş yetkiler verir. Vezir Paramessu'yu, Mısır'da tehlikeye düşen istikrarı korumak için halefi seçer.³¹⁶ Vezir Paramessu, Horemheb'in ölümüyle tahta geçer ve ismini I. Ramses olarak değiştirerek XIX. Hanedanlığı kurar.³¹⁷

I. Ramses'in iktidara kadar geldiği süreç Horemheb'le büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. I. Ramses aynı şekilde askeri bir makamdan hükümdarlığa geçmiş ve Horemheb'e bağlı bir kişiliktir. Fakat iktidara geldiğinde artık yaşı kemale ulaşmış bir durumdadır. Bu yüzden siyasi anlamda bir değişiklik görülmemiştir. Onun döneminde bilinen en önemli hadise, Karnak'ta yapılan tapınağına büyük bir salon bölümü inşa ettirmesidir. Bu önemli mabedin yapılmasına oğlu I. Setos devam eder, ancak bu mabed II. Ramses döneminde tamamlanır.³¹⁸

I. Ramses vefatından önce tahta oğlu I. Setos'u getirerek hanedanlığın tekrar bir aileye geçmesini sağlar. I. Setos, uzun bir duraklama döneminden sonra canlanmanın ön ayağı olur. Dış siyasette Asya bölgesindeki eyaletlere yoğunlaşan kral, daha önce Güney Avrupa'da Ari kabilelerin göç dalgasına karşı önlemler almaya çalışır. Bu göçebeler yerleştikleri Libya üzerinden Mısır'a sızmaya çalışıyorlardı. Eski krallıktan beri tehlike yaratan bu durum I. Seti'nin müdahalesiyle son bulur.³¹⁹

Bundan sonra Hükümdar yönünü kurtarılmayı bekleyen Asya'ya çevirir. İlk olarak Filistin'de hakimiyeti ele geçiren Hitit yanlısı ağaların üzerine gider. Buralarda asayiş sağladıktan sonra da Lübnan'a kadar ilerler. Filistin ve Suriye

³¹⁵ Brewer ve diğerleri, s. 58.

³¹⁶ Kuhrt, I, 269.

³¹⁷ Budge, **Firavun**, ss. 88-89.

³¹⁸ İnan, s. 113.

³¹⁹ Vercoutter, s. 85.

limanlarını geri alır. İkinci defa sefere çıkan Mısır ordusu ilk defa Hattilerle çarpışırlar. Kadeş'te muzaffer çıkan Mısırlılar başarılarını Amurru Kralının Hattilere olan ihanetine borçludur, ama Kadeş bölgesinde Mısır'ın hâkimiyeti uzun sürmez.³²⁰

I. Seti'nin Mısır tarihi için önemi, her ne kadar fetihlerle yeni yerler kazanmış olmasa da, kaybedilen yerlerin geri kazanılmasını sağlamasındadır. Bu da Mısır'ın tekrar güçlenmesinin ve fetih hareketlerinin yolunu açmıştır.³²¹

1.8.4. II. Ramses Dönemi

I. Seti'nin ölümden sonra yerine oğlu II. Ramses geçer. Muhtemelen Mısır tarihinde ismi en çok geçen hükümdardır. Bunun nedeni ise yaptırdığı onca mabet, tapınak, mezar, sarayla birlikte anıtlarda geçen diğer kralların ismini kazıtıp kendi ismini yazdırmasıdır. Yaklaşık altmışaltı yıl süren krallık süresince Mısır'ın tahtta kalan en uzun ikinci firavunudur (ilki II. Pepi'dir). Bu uzun süren krallığını dış siyasette elde ettiği başarılarıyla da taçlandırmıştır. Bu durum onu Mısır firavunluğunun başına gelebilecek en büyük fatihlerden biri yapmıştır.³²²

Kral Ramses ilk seferini Asya'daki Amurru krallığına düzenler. Burayı egemenliği altına alınca Mısır'ın etki alanı tekrar Ugarrit'e kadar yayılır. Bu durumu kabullenemeyen Hitit kralı Muvataalli, büyük bir orduyla tarihi kadeş savaşına hazırlanır. Orontes bölgesinde Mısır birliklerini, üç bin beş yüz savaş arabası ve onbinlerce askeriyle bekleyen Muvattali, Mısır'a bir tuzak hazırlamak ister. Mısır ordusu henüz yoldayken piyadelerine saldırır. Öte taraftan savaş arabalarıyla diğer bölüğe ani baskın yapar. Böylelikle Mısır ordusunu parçalara bölüp yutmak ister. Karşı ordunun komutanlığını tanrı-kral II. Ramses yapmaktadır. Askeri konuda uzman olmasının yanında, inanışa göre, damarlarında dolaşan kan tanrıların soyundan gelmektedir. O tanrının kutsadığı bir kişilik olarak ülkesine muzaffer dönmek ister. Hitit kralının hazırladığı zekice plan yüzünden kesin bir zafer elde edilemez. İki emperyalist güç arasında büyük rakamlarla sayılacak kayıplar verilse

³²⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.115-116.

³²¹ I. Seti, firavunların soyunu araştırmak amacıyla Abydos'taki mezar tapınaklarının duvarlarına, Mısır'da meşru kabul edilen firavunların listesini oymuştu. İlk hükümdar olan Menes'ten başlayan listede Ara Dönem kralları hariç tutulur; Akhenaton, Ay, Horemheb gibi önemli kralları yok sayar. Bkz. Kuhrt, I, 269.

³²² Kuhrt, I, 267.

de savaşın kesin galibi yoktur.³²³ Ramses, Amurru'yu Hititlere bırakmak zorunda kalır. Savaşın sonra Suriye ve Filistin bölgesinde kargaşa devam eder. Bu arada Hitit kralı Muvattali ölür. Yerine oğlu III. Hattuşili geçer. Taht değişikliğini fırsat gören Asurlular, Hititlere savaş açarak sessizliğini bozar. Bu savaştan dolayı III. Hattuşili Mısır'la barış yapıp ittifak kurmak ister. Bu görüşmeler sonucunda 1270 yılının Kasım ayında, iki imparatorluk arasındaki ilk resmi barış anlaşması imzalanır. Gümüş levhalara Babil ve Mısır dilinde yazılan anlaşmaya göre, düşman saldırılarında iki devlet birbirlerini koruyacaklar, isyanlara karşı silah takviyesi yapılacak ve siyasi mülteciler teslim edilecekti. Amurru'nun bir kısmı Mısır'a, Kadeş ise Hititlere bırakılacaktı.³²⁴

Bundan sonra Hitit kral ile Mısır kralı Ramses arasında dostane ilişkiler gelişir. İlk defa kralla birbirlerine diplomatik ziyaretler yapmak isterler, fakat Hitit kralının hastalığı nedeniyle ziyaretler askıya alınır. İki krallık arasında III. Amenofis'in benzeri evlilik gerçekleşir.³²⁵ Bu sırada gözünden hastalanan Hattuşili'nin imdadına meşhur Mısırlı hekimler yetişir. Sadece krallar arasında samimi bağ kurulmaz. Ayrıca Mısır halkıyla Hitit halkı kardeş ulus ilan edilir. Bu durum aynı zamanda Mısırlıların Asyalılara karşı duydukları üstünlük kompleksinin törpülendiğinin de bir göstergesi kabul edilir.³²⁶

II. Ramses 60 yıldan fazla süren uzun hükümdarlığı döneminde Mısır'ın Asyadaki sömürge bölgelerini korumaya, Hitit tehdidini bertaraf etmeye odaklanmıştır.³²⁷ Ayrıca barış döneminde Libya Çölündeki ve kıyı boyundaki yarı göçebe kabilelerle mücadele etmiştir. Bu olumlu etkilerinin yanında uzun süren ömründe çok sayıda çocuk yapması (on beşi erkek olmak üzere otuzdan fazla çocuk) ileride taht kavgalarına sebep olacaktır.³²⁸

II. Ramses'in ölümün ardından yerine en büyük oğlu Merneptah geçer. Onun tahta geçmesiyle birlikte Mısır'da gerileme dönemi başlar. Hükümdarlığının ilk

³²³ Savaşla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Toby Wilkinson, ss. 399-406.

³²⁴ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.117.

³²⁵ Vercoutter, s. 86.

³²⁶ Kuhrt, I, 270-271.

³²⁷ Çoğu araştırmacıya göre Tevrat'ta adı geçen ve İsrailoğullarını Mısır'dan çıkaran firavun II. Ramses'dir. II. Ramses dışında kutsal kitaplarda bahsi geçen firavunun, Dudimose Ahmose, Horemheb, I. Ramses, Merneptah, Amenmesse, Setnakht'in de olabileceğidir. Bununla birlikte, farklı kaynaklar ve anlatılar II. Ramses'in olabileceğini yönünde daha fazla delil sunarlar. Bkz. Budge, **Firavun**, ss. 90-91.

³²⁸ Toby Wilkinson, s. 424.

zamanlarında Libya'dan gelen göçebe tehditlerine karşı direnmeye çalışır. Ara dönemlerde görülen iç karışıklık ve anarşi tekrardan baş gösterir. Nom dediğimiz yerel yöneticiler merkezi hükümeti dikkate almaz duruma gelir.³²⁹ Nübya valisi olan Messui, kraliyet ailesinin üyesi olduğunu ilan ederek isyan çıkartır. Giriştiği mücadele sonunda Yukarı Mısır'ı işgal eder ve adını Amenmesse olarak değiştirir. Hanedanlık merkezine doğru yaklaşmaya çalışınca Mısır'ın asıl hanedanlığına mağlup olur. Bundan sonra hızlı bir firavun değişikliği yaşanır. Bu değişim aynı zamanda iktidarsızlığında göstergesidir. Bu kaos ortamına fazla direnemeyen XIX. Hanedanlığının yerine, kökeni belli olmayan XX. Hanedanlık gelir.³³⁰

Yeni hanedanlıkla birlikte bir süre de olsa kalkınma başlar. Hanedanlığın kurucusu sayılan Setnaht iki süren hükümdarlığında iç düzeni sağlamaya çalışır ve önemli problemlere yoğunlaşır. Harris papirüsünde Kral Setnaht'ın asayişi tekrar ele aldığına dair şu bilgiler verilir: “O memlekette nizamı yeniden kurmuş, suçluları cezalandırmış, eski anlaşmazlıkları ortadan kaldırmış ve gasbedilen mabetlerin gelirlerini tekrar iade etmiştir.” Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, iktidarın sağlam bir destek sağlayabilmesi için rahiplerin çıkarlarına hizmet edilmiştir. Setnaht oğlu III. Ramses'i “bütün ülkenin büyük şefi” ünvanıyla kral yardımcısı yapar.³³¹

III. Ramses babasının vefatından sonra tahtın başına geçer. Bu dönemde Libya ve Deniz halklarından gelen göç dalgası tehdidine karşı kıyasıya savaşıyor. Batı'dan Mısırlılara saldıran Libyalıları ağır bir yenilgiye uğratır. Filistinlilerin, yeni yurt arayan deniz halklarıyla Mısır'a karşı kurduları ittifakı dağıtır. Tüm bu başarılar, metinlerde tasvir edilir. Sanatsal alana çok önem vermeyen kral, II. Ramses'i olduğu gibi taklid eder. hatta tarih sahnesinden çekilen Hititlerle yapılan kadeş anlaşmasının metnini olduğu gibi kopyalar.³³²

III. Ramses'in vefatından sonra hep Ramses ismini alan halefleri, XI. Ramses'e kadar seksen yıllık iktidar dönemini yönetmişlerdir. Bu devir artık devletin çöküşünün başlangıcıdır. Mısır'da ilk defa işçi grevlerine gidilir. Memurlar, kral için çalışan vakıflar kurarak vergi kaçakçılığına yönelirler. Mısır'da meşhur mezar soygunları başlar. Teb nekropolündeki mezar soygunlarına uzun bir süre göz

³²⁹ İnan, s.118.

³³⁰ Hornung, **Mısır Tarihi**, ss. 121-122.

³³¹ İnan, s. 118.

³³² Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.122-123.

yumudur. Devlet içinde rahip sınıfının yapılanması artar. Orta Krallık Döneminde bir edebiyat türü olarak gelişen Hiciv bu dönemde alay ve taşlamaya dönüşür. Amon Başrahibi ve Kush genel valisi giderek bağımsızlaşır ve veraset sistemi tekrar getirilir. İç siyasette düzeni bozulan Mısır'ın, büyük devletlere karşı kurduğu tampon bölgeler çözülmeye başlar. Güney Filistin'de sömürge bölgeleri bir bir ayrılır. Biblos kısa bir süre bağımsızlığını kazanır. Mısır'dan ayrılan bölgeler yeni emperyal güç olan Asur krallığına bağlanır.³³³

Yaşanan ekonomik ve siyasi kriz'e karşı alınan ekonomik reformlar ve bir takım iç düzenlemeler Mısır'ın kurtuluşuna engel olamaz. Bundan sonra gücün, bütünlüğün, zenginliğin yerini açlık, sefalet, taht kavgası ve çöküş alır.

1.9. GEÇ DÖNEM

1.9.1. Yabancı Hükümdarlar Dönemi

Geç dönem Mısır tarihinin çöküş dönemidir. Bu dönemin en belirgin özelliği çok sayıda yabancı egemenliğidir. Mısır'da merkezi otorite olmadığı için eyalet yöneticileri bağımsızlık kazanırlar. Amon rahipleri ilk defa kral olma hayallerini gerçekleştirirler. Libya'dan gelen, askeri açıdan kuvvetli kabileler bir müddet yönetime geçerler. Yakın Doğuda süper güç olan Asurlular için Mısır sömürge alanı olur. Arkasında Persler sahneye çıkar. Meşhur komutan İskender'in Mısır'ı fethetmesiyle Helenistik dönem başlar. Ve son olarak Roma imparatorluğuyla birlikte Mısır, devlet olarak tarihin tozlu sayfalarına karışır.

Bu dönemi önemli bir özelliği, Amon rahiplerinin kral ünvanlarına sahip olabilmeleridir. XI. Ramses döneminde büyük Amon rahipliğine atanan Herihor zamanla Kralın bütün ünvanlarına sahip olur. Rahiplik görevinden sonra kral yardımcılığına atanan Herihor, güneyin kralı olur.³³⁴ Onun bu hızlı yükselişinin arkasında Amun rahiplerinden aldığı destek bulunmaktadır. Yeni dönemin son zamanlarında Mısır çökmekte iken rahipler yükselir. Herihor güneye hâkimken, karısının hanedanlıkla akrabalığından dolayı, Kuzey bölgesinin hâkimi Shemdes

³³³ Çöküş döneminin siyasi olaylarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Toby Wilkinson, ss. 473-514.

³³⁴ Hornung, **Mısır Tarihi**, s. 130.

olur. Böylece Mısır tekrar ikili yönetime geçer. Bu ikili yönetimde Herihor, Shemdes'e bağlı görünür.³³⁵ Shemdes hükümdarlığı deltanın doğusundaki Tanis şehrine taşır. Bu iki yönetici Mısır'a siyasi ve sosyal anlamda bir şey katmadan vefat ederler.

Herihor'un vefatının ardından yönetime oğlu Pi'anh geçer. Pi'anh, Kuzey krallığının erkek varis olmadığı için Shemdes'in torunuyla evlenir. I. Pinecem ismini alır ve Mısır'da birlik sağlar. Kendisi Amon rahiplerinden olduğu için, dini alana önem verir. Kendi döneminde mabetleri restore eder, mezar hırsızlığı yüzünden saygısızlık gören kral mumyalarını muhafaza etmeye çalışır.³³⁶

1.9.2. Libya'lı Hükümdarlar

Rahiplerin yönetiminin arkasından, askeri yeteneklerinden dolayı, Mısır yönetiminde çeşitli makamlara gelen Libya kökenli hanedanlar devleti yönetir. Böylece ikinci defa Mısır monarşisine yabancı kökenli hükümdarlar geçer. Bunların ilkinin Hyksoslar olduğunu görmüştük. "Mashaouash" veya kısaltılmış ismi "Ma" olarak bilinen Libya'lı paralı askerler, Yeni Krallık döneminde kabileler halinde Mısır'a yerleştirilirler. Özellikle Delta kenti olan Bubastis ve Herakleopolis'e yerleştirilen "Maşavaşlar" zamanla topluma entegre olmayı başarırlar ve çeşitli makamlarda görevlendirilirler. Hatta Memfis'in yüksek rahip soylularıyla evlilik yoluyla akraba olurlar.

Libyalılar, II. Psusennes döneminde güçlerinin doruk noktasına geldiklerinde XXI. Hanedanlığı yıkıp, kendi hanedanlıklarını kurarlar. Kurucusu I. Şeşonk, Ramseslerin halefi gibi davranır. Birçok tapınak inşa ettirir. Askeri kökeni olduğu için, sert politikalar izler. Biblos ve Nübye'yle yeniden ilişki kurmaya çalışır. İsrail Krallığının iç işlerine karışır.³³⁷ 926 yılında Kudüs seferini düzenler. Süleyman mabedini ve sarayını yağmalar ve zengin ganimetlerle ülkesine döner. Kudüs seferi kalıcı olma amacıyla yapılmayan, sadece basit bir talan savaşıdır.

I. Şeşonk'ın ölümünden sonra Mısır'ın farklı bölgelerinde krallık iddia eden birçok Libya asıllı sülale çıkar. Bu hanedanlığın çöküşünden önce son kez kraliyetin

³³⁵ Vercoutter, s. 94.

³³⁶ İnan, 149.

³³⁷ Desplancques, ss. 100-101.

otoritesini sağlayan II. Osorkon olur.³³⁸ II. Osorkon'un halefleri ülkeyi bir bütün olarak elde tutmaya çalışsalarda bunu başaramazlar.

XXII. Hanedan'ın son zamanlarında anarşi daha da büyür. XXII. Hanedanlık henüz yıkılmadan XXIII. Hanedanlık kurulur. Yeni hanedanlığın firavunları, V. Şoşenk, III. Osorkon gibi isimlere sahip oldukları için XXII. Hanedanlıkla akrabalıkları olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Mısır, kralcıklar denebilecek yönetimlere bölünmüştür. Merkezi birlik olmadığı için ekonomi ve askerlik çökmüş durumdadır. Öte taraftan Sudan'a göçmüş olan bir kısım Amun rahiplerinin Napata bölgesinde ayrı bir siyasi oluşuma girdikleri tahmin edilmektedir.³³⁹

Bu dönemde başka bir güç olarak, "Etiyopyalı" diye adlandırılan cesur komutan Pi'anh, Napata bölgesini ele geçirir. İsimlerinin kökenine bakıldığı zaman Mısır'lı olmadıkları, saf Sudan asıllı oldukları anlaşılmaktadır. Pi'anh, mevcut yapının bozulmasından istifade ederek, Mısır'a hâkim olabileceğini düşünür. Güneyden harekete geçerek Mısır'a doğru ilerler. Bu arada Mısır'ın başında, ülkedeki hanedanları kendine bağlayabilmiş Saisli Tefnahte bulunur. Güneyden gelen Sudan'lı savaşçılara karşı hazırlıklarını yapan kral Tefnahte, Orta Mısır bölgesinde onları karşılar. Kıyasıya geçen savaşın galibi Pi'anh olur. Böylelikle Pi'anh XXV. Hanedanlığın Hükümdarı olarak Memfis'e kadar krallığını kabul ettirir.³⁴⁰

Asur devleti Yakındoğu'yu emperyalist bir güç olarak sömürmeye devam eder. Asur'lular Filistin'e gelerek İsrail'e ikinci bir darbe vurur, Jerusselam'ı alır. Burada bulunan Mısır ordusuyla, veba salgını olduğu için, savaşmaz.³⁴¹ Bu dönemde Mısırdaki Pi'anh'ın haleflerinden Tahanka vardır. Tahanka, Asya'ya yönelik küçük çaplı politikalar izler. En önemli yaptığı iş; Amun rahiplerinin gücünü alarak güneyin yöneticisi olan Montemhet'e vermesidir.³⁴²

Asur kralı Esarhaddon, Mısır'ın Asur bölgelerinde kargaşa çıkarmasından rahatsız olur ve bu duruma son vermek için, Mısır'daki kaosu fırsat bilerek saldırı düzenler. Mısır güçlerinin Delta'da toplandığının farkındadır. Bu yüzden ilk olarak Sina ve Memfis'e saldırarak buraları ele geçirir. Daha sonra Delta'yı da ele geçirir.

³³⁸ Hornung, **Mısır Tarihi**, s.133.

³³⁹ İnan, s. 152.

³⁴⁰ Vercoutter, ss. 99-100.

³⁴¹ İnan, s. 155.

³⁴² Vercoutter, s.101.

Tahanka canını ve ailesini kurtarmak için Teb bölgesine kaçar. Burayı merkezi haline getiren Tahanka ölümüne kadar 2 defa isyan çıkartarak Asurlulara karşı halkı ayaklandırmaya çalışır. Bu isyanlardan dolayı Asur Mısır'a üç defa büyük sefer düzenler.³⁴³

Asurlularla on iki yıl sürdürülen savaşın sonunda, XXVI. Hanedanlığın kurucusu Neko'nun oğlu I. Psammetikus, Asur devletini bozguna uğratar ve orduyu Filistin'e kadar kovalar. Psammetikus, Yunanlı paralı askerleri kullanarak Mısır'ın birlik olmasında önemli adımlar atar.³⁴⁴ Psammetikus'un halefleri, atalarından devraldıkları kurtarılmış Mısır'a yüksek bir vizyon katmaya çalışırlar. Yeni tahta çıkmış olan kral Neko, İsrail krallığının devamı olan Yuda Krallığını ikinci kez Megiddo'da yenerek Fırat bölgesine kadar ilerler. Sudan'da İkinci Çağlayan'a kadar sefer düzenler. Kızıl Deniz'i Akdeniz'le birleştiren, bugün Süveyş Kanal'ının temeli olan projelere başlanır.³⁴⁵ Her ne kadar Mısır eski günlerini özlemiş ve buna yönelik bir çabanın içine girmiş olsa da, Yakındoğu'da bulunan Asur, Pers, Babil gibi devletlerin askeri, iktisadi ve siyasi üstünlükleri nedeniyle rekabet edememiştir. Mısır bir daha düzelememek üzere siyasi birliğini kaybetmiştir. Ekonomiye can damarı olan sömürge bölgeleri kaybedilmiş, altın akışı durmuştur. Ordunun omurgasını Yunanlı askerler oluşturmuştur. Mısır'ın emperyalist bir politika izlemesi aslında öngörüsüz bir siyasi anlayışın hâkim olduğunu gösterir. Nitekim kısa bir süre sonra Pers dalgası Mısır'ı da vuracaktır. Lidya kralı Sparta ve Babil'le kurduğu müttefikliğe rağmen Pers ordusuna yenilir. Babil'i işgal ettikten sonra Mısır'a doğru yola çıkan Persler burayı da fethederler.³⁴⁶

1.9.3. Pers Hükümdarlığı

XXVII. Hanedanlık Pers hükümdarları tarafından kurulur. İlk kurucusu Mısır'ın da fatihi olan Kamsises'tir. Ülkenin içinde bulunduğu yağmalama ve anarşi ortamını düzeltmeye çalışır. Kamsises'ten sonra gelen Darios, el Harga vahasında bir

³⁴³ Desplancques, ss.103-105.

³⁴⁴ I. Psammetikus'un Mısır siyasetinde oynadığı rol ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.139-142.

³⁴⁵ Vercoutter, s.104.

³⁴⁶ Vercoutter, ss.106-107.

tapınak yaptırarak yerel kralların geleneğini devam ettirir.³⁴⁷ Ayrıca Neko tarafından başlatılan kanal projesini tamamlayıp ekonomiyi canlandırmaya çalışır.³⁴⁸ Mısırlılar Pers İmparatorluğuna karşı birkaç defa isyan girişiminde bulunur. İlk Pers hanedanlığına karşı, Mısırlılar son kez isyan eder, ama Atinalıların da desteğini almalarına rağmen başarı gösteremezler.

XXVIII. Hanedanlığın kurucusu, Pers'lere karşı altı yıl mücadele veren, aynı zamanda bu hanedanlığın son firavunu Amirtaios'tur. Kendi döneminde istilacılara karşı mücadele etmiş, anarşi ortamını bir nebze olsada gidermeye çalışmıştır. Bu hanedanlıktan sonra, dört yıl kadar ömrü olan, kurucusunun Neferites olduğu XXIX. Hanedanlık gelir. Onun hakkında bilgiler çok kısıtlıdır. Yunanlılarla dostluğunu pekiştirdiği, Pers'lere karşı Spartalılarla müttefiklik kurduğu bilinmektedir.³⁴⁹

XXX. Hanedanlık Mısır tarihinin son hanedanlığıdır. Kurucusu I. Nektanebo'dur. Yeni hanedanlığın kurucusu, öncekilerin Yunanlılarla kurduğu ilişkilerden vazgeçer. Perslere karşı mücadelede sonuna kadar direnir. Çöküş döneminde tahrip olan birçok yapıyı tekrardan onarmaya çalışır. Ayrıca yeni imar faaliyetlerine de yönelir. Kendisinden sonra oğlu Teos başa geçer, o da Asya politikasına devam ettirmeye çalışır. Spartalı müttefiklerinden aldıkları askeri destek yanında Atinalı askerler ile güçlü bir ordu kurar ve Asya seferi düzenler. Ama Mısır'da hükümdar vekili olarak bıraktığı kardeşinin kendisine ihanet etmesi olayların seyrini değiştirir. İçinden çıkılmaz bir duruma düşen Teos, çareyi pers kralına sığınmakta bulur.³⁵⁰

Yeni Pers imparatoru III. Artakserkses büyük bir ordu kurarak Mısır'da Pers hâkimiyetini kalıcı hale getirmek ister. Mısır'ın son kralı olan II. Nektanebo her ne kadar Yunanlı ve Spartalılardan oluşan birliklerle, denizden ve karadan dirense de ikinci kez gelen Pers istilasını tüm Mısır'ı kaplar.

³⁴⁷ Mısır'a Hükümdar olan yerli-yabancı tüm liderler, halkı yönetebilmek için firavun gibi davranmışlardır. Bu bağlamda ekseriyetle, kralların yenilenme törenlerini, krallıkla ilgili ritüelleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu durum Pers ve Büyük İskender dönemlerinde de uygulanmıştır.

³⁴⁸ Desplancques, ss.109.

³⁴⁹ İnan, s. 161.

³⁵⁰ Vercoutter, s. 109.

1.9.4. Büyük İskender Hükümdarlığı

545'te başlayan Pers istilasını iki yüzyıl boyunca Mısır'ın ekonomik ve siyasal hayatını ele geçirdi. İlk istila yüz yirmi yıl, genelde Mısır halkıyla iyi geçinmeye çalışan, yumuşak politika izleyen Pers krallarıyla geçti. İkinci Pers istilasını, her ne kadar kısa sürse de Mısırlılar için bir facia oldu. Öyle ki, İssos'ta III. Darius'u mağlup eden Büyük İskender'i, kendi kazandıkları savaşmış gibi, sevinçle karşıladılar.³⁵¹

Büyük İskender'in Mısır'ı fethetmesiyle yepyeni bir dönem olan Helenizm kültürü başladı. İskender'in halefi olan, Ptolemaios Hanedanı boyunca Helenizm kültürüne olağan üstü katkılarda bulunur. Mısır'ın, insanlığın kültürel mirasına armağan olarak bıraktığı ve Helenistik kültürün yoğrulduğu İskenderiye şehri bu dönemde kurulmuştur.³⁵²

Büyük İskender'in fethiyle birlikte, Mısır devri kesin bir şekilde kapanmıştır. Bundan sonra kendini firavun olarak ilan eden kimse çıkmamıştır. MS IV. yüzyılda Teodoisus tapınakları kapatıp, bu pagan dinini yasaklayana kadar, Amon inancını varlığını kısmen devam ettirmiştir.

³⁵¹ Vercoutter, s. 110.

³⁵² Hornung, **Mısır Tarihi**, ss.148-149.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK MISIR DİNİ VE TANRILARI

2.1. ANTİK MISIR DİNİ

2.1.1. Antik Mısır Dini ve Dinin Tanımlanmasında Karşılaşılan Problemler

İnsanlık tarihindeki en önemli olgulardan bir tanesi de dindir. Bu nedenle tarih boyunca önemli düşünürler ve çeşitli disiplinlerden (din sosyolojisi, din felsefesi, din psikolojisi, din fenomenolojisi vd.) araştırmacılar bu konuya yoğunlaşarak kendi bilimsel alanlarına göre bir tanımlama yapmaya çalışmışlardır.³⁵³

Her dinsel öğretiyi ortaya çıkartan bir takım şartlar bulunmaktadır. Bu sebeple evrensel bir din tanımı yapmak çok zordur. Bütün dinleri kapsayabilecek bir din tanımı, ancak din olgusunun sınırlarının belirlenmesinden sonra mümkün olabilir.³⁵⁴ Dini sadece teorik olarak ele almak da dinin tarifi için kısır bir tanımlama olacaktır. Mehmet Aydın'ın da ifade ettiği gibi “din ne sadece teori ne sadece duygu, ne de sadece sosyal dayanışma ve kaynaşma meselesidir. Onda teori kadar ve hatta teoriden de çok pratik önemlidir.”³⁵⁵ Bu yüzden din tanımı yapılırken öncelikle dini, farklı disiplinlerden de yararlanmak suretiyle, bütün yönleriyle anlamaya çalışmak gerekmektedir. Ancak böyle bir metodla en makul din tanımlaması yapılabilir. Çağdaş Batılı araştırmacılar dinin tanımını beş kategori içerisinde değerlendirirlerken, başta kişilerin dini tecrübesi olmak üzere, aklî, hissî, ameli ve toplumsal yönlerine vurgu yaparlar.³⁵⁶

Rudolf Otto'nun “Din kutsalın tecrübesidir” ifadesi dinin kişisel tecrübesine yönelik, en kısa ve açık tanımlamadır.³⁵⁷ 19. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden olan filozof ve psikolog W. James'e göre din “bireylerin kendilerini kutsal kabul

³⁵³ Bronislaw Malinowski, **Büyü, Bilim ve Din**, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 7. Malinowski, bu çalışmasında ilkel insan yaşamında dinin önemine işaret ederken aynı zamanda büyüünde (O, büyüün daha çok bilimle ilgili olduğunu düşünmüştür) etkisine dikkati çekmiştir.

³⁵⁴ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, **DEÜİFD**, , İzmir 1987, IV. 405-406.

³⁵⁵ Mehmet Aydın, “Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefî Bir Tahlil”, **DEÜİFD**, cilt. I, İzmir, 1983, s. 44.

³⁵⁶ Günay Tümer “Din”, **DİA**, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1994, cilt. IX, s. 315.

³⁵⁷ Tümer, **DİA**, cilt. 9, s. 315.

ettikleri şeyle bağlantılı gördükleri ölçüde kendi başlarına sahip oldukları duyguları ve gerçekleştirdikleri deneyimleri”dir.³⁵⁸ Dine akılcı yaklaşan Max Müller ise dini, "insanın çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihni bir melekesi veya yeteneği" şeklinde tarif etmiştir.³⁵⁹ Yine dini rasyonel zeminde değerlendiren düşünürlerden birisi olan Kant dini “tüm ödevlerin ilahi emirler olarak (öznel bakımdan) kabul görmesidir”³⁶⁰ diye tanımlamıştır. Dine hissi yaklaşımı tercih eden F. Schleiermacher ise "Dinin özü mutlak güven duygusudur"³⁶¹ demiştir. E. Durkheim dini “bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemi” olarak tanımlayarak toplumsal yaşamı önclemiştir.³⁶²

Dinler tarihinin önemli simalarından olan M. Eliade’ye göre din, “Kutsal tecrübe etme” veya “tanrıyı taklit (imitatio dei) etmek” demektir. İnsan hayatı ancak doğaüstü varlıklar tarafından vahyedilen paradigmatik modellerin taklidi ile anlam kazanır. Ona göre en ilkel insan yaşamından, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlere kadar, içtimai hayatın yönlendiricisi ve normu olan tanrıyı taklid hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Eliade’nin bu açıklamaları onun insan olmayı dinî bir varlık olmakla eşdeğer tuttuğunu göstermektedir. Yani ona göre insan olarak yaşamak dinî bir faaliyettir.³⁶³ Dinler tarihçilerinden diğer önemli bir isim olan Schimmel ise, ilah veya tanrı mefhumuna gerek duyulmaksızın, insanların -ister bireysel ister toplumsal olsun- üstün varlıklarla kurdukları münasebetleri din olarak tarif eder.³⁶⁴ R. Otto, insan ile insanüstü arasındaki münasebetin iki yönü üzerinde yoğunlaşarak şöyle der: “insanüstü güç hem insanı heybetle titreten sır (mysterium tremendum) hem de insanı hayran eden (mysterium facians) sırdır.”³⁶⁵

Bu tanımlamalar çerçevesinde, insanın doğaüstü varlıklarla kurduğu ilişki ve bu ilişki sonucunda yaşadığı tecrübeyi din olarak görebiliriz. İnsanın doğaüstü

³⁵⁸ William James, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme**, çev. Hakkı İsmail Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 41.

³⁵⁹ Tümer, **DİA**, IV, s. 315; Yaparel, **DEÜİ FD**, IV, s. 409-410.

³⁶⁰ Imanuel Kant, **Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din**, Suat Başar Çağlan, Literatürk, Konya, 2012, s. 188.

³⁶¹ Hüseyin G. Yurdaydın, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978, s. 15; Tümer, **DİA**, cilt. 9, s. 315; Yaparel, **DEÜİ FD**, cilt. IV, s. 409-410.

³⁶² Tümer, **DİA**, cilt. 9, s. 316. Ayrıca Durkheim’in ilkel din hakkındaki görüşleri için bkz. Emile Durkheim, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, çev. Fuat Aydın, Eskiye Yayıncılık, Ankara, 2011.

³⁶³ Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu: Yaratılış Özlemi**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss.13-14; Aynı yazar, **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, ss. 27-30.

³⁶⁴ Annamari Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 5.

³⁶⁵ Schimmel, s. 5; Tümer, **DİA**, cilt. 9, s. 315.

varlıklarla yaşadığı bu münasebet, mistik veya ruhani diyebileceğimiz duygular, iman esasları, çeşitli tapınmalar şeklinde tezahür eder.³⁶⁶

Dinin eski Mısır kültüründe oynadığı rolün fazlasıyla karmaşık olması ve Mısır literatüründe “din” kelimesinin bulunmaması, Mısır dininin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.³⁶⁷ Antik Mısır medeniyetinde din ve yaşam o kadar iç içe geçmiş durumdaydı ki, başta siyasi ve politik hayat olmak üzere, astronomi, tıp, coğrafya, tarım, sanat ve medeni hukuk, yani Mısır kültür ve medeniyetini oluşturan tüm unsurlar din ile ifade edilmekteydi.³⁶⁸ Ünlü Mısırolog A. Erman, Mısır dini hakkında, “Eski Mısırlıların dinini tanımlamak mümkün olsaydı, bunu memnuniyetle yapardım, çünkü bu kadim ulusun inancının tatminkâr bir tanımını yapmak mümkün değil” diyerek konunun zorluğuna işaret etmiştir.³⁶⁹ Gerçektende Antik Mısır dini birbirine bağlı mantıksal bir sistemden ziyade, düzensiz şekilde bir araya getirilmiş inanç esaslarından oluşmaktaydı.³⁷⁰ Bunun temel nedeni; devletin birşertirilmesiinden önce her bölgenin kendisine ait inancının bulunmasıydı. Ülke birleştikten sonra, içindeki çelişkili teolojik inançlar birlikte yaşamaya devam etti. Her ne kadar rahipler bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönünde çaba gösterecekler de inançların çokluğu buna izin vermedi.³⁷¹ Hatta Mısır dini içerisindeki bu çeşitlilikten dolayı bazı Fransız araştırmacılar “Mısır Dinleri” gibi çoğul ifadeler kullanmışlardır.³⁷² Bu durum antik Mısır dininin tanımlanmasında bir takım problemlerle karşılaşıldığını ortaya koymaktadır. Antik Mısır dininin tanımlanma çabası çoğu araştırmacıyı hataya sürüklediği bilinen bir durumdur. Bu nedenle Antik Mısır medeniyeti üzerinde çalışmalarıyla tanınan, Erik Hornung iki hususta serzenişte bulunmaktadır: Bunlardan birincisi gerek semitik dinlere, gerekse diğer pagan dinlerine etkisi

³⁶⁶ Schimmel, s. 5.

³⁶⁷ Jan Assmann, **The Search for God in Ancient Egypt**, Cornell University Press, Ithaca, 2001, s. 1; Mircea Eliade, Ioan P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 255.

³⁶⁸ Brewer ve diğerleri, s.107.

³⁶⁹ Adolf Erman, **Life in Ancient Egypt**, Translated from German by H. M. Tirard, Macmillan and Co, London, 1894, (Life in Egypt), s. 259.

³⁷⁰ Oestigaard, s. 21; A.H. Sayce, **Antik Mısır ve Babil Tanrıları**, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir 2012, ss. 27-28.

³⁷¹ Sayce, s. 16-21; Erman, **Life in Egypt**, s. 259.

³⁷² Erick Hornung, **Mısır Bilimine Giriş**, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, ss.73-74.

bakımından önemli olan bu dinin üzerinde yeterli çalışma yapılmamış olmasıdır.³⁷³ İkincisi ise; araştırmacıların din hakkında objektif bir perspektiften uzak, “kendi görüşlerinin onaylanması ve kaynak materyalin istenildiği gibi yorumlanması”dır.³⁷⁴ Yani olanı olduğu gibi ortaya koymak değil, istedikleri gibi yorumlama arzusudur.

Eski Mısırlıların geriye sistemli bir inanç esasları bırakmadıkları için metinlerin sürekli yoruma tabi tutulması, Mısır dini literatürü hakkında vurgulanması gereken en önemli hususlardandır.³⁷⁵ Keza Mısır metinlerindeki yazıların dikkatsizliği, koleksiyonların kompozite doğası, malzemelerin ezoterik veya gizli tutulma çabaları ve ayrıca metinlerin modern kurgulanmasıyla ilgili faktörlerde dâhil olmak üzere, bu alanda çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.³⁷⁶ Araştırmacıların bu kaynakları kullanım metodu da ayrı bir problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni bir amaç için farklı kaynaklardan seçilen metinler, eski ya da yabancı parçaları birleştirmeye çalışan yazarlar tarafından her zaman tam olarak anlaşılmamıştır. Dinî literatür araştırmacılarının çoğu için mitolojik imalar, sihir, ayin, puntolar yeterince tanıdık değildir. Pek çok alanda birikmiş mitlerin ve ritüellerin çoğunu içeren Ptolemaik hiyeroglifleri farklılık göstermiştir.³⁷⁷ Ayrıca hem tapınak duvarlarındaki hem de papirüslerdeki örnekler, kopyacılar ve sanatçılar tarafından hor kullanılmıştır. Dinî edebiyatın modern baskılarıyla ilgili bir problem de, benzerlikler oluşturarak en iyi metnin oluşturulması çabasıdır; bu durum metinlerin tam anlaşılmaması veya kolayca karıştırılması sonucunu doğurmuştur.³⁷⁸

Mısır düşünce yapısının ayırt edici özelliği ise, soyut kavramların somut bir biçiminde ifade edilmesidir. Mısır dini var olduğu süre boyunca felsefesiz bir anlayışı benimsemiştir; ama bunun bir bütün olarak böyle olduğu

³⁷³ 19. yüzyıldan itibaren Antik Mısır dini hakkında, Amerika ve Avrupa kıtasında çalışmalar hız kazanmış ve Mısır Enstitüleri kurulmuştur. Ülkemizde ise bu alanın önemi hala kavranamamış, Antik Mısır dini ve tarihi hakkında özgün eserler ortaya çıkarılamamıştır.

³⁷⁴ Hornung, Mısır Bilimi, s.73-74; Ayrıca Mısır dini literatürü hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Donald B. Redferod, “Egyptian Religion: The Literature”, **Encyclopedia of Religion**, (Ed. Lindsay Jones), 1897, volume IV, ss. 2717-2727.

³⁷⁵ Erman, **Life in Egypt**, s. 259. Antik Mısır dini ile ilgili bilgiler, tapınak ve mezarlarda bulunan metinler, hiyeroglifler, papirüs, ritüeller ve ayinlerdir. Bunlarla birlikte tarihçilerin babası olan Herodot, Sicilyalı Diodir, Strabon gibi tarihçilerin eserleri eski Mısır hakkında önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Bugün elimizde bulunan metinlerin çokluğuna rağmen, dini literatürü bir bütün olarak kavramak eski Mısır dini için en zor olandır. Bkz. İnanc, ss. 216-217.

³⁷⁶ Leonard H. Lesko, “Egyptian Religion: An Overview”, **ER**, (Ed. Lindsay Jones), 1897, IV, 2704.

³⁷⁷ Lesko, **ER**, IV, 2704.

³⁷⁸ Lesko, **ER**, IV, 2704.

düşünülmemektedir, çünkü dinin bazı alanları felsefi düşünceyi içermektedir.³⁷⁹ Ayrıca Mısır dini teolojik bir sistem üzerine oturtulmamıştır.³⁸⁰ Yapısındaki bu özelliklerinden dolayı Mısır dini, modern batı dünyasında bilinen din biçimlerinden tamamen farklı kabul edilmektedir. Mısır dini tam anlamıyla ifade edilebilecek bir doktrin veya dogma içermemektedir.³⁸¹ Onda belirlenmiş ve kabullenilmesi gerekli inançlar bulunmaz, inananların kabul etmesi beklenen standart Ortodokslik³⁸² da yoktur.³⁸³ Ayrıca, Mısır'da kutsal kitap bulunmadığı için, akide ve iman gibi inancın temeli olan bölümler eksiktir.³⁸⁴ Bu yüzden Mısır'ın din kavramı soyut düşüncelerden, amentülerden veya akidelerden daha çok tanrılara bireysel ve toplu hizmete odaklanmıştır.³⁸⁵ Sürekli olarak yinelenen, gelişen, bu nedenle değişen bir esnekliğe sahiptir.³⁸⁶ Firavun Akhenaton yönetimindeki kısa ömürlü Amarna dönemi haricinde, dini heterodoksi³⁸⁷ kavramı, Mısırlılar için tamamen yabancı ve

³⁷⁹ Sayce, s. 32.

³⁸⁰ Tobin Arie Vincent, **Mytho-Theology in Ancient Egypt**, Journal of the American Research Center in Egypt, 1988, vol. 25, s.169.

³⁸¹ Doktrin veya öğreti, belirli bir inanç sistemine ilişkin kabul edilen ilke veya kurallar bütünüdür. Şüpheliğin zıddı olan *dogma* terimi ise, dinbilimsel veya tanrıbilimsel olarak, herhangi bir dinin “mutlak hakikat” veya “su götürmez gerçek” diye öne sürdüğü, bu dinin inananları tarafından, zaman ve mekân fark etmeksizin sorgulamadan kabul ettikleri veya şüpheye düşmedikleri ilkeler veya önermeler bütünüdür. Bkz. Sarp Erk Ulaş, “dogma”, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s. 403; Elbette Mısır inancının tüm alanı dogmatik olmaktan uzak değildir. Örneğin, bu dinin dogmatik içeriğini andıran temel bir kaç fikir vardı: Bunlar dünya ve evrenin tam ve değişmez bir istikrar düzeninin parçaları olduğu düşüncesi ve Krallık ideolojisidir. Fakat Mısır dininin en önemli özelliklerinden biri sürekli değişmesi ve yenilenmesidir. Bu yüzden Mısır dini bütünsel olarak doktrinsel veya dogmatik değildir. Dinler tarihçisi olan Felicien bu konuda şunları ifade eder: “Asırlar boyunca Mısır dininin birliğini sağlayan şey ne bir kutsal metne, ne de bir dogmalar sistemine olan bağlılık değildir. Bu dinin, başka başka tanrılara hitabetmesine karşın, birbirlerini izleyen firavunlar tarafından korunan sürekliliğidir. Bkz. Felicien Challege, **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 40.

³⁸² Ortodoksi, merkezi öğretileri savunan akımları tanımlamada kullanılan bir terimdir.

³⁸³ Tobin, vol. 25, s. 169

³⁸⁴ İnan, s. 218.

³⁸⁵ Talat S. Halman, **Eski Mısır Şiri**, Türkiye İş Bankası Yayınları İstanbul 1972, s. 28.

³⁸⁶ Erman, **Life in Egypt**, s. 259.

³⁸⁷ Heterodoksi kavramı, “dinsel inanç ve bu dinin getirdiği kurallara topyekün aşırı bir bağlılığı ve radikal bir muhafazakârlığı ifade eden” terimdir. Bkz. Şinasi Gündüz, “Heterodoksi”, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 169. Mısırlılar mensubu oldukları bölgenin tanrısına inanmakla birlikte istedikleri tanrıya tapabilirlerdi. Sayısız tanrının varlığı, farklı merkezi yaratılış hikâyesi Mısırlıların özgür bir din anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Burada kullandığımız “özgür” kelimesi, modern insanın, düşüncelerde ve fikirlerde kişinin hür irade gösterip istediği fikri üretmesi ve benimsemesi anlamındaki “özgür” kavramıyla aynı değildir. Özgür kavramını Mısırlılar için kullandığımızda, farklı zaman ve mekânlarda oluşturulan tanrı inancı veya yaratılış hikâyelerinin seçmesinde irade gösterebilmeleri anlamına gelmektedir. Yani varolan dini inançta tercih hakkını kullanabilmesi ve buna müdahale edilmemesidir. Örneğin dışarıdan gelen yabancı tanrıya bile tapabiliyorlardı. Bu yüzden Mısırlıların esnek bir din ve tanrı anlayışı vardı.

bilinmezdir.³⁸⁸ Mısır dininde çeşitli yerel kültlerin ve geleneklerin tüm sembol ve ifadeleri, dinî inancın geçerli ve doğru ifadeleri olarak kabul görmüş, dini yorumlardaki çelişkilere herhangi bir problem olarak bakılmamıştır.

Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel neden MÖ. 3 binli yıllardan önce siyasi bir birlikteliğin olmayışıdır. Antik Mısır, Nomeler tarafından bölgesel yönetimlerden oluşmuştur. Nome denilen her bir yerel yönetimin totemleri, kutsal bir hayvanın başkalaşmış biçimini simgelemiştir. Örneğin en eski tanrılarında olan Horus, şahin başıyla temsil edilmiştir. Her kasaba ve aslında her köy, kendi tapındıkları bir tanrıya inanmıştır. Her bölgenin rahipleri kendi teogonilerini oluşturmuştur. Böylelikle, daha sonraki Memfis kasabası, Ptah'a sadık kaldıklarını belirterek, dünyanın yumurtadan çıktığına inanmışlardır. Tanrı Atum, Heliopolis'in "şehir tanrısı" idi, Abidos'ta Osiris, Teb'te Amon yerel tanrı olarak benimsenmişti. Sais'de ise, Libya kökenli olan Neith adlı savaşçı tanrıya tapınılmıştı. Bu tanrıların birçoğunun isimleri, aslen yerel tanrılar olduklarını göstermektedir.³⁸⁹

Mısır devleti tek bir çatı altında birleştikten sonra her hükümdar, kendi tanrısını en yüce olarak kabul eder. Diğer yerel tanrılar reddedilmemekle beraber, ikinci derecede tanrılar olarak Mısır'da yaşamaya devam ederler. Bu durum Mısır panteonun özgürlükçü dünyasının arkasında yatan temel espri olarak yorumlanır.³⁹⁰

2.1.2. Antik Mısır Mitleri

Mitin tanımıyla ilgili tartışmalar uzun yıllardır süren bir durumdur. Platon ile Fontenelle'den başlayan bu tanım denemesi Schelling ve Bultmann gibi düşünür ve tanrıbilimcilere kadar devam eder.³⁹¹ İngilizce bir kelime olan Mit (myth), Yunanca söz ya da konuşma manasında ki "Mutos" kelimesinden gelmektedir.³⁹² Bunun dışında, efsane (legend) destan (saga), masal veya esfanebilim gibi edebi ölçüte

³⁸⁸ Tobin, XXIV, 169-170.

³⁸⁹ Erman, *Life In Egypt*, ss.259-260.

³⁹⁰ Challege, s. 40.

³⁹¹ Jacques Dournes, "Mit: Bir Tanım Denemesi", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, (Ed. Yves Bonnefoy), çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, II. 782.

³⁹² Kees W. Bolle, "Myth: An Overview", *ER*, by. Lindsay Jones, IIInd edition, (1897) 2005, IV, s. 6359.

dayanan terimlerde vardır.³⁹³ Daha geniş bir tanımlama yapacak olursak mitler, tanrılarla ilgili (teogoni), kutsal hikâyeler (eskatoloji), dünyanın ve evrenin (kozmozgoni) nasıl yaratıldığına dair aydınlatıcı hikâyeler veya kolektif bilgi ve deneyime dayanan geleneksel öyküler olarak kabul edilir.³⁹⁴

Çeşitli disiplinlerden yazarlar mitler hakkında farklı şekillerde yorumlarda bulunurlar.³⁹⁵ Genelde mitler, tarihsel olayların karmaşık anıları olarak, bilinçaltı düşüncenin bir ifadesi, doğal dünyanın sembolik açıklamaları ya da toplumsal düzen ile ilgili sembolik ifadelerin bir “dil hastalığı” şeklinde kabul görür.³⁹⁶ Özellikle Batı dillerinde mitin efsane veya kurmaca gibi anlamlara gelmesi, onun üstlendiği önemli rolü ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden günümüz etnologları, toplumbilimciler ve dinler tarihçileri mitin “işlevsel” özelliği üzerinde durulması gerektiğini vurgulamaktadırlar.³⁹⁷

Yani mitlerin önemini anlayabilmek için geçmiş toplumlar da nasıl anlaşıldığına bakmak gerekir. Bu yüzden miti efsane veya uydurma gibi terimsel yönüyle değil, işlevsel boyutuyla ele almak gerekir. Böylece mitin ilahi ve sosyal misyonunu daha iyi bir şekilde anlayabiliriz. Mit, eski toplumlar da tanırının insana gönderdiği bir vahiy olarak algılanmıştır diyebiliriz; çünkü mitler bir takım imani yükümlülükler getirir. Mit sadece teogoni, kozmozgoni ve eskatolojiye dair açıklamalarda bulunmaz, ayrıca hukuk, adalet, ahlak kuralları gibi toplumsal normları da belirler. Örneğin Mısır’ın sosyal, ailevi ve ahlaki yapısını büyük ölçüde Osiris miti belirlemiştir. Bu kabullenme ile mit aslında, “en eski vahiy” olma özelliğini kazanır.³⁹⁸ Günümüz insanı için mitsel anlatılar kabul edilebilir olmayan uydurmalar olarak görülse de, eski toplumlar da mitin gerçek olduğundan şüphe edilmezdi.

Mitlere Antik Mısır’dan günümüze intikal eden hemen her malzemede rastlanmaktadır. Metinler dinsel, tarihsel, edebi, tıbbî ya da yasal veya sadece kişisel

³⁹³ Samuel H. Hooke, **Orta Doğu Mitolojisi**, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2015, s. 13; Şinasi Gündüz, **Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerinde Yazılar**, Etüt Yayınları, Samsun 1998, s. 25.

³⁹⁴ Behçet Necatigil, **100 Soruda Mitologya**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 7.

³⁹⁵ Mitlerin bilimsel ve tarihi olarak el alınıp incelenmesine Mitoloji (efsane bilim, ilmi esatir) denmektedir. Bkz. E. A Gardner, “Mythology”, **ERE**, edit. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1917, IX, s. 117; Yasdıman, s. 77.

³⁹⁶ Geraldine Pinck, **Handbook of Eypitian Mythology: Handbooks of World Mythology**, Abc-Clio, USA 1911, s.1; Sayce, s.35.

³⁹⁷ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, s.9

³⁹⁸ Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, s. 9.

yazışma olsun, hepsi de mitolojik imaları içermektedir.³⁹⁹ Mitolojik malzemelerin çokluğuna rağmen, Mısırlılar mitlerini hiç bir yerde ayrıntılı ve detaylı bir şekilde toplamamışlardır. Yazılı kaynakların çokluğuyla beraber, sözlü kültürün iyi bir şekilde aktarıldığı mitler de bulunmaktadır.⁴⁰⁰

Mısır mitolojisi ile diğer eski medeniyetlerin mitolojileri arasında benzerlikler vardır; ama farklılıklar daha dikkat çekici ve önemlidir. Örneğin Sümer ve Akad mitolojileri, tıpkı Mısır gibi içinde geliştiği fiziksel ortamdan etkilenmiştir. İki ülkede ırmak vadilerinde kurulmuş ve yaşam biçimlerinde büyük ölçüde nehirlerin karakteri etkili olmuştur.⁴⁰¹ Eski Mısır dininin ayırt edici özelliği ise; ne felsefi, ne de teolojik düşünüş biçimlerinin bulunmamasıdır, dolayısıyla manevi ve dini değerler, somut ve antropomorfik bir ifadeyi gerektiriyordu. Mesela, daha sonraki Yunanlıların aksine, Mısırlılar soyut terimlerle düşünmek için entelektüel yeteneklerini geliştirememişlerdi.⁴⁰²

Soyut ifadelerin (tanrı, ruh gibi) somut düzeyde kalması Mısırlıların içinde yaşadıkları doğal ortamın etkisi olarak düşünüldü. Güneşin günlük doğuşu ve batışı tanrı Ra'nın kayığıyla yolculuğunu anlatan mitlere dönüştü.⁴⁰³ Çoğunlukla başında yarım ay taşıyan, yazma ve sayma tanrısı Thot, balçık kuşu başlıdır. Mut ve Sahmet Tell Basta yakından ilişkilidir; Savaş tanrıçası Bastet, arslan veya kedi başlı olarak tasvir edilmiştir. Memfis tanrıçası olan Hathor başındaki inek boynuzları arasında güneş kursu ile kadınların tanrıçasıdır.⁴⁰⁴ Nut gökyüzünün kraliçesi, Geb yeryüzünün tanrısıydı.⁴⁰⁵ İnsan ruhu olan (Ba), kanatlarıyla yukarı uçan insan başlı yağmurkuşu olarak, aynı zamanda, elini ağzına götürerek yemek yiyen bir adam şeklinde insani özelliklerle tasvir edilmiştir.

Doğa içinde işleyen düzen Mısırlıların zihinsel dünyasında düz ve sade bir bakış açısıyla algılanmıştır. Böylece zihinsel işlemlere gerek duymadan, soyut kavramları mitlerle ve sembollerle ifade etmişlerdir. Mitlerin detaylıca işlenmemiş

³⁹⁹ Lesko, **ER**, IV, 2704.

⁴⁰⁰ Lesko, **ER**, IV, 2704.

⁴⁰¹ Hooke, s. 79.

⁴⁰² Tobin, s. 170.

⁴⁰³ Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Dinler Tarih Yayınları, Konya 2005, s. 629. Güneş ülkesi olan Mısır'da tüm tanrılık gücü, güneş'te toplanırdı. Daha detaylı bil için bkz. Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 530.

⁴⁰⁴ John Baines, Jaromir Malek, **Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, çev. Zeynep Aruoba, Oruç Aruoba, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, II, 208.

⁴⁰⁵ Diğer dinlerde gökyüzü yağmur yağdırdığından dolayı erkek (sperm), yeryüzü ise bereketlilik ve doğurganlığından dolayı dişi olarak sembolleştirilmiştir. Fakat antik Mısır'da durum tam tersidir.

olması Mısır mitlerinin dogmatik ve doktrinsel duruma dönüşmesini engellemiştir.⁴⁰⁶ Bu yüzden Mısır tanrıları, görünür dünyanın ardında, akıl tarafından kavranamayan ama mitsel anlatılarla ve kült deneyimiyle yakalanabilecek bir alanın varlığı oldular.⁴⁰⁷

2.2. ANTİK MISIR TANRILARI

2.2.1. Antik Mısır Tanrılarının Genel Özellikleri

Mısır'ın panteonunda, tespit edilebildiği kadarıyla 2000'nin üzerinde tanrı bulunmaktadır. Tanrıların çokluğu Mısır tanrılarını düzenli bir kategori içinde değerlendirmeyi güçleştirmiştir. Böyle bir düzensizliğin ortaya çıkması ile ilgili olarak iki neden üzerinde durulabilir: Birincisi Mısır dinsel dünyasının karmaşıklığı; yani Amon-Ra, Re-Horakthy, Ptah-Sokar gibi tanrılar kendi bireysel özelliklerini birleştirerek yeni ve farklı bir tanrı oluşturabilmesidir. Aynı zamanda Amon-em-Opet, Amon- Ka-Mutef, İpet-swt'nin Amonu gibi tanrılar farklı biçimlere ayrılarak, farklı görev icra eden ve farklı bir özelliği ifade eden yeni bir tanrı olabilirlerdi.⁴⁰⁸ Kendi doğalarındaki esneklikten dolayı, birlik olabilen veya ayrışan tanrılar yeni bir tanrı olarak da ortaya çıkabilirlerdi.⁴⁰⁹

İkinci neden, dinamik yapısından dolayı Mısır dinsel inancının üç bin yıl boyunca sürekli gelişme halinde olmasıdır. Mısır dini daha çok tanrılar tapınması etrafında şekillenmişti. Yukarıda değindiğimiz tanrılar hem doğasındaki esneklik hem de tanrı panteonuna -ister dâhili ister harici olsun- sürekli yeni tanrı eklendiği için Mısır dini ve tanrı anlayışı hep gelişmekte ve değişmekte olan bir inanç olarak kabul edildi. Örneğin uzak köylerden, şehirlerden veya yabancı bir ülkeden (Lübnan'ın savaşçı tanrısı Neith gibi) tanrılarını benimseyip kendi bölgelerinin tanrılarını reddedebiliyorlardı. Böylece hem tanrı sayılarında hem bireysel tanrılar konumunda sürekli değişme söz konusuydu. Daha önce hiç ismi duyulmamış ve aşağı konumda olan bir tanrı, kendi kabilesinin herhangi bir savaşta muzaffer

⁴⁰⁶ Rudolf Anthes, **Mythologies of the Ancient World**, Ed. Samuel Noah Kramer, Doubleday, New York, 1961, s. 22.

⁴⁰⁷ Tobin, ss. 170-171.

⁴⁰⁸ Brewer ve Teeter, s.107.

⁴⁰⁹ Hornung, **Mısır Bilimi**, s. 76.

çıkmasıyla, panteonun en önemli ve en çok tapınılan tanrısı haline gelebiliyordu. Panteonun en büyük tanrısı için tersi de olabilirdi: Kendisine tapınılan ve adaklar adanan ünlü bir tanrı artık bazen değerini yitirmeye başlar, “niyetler ve hedefler açısından ölü bir pozisyona itilirdi.”⁴¹⁰

Hanedanlık öncesi dönemde Mısır dininin bir tür animizim ve fetişizm şeklinde olduğu kabul edilmektedir.⁴¹¹ En eski Mısırlılar, yeryüzündeki tüm nesnelerin bilinç ve kişiliğe sahip bulunduğu inancına sahiptiler. İlkel insanlar doğal afetleri birbirine bağlı nedenler bütünü değil ruhların bir tür gücü olarak düşündüler. Doğanın sahip olduğu “ruhlar”, insanlara verebilecekleri zarar göz önüne alındığında bir "güç" kabul edildiler.⁴¹² Ruhların sahip olduğu güçleri ve insanların varoluşunda oynadıkları rolü açıklamaya çalıştılar. Kendilerinden üstün olan bu güç karşısında saygı ve huşu duydular. Bu inanca göre, doğanın “ruhları” aynı zamanda insan vücudunda da yaşayabilirdi.⁴¹³

Diğer bir tapınma şekli de animizmle bir arada bulunabilen fetişizm ve totemizmdir. Fetişizm inancında da, (animizmde olduğu gibi) bir nesnede bir ruhun var olduğu kabul edilir. Ancak fetişizmde nesne bilinçli bir varlıktır ve bazı sihirli etkilere neden olabilir. Fetişizmin iki önemli yönü vardır: Birincisi bir “ruh”un bulunduğu nesne, ikincisi ise “ruh” tarafından belirli bir amaç için kullanılan (muska veya tılsım gibi) bir nesnedir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Budge, **Tanrılar**, s. 78.

⁴¹¹ Örneğin Mısır’da sığır dinsel inancı ilk dönemlerden beri önemli bir yere sahipti. Yukarı Nil Vadisinin batısında, Sahra’da Nabta, Playa ve bir Kesseiba sit alanlarında yapılan çalışmalarda, sığırların MÖ. 7000 civarında evcilleştirilmeden çok önce kutsandığı görülmüştür. Başka bir araştırmada Nübye’deki Tuşka’da bulunan mezarlara inek boynuzu konulmuştur. Bu bulgular ahiret inançlarıyla ve ritüellerle ilişkiliydi. Hanedanlık öncesi döneme tarihlenen bu keşifler Hanedanlık sonrası dönemde Hathor, Nut ve Neith gibi tanrıçalarla bağlantılı inek tasvirlerinin yaygınlığıyla bağlantılıdır. Bkz. Richard H. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Basım Yayın Dağıtım, (Tüm Tanrı ve Tanrıçalar), İstanbul 2016, ss. 15-17

⁴¹² Margeret R. Bunson (Ed.), “God and Goddess”, **Encyclopedia of Ancient Egypt**, Fact on File, Inc, New York 2002, (EAE), s. 147.

⁴¹³ Örneğin Avusturalya yerlilerine göre ruh veya canın özellikle böbreklerdeki yağ tabakasıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Bkz. Challeye, s. 25.

⁴¹⁴ *Fetiş* (fetiche) sözü Portekizcede *Feitiço*’dan Latinceye *Facticius* olarak geçmiştir. Terim olarak *perili nesne*, *büyülü nesne* anlamına gelmektedir. Portekizli gemicilerin gittikleri Afrika ülkelerinde gördükleri dinsel eşyalar ile büyüçülük aletlerini tanımlamak için kullanmışlardır. Diğer ifadeyle, Batı Afrika yerlilerinin hayvanlara ve cansızlara varlıklara uygulanan bir kùltür. Fetiş kelimesini dinler tarihinde ilk defa kullanan kişi 18. yüzyılda yaşamış De Brosses’dir (1709-1777). Fetişizm terimi daha sonra ünlü Fransız filozof Auguste Comte başta olmak üzere birçok düşünür ve farklı disiplinler tarafından benimsenmiştir. Özellikle Comte, *Merhale Yasası* olarak formüleştirdiği toplumsal düşünce aşamalarının ilkinde Fetişizm terimini benimsemiştir. Comte, göre tarihin ilk aşamalarında insanın düşüncesinde dinsel yanılsamalar veya mitler hâkimdir. Bu anlayışın hâkim olduğu dönemin insanları, evrende gerçekleşen birçok olayın doğaüstü güçler tarafından yapıldığını düşünüyordu.

Hanedanlık öncesi Mısır'da yerel yöneticilerin bayraklarında bulunan “köpek”, “şahin”, “akrep”, “yılan”, “çakal”, “boğa” gibi simgeler totem olarak kabul edilir. Örneğin Yukarı Mısır'ın VI. Nome'sinin totemi timsahtır.⁴¹⁵

Eski Mısır'da kuşlar, balıklar ve sürüngenler, gibi çok çeşitli hayvanlar kült nesnesi olmakla birlikte, bunlara ek olarak, gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar ve su gibi çok sayıda varlığa da tapılırdı.⁴¹⁶ Yaratılış ve kozmolojik rollerle ilgili tanrılara ülkenin bütününde ibadet edilirdi. Diğer tanrılar yerel fetiş sembollerinden ve belirli coğrafi geleneklerden gelişti. Bazıları ise, mezarlık ve mezar ayinleriyle ilişkilendirildi.⁴¹⁷

Antik Mısır tanrılarının dört yapısal formu vardır: bunlar insanbiçimci (antramoporfik), hayvanbiçimli (thériomorphism veya zoomorphisme), melez ve karma (thérianthropism)dır.⁴¹⁸ Fiziksel olarak, kuvveti, ihtişamı ve ulaşılmazlığı ifade eden gök, hava, ırmak, dağ gibi doğada bulunan nesneler insan biçiminde tasvir edilmiştir. Hava tanrısı Şu ve gök tanrısı Nut, Neiti gibi "kozmetik" tanrı ve tanrıçalar insanbiçimliydi. Yine öldükten sonra ilahlaştırılmış kral ve soylular da insanbiçimli tasvir edilmiştir.

Örneğin herhangi bir sel taşkınlığının doğaüstü varlığı kızdırmak olarak düşünülmesi gibi. Bu düşünüş evresi “tahayyül gücüne dayalı bir ilk evre” olarak ifade edilmiştir. Bkz. Challeye, s. 24; Edward Evans Pritchard, **İlkelerde Din**, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s. 27. Ayrıca Auguste Comte'unun Üç Merhale Yasası için bkz. Adil Çiftçi, **Sosyolojiye Giriş: Bir Özgürlük Tarzına Çağrı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, ss. 36-43.

⁴¹⁵ Bittel, s. 34

⁴¹⁶ E. A. Wallis Budge, **The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology**, Methuen and Co, London, 1904, Volume I, s. 3. Burada sadece doğaya hayran kalmak değil, aynı zamanda doğayı taklid etme durumuda söz konusudur. Mısırlılar ilkel dönemlerinde doğaüstü güçleri taklit (Eliade'nin ifadesiyle “tanrıyı taklit”) ederlerdi. Bununla beraber insanla doğa arasında mükemmel bağlantılar kurmuşlar, çoğu kez doğayı insani özelliklerle kıyaslayarak anlamaya çalışmışlardı. Örneğin bu bağlamda şöyle denilmektedir: “Hem kadın hem inek süt verdiği için, ikisinin yaşamın ve beslenmenin kaynağı olarak bir kimlik paylaştığının işaretidir. Fiziksel olarak doğuran ve besleyen - insan ya da sığır biçiminde- anneler, tanrıça Hathor gibi ölüleri manevi yeniden doğuşla yaşama geri getiren güçlerin simgeleri idi. Yiyecek sunuları bulunan mezar çukurları rahmin simgeleri idi ve bugüne kalan en eski definlerin cenin pozisyonunda olmaları, arzulanan yeniden doğuşun simgeleri olabilir. Avcılıkla ve erkek üremesiyle bağlantılı çok erken erkek ilahlara ilişkin kanıtlar da vardır. Bu tanrılar, tarım öncesi, sığircı ve avcı erken Mısır kültürlerinin toplumsal koşullarıyla paralellik içinde sığır tanrıçalarla eşleşilmiş olabileceğini göstermektedirler.” Bkz. R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 15.

⁴¹⁷ Bunson, EAE, s. 147-153;

⁴¹⁸ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçaları**, ss. 16-17. Antramoporfik kelimesi Yunancadan Batı dillerine geçmiş olup, terim olarak “manevi varlıkları fiziksel, özellikle de insan şeklinde düşünme, insana ait özelliklerin başka varlıklara -bilhassa tanrıya- aktarılması” anlamına gelmektedir. Hayvan şeklinde düşünüldüğünde *zoomorphisme* veya *theriorhisme*; hem hayvan hem insan şeklinde tasvir edildiğinde *theriantropism* olarak adlandırılır. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Teşbih”, **DİA**, İstanbul 2011, XL. 560.

Mısır panteon'una tanrıların nasıl giriş yaptığı hala netlik kazanmış değildir. Bazı teorilere göre, Sami ırkına mensup göçmenler tarafından getirilmiştir. Ancak Asya'dan getirilen tanrı anlayışı bu coğrafyanın fikir ve doğasından etkilenecek Mısır karakteriyle bütünleşmiştir.⁴¹⁹ Diğer bir teze göre, binlerce yıl önce Nil çevresinde yaşayan yerleşik halk doğal yollardan tanrı inancına sahip olmuştur. Mısır'ın önemli araştırmacılarından Wallis Budge iki görüşün de sunduğu kaynakları yetersiz bulmaktadır. Mısır tanrıları hakkında tek bileceğimiz gerçek; “doğup büyümeye başladığı ve bireylerin zihninde yer edindiği devirlerin, yıllarla ölçülemeyecek kadar uzak çağlarda olduğudur.”⁴²⁰

Mısır dilinde *netcher* ya da “tanrı” sözcüğü genellikle tek başına kullanıldığı gibi, aynı zamanda ilahların adlarının sonlarına belirteç ya da grup işaretleri olarak eklenen çok sayıda hiyeroglifik göstergeyle de yazılırdı.⁴²¹ Bu hiyerogliflerde “tanrı” sözcüğü dört ana biçimde ifade ediliyordu (“tanrının” ifade ediliş biçimlerinin dönemleri ve bağlamları farklıdır). Birincisi oturan bir ilahtır. Bireysel ilahları ayakta duran veya başka bir pozisyonda tasvir eden bu figür, Yeni Krallık ve sonraki dönemlerde kullanıldı. İkincisi sembol bir paydanın üzerinde doğan (en eski tanrı simgesi) şeklindedir. Üçüncüsü beş köşeli bir yıldızdır; tanrı için kullanılan işaretlerin en yayın ve eski olanıdır. Dördüncüsü bayraklı bir yıldızdır; genellikle çoklu tanrılar grubunu ifade eden bir işaret olarak Ptolemaioslar döneminden itibaren kullanılmıştır.⁴²²

2.2.2. Antik Mısır Tanrılarının Doğası

Antik Mısır'ın tanrı inancı çok çeşitli ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu için bir bütün olarak incelenmesi zordur. Bu karışıklık sadece tanrılarla sınırlı değildir, insanın da tanrılar dünyasına eklenmesiyle daha da güç bir durum ortaya çıkmaktadır. Binlerce yıl boyunca tanrılar ile insanlar arasında güçlü ilişkiler kurulmuş ve firavunların da tanrı olduklarına inanılmıştır. Bu durum çoğu insanlar için (bilhassa tek tanrıya inanlar için) anlaşılabilir bir durum olsa da, Mısırlılar için en

⁴¹⁹ İnan, s. 219.

⁴²⁰ Budge, **Tanrılar**, s.14.

⁴²¹ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 26.

⁴²² R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 26.

ufak bir şüpheyi gerektirmemiştir. Dolayısıyla bir firavunun tahta çıkarken tanrıyla özdeşleşmesi Mısırlılar için son derece doğal bir durumu ifade etmiştir. Bu yüzden bize göre, iki farklı form olan tanrı ve insanın doğasını bilmek konuyu daha anlaşılabilir kılacaktır.

Mısır düşünce dünyası doğayı olduğu gibi kompozite etmeye odaklı olduğu için, soyut-felsefi bir düşünceyi geliştiremediğinden bahsetmiştik.⁴²³ Bu düşünce yapısı tanrıların da metaforik ve sembolik bir yapıda ifade edilmelerinin ötesine geçememiştir. Bu yüzden Mısır'ın tanrıları tıpkı insanlar gibi hem ölümlüdürler hem de ölümsüzlerdir. Yani doğalarında zıtlıkları barındıran bir yapıya sahiptirler. Mısır tanrıları, özellikle insanbiçimli forma sahip oldukça, insanların zayıflığını ve bağlı bulundukları fiziksel dünyanın sınırlamalarına da sahip oldular.

Birçok Mısır metninde, her ne kadar sıradan olmasa da, tanrıların ölebildiği yazmaktadır. Örneğin Ptolemaioslar dönemindeki tapınaklarda bulunan metinlerde, Mısırın en yüce tanrısı olan, güneş tanrısı Ra'nın her gün yaşlandığı ve zayıfladığı, her gece öldüğü ve her şafakla birlikte tekrar doğduğu ve dirildiği yazılıdır. Piramit Metinlerinde anlatılan krallık mitinde Osiris'in kardeşi tarafından hunharca öldürüldüğü ve göklerin büyük avcısı Orion'un,⁴²⁴ tanrıları öldürüp yediği yazmaktadır.⁴²⁵ Altın Dal kitabında tanrıların ölümü üzerinde duran Dr. Frazer,

⁴²³ Mısır'ın tanrı anlayışı politeisttir. Politeizm ise tek tanrıcılığın tam tersi inancı ifade eder. Politeizm, bir panteonda aşkın olan bir tanrının özelliklerinin birçok tanrıyla paylaşılmasıdır. Hâlbuki monoteizmde bütün aşkın sıfatları kendinde toplamış tek tanrı vardır. Bu sebepten ötürü Mısır tanrıları için “aşkındır” tabirini kullanmak veya bu sıfatlara sahip olduklarını söylemek zordur. Buna rağmen bazı Mısır metinlerinde tanrıların ezeli-ebedi ve her şeyi bilen veya her şeyi gören gibi aşkınlık ifade eden sıfatları vardır. Tabut metinlerinde, Tanrı Atum kendisini “Ben, Atum'un yarattığı biriyim. Ben ki Öncesiz- Sonrasız Tekrar Edenim” gibi ezeli ve ebedi tanrı anlayışını çağrıştıran ifadelerle rastlanmıştır. Yeni Krallık döneminin sonlarında Amon için aşkınlık ifade eden şöyle sözler sarf edilmiştir: “Amon kenisine yakaranın duasını işitir ve çok uzaklardan ona yakaranın yanına bir anda gelir.” Bkz. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 21-39.

⁴²⁴ Altıncı Mısır Hanedanlığının Piramit Metinlerinde bulunan hiyeroglif metinlerde, gökyüzü avcısı Sahu veya Orion'un açlığını tanrıların etlerini yiyerek giderdiği yazılıdır. Sabahları en önemli tanrılar (günlük yenilenmeyi ifade eden günün ilk ışıkları, görünür alemini temsil eden tanrılar en güçlü ve önemli olan tanrılardır), öğlenleri daha az önemli tanrıları, akşamları ise en önemsiz tanrıların etleriyle beslenirdi. Onları gökyüzünün kocaman fırınında kızarttığına inanılırdı. Bazı araştırmacılar bu inancın, Antik Mısırlıların insan eti yediği bir döneme işaret ettiğini düşünürler. Ancak buna dair bir kesinlik yoktur. Öte taraftan A.H. Sayce “yemek” ve “içmek” kelimesinin mecazi ifadeler olduğunu, bazı Afrika dillerinde “var olmak” anlamına geldiğini belirtir. Bkz. Sayce, ss. 21-22.

⁴²⁵ W. M. Flinders Petrie, **The Religion of Ancient Egypt**, Archibald Constable and Co, London 1908, (Religion), , s. 2.

tanrılaştırılmış insanların katledilmesi, “ölümsüzlüğün ilahi bir özellik olmadığını gösterdiğini” söylemektedir.⁴²⁶

Mısır ilahlarının ölümleriyle ilgili tüm bu anlatılar, kendi bağlamları içinde değerlendirildiğinde, ölümün, varlığın son bulması gibi bir anlama sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Yaşamdan sonra ölümün gelmesi gibi, ölümden sonra da yaşam gelmektedir. Mısırlılar bu devinime tanrıları da dâhil ettiler. Zaman mefhumu, sürekli tekrarlanan sonsuz bir döngü olarak kabul edildi.⁴²⁷ Erik Hornung’un da ifade ettiği gibi, “Mısır tanrılarının ölümleri sürekli gençleşmelerini ve zamanın kaçınılmaz ürünü olan bozulmaktan kurtulmalarını olanaklı kılmaktadır.”⁴²⁸

Mısır tanrıları ölümlü olabilmelerinin yanı sıra tutum ve davranışlarında da sıradan bir insanın özelliklerini sergileyebilirlerdi; yani yiyip içebilir, çalışabilir, savaşabilir, düşünebilir, konuşabilir, bazen de aciz kalabilirlerdi.⁴²⁹ Bir Mısır mitinde tanrıların en yücesi olan Ra’nın kayığıyla Doğu ufkundan Batı ufkuna geçerken büyümlü bir yılan tarafından ısırılması ve feryad etmesi şöyle anlatılmaktadır: “Siz benden türeyen tanrılar... ıstırap verici bir şey bana saldırdı ve onun ne olduğunu tam olarak bilmiyorum. Onu gözlerimle görmedim. Onu kendi ellerimle yaratmadım... Böylesine bir ıstırapa daha önce hiç rastlamadım.”⁴³⁰ Ra’nın bu serzenişi aslında birçok noktada tanrıların yapısı hakkında bilgi vermektedir. “Beni ısıranın ne olduğunu tam bilmiyorum” ifadesi en yüce tanrının bile kendisine haber verilmeksizin bir şeyi bilemeyeceğini, “böyle bir ıstırap” cümlesi ise tanrıların da yarattıkları gibi acıları, sevinçleri, kederleri hissedebilecek duyulara sahip olduklarını gösterir. Mısır tanrıları ne haber verilmeksizin yeryüzünde olup bitenlerin farkında olabilir, ne de bir elçi bulunmaksızın başka uzak yerlere kendi isteklerini duyurabilirlerdi. Birbirleriyle ya da İnsanlarla iletişim kurmak için İris’in⁴³¹

⁴²⁶ James G. Frazer, **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri**, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1991, I. 211-234. Ayrıca Osiris’in ölümüyle ilgili aynı kitabın ss. 288-311’e de bakılabilir.

⁴²⁷ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 21.

⁴²⁸ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 21.

⁴²⁹ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 30.

⁴³⁰ Hart, **Mısır Mitleri**, çev. Mehmet Sait Türk, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2010, (Mısır Mitleri), s. 69.

⁴³¹ Tanrıça İris, Yunan Mitolojisinde geçen, deniz ve gökyüzü tanrıçasıydı. Ayrıca gökkuşağının kişileştirilmiş haliydi. O, gökten yere uzandığı için tanrılardan tanrılara ve tanrılardan insanlara mesaj ilettiğine inanılan bir tür peygamber veya ilahi bir elçiydi. İris, bir haberi iletmeden ne yerde olan ne de gökte olan bilgi sahibi olamıyordu. Bkz. Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkilap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1970, s. 457.

yardıma ihtiyaç duyan Yunan tanrıları kadar sınırlıydılar. Bu nedenle aslında tanrılar, şartlar ve sınırlamalar bakımından insandan daha bir üstünlüğe sahip değillerdi.⁴³²

2.3. YARATILIŞ MİTLERİNDE MISIR TANRILARININ DOĞUŞU

Bütün dinlerde evrenin ve tanrıların kim tarafından ve nasıl yaratıldığı hep merak konusu olmuştur. Mısırlılar da evrene ve tanrıya dair aynı merakı duymuş ve bu sorulara cevap verebilmek için yoğun bir çabaya girmişlerdi. Durum böyle olmakla birlikte ülkenin bütününde kabul edilen bir sistemden bahsedemiyoruz. Son araştırmalarda, Mısır'da teoloji okullarının var olduğu ve rahiplerin kendi tanrılarını üstün bir konuma getirmek için sürekli bir mücadele halinde bulundukları tespit edilmiştir.⁴³³ Bu yüzden Mısır'da tek bir kozmogoni ve teogoni yoktur. Mısır tarihi boyunca merkezi konumda bulunan üç ayrı şehrin, her birinin kendine özgü teogonileri ve kozmogonileri vardı.

2.3.1. Heliopolis'in Güneş Tanrısı

Heliopolis, Kahire'nin Kuzeydoğusunda yer alan, MÖ 5. yüzyılda Herodot'un ziyaret ettiği ve Güneş Şehri olarak tanıttığı bir şehirdir.⁴³⁴ Burada oluşturulan teogoni ve kozmogoniler rahipler tarafından V. ve VI. Hanedanlık dönemine ait *Piramit Metinleri*'ne kaydedilmiştir.⁴³⁵

2.3.1.1. Nun

Heliopolis Kozmolojisi'ne göre, başlangıçta Nun; yani içerisinde bütün varlıkları barındıran öncül okyanus vardı. Nun, belirgin bir formu ya da yapısı

⁴³² Petrie, **Religion**, s. 3.

⁴³³ Budge, **Tanrılar**, s. 80; Sayce, s. 38.

⁴³⁴ Heliopolis, günümüz Kahire'sinin şehir dışı mahalleleri olan el-Matariya ve Tell Hiss'in yerleşimleri ile kaplıdır. I. Sensuret'in yaptırdığı dikili taş ile birlikte çok az sayıda anıt günümüze ulaşmıştır. Bkz. James P. Allen, "Heliopolis", **OEAE**, edit. Donald B. Redford, II. 88.

⁴³⁵ George Hart, **Mısır Mitleri**, s. 16.

olmayan, kaotik bir yapıydı.⁴³⁶ Kısacası Nun “tam bir kaos ya da hiçlik” idi.⁴³⁷ Nun adına hiçbir tapınak inşa edilmedi. Sadece bir çok kült merkezinde “varlık”tan önceki kaos ve karanlık gölü şeklinde tasvir edildi.⁴³⁸ Bu yüzden yeryüzündeki herhangi bir su kütlesi için Nun denilebilirdi. Örneğin Nil nehrine, kutsal tapınak göllerine, yapay havuzlara ve bazen yeraltı sularına Nun adının verildiği zamanlar görülmüştür.⁴³⁹ Diğer yandan Nun konusunda Mısırlıların hep bir korkusu olmuştur. Suların gökyüzünü delip yeryüzünü sel altında bırakacağı düşünülmüştür. Sanduka Metinlerinde “dağlar şehirlere, şehirler dağlara dönüşecek; evler birbirini yıkacak” ifadeleri geçmektedir. Farklı dinlerdeki tufan mitiyle benzerlik gösteren bu felaketten yalnızca Atum ve Osiris kurtulacaktır.⁴⁴⁰

⁴³⁶ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 117-118.

⁴³⁷ Vincent Arien Tobin, “Myth: An Overview”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, II. 464-465.

⁴³⁸ El Aswad el Sayed, **Archaic Egyptian Cosmology**, Anthropos Enstitüt, 1997, 1/3, s. 69.

⁴³⁹ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 117.

⁴⁴⁰ Genel itibariyle “Tufan” miti birçok din ve kültürde farklı anlatılarla bulunmaktadır. Yahudi, Hristiyanlık ve İslam gibi semavi dinlerin yanı sıra; Sümer, Babil, Asur, Filistin, Yunanistan, Amerika, Avusturalya, Tibet, Çin, Malezya, Litvanya, Güneydoğu Asya, Malenezya ve Polinezya’da görülmektedir. Mezopotamya bölgesinde ve Semavi dinlerde “Tufan” sel sularının her şeyi kuşatması olarak tasavvur edilmiştir. Bu yüzden “tufan” kelimesine yüklenen anlamlara baktığımızda hep yağmur suları ve taşkınla ilişkilidir: Arapça’da “*Tüfan*”, İbranicede *mabul*, Akkadca’da *abubu*, Latince’de *diluvium* terimleri “yağmur fırtınası, sel, her şeyi kuşatan su baskını” anlamına gelmektedir (Ömer Faruk Harman, “Tufan”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2002, XLI. 319). Bu dinlere göre, Tufanın sebebi, ıslah olmayan azgın bir toplumun tanrı tarafından topyekün cezalandırılmasıdır. Bu yüzden Tufan inanışlarının hepsinde, “insanlığın suyun altında kalması ve yeni bir insan ırkının ve yeni bir dönemin kuruluşu düşüncesi vardır.” (Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Leyla Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, ss. 215. Ayrıca “Tufan” mitinin ortaya çıkışı ve semitik dinlere etkisi hakkında bkz. Ömer Hilmi Budda, **Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 107-128). İslamiyet’e göre Tufan sadece peygamberin (Nuh) geldiği kavimde gerçekleşirken, diğer dinlerde tüm insanlığı kapsamaktadır. (Ekrem Sarıkçıoğlu, “Kuran ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tufan Olayına Yeni Bir Yaklaşım”, Kuranın Anlaşılmasında Yöntem Sorunu Özel Sayısı, **İslami Araştırmalar Dergisi**, IX, sayı: 1, 2, 3, 4, İstanbul, 1996, s. 197). Görüldüğü gibi birçok kültürde ve dinde tufanla ilgili mit bulunmaktadır. Antik Mısır’da ise tufan miti bulunmakla birlikte, mahiyeti farklı olduğu ve Mısır mitleri arasında ikinci derecede kaldığı için diğer dinlerin tufan mitleri arasında ismi zikredilmemektedir. Antik Mısır’ın Tufan miti, çağdaş dinlerde anlatılan tufan mitinden çok farklı bir konseptte sahiptir. Buna göre, yaratıcı tanrı ile insanoğlu arasındaki dostluğun bozulmasından kaynaklı bir felaket yaşanır. Fakat bu felaket yeryüzünü sel sularının kaplaması ve her şeyi yok etmesi şeklinde gerçekleşmez. Yaratıcı tanrı (Ra) Nun’un onayıyla, Hothor’u (Ra’nın kızı) insanoğlunu yok etmekle görevlendirir. Daha sonra Ra, insanoğlunun yok edilmesinin kozmik düzende büyük bir boşluk oluşturacağı düşündüğü için bu kararından vazgeçer. Mısır’ın Tufan mitinin diğer kültürlerin mitlerinden farklı oluşunun sebebi, zannımızca, coğrafi ve çevre faktöründen kaynaklanmaktadır. Mısır’lılar, yağmurun en düşük olduğu bir bölgede yaşadıkları için, kendilerine yönelik sel sularından kaynaklı herhangi bir tufan olacağı korkusunu beslemiyorlardı. Nil nehrinin taşkınları ise en yüksek 8-10 metre civarında olup, bu durum bir felaketten ziyade, Mısır’ın tarım ve ekin alanları için gerekliydi. Dolayısıyla Nil taşkınları tanrının bir felaketi değil bir lütfüydü. Sonuç itibariyle Mısır’da tufan miti bulunmakla birlikte tahayyül edilmiş şekli ve konsepti diğer tufan mitlerinden farklı olmuştur. “Tufan” miti için bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 71-79.

2.3.1.2. Güneş Tanrısı Atum (Ra)

Nun'un isteği üzerine, 'Heliopolis'in efendisi' ve 'göğün hudutlarının efendisi' olarak nitelenen tanrı Atum doğmuştur. Atum, evreni ve içindeki elementleri yaratan kozmik bir tanrıdır. O, güneş tanrısı olarak kendini var etmiş ve Nil taşkınları geçtikten sonra meydana çıkan bir tepeciğin üzerine Nun ile birlikte oturmuştur.⁴⁴¹ Bu kadim tepe Atum'u yani güneşi taşıırken yükselen bir Primit şeklinde (Benben) tasavvur edilmiştir. Böylece Atum ve ışık, suların dışındaki ilk varlık olarak meydana gelmiş ve güneşi ifade eden "Ra" ismini almıştır.⁴⁴² Bunda sonra Tanrı Ra görünmez iken, daha sonra görünür olmuştur.⁴⁴³ Piramit Metinlerinde ve Tabut Metinlerinde Atum ve Ra sık sık beraber zikredilir. Ra gündüz doğan güneşi, Atum gece batan güneşi temsil eder. Tabut Metinlerinde ise Ra'nın "doğu ufkundan çıktığı" ve Atum'un "batı ufkunda dinlendiği" yazılıdır. Dolayısıyla Mısırlıların Atum ve Ra'yı güneşin bir bütünü olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴

2.3.1.3. Shu ve Tefnet

Herhangi bir eşi veya cinsel bir birlikteliğe girebileceği partneri olmayan Ra, kendi benliğinden, Yunanca Ennead olarak adlandırılan, dokuzlu tanrı grubunu yaratır.⁴⁴⁵ Bu tanrıların her birisi doğanın bir parçasını ifade eder.⁴⁴⁶ Tanrı Ra ilk olarak "Shu" (havanın kuraklığını temsil ettiğine inanılan oğul) ve "Tefnet"i (havanın nem ve yağış oranını temsil ettiğine inanılan kız çocuk) yaratmıştır.⁴⁴⁷ Bu iki tanrının nasıl yaratıldığına dair Heliopolis'li teologlar iki teori geliştirdiler. Birincisi, Piramit Metinleri'nde şöyle denilmektedir: (Ra yani Atum) "Atum,

⁴⁴¹ Daha önce doğanın Mısırlıların düşünce dünyasını şekillenmesinde en önemli etmen olduğunu söylemiştik. Bu yaratılış teolojisinde de görüldüğü gibi, Nil'in her sene taşması ve akabinde çekilmesiyle ortaya çıkan tepeler, Mısırlıların kozmogoniye dair anlatısınada ilham kaynağı olmuştur.

⁴⁴² Her ne kadar tanrı Ra'nın kaos sularından yükseldiği anlatılsa da, köken olarak varlığı tam olarak bilinmediği için, bunu daha çok kendi kendine var ettiği kabul edilmektedir. Bu minvalde güneş ve güneş ışınları metaforik bir anlatımdır. Mısırlılara göre güneş ve yeryüzünde yaşayan tüm varlıklara tanrının bir armağanıdır. Gerçek tanrı gökyüzündeki güneşten ve onun ilahi ışıklarından daha derindedir ve görünmezdir. Sayed, ss. 69-70.

⁴⁴³ Sayed, ss. 69-70.

⁴⁴⁴ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 100.

⁴⁴⁵ Genel olarak Mısır'ın Amon veya Ra gibi yaratıcı tanrıları erildir. Dolayısıyla kozmik yaratılış dişiller değil eriller tarafından gerçekleştirilir.

⁴⁴⁶ Tobin, "Myth: An Overview", **OEA**, edit. Donald B. Redford, II, 464- 465.

⁴⁴⁷ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 17, 129.

spermlelerinden ikiz tanrılar olan Şu ve Tefnut'u yaratmıştır.”⁴⁴⁸ Buna göre, Atum onları kendi benliğinden var etmiştir. Diğer bir rivayette Atum'dan, "Şu'yu kusan ve Tefnut'u tüküren tanrı" olarak bahsedilir. Şu ve Tefnut isimlerinin kökeni de bu ifadeleri desteklemektedir. Şu kelimesi yapısal olarak “hapşirmek” veya “tükürükle saçmak” anlamına gelen *yshsh* kelimesine benzemektedir.⁴⁴⁹ Tefnut ise kelime olarak çoğunlukla “çiğ” veya “havadaki nem” anlamında kullanılır; ama ilk iki harfi *tf* “tükürük” manasına gelmektedir.

2.3.1.4. Gökyüzü Tanrısı Nut

Şu ve Tefnut'un birlikteliğinden erkek Geb (yerküre) ve dişi Nut (gökyüzü) yaratılır. Nut, pek çok temsilde, başının üzerinde taşıdığı, gökyüzü göstergesi eklenmiş dairesel su kabıyla, insanbiçimli formda tasvir edilmiştir. O gökyüzünün kişileştirilmiş halidir. Yaratılış efsanesinde geçen, kaos sularından toprağı ayıran semayı temsil ettiği için önemli bir kozmik rolü üstlenmiştir. İnsan her nerede başını kaldırırsa gökyüzü karşısına geldiğinden, Nut yeryüzü üzerine sere-serpe uzanmış çıplak bir kadın olarak düşünölmekteydi. Nut'un kahkahası gökgüröltüsü, gözyaşları ise yağmur olarak algılandı.⁴⁵⁰

2.3.1.5. Yeryüzü Tanrısı Geb

Pramid metinlerinde çokça adı geçen Geb toprağı temsil etmekteydi. Onun gülmesi depremin nedeniydi. Çorak bölgelerde veya kuraklık zamanında rahmetini keserek doğal felaketlerin sebebi olabilirdi. Bu yüzden kendisinden çok korkulan bir tanrıydı. Buna rağmen Geb daha çok iyilikseverliğiyle ön plana çıkmıştır. Toprak tanrısı olduğı için tahılın onun kaburgasından, sebzenin onun sırtından çıktığına inanılıyordu. Bereketin kaynağı olmakla birlikte Geb'in, özellikle siyasi anlamda da önemli bir rolü vardı. Atum ve Şu'nun oğlu olması nedeniyle tanrıların varisiydi, aynı zamanda krallık mitinde geçen ve ülkeyi birleştiren, sevilen tanrı Osiris'in

⁴⁴⁸ Vincent Arien Tobin, “Myths: Creation Myths”, **OEA**, edit. Donald B. Redford, II, s. 469.

⁴⁴⁹ Hiyerogliflerde sesli harfler yer almaz. Bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 17- 18-19.

⁴⁵⁰ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 160-161-162.

babasıydı. Daha sonra göreceğimiz, krallık mitinde kötülüğün ve karanlığın sembolü olan Set'e karşı Horus'u desteklemişti.⁴⁵¹

Kozmik soyağacının bu noktasından sonra tanrı grubuna, Geb ve Nut'un çocukları olan Mısır'ın bereketli toprağını temsil eden Osiris ve İsis, diğer taraftan kuraklığı ve çölü temsil eden Seth ve Neftis eklenir.⁴⁵² Daha sonra da Osiris ve İsis'in çocuğu olan, firavunun yaşarken kendisi olarak tanrılaştığı Horus eklenir.⁴⁵³ Rahipler bu tanrıları Kozmik tanrılar ile Mısır'ın siyasi ve toplumsal yapıları arasında tamamlayıcı bir bağ olarak düşündüler. Bunlar arasındaki mücadele Mısır'ın bir devlet olarak birleşmesinin ve ardından gelen düzenin mitsel anlatısıdır.⁴⁵⁴

2.3.1.6. Osiris

Osiris, Geb ve Nut'un oğludur. V. ve VI. Hanedanlar öncesinde Anibus olarak isimlendirilmiştir. Osiris ve ailesinin karakteri tamamen insan olarak ima edilir. Dünyada kral olarak hüküm sürdüğüne, adaleti, huzuru, bolluk ve bereketi getirdiğine inanılmıştı. Daha sonra kardeşi Seth ona komplo kurmuş ve kendisine tabi olanlarla birlikte Osiris'i parçalara ayırmıştır. Bu parçaların her birini Mısır'ın farklı bölgelerine dağıtmalarını emretmiştir. İsis kocasının intikamını alabilmek için büyü yoluyla, içinde Osiris'in ruhu olan bir kuş tarafından Horus'a gebe kalmıştır. Daha sonra Horus, Seth ile girdiği mücadeleyi kazanmıştır. İsis büyü formülüyle Osiris'in parçalarını toplamış ve onu yeniden diriltmiştir. Böylece Osiris dirilişin ve Ölümsüzlüğün sembolü, aynı zamanda Öte dünyanın yargıcı olmuştur.⁴⁵⁵ Bu mitten sonra Osiris tapımı artmış ve gittikçe Osiris önemli bir tanrı pozisyonuna gelmiştir. 18. Hanedanlığa gelindiğinde Osiris, güneş tanrısı Ra ile eşit duruma getirilmiştir. Daha sonra, bütün tanrıların niteliklerini bünyesinde taşımış ve öte dünyada tanrı Osiris ile birleşmiş, her kişiye Osiris ismi verilmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Richar H. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 105-106.

⁴⁵² Vincent Arien Tobin, "Myths: Creation Myths", **OEA**, II, 469-470.

⁴⁵³ Horus, Ennead olarak bilinen dokuzlu tanrı grubuna dâhil edilmez. O daha çok sosyal ve siyasal bir karaktere sahiptir.

⁴⁵⁴ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 20.

⁴⁵⁵ Petrie, **Religion**, s. 38.

⁴⁵⁶ Petrie, **Religion**, s. 37-43.

2.3.1.7. İsis

İsis, Osiris'in kız kardeşi ve eşidir, ayrıca Horus'un da annesidir. Yaratılıştaki güneş kayığında önemli bir yeri vardır. Krallık Mitinde, fedakâr ve sadık bir eş profili oluşturarak, Mısır'ın sosyal yaşamında simge haline gelmiştir. Öyle ki, İsis tapınması Osiris'in kültünü geçmiş, Mısırlılar isimlerinde, Osiris'den daha fazla İsis'in ismini kullanmışlardır.⁴⁵⁷ Kocasının parçalanmış bedenini bulup tekrar birleştirdiği için "büyülerin hanım efendisi" olarak anılmıştır. İsis'in Mısır toplumunda birçok imajı bulunmakla birlikte, en çok benimsenmiş olanı "ilahî anne" rolüdür.⁴⁵⁸ Kucağında bebeği Horus'u emzirirken gösteren binlerce İsis heykeli bulunmuştur.⁴⁵⁹

2.3.1.8. Set

Set, Geb ve Nun'un oğlu, ayrıca Neftis'in kocasıdır. Set ilk olarak kıvrık başlı, uzun kesik kulaklı ve ok gibi dik kuyruğu olan bir hayvan olarak temsil edildi. Özellikle Yeni Krallık döneminde Set, yarı insan yarı hayvan biçiminde tasvir edildi. Set, ilk dönemler çöl tanrısı olarak düşünülmüş sonraları doğanın karışık ve çalkantılı tarafını temsil etmiştir.⁴⁶⁰ Osiris'i öldürerek kozmik bir kaosa ve düzensizliğe neden olmuştur. Bu yüzden Mısır yazılarında, kişisel, toplumsal ve

⁴⁵⁷ Petrie, **Religion**, s. 43.

⁴⁵⁸ Budge, **Tanrılar**, s. 86.

⁴⁵⁹ Antik Mısır'ın bazı tanrıları dünyanın farklı bölgelerine yayılma alanları bulmuşlardır. Bunlardan en önemlisi İsis'tir. Çünkü İsis Yunan-Roma döneminde önemli ölçüde benimsenen bir tanrıdır. İsis ve onunla bağlantılı bazı tanrılar İskenderiye'den Yunan adalarına oradan da Roma İmparatorluğu'na geçmiştir (MÖ IV). Hatta bununla sınırlı kalmamış, İsis kültü Pannoi'a'ya, Ren Nehri'ne ve İngiltere sınırlarına kadar yayılmıştır. Bundan önce Mısır'ın bazı tanrılarının Fenike ticaret yoluyla Batı Akdeniz ülkelerine ve Katarca üzerinden İspanya'ya kadar ulaştıkları bilinmektedir. Helenistik dönemde İsis, Yunanlı bir karakter özelliği taşımaya başlar. Başında büyük bir şal ve yeni bir saç modeli oluşturan İsis, Yunan ikonografilerinin tarzını yansıtır. İsis'in özellikle ana tanrıça ve aşkın koruyucu niteliği Yunan ve Roma bölgelerinde değer görür. Bunun sonucunda başta ikonalar olmak üzere, resimler, mersiyeler ve el yazmalarına ilham kaynağı olur. Ana tanrıça İsis'in kucağında çocuk Horus'u emzirdiğini gösteren heykeller, Hristiyanlık sanatındaki Madonna ikonlarıyla büyük ölçüde benzerlik gösterir (Madonna, Hristiyanlık sanatında Meryem ana ile bebek İsa'yı gösteren resim veya heykele verilen isimdir). Bu minvalde İsis'in, Hristiyanlığın Meryem Ana'sının karakterini etkilediğini hatta kendisi olduğunu iddia eden birçok kişi bulunmaktadır. Bkz. Petrie, **Religion**, s. 43; Jean Leclant, "İsis Kültleri. Yunanlılarda ve Roma İmparatorluğu'nda," **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (edit. Yves Bonnetoy), çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2000, I, 484-490; Kürşat Haldun Akalın, "Göğün Kraliçesi İsis'in Geri Dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana Tapınması", **İLTED**, Erzurum 2016/1, sayı: 45, ss. 81-107.

⁴⁶⁰ Richard H. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 197-198.

kozmetik düzeyde karışıklığın ve düzensizliğin sebebi görülür. Horus gündüzü temsil ederken Set geceyi temsil ediyordu. İlk dönemlerde Set Horus ile birlikte dostane ilişkiler kurmuştu. Öyleki her iki tanrının başını bir bedende gösteren tasvirleri vardır. Her ikisi de ölümlere karşı merhametli ve yardımcıydı. Örneğin ölen kişiye dünyadan cennete göçebilmesi için yardımcı oluyorlardı. Daha sonra, Mısırlıların nezdinde Set kötülüğün, kaos'un tanrısı olarak değişmeye başladı. Onun Horus'la olan mücadelesi gecenin gündüze karşı üstünlüğü olarak düşünüldü.⁴⁶¹

Heliopolis'in Ennadı (dokuzlu tanrı grubu) her ne kadar karmaşık ve çoklu tanrılar grubu gibi görünse de, aslında hepsi "tanrıların babası" veya "tanrıların hükümdarı" olan güneş tanrısı Ra'nın, özelliklerinin isimleştirilmiş halidir.⁴⁶² Bu durum ise Mısır'ın, en azından Heliopolis özelinde, teklikten çokluğa doğru giden bir tanrı anlayışının olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Antik Mısır İnanişi'na göre Tanrıların Soy Ağacı

Ra (Atum) (Güneş tanrısı-Işık)	
Shu (Erkek- Hava/kuraklık)	Tefnet (Kadın- Hava/nem)
Geb (Erkek- Yerküre)	Nut (Kadın- Gökyüzü)
Osiris (Nil Nehri- bereket)	Isis (Doğurgan-Toprak)
Seth (Çöl- karanlık)	Nephthys (Kısırlık/Çoraklık)

2.3.2. Memphis'in Ptah'ı

Menes MÖ 3050 yıllarında ülkenin birliğini sağladıktan sonra, başkent olarak *İneb-hec'i* yani "Beyaz duvar" olarak adlandırılan Memphis'i seçmiş ve burada Ptah'a tapmıştır.⁴⁶³ Bundan sonra Ptah'ın gücü ve önemi tüm Mısır'da yayılma imkânı bulmuştur. Yeni krallık döneminde Ptah'ın tapınağı olan *Hewetka-Ptah*

⁴⁶¹ Budge, **Öte Dünya**, ss.85-86.

⁴⁶² Hart, **Mısır Mitleri**, s. 20.

⁴⁶³ Mürüvvet Kurhan, "Eski Mısır Kraliyet Tanrısı Ptah", Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, 1994, Sayı 222, LVIII, 266.

(Ptah'ın Ka'sının Konağı) ismi, tüm bölgeyi kapsamış ve Yunanca Aigyptos; İngilizce Egypt isminin kökeni olmuştur.⁴⁶⁴

İlk dönemlerinden itibaren Memphis'li teologlar, geliştirdikleri teogonilerle tanrı Ptah'ın ilk tanrı ve diğer tanrıların yaratıcısı olduğunu vurgulamışlardır. Zekice bir manevrayla Ptah'ın, Heliopolis'in Atum-Ra'sını ve Ennead'ını yarattığını söylemişler, böylece onu tanrıların tanrısı olarak ilk sıraya yerleştirmişlerdir. Memphis sadece siyasi üstünlüğü değil, ayrıca dini kendi tekeline alıp tüm Mısır'da hem politik hem de dini alanda hâkimiyeti sağlamaya çalıştı. Üstelik geliştirdikleri teoloji, Heliopolis'ten farklı olarak entelektüel seviyesi yüksek, Antramoporfik anlatımların asgari düzeyde olduğu derin felsefeye sahipti. Buna göre Ptah "ilk neden"dir. Tüm varlık onun dilemesiyle hayat bulmuştur. Ondan önce ne "varlık" vardı ne de "yokluk", ne "yaşam" nede "ölüm" vardı. Gece ve gündüz ardı ardına gelmiyordu. Çünkü evren ve gök kubbe yoktu. Ptah yaratmayı dileyene kadar bunların hiç birisi olmamıştı. Sadece derinliğini bilinmeyen "ilksel su" vardı. Karanlıklar karanlıkla örtülüydü.⁴⁶⁵ Bundan sonra Ptah'ın "ol" demesiyle ilk yaratılış gerçekleşti. Memphis'in yaratılışı mitleriyle ilgili bilgileri, firavun Shabaka Memphis tapınaklarında bozulmuş bir papirüste bulmuş ve metni tapınaktaki bir dikilitaş üzerine yazdırmıştır.⁴⁶⁶

Bütün tanrılar (Atum-Re dâhil) Ptah'ın, kalbinden geçirmesi (düşünmesi) ve diliyle zikretmesiyle yaratılmıştır. Çünkü Ptah, kalbiyle düşünür, diliyle arzuladığı şeyleri yaratırdı. Ptah'ın varlığı, yaşayan tüm canlıların -tanrı, insan, sürüngen veya boynuzlu hayvanlar- kalbinde ve dilindedir. Bu yüzden Ptah, Ennada "tohumları ve parmaklarıyla" hayat vermiştir.⁴⁶⁷ O'nun dilinden çıkacak "ol" kelimesiyle istediği her şey yaşam bulur. Ptah şöyle anlatılır: "Gözler sayesinde görmeyi, kulaklar sayesinde işitmeyi, burunla nefes almayı yaratmış ve duyuların kalbe bilgi vermesini sağlamış, bu sayede kalb gerekeni tasavvur ettikten sonra, dile emretmesiyle" yaratılış mekanizmasını harekete geçirmiştir.⁴⁶⁸ Böylece tüm diğer tanrılar Ptah'ın farklı tecessümü olarak zuhur etmişlerdir. Bu teogoni, yani "kalp ile düşünme dil ile

⁴⁶⁴ Bunson, "Aigyptos", EAE, s. 18.

⁴⁶⁵ Kurhan, "Ptah", TTK, LVIII, 266.

⁴⁶⁶ Memfis'in yaratılış mitleriyle ilgili bilgiler, firavun Sabaka'nın Memfis'in tapınaklarını ziyaret etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bozulmuş haldeki papirüse yazılmış metnin yok olmaması için tapınakta bir dikili taşa tekrar kopya edilmiştir. Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 27-28.

⁴⁶⁷ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 28.

⁴⁶⁸ Kurhan, "Ptah", TTK, LVIII, 268-269.

ikrar etme", Ptah'ın diğer tanrıları nasıl yarattığını ve varlıkların çıkış noktası olan Ta-tenen'e nasıl dönüştüğünü açıklar.

Memphis'li teologların zekâsını gösteren bu entelektüel yaratılış hikâyesi, dünyanın bir yaratıcının "söylem"i ile yaratıldığını öne süren "logos"⁴⁶⁹ öğretisinin en eski nüvesini oluşturur. Bu da gösteriyor ki, Memphis'li rahipler yaratılış hikâyelerini, gayet rasyonalist ve felsefi bir düzlemde planlamışlardır. Bu anlatı sadece Yunan veya eski dönem felsefi düşüncesini etkilememiş, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta yaratılış hikâyelerini veren bazı metinlere de yansımıştır. Örneğin Tevrat'taki "Tanrı, ışık olsun dedi ve ışık oldu"⁴⁷⁰ cümlesi ile İncil'de yeralan "Başlangıçta söz vardı ve bu söz Tanrı ile birlikteydi. Ve Tanrı ne ise söz o idi. Ve bu söz başlangıçta tanrı ile birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla yaratıldı; O olmadan, yaratılmış olanların hiçbirisi yaratılmadı. O'nda yaşam vardı; bu yaşam İnsanoğlunun ışığıydı"⁴⁷¹ metni yaratılışın "söz" ile başladığını vurgulamaktadır.

Ptah'ın birçok temsili ve rolü bulunmaktadır. En önemli temsillerin başında bereketi simgeleyen Apis boğası gelmektedir.⁴⁷² Ayrıca Ptah'ın yaratıcı bir tanrı haline gelmesinde zanaatçı kimliği etkilidir.⁴⁷³ Zanaatçı kimliği çok eskilere

⁴⁶⁹ Logos terimi, felsefe alanının konusu olmuş, Yunan dinini ve düşüncesini büyük ölçüde etkilemiş ve Hristiyanlığın, birçok alanda olduğu gibi, teolojik düşünce biçiminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Logos sözcüğü Yunancada kavrama ve seçme anlamına gelen "leg" kökünden türemiştir. Yunanca *legein* sözcüğü "söylemek" anlamında kullanılır. Yunan dininde, "tanrı veya tanrıların, insanlara tinsel esin, bilgelik yol göstericiliğine verilen isimdir." Bkz. Ahmet Cevizci, "Logos", **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara, 1996, ss.238-239. Bu sözcük ilk defa Herakleitos tarafından terimleştirilir. Ona göre logos bir *doğa yasası* olup; "evrendeki düzeni, yasallığı, uyumu logos sağlar". Heraklitos'a göre, evrende hiç bir şey statik değildir. Her şey dinamik bir yapıya sahip olduğu için logos terimi *değişme yasası*'dır. Logos'un bu anlamı diğer Yunan ve Hristiyan düşünürlerin logosa yükledikleri anlamın tersidir: onlara göre logos tanrısal bir sözdür ve her zaman sabittir. Bu terimi tanrısal anlamda ilk defa Stoacılar kullanmıştır. Buna göre, evrende içkin bulunan tanrısal koinos logos yani "evrensel us" veya "külli akıl"dır. Yeni Plâtonculardan özellikle Philon logos'u tanrısal söz olarak değerlendirir. Hristiyan teologlar, Stoacıları ve Yeni Plâtoncuları referans alarak logos'u *tanrısal söz* olarak değerlendirmişler, bu minvalde tanrının yeryüzündeki cisimleşmesi olan İsa'yı aynı zamanda tanrısal söz olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, "Logos", **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 8.basım, İstanbul 1993, s. 236.

⁴⁷⁰ Tekvin 1/3, **Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit**, Ohan Mabaacılık, İstanbul 2001, s.1.

⁴⁷¹ Yuhanna İncili, I. 1-4. **Kitabı Mukaddes**, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 175.

⁴⁷² Petrie, **Religion**, s. 58.

⁴⁷³ Zanaat insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan el işlerine verilen isimdir. Antik bir medeniyet olarak Mısır, kimliğini kendisini bir medeniyet olma şansına kavuşturan sanat ve zanaat gibi alanlara borçludur. Onların ortaya koyduğu bu muazzam işçilik, modern insanının kişisel zevklerini ve düşüncelerini yansıtan amaçların aksine dini kaygılar ve krallar için yapıldı. Bu yüzden Mısır sanatında zanaatkâr ve sanatçıların isimlerine pek yer verilmez. Dolayısıyla her hangi bir statüleri de yoktur. Mısır'ın yetenekli sanatçıları genelde kralın hizmetinde sarayda çalışırken, Ptah'ın himayesinde olan zanaatkârlar ise ayinlerde kullanılan eşyaları üreterek ve mabet duvarlarını süsleyerek tapınağa hizmet ederdi. Ayrıca sanatın dinsel kaygılardan dolayı değişimine karşı çıkmışlardır. Çünkü her şeyin başlangıçtaki gibi mükemmel bir durumda olduğunu ve evrenin

dayanmaktadır. Eski krallık boyunca Ptah'ın Yüksek rahibi *verkhrep-hemu* yani “zanaatçıların büyük lideri” veya “zanaatçıların babası” unvanını taşımıştır.⁴⁷⁴ Memphis'te cenaze işlemlerinin yürütülebilmesi ve kültürel ihtiyaçların karşılanması için zanaatçıların sayısındaki artış tanrı Ptah'ın yükselişinin etkisi olarak düşünülmektedir. Ptah'ın bu karakteri, onun insanoğlunu yaratan ve yoktan veya sanatların ve zanaatların tanrısı olarak düşünülmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Ptah Kraliyet atölyesinde çalışan, cüce yapılı sarraf ve sanatkârlarla bütünleşmiştir.⁴⁷⁵ Zanaatçı kimliği O'nu her şeyi yaratan, şekillendiren, can veren tanrı konumuna getirmiştir. Bu yüzden Ptah, koç tanrı Hnum gibi Çömlekçi çarkında her şeyi şekillendiren "toprağın heykeltıraşı" olarak bilindi. Öte taraftan Ptah, Hermapolis'in ilk eril tanrısı olan Nun'u ve Nun'un dişil benzeri olan Naunet'i şahsında birleştirdi; böylece doğum için gerekli çift cinsiyeti bünyesinde toplayarak, evrendeki her varlığın arkasındaki yaratıcı güç olan, ilk ezeli tanrı konumuna yükseldi. Birçok tanrıyı sahiplendiği için Ptah, bazen Ptah-Nun veya Ptah-Naunet gibi farklı adlarda isimlendirildi.⁴⁷⁶

2.3.3. Hermopolis Ogdoadı

Hermopolis tanrı Jehuti (Yunancada Thoth olarak bilinir) onuruna Orta Mısır'da adanılan görkemli tapınağın inşa edildiği, kültürel açıdan zengin bir bölgedir.⁴⁷⁷ Burası, Mısırlıların bilgelik tanrısı Thot'un kült merkezi olduğu için, Yunanlılar buraya Hermopolis demiştir. Hermopolis Eski Mısır'da "Sekiz Şehir" anlamında Khemnu⁴⁷⁸ olarak adlandırılmıştı.⁴⁷⁹ Hermopolisin teogonisinde, *Ogdoad* olarak adlandırılan sekizli tanrı grubu yaratılışın öncüleridirler. *Ogdoad*, dört eril dört dişil çift olmak üzere yaratılıştan önceki varoluşun toplamını temsil eden

yaratılıştaki gibi kalması gerektiğini, bu yüzden sanatın yenilenmesi değil taklit edilmesi lazım geldiğine inanmışlardır. Mısır'da sanat ve zanaatkârlık hakkında daha fazla bilgi için bkz. Brewer ve Teeter, ss.201-220.

⁴⁷⁴ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 124.

⁴⁷⁵ Ayrıca Yunan ve Romalılar Ptah'ı doğrudan kendi demirci tanrıları Hephaistos ve Vulcan ile bütünleştirdi. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 125.

⁴⁷⁶ Kurhan, “Ptah”, **TTK**, LVIII, 266.

⁴⁷⁷ Hermopolis şehri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Dieter Kessler, “Hermopolis”, **OEAE**, edit. Donald B. Redford, II, 94-96.

⁴⁷⁸ Khemnu'nun günümüzdeki adı Kıpti dilinde sekiz anlamına gelen şmun'dan türetilen el-Eşumeyn'dir.

⁴⁷⁹ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 30.

tanrılarında oluşurlar. Bu tanrıların erkek olanları kurbağa şeklinde, onların eşi olan tanrıçalar ise yılanbaşı olarak tahayyül edilmişlerdir. Nun ve eşi Naunet (kadim sular); Huh ile eşi Hauhet (suların kabarma gücü); Kek (veya Kuk) ile Kauket (karanlık); Amon ile eşi Amaunet (gizli dinamizm) olarak gruplandırılır.⁴⁸⁰

Mısırlılar için sayıların ve isimlerin önemli bir yeri vardı. Tanrıları bazen bireysel değerlendirirken, bazende özellik ve anlamlarına göre gruplandırıyorlardı. O yüzden Mısır mitolojisi içinde birçok tanrı grubunu barındırmaktadır.⁴⁸¹ Bu gruplar, simgesel bir tarzda birbirleriyle bağlantılı bağımsız tanrıların birleşmesiyle meydana gelen "sayısal gruplar" olabiliyorken, sadece birçok tanrının bir arada bulunduğu "bölgesel tanrı grupları"nı da oluşturabiliyorlardı. Tanrı grupları oluşturulurken onların tarihsel olarak icra ettikleri dinsel ve siyasal nedenler dikkate alınırdı.⁴⁸² *Ogdoad* simgesel olan, bireysel kimlikli tanrıların oluşturduğu "sayısal grup" tur. Bu yüzden, Hermopolis anlatısında yer alan tanrı ve tanrıçaların sayısı rastlantı olarak görülmemelidir.

Mısırlılar için dört sayısının önemli bir yeri ve anlamı vardı. Dört sayısı dengeli bir bütünlük içinde, tanrı çiftlerinin kozmik yaratmaya yönelik tamamlayıcı bir fonksiyonu icra ederek sekizli *Ogdoad*'a dönüştüğünü görmekteyiz. Heliopolis mitinde Nut'a dört çocuk verildiğinden bahsetmiştik; bu mite göre mumyalama esnasında dışarı çıkarılan iç organların Horus'un oğulları ve dört tanrıça tarafından korunduğuna inanılıyordu.⁴⁸³ Başka bir örneğe göre de tanrı Şu, göksel inek olarak görünen tanrıça Nut'un bacaklarını desteklemek için sekiz (yoğunlaşmış dört) Heh

⁴⁸⁰ Hooke, s. 86.

⁴⁸¹ Mısır'da tanrı grupları ikiden başlayıp on ikiye kadar çıkabiliyordu. Fakat bu gruplar içinde en dikkat çekici olanı üçlüler grubudur. Üçlü gruplar çoğunlukla tanrı olan baba, tanrıça olan anne ve çoğunlukla genç bir erkek tanrıdan oluşurdu. Üçlü grubunun en ünlüsünde Osiris, İsis ve Horus'tur. Mısırlılar nezdinde üç sayısı, çoğulu ifade eden birliktir. Yani üçte-birlik olarak kabul edilir. Diğer önemli üçlü grup ise Ptah-Sokaris-Osiris üçlüsüdür. Sokar Memfis'in yerel tanrısıdır. Sokaris'in güçlü imajı Ptah'la olan birlikteliğiyle oluşur. Ölüm üzerindeki gücünü ise Osiris ile birleşmeyle sağlamıştır. Tarihsel kayıtlar, Memfis'in tanrısı Apis'in doğasını güçlendiren iki ifadenin bulunduğunu ve iki tanrının kendisi içinde birleştiğini belirtir. Bu ifadeler üç tanrının bir olduğunu gösterir. Üçlük sistemini, inancın temeli olarak kabul eden dinlerden en önemlisi Hristiyanlıktır. İznik Konisilinde (MS 325) "Teslis" inancı resmiyet kazanır. Bu inanca göre baba (tanrı) oğul (Hz. İsa) ve kutsal ruh tek ve yegâne tanrıdır. Üçü de tek bir tanrıyı ifade eder. Buradaki kutsal ruh Hristiyan inancının temel bileşenidir. Aynı kavram Mısır'ın Osiris inancında da mevcuttur. Tanrı Osiris bir kuş şeklinde temsil edilir ve onun suretiyle/imajıyla birleşmek için cennetin yükseklerinden tapınağa indiğine inanılırdı. Osiris mitinde kuş hayatın veya ruhun simgesiydi. Hristiyanlık'ta da güvercin Kutsal Ruh'un simgesidir. Antik Mısır'da tanrı grupları için bkz. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 74-93; Hristiyanlık'taki ve Mısır'daki "üçlük" inancının karşılaştırması için bkz. Sayed, s. 77-78.

⁴⁸² R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 74.

⁴⁸³ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 31.

tanrısı yaratır. Bu yüzden Hermopolisin sekizli tanrı grupları dört iki takım dörtlü veya dört takım ikili tanrı ya da tanrıçayı temsil eder.⁴⁸⁴

Hermopolis inancına göre, ilk maddeden oluşan bu tanrısal çiftler çarpışarak patlamış ve elemental güçlerdeki gerilimleri dengeleyen unsurları ayırtmıştır. Bu çarpışmanın etkisiyle ortaya çıkan enerji kadim dağı belirgin kılmıştır. Hermopolis’li teologlarda Ogdoad’ın, Heliopolis’in Enneadın’dan önce geldiğini ve güneşi bu tanrıların yarattığına inandılar. Patlama sonucu ortaya çıkan enerjiyle Hermopolis oluşur. Diğer bir anlatıda Hermopolis asıl olarak Alev Adası ile temsil edilmiştir. Mite göre güneş tanrısı Atum-Re “ bu dağın tepesinde doğmuş ve evren ilk gündeğümüyle gelen alev koruna tanık olmuştur.” Bu yüzden Ogdoad “başlangıçta varolan, doğuran ve Atum’u yaratan anneler ile babalar” olarak görülmektedir.⁴⁸⁵

Varoluşun, ilk maddelerin çarpışmasıyla meydana geldiğini söyleyen Hermopolis yaratılış mitini, diğer yaratılış mitleriyle karşılaştırdığımızda, tasvirler ve kesinlik konusunda eksik görünmektedirler. Sonraki dönemler Hermopolis yaratılış miti statik bir pozisyonda kaldığından dolayı tanrıları da geri plana düşer. "Gizli dinamizmi" temsil eden Amon ve Amunet çifti ise Teb’lilerin sahip çıktığı tanrılarıdır. Bunlar, şehrin önemli bir konuma gelmesine paralel olarak, aşkın tanrı konumuna yükselen tanrılar olurlar.

2.3.4. Teb’in Yüce Tanrısı Amon

Teb’li yöneticilerin Amon’u kendi yaratıcı tanrısı olarak benimsemesiyle birlikte, Amon, imparatorluk tanrısı olarak belirmeye başlar. Hatta ilerleyen dönemlerde o kadar gelişme gösterecektir ki, onun adına Mısır tarihinin en büyük ve en görkemli tapınakları yapılacak ve tanrı hiyerarşisinin zirvesine (Amun-Ra) çıkacaktır. Şüphesiz bu durumu belirginleştiren etmen, Teb’in coğrafi ve siyasi pozisyonunun yanı sıra başarılı fatihlerin buradan çıkmasıdır.

Nil’in doğu ve batı kıyısına yayılan bir dizi yerleşim merkezinden meydana gelen Vaset, Yunanlılarca Teb (Thebai) olarak adlandırılmıştır.⁴⁸⁶ Vaset Nübye’nin

⁴⁸⁴ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 77-78.

⁴⁸⁵ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 32.

⁴⁸⁶ John Baines, Jaromir Malek, **Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, çev. Zeynep Aruoba, Oruç Aruoba, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, II, 80: Teb bölgesi Yeni Krallık dönemine ait kraliyet morglarının bulunduğu ve saray mensuplarına ait yüzlerce mezarın olduğu zengin bir bölgedir.

değerli madenleri ve ticaret yolu üzerine yakın olup, kuzeydeki kısıtlayıcı güç merkezlerinden uzaktır.

Hiksos'ların ülkeyi istila etmesi Mısırlıların siyasi ve dini dünyasında krizlere yol açmıştır. Teb'li yöneticilerin Hiksos'lara karşı verdikleri ulusal mücadeleyi kazanmalarıyla birlikte, Teb başkent oldu. Bundan sonra Mısır firavunları emperyalist bir politika izlemeye başlamış ve İmparatorluğa doğru hızlı bir şekilde ilerlemişlerdir. Hiksos'ların yarattığı krizlerin tekrar yaşanmaması için Yakın Doğuda Tampon bölgeler kurmuşlardır. Fetihlerle beraber, Mısır hazinesi muazzam bir servete sahip olmuştur. Tüm bu siyasi gelişmelere paralel olarak Teb'in Amon'u evrensel bir tanrı anlayışını ifade etmeye başlamıştır.⁴⁸⁷ Karakteri yüzyıllar boyu gelişmeye devam etmiş; zengin ve değişik bir kimliğe bürünmüştür. Öyleki, Mısırlılar ona *Amon aša renu*, yani “adlarıyla zengin Amon” diyorlardı.⁴⁸⁸ MÖ 1430 civarında yazılmış ve günümüzde Kahire'de korunan bir ilahide şöyle geçmektedir: “Tanrılar arasında tek kralsın, sayısı bilinmeyen isimlerin çoktur.”⁴⁸⁹ Bu yüzden Amon'un karakteri ancak içinde birleştirdiği birçok boyutuyla anlaşılabilirdi. Göreceğimiz üzere –Akhenaton'un Aton'u dışında- tektanrıcılığa yaklaşan evrensel bir tanrı olmuştur.

Yunanlı yazar Plutark'ın, Manetho'ndan aktardığına göre Amon'un “gizlenen”, “görünmez” anlamı vardı.⁴⁹⁰ Bundan dolayı Amun ismi başlangıçta “görünmeyen ama uğuldaması duyulan rüzgâr tanrısı” gibi gizemli sıfatlara sahipti.⁴⁹¹ Teb'li rahiplerin, Hermopolisten iktibas ettikleri Amon'nun açıklanamazlığını yorumlamaya çalışmaları Amon hakkındaki çelişkilerin nedenidir. Amon'nun özü isminde gizlenen bir sırdır ve onun özü hiçbir zaman algılanamaz. Hiçbir isim onun mahiyetini tam ifade edemez, kimliğin gizliliğinden dolayı ne tanrı ne insan onun gerçek ismini bilemezdi. Bu durum Leiden ilahisinde şöyle ifade

Dünyanın en zengin arkeolojik alanlarından biri olduğu için Unesco tarafından Dünya Miras Alanı ilan edilmiştir. Bkz. Kent R. Weeks, “Theban Necropolis”, *OEA*, ed. Donald B. Redford, III, 381.

⁴⁸⁷ Petrie, **Religion**, s. 47.

⁴⁸⁸ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 92; Petrie, **Religion**, s. 47.

⁴⁸⁹ Mürevvet Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, 1995, LIX, 523.

⁴⁹⁰ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 92.

⁴⁹¹ Mürevvet Kurhan, “Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Dini ve Siyasi Durum”, *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, 1993, sayı 220, LVII, 717.

edilmiştir: “Amon sorgulanamayacak kadar yüce ve bilinemeyecek kadar kudretlidir.”⁴⁹²

Daha öce gördüğümüz Hermopolis teolojisine göre, gizli dinamizm’i ifade eden Amon Ogdoad’ın üyelerinin en önemli tanrılarında biriydi. Teb’li rahiplerin geliştirdikleri teogonide Amon’a daha üstün nitelik yükleyip onu diğer tanrılardan, Hermopolis Ogdoad’ını dışlamayan fakat Amun’u onların yaratıcısı kabul edip, daha aşkın olduğunu söylediler: Amon, kadim dağı yaratan Ogdoad’ın tanrılarının birleşmiş gücünden daha önce vardı ve Amun eşi benzeri olmayan en yüce tanrıydı. O, *Amon Kematef* yani "kendi kendine biçim veren" olarak tüm varlıklardan önce, hiçbir güce ihtiyaç duymayan kendini yaratandır. Bu yüzden Amon "ilk şeyleri yaratan ilk" olarak tarif edilmiştir. Bu yaratılış mitine dair detay verilmez; fakat onu daha anlaşılabilir kılmak için, kozmik yumurtada bulunan sıvıyla Amun’un vücudunu meydana getirdiğine dair tasvirler verilir.⁴⁹³ Amun kendi kendisini var ettikten sonra, ilk madde kabul edilen diğer Ogdoad’ın temel öğelerini yaratır.⁴⁹⁴ Böylelikle Amon, karanlık, sessiz ve hareketsiz evrende, varoluşun temel elementlerini çarpışarak meydana getiren (yani Ogdoad’ı) ilk muharrik olmuştur. Teb’in gelişmiş bu teolojisi Amon’un evrensel bir tanrı konumuna yükselmesini sağlamıştır. “Amon tüm tanrıların Önündedir” veya “tanrıların Kralı” gibi ünvanlara sahip oldu.⁴⁹⁵ Başlangıçta rüzgâr tanrısı olan Amun doğanın bütün görünümünün içinde varolan tanrısal ruhu (ba) ifade etmiş ve tüm tanrıları bünyesine alan tanrı olarak saygı görmüştür.

⁴⁹² Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 34-35.

⁴⁹³ Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 34-37.

⁴⁹⁴ Teb’li rahipler diğer şehir merkezlerinin tanrılarını Amon’un karakteriyle birleştirmişlerdir. Bu yüzden Amon birçok tanrının özelliklerine sahipti. Amun isminin başına veya sonuna farklı isimler ekleyerek (Amon-Re ya da Min-Amon gibi) yeni isimlerle tanımlamışlardır. Amon’un Ogdoad’ı yaratmasına dair anlatıda Ptah’ın ve diğer birçok tanrının ismi de geçmektedir. Teb’in kendine özgü bir teolojiden ziyade, diğer kozmogoni ve teogonileri içine alan bir sentez olarak gözüktür. Bu durumu şu metinde görmek mümkündür: “Amon, Ptah olarak söylenen adıyla Nun’dan çıkan yumurtayı yarattı... Nenu tanrıçaları ve Heh tanrılarının Ptah’ı olarak (yaratıcısı gibi) yeri ve göğü yarattı. Onu (yumurta) Cenene’de (Ptah’ın Memfis’teki bir tapınağının yeri) yaratılan bu yerdeki gölde yaptı ve fıskırttı... Onun altında, her zaman olduğu gibi tohum tanesi adıyla çıktı. Amon yumurtayı döldedi ve ondan Hermopoliste Ogdoad’ın sekizlileri dünyaya geldi... Honsu şekliyle Teb’e doğru seyretti. Seldeki suda boğazını temizledi. Böylece, Teh’de tohumdaki muhteşem varlık, Teb’deki yüce Honsu adıyla varoldu... Böylece tohum tanesinin ortasında Nunet adıyla yüce Hothor yaşama geldi. O zaman Amon vücudunu onun üzerine koydu ve tanrılarının babası Ptah gibi onu açtı. Bu şekilde, her birine birer eş olmak üzere dört erkekten oluşan Ogdoad yaşama geldi...” Bu metinden anlaşıldığı gibi, Amun sadece Ogdoad’ın yaratıcısı olmakla kalmamış, aynı zamanda Ptah ve Honsu’da kendisi gibi gösterilmiştir. Kurhan, “Amon”, **TTK**, LIX, 504.

⁴⁹⁵ Kurhan, “Eski Mısır Orta İmparatorluk devrinde Dini ve Siyasi Durum”, **TTK**, LVII, 718.

Mısır'ın imparatorluğa dönüşmesinden sonra firavunlar evrensel bir tanrı anlayışını benimsemeye başladılar. Neticede Amon ile güneş tanrısı Ra'nın özdeşleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bundan sonra Amun, güneş tanrısının bütün sıfatlarına sahip olarak Amun-Ra diye anıldı. Leiden'de geçen Amon ilahilerinde Ra'nın özellikleri Amun'da da gözükmekte ve şöyle denilmektedir: “Ey Horakti, okyanusta seyreden sen, her gün alışılan hareketi yapan seyriyle, yılları yapan, saatleri, geceleri, gündüzleri, ayları birleştirensin, dün bugün, durmadan daha fazla yenileniyorsun.”⁴⁹⁶ Böylelikle Amun tüm tanrıların "şefi" veya "kralı" gibi ünvanlara sahip olmuştur. Bütün tanrılar onun enkarnasyonu olmakla birlikte üç önemli tanrı onun bir bütün olarak ifade eder: Ra, onun yüzü, Ptah bedeni, öz ise kendisidir.⁴⁹⁷ Plotemaioslar döneminde Amon doğrudan Zeus'la eşitlendi ve Yunanca adı *Amonrasonthes* oldu.⁴⁹⁸

Amon farklı dönemlerde çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Genellikle insan biçiminde, boğa kuyruğu iştirilmiş kısa etek, kuştüyü desenli bir tunik ve çift tüylü taç giyerken gösterilmiştir. Bu iki tüy, çoğu kez yedi bölüme ayrılmaktaydı ve tüyler Mısır simgecilığının temeli olan dualizmi yansıtmaktaydı. Amon'un insan biçimli formu anlamlı iki formda görülür; bunlardan birincisi özgün rengi olan ve çoğu tanrıda görünen kırmızıdır, ama Amarna döneminden sonra, hava ve ilk yaratıcı tanrı olmayı ifade eden mavi renkte tasvir edilmiştir. İkincisi ise, insanbiçimci formuyla, doğurganlığın simgesi olan, kıvrık boynuzlarıyla tanınan bir koç şeklinde resmedilmiştir. Bazen de vücudu insan, başı koç melez bir formda gösterilmiştir. Diğer örnekler ise, dünyanın yaratılmasında ismi geçen "nilkazı" veya nadir olarak bir yılan şeklinde tasvir edilmesidir.⁴⁹⁹

2.4. İNSAN DOĞASININ TANRISALLIKLA İLİŞKİSİ

Antik Mısır'ın detaylı ve zengin mezarları ve ölümler için düzenlenen kültler insanın kişiliği ve doğası hakkında bilgilerin elde edilebileceği en önemli

⁴⁹⁶ Kurhan, “Siyasi Durum”, **TTK**, LVII, 718-719. Her ne kadar Amon, Eski Hanedanlığın yüce tanrısı Ra ile özdeşleştirilse ve onun tüm özelliklerine sahip olsa da, bunlar onun gizli doğasından sonra gelen ikinci özellikleri olarak değerlendirilmiştir. Amon, sonraki Amarna Döneminde güneş karşıtı olarak görülmüştür. Bkz. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 93.

⁴⁹⁷ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 38.

⁴⁹⁸ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 94.

⁴⁹⁹ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 94.

malzemelerdir. Antik Mısır'da insan bedeninin önemli bir yeri vardı. Özellikle mumyalama uygulamasıyla bedenin korunmasına fazlasıyla önem verildi. Her cenazede vücudun konumu ve yönü hep aynıydı. Yiyecek ve içecek adakları mezara yerleştirildi, hizmetçi figürleri, mobilyalar, hatta oyunlar, mezara dâhil edildi.⁵⁰⁰

Mısır mezarlarından elde edilen sonuçlar kişiliklerin bileşenleri hakkında şu detayları sunar: Beden (h3wt), kalp (ib), isim (rn), gölge (swyt) ve en karmaşık ve anlaşılmasız olanı, batı dünyasında öz, benlik, akıl, ruh gibi soyut terimlerin karşılığı sayılan, akh 3b, ba b3 ve ka k3'dır.⁵⁰¹ Kalp, insanın hem düşünce hem de akıl ve duygularının merkeziydi. İsim, bireyin gerçek doğasını ifade etti. Gölge, ışığın kuvvetinden meydana gelen ilahi gücün bir yansımasından kaynaklanıyordu; vücudun bir silueti olarak çizildi ve bir nesnede veya varlıkta tanrısallığın sürdürülmesini sembolize etti. Gölge, aslında tanrının bir nesnedeki enkarnasyonuydu.⁵⁰²

2.4.1. Ka (Benlik)

Mezar taşlarında, kişi ka'nın kolları arasında khu tarafından gösterilir. Daha sonraki yazılarda, khu'nun insan ruhuna uygulandığı, ka'nın duyu ve algı faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Cenaze törenleri çoğu kez ka'ya yapıldığı için, ka, bedenin diğer parçalarından daha sık adlandırılır. İnsanın yaşama dair memnuniyet ve fırsatları kaçırmamasına razı olmaz, bunun ka için üzücü olduğu ve ka'nın gereksiz yere sinirlenmemesi gerektiği söylenirdi. Dolayısıyla ka algıdan öte bir şeydi ve aslında bilinç dediğimiz her şeyi içeriyordu. Daha anlaşılır bir ifadeyle ka, “kendimiz” veya “benlik” olarak tanımlanmaktaydı.

Ka'nın kendisi saf bir yapıya sahip değildir ve kişiyle aynı zamanda doğar, ama ölümden sonra da devam eder, onun mezarın içinde ve çevresinde yaşadığına inanılırdı.⁵⁰³ Bu yüzden ka, -ba'nın aksine- içinde bulunduğu beden ile geçici bir ilişkisi vardı. Ka, bedenden ayrıldıktan sonra da yeme ve içme ihtiyacı duyardı. Bu

⁵⁰⁰ Petrie, **Religion**, s. 7.

⁵⁰¹ Byron E. Shafer, **Temples of Ancient Egypt**, Cornell University Press, New York 1977, s. 130. Bu terimler, daha sonra maddi dünyaya öncülük eden felsefi düşüncelerin temelini oluşturan terimler olarak kabul edilir. Bkz. Petrie, **Religion**, s. 8.

⁵⁰² Shafer, s. 130.

⁵⁰³ Shafer, s.130.

yüzden Mısırlılar tanrılara sundukları yeme ve içme adaklarını ka'lar için de yapıyorlardı. Bu durum ölü vakıflarının kurulmasını sağlamıştır. Mısırlıların başta tanrılar olmak üzere, firavunlara, rahiplere, kendi ölümlerine yeme ve içme adaklarını sunması ekonomik bir krizin de önünü açmıştır. Bu adaklara yönelik sağlanan fonlar, din sınıfının zenginleşmesine, hem devletin hem de halkın ekonomik zorluklar çekmesine neden olmuştur.⁵⁰⁴

Mısır dininde bir insan olarak temsil edilen *ka* her zaman yükseltilmiş iki kolla tasvir edildi. İnsan *ka*'nın yanı sıra, bütün nesnelerin aynı şekilde, insan *ka* ile karşılaştırılabilir olan *ka*'ları mevcuttu. Ka bunların arasında veya içinde yaşıyordu. Böylelikle eşyalarında bir ruha veya benliğe sahip olduğuna inanılmıştı.⁵⁰⁵ Bu düşünce görünür dünyanın basit bir şekilde tanrılaştırılmaya müsait olduğunun bir göstergesidir. Bu yüzden bir Mısırlı için her şey tanrı veya tanrısal olabilirdi. Yolda yürürken esen bir rüzgâr tanrının nefesi olabilirdi. Hatta hiyeroglifler bile bazen tanrı olarak kabul edilmişti.⁵⁰⁶

2.4.2. Ba (Tin/Ruh)

Ba mısırlılar için ruhsal bir bedeni ifade ediyordu. Ancak ruhtan farklı olarak, *ba*, ölümünden önce bile sahibinin ayrı bir fiziksel şekli olarak da görülebilirdi. Ayrıca *ba*, manevi âlemde tanrının bir tezahürü olarak kabul edildi. Yani bir tanrının varlığının veya eyleminin gerçekleştiği herhangi bir fenomen, bu tanrının *ba*'sı olarak görülebilirdi.⁵⁰⁷ Örneğin Ra'nın *ba*'sı güneş, Osiris'in *ba*'sı Apis boğasıdır. Geç Dönem boyunca, kutsal yazılara sık sık “Ra'nın *bas*'ı” denirdi. *Ba* içerdiği anlam itibarıyla, görünür-görünmez, maddi-manevi tüm varlıkların içinde bulunuyordu. Öyle ki bir tanrı diğerinin *ba*'sı olarak da görülebilirdi. Bu, özellikle her gece yer altı dünyasının (*Duat*) derinliklerinde birleşen Ra ve Osiris için geçerlidir. Ra'nın ve Osiris birleşmesi, Ra'nın gücünü yenilenmesine ve Osiris'in Ra'da yeniden dirilmesini sağlamıştır.⁵⁰⁸ Aynı durum, ilerde değineceğimiz gibi, krallar içinde geçerliydi. *ba*, *ka* gibi kavramlar tanrılar arasında ve tanrı ile insan birleşmesinin

⁵⁰⁴ Sayce, ss. 55-56.

⁵⁰⁵ Petrie, **Religion**, s. 7.

⁵⁰⁶ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 26.

⁵⁰⁷ Shafer, s. 130.

⁵⁰⁸ Luft, “Religion”, **OEAE**, , III, 139.

kilit noktasıdır. Öte yandan *ba*'nın farklı biçimlerine de rastlanır. Eski Krallık Piramitleri *ba* olarak düşünülmüş ve “kral nefeirkare'nin *ba*'sı” gibi bireyin sahiplendiği ve bireyle özdeşleşen *ba*'lar vardı. “onun *ba*'sı İzezi” hitapları kralın *ba*'sını tanımlayan isimlerdir.

Metinlerde, sıradan insanlara yönelik atıfların azlığından dolayı *ba*'nın sadece seçkin kişilere ait olduğunu düşünülüyordu. Fakat Orta Krallık Döneminde bir metinde *ba* ile sıradan bir insanın arasında geçen diyalog, *ba*'nın belli bir zümreye ait olmadığını kanıtladı. Metinde, zor zamanlarda yaşayan bir adamın ölümden sonra yaşamın bilinemez doğasına karşı, *ba* ile birlikte sefalette bile yaşamının faziletini savunur. Metin, *ba*'nın hem yaşamda hem ölümler diyarında merhumu isteme arzusuyla son bulur. Böylelikle *ba*, kişi öldükten sonra bir birlikteliğe kavuşmayı temenni eder.⁵⁰⁹ *Ba*'nın Yeni Krallıktan önceki hiçbir tasviri tanımlanmamasına rağmen, Eski Krallığın bazı mezar heykelleri *ba*'yı tamamen insan formunda göstermiştir. Ölümler Kitabı'nda bulunan resimler *ba*'yı hem insan doğasını hem de hareketliliğini sembolize eden, insan kafası ve bazen de diğer insan özelliklerine sahip bir kuş olarak betimler.⁵¹⁰

2.4.3. Akh (Ruh)

Ka'dan daha az maddi bir anlayışı ifade eden akh kavramı "Ruh" veya "kutsanmış ölü" olarak çevirilir. Bununla birlikte, akh'ın yönünün ve gücünün potansiyelini ifade eden “süper insan gücü” veya “kutsal şefaatçi” anlamları da bulunuyordu.⁵¹¹ Akh, mumyalama sırasında ölü bedeninin yeniden bütünleşmesiyle somut olarak ifade edilir.⁵¹² Akh'a, ata türbelerinde tapılırdı, bazen sevilen kimselerin hayaletleri olarak da görülürdü. Genel itibarıyla akh, faydacı ya da iyi niyetli bir ruhtu, ama kızgın bir akh-ruhu, örneğin yanlış gömülmüş bir insanın ruhu şeytana dönüşebilirdi. Bu yüzden akh kişiden hem kendisine karşı hem de günlük yaşamında

⁵⁰⁹ Luft, “Religion”, *OEA*, , III, 139.

⁵¹⁰ *Ba* görseli için bkınız.

⁵¹¹ Jiri Janak, **Spotting the Akh. The Presence of the Northern Bald Ibis in Ancient Egypt and Its Early Decline**, American Research Center in Egypt, Journal of the American Research Center in Egypt, Vol. 46 (2010), s. 17.

⁵¹² Petrie, **Religion**, s. 8-9.

iyi tutum ve davranışlarda bulunmasını beklerdi.⁵¹³ Akh ilahi dünyanın bir parçası, yaşam içinde etkisi olan güçlü ve gizemli bir varlığı temsil etmekteydi.⁵¹⁴

2.4.4. Sahu (Mumya)

Sahu veya mumya, özellikle *ba* ile ilişkilidir. *Ba* kuşu genellikle mumyanın üzerinde durduğu veya tekrar girmeye çalıştığı şeklinde gösterilir. *Ab*, kalp tarafından sembolize edilen irade ve niyetlerdir; genellikle "bu kalbi olan bir efendi", "kalbin genişliğini" "kalbin yıkanması" gibi ifadelerde kullanılır. *Hati*, metaforik olarak da kullanılan, bedenin "ana organı" olan fiziksel kalptir.⁵¹⁵

2.4.5. Ran (İsmin manevi ifadesi)

Ran isimlerdeki gizli ve manevi yönü ifade eder. Mısırlılar için ismin ilahi yönü onu diğerlerinden ayrıcalıklı kılıyordu. Bir şeyin isminin olmaması yokluk ile eşdeğerdir. İsmin bilgisi sahibine güç verirdi. Hatta ismin yüceliği ve kişiye kazandırdığı güç Mısır mitine konu olmuştur: Anlatıya göre büyü ustası İsis, kendisini ve oğlu Horus'u, (Ra'dan sonra) tanrılar hiyerarşisinin en güçlü makamına çıkarabilmek için, Ra'nın gizli ismini bir takım kurnazlıklarla öğrenmeye çalışır. Güneş tanrısı Ra, her gün milyonlarca yol kat ederek Doğu ufkundan Batı ufkuna seyahat gerçekleştirir. Bu seyahatlerin birinde güneş tanrısı uykusu gelmiştir ve uyumak için esnediğinde dökülen salyasını İsis gizlice alır. İsis, aldığı salyayı büyü yoluyla zehirli bir yılanla dönüştürür. Yılan zehrini bir şekilde güneş tanrısına aktarır ve Ra acılar içinde kıvrılır. Bu ızdıraptan kurtulmanın yolunu sadece büyü ustası İsis bilir. Durumun farkında olan yüce tanrı çaresiz kalır; İsis'in kendisini iyileştirmesini ve ismini başkasına söylememe şartını koşar.⁵¹⁶ Bu mitolojik hikâye Mısırlılar için ismin barındırdığı ilahi kuvveti ve gizli tutulması hakkında önemli bir mesaj verir. Bu yüzden Mısırlılar için biri 'büyük bir isim' ve 'küçük bir isim' olmak

⁵¹³ Shafer, s.130.

⁵¹⁴ Janak, s. 18.

⁵¹⁵ Petrie, **Religion**, s. 9.

⁵¹⁶ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 69-70.

üzere iki isim olabilirdi. Büyük isim genellikle bir tanrının veya bir kralınkiyle birleşiyordu. Küçük isim ise gündelik yaşamda kullanılırdı.⁵¹⁷

Yukarıda görüldüğü gibi kişilik birleşenleri ilgili dikkat çeken konu akıl, ruh, bilinç, benlik gibi kavramların dinle olan sıkı ilişkileridir. Bunlar fiziksel dünya ile doğaüstü âlemin kaynaşmasındaki önemli etkenlerdi. Bu sayede bir insan (kral) tanrısal âlemde kendine ayrıcalık sağlayabilirdi. 18. Hanedanlıktan sonra ölen her kişinin Osiris'le özdeşleşmesi gibi. Mısır inancında Ruh'un içerdiği mahiyet bu durumu olanaklı kılıyordu. Ayrıca yaşam ile ölüm arasında ki çizgiyi aşabilmenin yolu insanın tabiatındaki manevi varlık (ba, ka) sayesinde. Bu durum daha sonraki bölümde inceleyeceğimiz firavunların nasıl tanrılaştığını daha da anlaşılır kılacaktır. Tabi ki kişilik birleşenleri olan bu bölümlerin, hepsinin aynı derecede önemli olduğunu veya aynı anda inanıldığını düşünmemeliyiz. Ka, khu ve khat bir grup oluşturur; ba ve sahu bir diğer grup üyeleri; ab, hati ve sekhem genellikle metafor olmaktan öteye geçmez. Khaybet yani gölge, ışığın parlamasından doğan tanrının cisimlerde ki yansımasıydı ve animizm ve büyücülük ilgili bir durumdur.⁵¹⁸

2.5. ANTİK MISIR DİNİNDE HENOTEİZMİN POLİTEİZM VE MONOTEİZM İLE İLİŞKİSİ

Mısır'ın tanrı inancının ne olduğuyla ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu konuda herkesin ortak olduğu genel bir kanaat yoktur. Çünkü uzun soluklu tarihin gölgesinde gelişen Mısır panteonu, hem politeizme hem de monoteizme kapı aralamıştı. Bu konuda tartışmaları şu şekilde gruplamak mümkündür: Mısır tanrı anlayışının monoteizmden politeizme evrildiğini bu yüzden başlangıçta monoteist bir anlayışa sahip olduğunu savunanlar; Mısır İnancının politeizmden Monoteizme evrildiğini savunanlar, Mısır inancının politeist olduğunu savunanlar, Mısır inancına Henoteist bir tanrı anlayışını uygun görenler.

Mısır araştırmalarının ilk günlerinden beri Mısır dininin monoteist olduğu düşünüldü. On dokuzuncu yüzyıl antropolojisinin ilkesi takip edilerek, Mısır dininin tek bir tanrıdan yola çıkarak birçok tanrıyla sonuçlanan bir evreden geçtiği kabul

⁵¹⁷ Büyük isimler sadece ayin ve mezar anıtlarında bulunduğundan dolayı dini amaçlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. Petrie, **Religion**, s. 10.

⁵¹⁸ Petrie, **Religion**, s. 10.

edildi.⁵¹⁹ Bu düşünce üzerinde yoğunlaşan araştırmacılar ve entelektüeller, tanrıların ve tanrıçalarının çokluğunu tek bir tanrının kişileştirmesi olarak gördüler. Söz konusu monoteizme, teogoni ve kozmogonik referanslar verilir. Örneğin, başlangıçta hiçbir şey yokken, varlıkları benliğinde barındıran Nun vardı. Daha sonra Nun'dan güneş tanrısı Ra meydana geldi. Ra'dan 75 farklı tanrı tecessüm etti. Hakeza diğer yaratılış mitlerinde de tek bir ilahtan diğerleri oluştu. Bu mitler Mısır tanrı inancının tek tanrıdan çok tanrılığa geçtiği iddialarını doğrulamaktadır. Fakat Erken Dönem Hanedanlarına ait Abidos'taki mezarlarda ve Eski Krallık Piramit Metinleri'ndeki politeist vurgular, monoteist düşüncenin ilk dini anlayış olduğunu söyleyen araştırmacılara karşı savunuldu. Alman Mısırbilimci Hermann Junker Mısır dininin başlangıçta tek tanrıci olduğunu, devletin tek çatı altında birleşmesiyle bu birliğin bölünüp ayrı kültürlerden oluşan bir alana dönüştüğünü savundu.⁵²⁰ Öte taraftan Mısır dininin kademeli olarak çok tanrıcılıktan monoteizme geçiş yaptığını söyleyenler de oldu.⁵²¹ Buna göre, başlangıçta politeist anlayış sonradan tek bir ilah anlayışına evrilmiştir. Bunun en güzel örneği, Teb'in yüce tanrısı Amon'dur. O, birçok tanrının özelliğini sahiplenerek evrensel bir tanrı anlayışını ifade etmiştir. Mısır dininin tarihsel gelişimine ve yaratılış mitlerine bakılarak politeizmin, monoteizmin bir evrimi olduğu uzun süre savunulmuştur. Sonuçta Mısır dini vahiyssel bir din olmadığı için kökeninin ne olduğu konusu tartışılmaya devam etmektedir.

Bazı Mısırologlar ise, Mısır'da "tanrı" kelimesinin karşılığı olan *Netcher* kelimesinin etimolojik tahlilini yaparak, bu kelimenin tek tanrıci bir anlamı nitelediğini söylediler. Bu düşüncüyü savunanların en önemlisi E. A. Wallis Budge'dir. O, *Netcher* sözcüğünün, bazı araştırmacılar tarafından Kıpti⁵²² dilindeki *Nomti* kelimesiyle bağlantılı olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır.⁵²³ Sırf Kıptilerin Mısırlılarla tarihi bağlantıları bulunması ve Kıpti dilinin Mısır dilinin bir diyalektiği olması nedeniyle, *Netcher* kelimesinin *Nomti* kelimesine dönüştüğü ve çok tanrıyı niteleyen ifadelerin kullanıldığı sonucuna varılmasını doğru bulmamıştır. *Netcher*

⁵¹⁹ Hornung, **Mısır Bilimi**, s. 75.

⁵²⁰ R. H. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 36.

⁵²¹ Edward F. Wente, "Monotheism", **OEAE**, edit Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001, II. 432.

⁵²² Batı dillerinde *Copts* olarak geçen "kipti" kelimesi, Yunanca "Aigyptios" kelimesinden türemiş olup, Müslümanların Mısır'ı fethetmesiyle (VII. Yüzyıl) "Qipt" olarak telaffuz edilmiştir. "Copts" ilk olarak Avrupalıların MS. 16. yüzyılda Mısır'ın Hristiyan sakinlerini ayırt etmek için kullanılmıştır. Bkz. Rosalie ve Antony E. David, "Copts", **BDAE**, s. 36.

⁵²³ Budge, **Tanrılar**, .15.

kelimesinin “sağlamlık” veya “güç, kuvvet, kudret” gibi anlamları olsa da bunların kelimenin etimolojisinden çıkartılmış anlamların bir kısmı olduğunu vurgulamış, onun asıl anlamının E. De Rouge’nin tanımladığı gibi “yenilenme”, “tazelenme” olduğunu söylemiştir.⁵²⁴ Diğer önemli bir Mısırolog olan H. Brugsch’un tanımında ise Necther, “şeyleri düzenli ve kurallı tekrarlarla yapan ve yaratan, onlara yeni hayat bahşeden ve gençliğin tazeliğini ve enerjisini onlara tekrar veren aktif kuvvet” olarak geçmektedir. Tüm bu referanslardan sonra Budge, Necther kelimesinin “kendinde varolan” ve “süresiz olarak yenileme kudretine sahip” gibi anlamlara geldiğine kanaat getirir. Böylece Necther kelimesi, hiçbir varlığa veya güce ihtiyaç duymadan, kendi kendisini yaratan bir tanrıyı ifade eder. Budge, bu değerlendirmeler çerçevesinde Mısır tanrılarının en baştan beri tek bir tanrıdan türediğini ve dolayısıyla Mısırlıların monoteist bir tanrı anlayışına sahip olduğunu savunmuştur.⁵²⁵ Erick Hornung ise bu etimolojik değerlendirmelerin, tek tanrıya götürecek bir kanıt olmadığını savunarak, Necther sözcüğünün hiçbir zaman diğer tanrılardan daha aşkın olan tek bir tanrıyı ifade etmediğini, aksine bu kelimenin istenilen her tanrıya kullanılabilecek nötr bir terim olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶

Mısır’da monoteist bir tanrıyı çağrıştıran diğer bir kullanım ise kişisel isimler ve Bilgelik Edebiyatı’dır: Erken Hanedanlık döneminde ve Eski Krallık gibi dönemlerde Mısırlılar çocuklarına “tanrı” kelimesi içeren isimler takıyorlardı. Doğumdan sonra çocuğa verilen bu ilahi isimler Mısırlıların tanrıya olan şükranlarının ve bağlılıklarının bir ifadesiydi.⁵²⁷ Örneğin, “nazik tanrı”, “tanrı’nın sevdiği”, “tanrı’nın biçimlendirdiği” veya “tanrı yaşıyor” gibi kişisel isimler herhangi bir soyut tanrıdan bahsediyor olabilirdi. Bununla birlikte “Ptahın sevdiği”, “Khnum merhameti”, “Re’nin sevinci” gibi belirli bir tanrıdan bahseden kişisel isimler, ebeveynler tarafından soyut bir ilaha değil, dua ettikleri belirli bir yerel tanrıya yapılan atıflardı.⁵²⁸ Richard H. Wilkinson bu tarz kişisel isimlerin veya lakapların hiçbir şekilde senkretisizmin⁵²⁹ çeşitli görünümünün veya bir tanrının diğer bir tanrının içinde bulunmasının, monoteizme kayan bir hareket olmadığını belirtir.

⁵²⁴ Budge, **Tanrılar**, ss.15-16.

⁵²⁵ Budge, **Tanrılar**, s.15-18.

⁵²⁶ R. H. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 36.

⁵²⁷ Wente, “Monotheism”, **OEA**, II. 432.

⁵²⁸ Wente, “Monotheism”, **OEA**, II. 432.

⁵²⁹ Sözlük anlamı bağdaştırmacılık olan senkretisizm, farklı ilahların bir tanrı veya tanrıçanın bedeninde bir araya gelmesini ifade eder.

Wilkinson tüm bunların, kulların bir tanrıyı diğerlerinden üstün tuttuğu, diğer tanrıların ise varlığını devam ettirdiği dini anlayışı ifade eden henoteizm olduğunu söyler.⁵³⁰

Mısır'da monoteizmin varlığına dair diğer bir kaynak, rahipler tarafından hazırlanan Bilgelik Metinleri'nde geçen ifadelerdir. Burada kullanılan tanrı terimi aşkın ve soyut bir varlığa işaret ettiği için, rahipler arasında tek tanrıci bir anlayışın hâkim olduğu düşünülmüştür. Elbette politeist vurgularda aynı metinlerde geçmektedir. Sonradan oluşturulan Bilgelik Metinleri öncekilere göre daha belirli tanrılara vurgu yapar. Bu durum, monoteizmin politeizmden evrildiğini söyleyen araştırmacıların elini kuvvetlendirmektedir. Rahipler metinleri oluştururken hem bulunduğu şehir merkezine, hem de o günkü hükümetin hâkimiyeti içindeki tüm bürokratik kesime hitap etmek durumundaydılar. Öte taraftan yönetim merkezlerinin değişmesine bağlı olarak, dinî yapıda değişime uğrayacağı için, Bilgelik Metinleri oluşturulurken spesifik bir tanrı yerine daha aşkın ve genel bir tanrı anlayışı yansıtılmak zorundaydı.⁵³¹

Monoteizme dair tüm bu tezlere rağmen, modern araştırmacılar henoteizmi Mısır inancında en belirgin özellik olarak kabul ederler. Mısır tek devlet haline gelmeden önce, her bölgenin kendine ait tanrısının bulunması ve sonradan birleşen devletin diğer tanrıları dışlamadan bir tanrıya yoğunlaşması henoteizm için en önemli delildir. İnancın herhangi bir tabakasında bulunan bir kişi -rahip, yazar veya halktan biri- bir tanrıyı herhangi birisinin baş tanrı olarak görebileceği başka tanrı veya tanrıçaların varlığını inkâr etmeden, kendi tanrısını en büyük tanrı olarak seçebilirdi.⁵³² Mısır'da herhangi bir tanrıya ibadet edildiğinde, o an, diğer tanrıların sıfatları ibadet ettiği tanrıda toplanmışçasına, tüm öteki tanrı veya tanrıçalar önemini yitirirdi. Belirli bir dönemde Mısır panteonunun başında üstün bir tanrı (Amon gibi) bulunmakla beraber, diğer tanrılar da yerinde dururdu; hatta aynı zaman dilimi içinde aşkın birçok tanrı olabilirdi.⁵³³

Sonuç olarak farklı dönemlerde, özellikle Yeni Krallık Döneminde, diğer tanrıların sadece ikincil planda kaldıkları evrensel aşkın bir tanrı tasavvuru hâkim

⁵³⁰ R. H. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 36.

⁵³¹ Wenté, "Henotheism", **OEA**, II. 433.

⁵³² Wenté, "Henotheism", **OEA**, II. 433.

⁵³³ R. H. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 36.

olsa da, daha düşük niteliklere sahip tanrılar her zaman var olmuştur.⁵³⁴ Modern araştırmacılar Akhenaton'un radikal tektanrıcılığı dışında herhangi bir monoteist işareti kabul etmeyip -bir başka ifade ile, monoteist yorumları bazı araştırmacıların yanlış çıkarımlarının bir sonucu görüp-, Mısır tanrı anlayışını “henoteizm” ve “Summodeism”, yani en yüce olan tanrının kendisini birçok tanrıya dönüştürmesiyle, diğer tanrılarının yüce tanrının cisimleşmesi olarak var olduğu tezini kabul ederler.⁵³⁵

⁵³⁴ Mısır dinine dair tanımların belirsizliği “tüm diğer tanrılardan aşkın ve doğasının gerçekliğini, insanların veya tanrılarının anlamayacağı soyut bir tanrı kavramı ile geleneksel politeizmin krizini yansıtır” olarak kabul edilmiştir. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 36.

⁵³⁵ Hornung, **Mısır Bilimi**, s.76. Summodeizm teriminin henoteizmden farkı, geleneksel dinsel inanç ve uygulamaları ciddi biçimde değiştirmeden, büyük ölçüde teoloji alanıyla sınırlı bırakmasıdır. Summodeism için bkz. Wentz, “Summodeism”, **OEAE**, II, 433.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK MİSİR'DA DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. ANTİK MİSİR'DA KRALLIĞIN DİNLE İLİŞKİSİ

Bir yönetim şekli olarak krallık insanlık tarihindeki en kalıcı hükümet biçimlerinden biridir.⁵³⁶ Krallık, “medeni varoluş için bir ön şart” veya “tanrı tarafından tasarlanmış ve kralın kaosa karşı koruyucu bir şekilde hareket etmesi için kurulan tanrısal bir düzen” olarak kabul edilmiştir.⁵³⁷ Bu tanım dikkate alındığında krallığın iki veçhesi ön plana çıkar. Bunlar ilkel bir yaşamdan kurtulmanın aracı olması ve tanrısal bir düzeni ifade etmesidir. Ülkeyi krallık şeklinde yönetme biçimi tamamen Mısır’a özgü kabul edilir. Bu yönetme biçimi tarihin başlangıcından itibaren, Antik Çağ uygarlıkları arasından sadece Mısır tarafından benimsenmiştir. Diğer bölgelerde bulunan kent devletleri tapınaklara bağlı bulundukları için, en büyük siyasi ve iktisadi yönetim başrahiplerin elindeydi. Bu bölgelerdeki monarşi sistemi Mısır’dan çok sonra gelişmiştir.⁵³⁸

Antik dönemde krallar sosyal, dini ve politik sistemlerine dair gereksinimlerini karşılayabilmek için kendilerini kutsal olanla ilişkilendirmekteydiler.⁵³⁹ Bu yüzden firavunu ifade eden kavramlar onun kutsal olanla münasebetini ifade etmektedir. Söz konusu kavramların Mısır’ın siyasi ve dinî gelişiminde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Nicole Brisch (edit.), **Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond**, The Oriental Institute of The University of Chicago Oriental Institute Seminars No 4, The University of Chicago, United States of America, 2008, s. 1; R. H. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 54-64.

⁵³⁷ Miroslav Barta, “Egyptian Kingship During Old Kingdom”, **Experiencing Power Generating Authority: Cosmos, Politics and Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia**, Edit. by Jane A. Hill, Philip Jones, and Antonio J. Morales, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, United States of America, VI. 259.

⁵³⁸ T. Wilkinson, s. 67.

⁵³⁹ Antropologlar, Antik dönemde kralların tanrıyla olan ilişkilerini, “İlahi Krallık” olarak terimleştirirler. İlahi Krallık anlayışı Yakın Doğu’da, Mezopotamya ve Mısır’da, Antik Roma, Erken Pers ve Çin imparatorluklarında da görülmektedir. Batılı araştırmacılar İlahi Krallık anlayışının Yahudi- Hristiyan düşüncesindeki etkisi üzerinde de durmaktadırlar. Bkz. Brisch, s. 4.

⁵⁴⁰ Rosalia David, **Handbook to Life in Ancient Egypt**, Facts On File Library on of World History, New York, 1998, s. 138.

Mısır ulusunun politik, ekonomik, maddi, sanatsal ve entelektüel olarak ilerlemesi ancak firavun figürü etrafında gelişen güç ve ihtişama bağlıydı.⁵⁴¹ Firavunun kutsalla olan ilişkisi dikkate alındığında modern batıda olduğu gibi seküler bir yaşam ve laik bir yönetim şekli Mısır'da söz konusu değildi. Mısır'ın krallık anlayışında, “devlet,” “millet,” “hükümet” gibi sonradan gelişen ve yönetimi ifade eden kavramlar yoktu. Bunun yerine “memleket” gibi coğrafi terimler, “hükümdarlık” ve “yönetim” gibi doğrudan firavunla özdeşleştirilmiş terimler kullanılıyordu.⁵⁴²

Firavunların insani ve mitolojik iki karakteri bulunmaktaydı. Firavunların bu insani ve mitolojik karakterleri antropologlar ve dinbilicimler tarafından “iki doğallık öğretisi” olarak formüle edilir.⁵⁴³ Firavunlar bu karakterlerinin yanısıra farklı özelliklere de sahiptiler. Onlar sadece “siyasal hiyerarşinin zirvesinde oturan mitolojik birer simge değil, aynı zamanda çok önemli mitsel ve dinsel temsiliyetler taşıyan odaktılar.”⁵⁴⁴ Bu özellikleriyle firavunlar politikada olduğu gibi, dinî gereksinimlerin gerektirdiği farklı alanlarda rol oynadılar.⁵⁴⁵

Firavun, tanrı ile özel bir ilişkiye sahip olduğu için, dinin tüm alanlarını kontrol ederdi. Aynı zamanda Mısır'ın bütün kaynakları, suları, toprakları, insanları ve ürünleri onun mülkü sayılırdı.⁵⁴⁶ Firavun sahip olduğu bu tanrısal güç sebebiyle ülkenin bütünlüğünden, halkın refahından sorumlu idi; ilaveten adaletle hüküm sürmekle de mükellefi. Firavunun karakteri ve sorumlulukları mitosa bağlıydı ve mitosla anlam kazanıyordu. Firavunlar ancak “mitos sayesinde, geçmişe yaptıkları göndermelerle kendilerini gerçek ve belirli gösterebilirlerdi.”⁵⁴⁷ Bu yüzden Mısır

⁵⁴¹ John A. Wilson, **The Culture of Ancient Egypt**, The Univesty of Chicago Press, London, 1951, s. 88.

⁵⁴² Halman, s. 20.

⁵⁴³ Hornung, **Mısır Bilimi**, s. 98.

⁵⁴⁴ Pierre Smith, “Kutsal Krallıklar”, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, (edit. Yves Bonnefoy), çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, II. 677.

⁵⁴⁵ Firavunların ilahi yönleri Mısır çalışmalarının son zamanlarında tartışmaya açılmış bir konudur. Bazı Mısır Bilimcileri, Mısırlıların zihnindeki tanrıya bakış ile krallığa bakışın aynı olmadığını ileri sürmektedirler. Bu görüşte olanlardan en önemlisi G. Posener'dir. Posener'e göre, tanrı ile kral arasında önemli farklar vardır; çünkü Mısırlılar krallardan farklı bir şekilde tanrılardan söz etmişlerdir. Posener firavunun, “ritüelde yaratıcı tanrı rolü oynayan bir insan” olarak görülmesi fikrini savunmaktadır. Buna karşı çıkan araştırmacılar ise kralın en eski tanımı ve ünvanı olan “Horus” isminin tanrının bedenleşmesini ifade ettiğini söylemektedirler. Bu konuda bkz. Hornung, **Mısır Bilimi**, ss. 98-100.

⁵⁴⁶ Barta, VI, 259.

⁵⁴⁷ Joseph Campbell, **Doğu Mitolojisi: Tanrının Maskeleri II**, çev. Kudret Emiroğlu, Işık Yayınları, İstanbul, 2016, s. 62.

tarihinin en başından beri, krallar ve kraliçeler kökenlerindeki ilahi yönü yansıttılar.⁵⁴⁸

Firavunların sorumlulukları dünya ile sınırlı kalmıyor, evrene yayılarak kozmik bir alanı da kapsıyordu.⁵⁴⁹ Mısırlılar nezdinde bir bütün olarak evren “cennet ve dünya” olarak anılıyordu.⁵⁵⁰ Bu tanım içinde “dünya” yine “kuzey ve güney”, dini olarak “Horus'un kısımları” ve “Set'in kısımları”, “iki toprak” veya “iki (Nil) banka”dır.⁵⁵¹ Mısırlılar için evren tarih ve politik sınırlara değil, kozmolojinin çizdiği sınırlara dâhildi. Krallığın alanı işte bu tanımlanmış sınırlardı, tüm insanlık ve yeryüzünün bütün toprakları da firavuna bağlıydı. Firavunun krallığı “güneşin çevrelediği” yeryüzü ile “İki Ülke”yi, yani “yaşadığı yerin bütünü” oluşturmaktaydı.⁵⁵²

Krallık tanrısal olarak desteklendiği için, ebedi kalmak zorundaydı. Ebedilik tüm Mısırlıların şüphe duymadan inandıkları tanrısal izlerdi. Buna göre, ebedilik yıllık taşkınların, filizlenmeyi, hasadı kısacası düzenli bir döngüyle tekrarlanan olayları kapsamaktaydı;⁵⁵³ dolayısıyla firavunlar evrendeki statik düzeni sağlamak zorundaydılar. Mısırlıların üç bin yıl boyunca liderlerine teslimiyetlerinin arkasında yatan dinsel öz buydu. Mısırlılar firavunlardan dünyevi ve dinî taleplerinin karşılanmasını bekliyorlardı. Bu nedenle mutlak bir itaat sergiliyorlardı. Firavunlar da, bu talepler karşısında, tanrısal ilişkilerini her alanda kullanmaya ve sürekli canlı tutmaya çalışıyorlardı.

Dördüncü Hanedanlıkta, kral yaratıcı güneş tanrısı “Ra'nin oğlu”ydu. 17. Hanedanlığa gelindiğinde firavunlar güneş tanrısının “sureti” olarak tanımlanmaya başlamışlardır. Bu durum Ptolemaios dönemine kadar devam etmiştir.⁵⁵⁴ Suret olma

⁵⁴⁸ Lisse Manicce, "Royal Family", **OEA**, ed. By. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, III. 157.

⁵⁴⁹ Richard H. Wilkinson, **The Complete Temples of Ancient Egypt**, Thames and Hudson, New York, 2001, s. 89.

⁵⁵⁰ James Henry Breasted, **Development of Religion and Thought in Ancient Egypt**, Charles Scribner's Sons, New York 1912, s. 144.

⁵⁵¹ Frankfort, **Kingship**, ss. 19-20. ‘Bank’, coğrafi bir terim olarak, sığ denizdeki kum birikintilerini ifade etmek için kullanılır. Bkz. Murat Eliaçık, “Bank”, **Coğrafya Dünyası**, <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/bank.htm>. 29/06/2019

⁵⁵² Frankfort, **Kingship**, ss. 19-20.

⁵⁵³ Lisse, “Royal Family”, **OEA**, III, 158.

⁵⁵⁴ Hornung, **Mısır Bilimi**, s. 99.

iddiası etkili olmuştur. Örneğin, firavun tahta çıktığında ve taç giyme töreninde kendisine güneş tanrısı rolünü vererek manevi tahakkümünü meşrulaştırmıştır.⁵⁵⁵

On sekizinci Hanedanlıkta, Amon-Ra, firavunun babasıydı. Tanrısal soyun açık belirtilerinin yanısıra, Kral Horus idi; bu yüzden yeryüzündeki hayatı boyunca, Osiris'i kendi 'ba'sı (ruhu) olarak kabul etti.⁵⁵⁶ Yani Horus olarak kral, Osiris'in yeryüzündeki enkarnasyonuydu. Kral ölünce, ahirette Osiris şeklinde tanrısal yönünü devam ettirmekteydi.⁵⁵⁷

Bu üç tanrıyla olan ilişki Mısır siyasetinin merkezi noktasıdır. Bu tanrılarla olan ilişkiler firavunların kullandıkları isim ve ünvanlarda görülmektedir. Firavun ünvanlarından en önemli ikisi tanrı "Horus" ve güneş tanrısı "Ra'nın oğlu" ünvanıydı. Horus ünvanı ülkenin yönetiminin kutsallığını ifade ederken, "Ra'nın oğlu" ünvanı da ilahi kökeni vurgulardı. Bu isim ve ünvanlardan görüldüğü üzere, firavunlar hem dinin hem de siyasetin merkezine kendilerini yerleştirmişlerdir. Bu yüzden, firavun tanrılığının yanı sıra, aslında devletin de kendisiydi. Firavunların tanrısal pozisyonları onları tanrı ile insanlar arasında bir aracı kılmaktaydı. Firavunlar bu konumları ile "Tanrılar katında insanları temsil etmişler, insanlar katında ise tanrı olarak görünmüşlerdir."⁵⁵⁸

Antik Mısır'ın krallık ideolojisini belirleyen düşünceye göre, Antik dönemde insanın içinde bulunduğu vahşi yaşama karşı mücadelede güvenliği, barışı ve adaleti sağlayabilmesi ancak bir yönetici ile mümkündü.⁵⁵⁹ Bu yüzden kral, halkının nezdinde sonsuz bir güç sahibiydi. Piramitleri yaptıran güç⁵⁶⁰ ve Asurlu köylüleri

⁵⁵⁵ Rolf Gundlach, "Temple", *OEAE*, trans. from German by Robert E. Shillen, edit. By. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, Vol: III. s. 373.

⁵⁵⁶ Bojano Mojsov, *Osiris: Deat and Afterlife of a God*, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2005, s. 11.

⁵⁵⁷ Ulrich H. Luft, "Religion", *OEAE*, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, III, 143-145.

⁵⁵⁸ R. Wilkinson, *Tüm Tanrı ve Tanrıçalar*, s. 54.

⁵⁵⁹ Frankfort, *Kingship*, s. 1.

⁵⁶⁰ Piramitler, firavunlara ebedi yaşamı sunmayı amaçlayan birer mezar yapılarıdır. Bu devasa yapılar astrolojik, matematiksel ve mimari detayları barındıran ve günümüzde hala gizemini koruyan yapılar olduğu için piramitler hakkında birçok spekülasyon ve yanlış oluşmuştur. Piramitler hakkındaki en büyük yanlışlardan birisi yapımında çalışanların hepsinin köle olduğudur. Piramit yapımında köleler çalıştırılmakla beraber işçilerin geneli Mısırın köylülerinden oluşan özgür insanlardı. Antik Mısırlılara göre, firavun için piramit yapımında bulunmak ibadet sayılıyordu; bu uğurda can vermek ise kutsal kabul ediliyordu. Bu yüzden işçiler öldüklerinde ölümünden sonraki hayatlarını garantileyebilmek için piramidin içine veya çevresindeki mezarlara gömülürlerdi. Dolayısıyla, piramit yapımında çalışan binlerce işçi bu işi dinî bir bağlılıkla ve gönüllülükle yapıyorlardı. Bu konuda bkz. Budge, *Firavun*, ss. 40-41; J. Brewer ve Teeter, s. 44; Piramitler hakkında daha fazla bilgi için şu esere bakınız. Lehner,

yaşamları boyunca durmaksızın savaştıran azmin temelinde yatan faktör bu inançtı.⁵⁶¹ Ancak krallığa salt siyasi bir organizasyon olarak bakmak, antik dönemin insanları için doğru değildir.

Antik dönemin insanları, içinde bulundukları doğal ortamı sadece tabiatın basit bir işlevinden veya doğal yasalardan ibaret görmüyordu.⁵⁶² Bu ortam, iki zıt olgunun mücadelesiyle varlık bulan, kaos ve düzen olarak algılanan bir dualiteydi.⁵⁶³ Gece (kaos) ve gündüz (düzen-yaşam) birbirleriyle savaşan iki ebedi güç olarak ortaya çıkmakta, kuraklık dönemlerinde veya kış aylarında yeryüzünde kaos güçleri hakim olmakta, bahar ile birlikte düzen tekrar sağlanmaktaydı. Hakeza iyilik ve kötülük, savaş ve barış, ölüm ve hayat sonsuz bir döngüydü. Bu mücadele tanrısal olanla şeytani olan arasındaki bir mücadeleydi; Ra (düzen-güneş) ile Apofis (karanlık-kaos-gece) ebedi bir mücadelenin içindeydi. Mısırlılar için evren statik bir düzen içinde olmak zorundaydı.⁵⁶⁴ Çünkü "ilksel zamanda" kozmik düzen herkes için tam olarak kurulmuştu. Zaman zaman şer güçlerin düzeni bozmaya kalkmaları mümkündü. Kaosu temsil eden güçler (tanrı Set veya Apofis yılanı gibi) bastırılmış bulunmalarına rağmen ölümsüzlükleri sebebiyle, evreni sürekli tehdit etmeleri devam edecekti. Bu yüzden dünyevi olan pekte önemli değildi. İnsan yaşamın bir parçası olarak, doğanın getireceği zorbalıklar karşısında kozmik ritme ayak uydurmakla tam anlamıyla bir varlık bulabilirdi.⁵⁶⁵ Bu kozmik krizin içinde insanın kendini güvende hissedebileceği, insanlığı koruyabilecek ve bunu garanti edebilecek bir güce ihtiyacı vardı.

Mısır inancına göre firavunlar bu kozmik güce sahiptir. Madem insanlık, hem kendinden yüce olan varlıkların hem de doğanın tehdidi altındaydı, bu güçlere karşı onları savunacak, düzenin, adaletin ve insanın yanında yer alacak yüce ve güçlü bir

Mark, **The Complete Pyramids: Solving the Ancient Mysteries**, Thames and Hudson, New York, 1997.

⁵⁶¹ Frankfort, **Kingship**, s. 1-2.

⁵⁶² Frankfort, **Kingship**, s. 1-2.

⁵⁶³ Düalizm, din tarihi ve fenemolojisinde evrenin varlığı altında yatan iki temel nedensel ilkeyi (nirzulmet veya iyilik-kötülük) ortaya koyan inanç olarak tanımlanmaktadır. Düalizm terimi, 1700'lü yıllarda Oryantalist Thomas Hyde tarafından, Perslerin eski dini olan Zerdüşlük inancındaki Işığın ve İyiliğin iki esasını belirtmek için kullanılmıştır. Antik Mısır'da karanlık-aydınlık olan düalizm, Sümerde Yer-Gök tanrısı, Çin geleneğinde Yin-Yang kavramı, Hint-İran kültüründe ise karanlık ve pasifliği simgeleyen Tamas ile onun zıttı aydınlığı temsil eden Satva'dır. Bkz. Ugo Bianchi and Yuri Stoyanov, "Dualism", **ER**, ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, USA, 2005, IV. 2504-2517; Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", **DİA**, , İstanbul 2006, XXXV, 521-522.

⁵⁶⁴ Frankfort, **Kingship**, s. 1-2.

⁵⁶⁵ Frankfort, **Kingship**, s. 1-2.

varlığın da olması gerekiyordu. Böyle bir ihtiyaç karşısında siyaset ve dinin bütünleşmesi kutsal bir biçimde formüle edildi ve egemenlik ilkesi hem zamansal hem de manevi güce sahip oldu. Kozmik çatışmada düzeni sağlamak kralın görevidi;⁵⁶⁶ bu yüzden firavun sıradan bir insan değildi. Onun sahip olduğu konum tanrılarinkiyle aynıydı.⁵⁶⁷ Benzer inançlar kadim Orta Doğu'nun neredeyse tümünde hâkim durumdaydı.⁵⁶⁸ Ancak Mısır özelinde daha farklı bir durum söz konusuydu. Sümer, Akad ve Babil kralları, tanrılarının seçtiği kişiler olarak ya da ona nispet edilerek, tahta çıkmakta öldükten sonra da tanrılaştırılmaya devam etmekteydiler.⁵⁶⁹ Roma senatörlerinin ölü imparatorlarını kutsaması da benzer bir durumu ifade etmekteydi. Mısır'da ise firavun, tanrının bizatihi kendisiydi. Bu açıdan Mısır kralları diğer Mezopotamya krallarından ayrılmaktadır. Mısır'da farklı olarak firavunun yüceltilmesinden veya tanrılaştırılmasından bahsetmek yanlıştır; Firavun tanrının tezahürü olarak halkının üzerinde parlamakta ve onları kozmik kaosun saldırılarına karşı korumaktaydı.⁵⁷⁰

3.2. KRALLARA/FİRAVUNLARA ATFEDİLEN SIFATLAR

Firavun tanrısal bir makamda bulunduğu için sahip olduğu isim ve ünvanlar sıradan insanların kullandığından farklıydı. Örneğin Antik Mısır'da birçok insan Pepi ismini alabiliyordu.⁵⁷¹ Bu ve diğer alışılmış isimler tanrı olarak kabul edilen birine yakışmazdı. Bu yüzden krallar tahta çıktıkları zaman cennet ile yeryüzü, insan ile tanrı arasındaki bağları oluşturacak farklı isim ve ünvanlar kullanmaya başladılar.⁵⁷²

⁵⁶⁶ Valbelle, s. 37.

⁵⁶⁷ David Roselia, **Handbook to Life in Ancient Egypt**, Facts On File Library on of World History, New York, 1998, s. 138.

⁵⁶⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 5.

⁵⁶⁹ Hooke, s. 80. Babil Kralları yaşarken “tanrının oğlu” olarak kabul ediliyorlardı. Öldüklerinde yine tanrı olarak görülmeye devam ediyorlar ve onlar adına tapınaklar yapıp, adaklar adanıyordu. Örneğin Babil'in önemli hükümdarlarından olan Dungi, yazıtlarda “tanrı” ünvanını kullandı. Besh kendini tanrı “Nekhen'in oğlu” olarak tanımlıyor, Ur'un (günümüzde Irak sınırı içinde) ilk kralları kendilerine aynı şekilde tanrının oğlu ünvanlarını veriyorlardı. Ünlü Akad kralı Sargon ve halefi Naram-Sin yaşamlarında “Akad şehrinin Tanrısı” olarak adlandırıldılar. Diğer bir örneği, Lagas şehrinin (günümüz Irak'ın Güneydoğusu) varisi ve rahibi olan Gudea (Sami ırkından değildir) tanrılaştırılmıştır. Bkz. Sayce, ss.45-47.

⁵⁷⁰ Frankfort, **Kingship**, s. 5; Budge, **Gods**, vol. I, S. 3.

⁵⁷¹ Ronald J. Reprehon, **The Great Name: Ancient Egyptian Royal Titulary**, edit. Denis M. Doxey, Society of Biblical Literature: Writings from the Ancient World, Atlanta, 2013, s. 7.

⁵⁷² Eрман, Adolf, **Life in Ancient Egypt**, Translated by H. M. Tirard, Dover Publications, New York, 1971, s. 56.

Bu isim ve ünvanlar beş kategoriye ayrılabilir: Birincisi firavunun enkarnasyonu olduğu tanrı Horus ismidir. İkincisi Mısır'ın dualistik düşüncesini yansıtan *Nebty*'i veya "iki hanım" ünvanıdır. Üçüncüsü Koas ve kötülük tanrısı Set'e karşı mücadele eden "Altın Horus" ünvanıdır. Dördüncüsü kralın tahta çıkarken kullandığı isimdir. Beşincisi doğum isimleri veya soy isimleridir.⁵⁷³ Kralların kullandıkları Firavun ünvanı ise Eski Mısır dilinde *per'a* (per'aa) kelimesinden türemiş olup "Büyük Ev" anlamına gelmektedir.⁵⁷⁴ Bu ünvan, tıpkı Türk yöneticilerine "Sultan" veya "Hakan" adının verilmesi gibi, kralın gerçek ismini değil, sarayda oturmayı ifade eden bir anlam taşımaktadır.⁵⁷⁵ Firavun ismi genellikle başkent Memfis ile ilişkili olarak kullanılmakta, firavunların aile ve yakınlarının yaşamlarını simgelemektedir.⁵⁷⁶

Krallara ünvanların verilmesi ilk hanedanlık dönemine kadar gider. Bu ünvanlar genellikle siyasi ve dinî anlamlara sahiptir. Firavunun resmi ünvanı onun "ilahî doğasına dair ayrıntılı ifadeler" olarak kabul edilir.⁵⁷⁷ Bu anlamda III. Senusret'e verilen ünvanlar şöyledir: "Horus, 'Formların İlahi'; İki Hanım, 'Doğumların İlahi'; Altın Horus; Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı, 'Ra'nın Ka'ları (kraliyet ruhu) görkeminde görülüyor; Ra, oğlu Senusret'e sonsuza dek yaşam ve servet verdi."⁵⁷⁸

3.2.1. Horus

Bu ünvanların ilki ve en eskisi "Horus" ünvanıdır. Firavunlar hükümdar oldukları süre boyunca bu ünvanı kullanmaya devam ettiler.⁵⁷⁹ Dikdörtgen bir panele yazılmış *serekh* isminin üstünde duran şahin kuşu, kralın, gökyüzü tanrısı Horus'un

⁵⁷³ Peter A. Clayton, **Chronicle of the Pharaohs: The Reign by Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt**, Thames & Hudson Inc, New York 2001, s. 222.

⁵⁷⁴ Firavun kelimesi bazı dillere şu şekilde geçmiştir: Akkadca'ya *pir'u*, İbranice'ye *par'o* (far'o), Yunanca'da *faraô*, İngilizce'de *Pharaoh*, Fransızca'da *pharaon*, Almanca'da *pharo*'dur. Arapça'ya ise *feraine* olarak İbranice veya Süryanice'den geçtiği söylenmektedir. Bkz: Ömer Faruk Harman, "Firavun", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1996, XIII, 118; Arthur Jeffery, **The Foreign Vocabulary of The Qur'an**, ed. Gerhard Böwering, Jane Dammen McAuliffe, Brill, Leiden-Boston 2007, III, 225.

⁵⁷⁵ Baikie, James, and Baikie, Constance, **Peeps And Many Lands: Ancient Egypt**, Adam And Charles Black, London, 1912, s. 17.

⁵⁷⁶ Valbelle, s. 18.

⁵⁷⁷ Toby A. H. Wilkinson, **Early Dynastic Egypt**, Routledge, Taylor & Francis, New York 2005, (Egypt), s. 171.

⁵⁷⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 46.

⁵⁷⁹ Frankfort, **Kingship**, s. 46.

dünyevi bir tezahürü olarak rolünü ifade etmekteydi. *Serekh*'in ilk oluşumu Mısır tarihinin başındaki Narmer Paletin'de de görülmektedir.⁵⁸⁰ “Kral NN, adı gizli olan (*imn-rn*), surların (*znbw*) üstünde duran Büyük Şahin (*bik aa*).” İsmin böyle gizli verilmesi, kralın belirtilen isminin aslında onun gerçek ismini değil, onun yeni otoritesini belirten kendine özgü bir sıfat olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸¹

İkinci hanedanlık döneminde Horus'un ünvanlarında politik sebepler sonucunda değişiklikler meydana gelir.⁵⁸² Horus ve Set'in adı ikinci hanedanlığın sonlarında birleşir. Set ve Horus ülkenin birleşmesinden önce iki düşmandır.⁵⁸³ Buna göre Horus ismini kullanan ilk hanedanların birkaçı, kullandıkları ünvanlarla Horus'un saldırgan otoritesini veya Mısır devletinin bu erken evresindeki zorlayıcı gücünü yansıtır. “Savaşçı Horus” (Aha), “Güçlü Horus” (Djer) gibi isimler, devletin kuruluşunun ilk aşamalarında kullanılan Savaş anıtlarıyla aynı anlamı taşımaktadır.⁵⁸⁴ Ülkenin birleştirilmesi için düşmanlara merhamet edilmemesi, ilk hükümdarların genel politikasıdır. Bu yüzden Horus ünvanlarının ilk gelişimi, dinî anlamları yanında, siyasi bir amacı da barındırmaktadır. Üçüncü hanedanlıkta ise anlam değişir. Bunun nedeni yaşanan siyasi gidişatın kötüleşmesidir. Bu yüzden Horus ismi daha çok barışı ve Maat'ı, yani istikrarı korumaya yönelik anlamları içerir: “Horus: iki güç barış içinde” (*Hetepsekhemwy*) ve “Horus ve Set: iki güç ortaya çıktı; iki Tanrı onun içinde huzura kavuştu (*Khasekhemwy-nebwy-hetep-imef*).⁵⁸⁵

3.2.2. Nebty

Nebty ünvanı, “İki Tanrıça” ya da “İki Hanımefendi” anlamlarına geliyordu.⁵⁸⁶ Bu tanrıçalar Yukarı Mısır'ın koruyucu akbaba tanrıçası Nekhbet ve Buto'nun kobra tanrıçası Wedjet'tir. “İki tanrıça” veya “İki Hanım” ifadesi Mısır'ın coğrafi şeklini ve kralın şahsında bu iki farklı bölgenin birleştirilmesinin sürekliliğini

⁵⁸⁰ Clayton, s. 222.

⁵⁸¹ Reprehon, s. 13.

⁵⁸² Clayton, s. 222; Toby A. H. Wilkinson, *Egypt*, s. 171.

⁵⁸³ Krallar doğumlarından itibaren ünvanlara sahip olurken, saray kadınlarının her hangi özel bir ünvanı yoktu. Ancak kralın baş hanımı “Horus ve Set'i Gören” ve “İki Tanrıyı Birleştiren” olarak tanımlandı. Bkz. Michael Rice, *Who's Who in Ancient Egypt*, Routledge, London 2002, ss. 1-5.

⁵⁸⁴ T. Wilkinson, *Egypt*, s. 171.

⁵⁸⁵ T. Wilkinson, *Egypt*, s. 173.

⁵⁸⁶ Frankfort, *Kingship*, s. 46.

ifade ederdi.⁵⁸⁷ Akbaba şeklindeki Nekhbet, Yukarı Mısır'ın güneyindeki El Kab şehrinin tanrıçası, kobra tanrıçası Wadjet ise Aşağı Mısır'daki Buto kentinin koruyucu tanrısıydı.⁵⁸⁸ Kral bu iki tanrıçanın koruması altındaydı. Başındaki tacında genelde ikisi bir arada, akbaba ve kobra şeklinde gösterilirdi. “İki Hanım” simgesi sembolik olarak kral tacında görüldüğü zaman “İki Taçın Efendisi” olarak bilinirdi.

Nebty ünvanı, ilk defa birinci hanedanlığın kralı olan Hor-Aha tarafından kullanıldı.⁵⁸⁹ Bu işaretin ünvan olarak kullanılıp kullanılmadığı tartışmalıdır. Bazı dönemlerde, ünvanın anlamı değişecek şekilde, üzerine eklemeler yapılmıştır. Örneğin kral Qa döneminde *Nbty-sn* ünvanı kralın tanrıçalara olan yakınlığını ifade etmek için “kardeş” anlamında kullanılırdı. Yine Qa dönemine ait mezar etiketlerinde, kralın *nbyt* ismine *shtp* (-*nbty*) yani “(İki Hanımefendiyi) sakinleştiren biri” eklenmiştir. Bu, kralın tanrıları yatıştırma ve kozmik düzen için gerekli karşıtların uyumunu sağlamadaki rolünü ifade eden bir anlama gelmekteydi.⁵⁹⁰ İki tanrıça da, çöl ve delta, yani Aşağı ve yukarı Mısır'ı temsil eden tanrıçalardı. Kralların bu ünvanları da iki ülkeyi şahsında birleştirme anlamı taşıyordu.

3.2.3. Altın Horus

Horus'la ilgili kullanılan bir diğer ünvan “Altın Horus”tur.⁵⁹¹ Mısır mitolojisine göre, tanrıların vücutlarının altından yapılması nedeniyle, bu ünvanın kralın tanrılığını ifade ettiği düşünülmektedir.⁵⁹² Ayrıca altının kararmaya karşı dayanıklılığı ve parlaklığı güneş ile ilişkilendirilmektedir. Ünvan ilk olarak Den'in hükümdarlığında kullanılmıştır.⁵⁹³ “Altın” imgeli bir grup şahin sembolünü tanıtan ilk kişi kral Kaba'dır. Bununla birlikte, “Altın Horus” ünvanını gücü yansıtmak için

⁵⁸⁷ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 173.

⁵⁸⁸ El-Kab ve Buton, sahip oldukları konum gereği, Mısır'ın erken tarihlerinden beri merkezi bir durumdaydılar: Eski El Kab bölgesi Yukarı Mısır eyaletinin şehir merkeziydi. “Şahin Şehri” olarak adlandırılan Hierakonpoliste nehrin doğu yakasında bulunuyordu. Nekheb “Nekheb'den biri (dişil)” anlamında manevi bir anlama sahipti. Akdeniz'e yakın Kuzeybatı Deltasındaki eski Buto ise Aşağı Mısır'ın altıncı eyaletinin merkeziydi. Burada bulunan kanıtlar Kuzey yönetiminin, Güney halkına yönelik sert tavırlarını göstermektedir. Bkz. Reprehon, s. 14.

⁵⁸⁹ Clayton, s. 222.

⁵⁹⁰ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 174.

⁵⁹¹ Clayton, s. 222.

⁵⁹² T. Wilkinson, **Egypt**, s. 177.

⁵⁹³ Clayton, s. 222.

kullanan ilk kişi ise firavun Kafre'dir.⁵⁹⁴ Set'in kült merkezi olan Nakada'nın eski adı "Altın (şehir)" anlamına gelen *Nubti* idi. Set'in kendisi genellikle "Nubti'den biri" veya "altın olan" olan *nbwty* olarak tanımlanırdı. Altın işareti taşıyan Horus şahinlerinin imgesi, Horus'un Set'i fethetmesini sembolize etmiştir. Bu nedenle Altın Horus ünvanına yönelik, kralın "Maat şampiyonu" ve kaos kuvvetlerine karşı kozmik düzen savunucusu olarak rolünü ortaya koyduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır.⁵⁹⁵

3.2.3. Aşağı ve Yukarı Mısır Kralı (swty-bıty)

Hüküm süren kralları tanımlayan temel ünvan Horus ünvanı veya ismi olmakla birlikte, *swty-bıty* ismi ve ünvanı çoğunlukla ikincil bağlamlarda kullanılmış gibi görünmektedir.⁵⁹⁶ Bu *swty-bıty* ünvanı kralların tahta çıkarken kullandıkları önemli bir ünvanı. "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı" anlamına sahip olan *swty-bıty* dualistik anlayışı ifade eden ikinci ünvan olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁷ Kabartmaların içine yazılan ünvan, ilk isimden sonra ve kral tahta çıkınca kullanılmıştır. Sembolün anlamı tam olarak bilinmemekle beraber, Mısır'ın iki ülkesini temsil ettiği kesindir. Örneğin kralın adını taşıyan yazıtlarda *nsw-tbıty* (veya *nswt-bıty-nbty*) ismi kullanılmıştır. İsmiden sonra gelen *swty-bıty* "saz" ve "arı" anlamına gelmektedir.⁵⁹⁸ Ptolemaik dönemin iki dille yazılan metinlerinde *swty-bıty*'nin Yunanca karşılığı "Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı" anlamındadır.⁵⁹⁹ Mısıroğlar ünvanının siyasi ve dini bağlamlarını esas alarak daha anlamlı bir hale gelmesi için "İki Kral" önerisinde bulunmuşlardır.⁶⁰⁰ Bu şekilde değerlendirildiğinde, Mısır'ın dünya görüşü olan dualist anlayış ön plana çıkmaktadır. Mısır'ı ve kozmosu oluşturan tüm ikilikler kralın rolüne vurgu yapmaktadır, yani ünvanla birlikte kralın ilahi ve insani yönü belirtilmiş olmaktadır.⁶⁰¹ Bu ünvan ilk defa kral Adjib tarafından kullanılmıştır. Taht ünvanı,

⁵⁹⁴ Reprehon, s. 15.

⁵⁹⁵ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 177.

⁵⁹⁶ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 175.

⁵⁹⁷ Frankfort, **Kingship**, s. 46.

⁵⁹⁸ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 176.

⁵⁹⁹ Reprehon, s. 17.

⁶⁰⁰ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 176.

⁶⁰¹ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 176.

dördüncü, beşinci ve altıncı hanedanlarda güneş tanrısı Ra ile birleştirilmiş ve sonraki süreçlerde ilahi ünvan isimlerde kalıcı hale gelmiştir.⁶⁰²

3.2.4. Doğum İsmi

Yukarıda belirttiğimiz dört ünvan kralların tahta çıktıklarında kullandıkları ünvanlardı. Beşinci ve son ünvan ise “Doğum İsmi” olarak adlandırılan soy isimdir.⁶⁰³ Firavunlar doğduklarında, kendi isimlerini sıradan insanlardan ayırmak ve tanrısal kökenlerine vurgu yapmak için “Ra’nın Oğlu” ünvanı almaya başladılar. Örneğin, Amenemhet tanımlanırken şöyle denilmiştir: Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır Kralı, Hakikatin Sözcüsü, Ra'nin Oğlu Amenemhet.⁶⁰⁴ Yine örneğin II. Ramses'in hükümdarlığına ait steline oyulmuş yazılarda tüm ünvanlarıyla kendisine şu şekilde hitap edilmiştir: "Üçüncü Yılında Majesteleri Horus; Hakikat (Maat) Tanrıçası, Akbaba ve Yılan Tacının Efendisi; Mısır'ı koruyan ve barbarlara baskı yapan; Altın Horus; Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır Kralı; Hakikatte Güçlü Ra; Ra' nin Seçtiği; Ra'nin Oğlu Ramses.”⁶⁰⁵

3.3. TANRISAL KRALLIK VE İLAHİ SOY

Mısır krallık ideolojisine göre yönetim firavun ailesine geçene kadar yeryüzünde tanrılar tarafından sağlanırdı. İlk kralı ilk yaratıcıyla birleştiren resmi tarihlendirmeye göre hükümdarlık dünyanın yaratılışına kadar geriye gider.⁶⁰⁶ *Tep tezi* (ilk çağ) olarak adlandırılan bu dönemin süresi yaratıcı tanrı Ra’nın hükümdarlığından Horus’un hükümdarlığına kadarki dönemdir.⁶⁰⁷ Tıpkı insan-krallar gibi bu tanrısal hanedanlığın yöneticileri de, krallık nitelikleri ve rollerine sahiptiler. Mısırlı teologların geliştirdiği bu mitsel anlatıda ileri sürülen husus; esas olanın gerçek tarihin değil mitolojik tarihin söyledikleriydi. Bu tarz anlatılarla Mısır

⁶⁰² Reprehon, s. 17.

⁶⁰³ Erman, **Life in Egypt**, s. 56.

⁶⁰⁴ Erman, **Life in Egypt**, s. 57.

⁶⁰⁵ Erman, **Life in Egypt**, s. 57.

⁶⁰⁶ Alexandre Moret, **The Nile and Egyptian Civilization**, Trans. By. M. R. Dobie, Routledge and Kegan Paul, London, 1927, s. 60.

⁶⁰⁷ Mircea Eliade, “Eski Mısır’da Dinsel Düşünceler ve Siyasi Krizler”, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 113.

kralları, kendilerini ilk çağ mitlerine dayandırarak, dinsel bir geçerlilik ve meşrutiyet sağlamışlardır.⁶⁰⁸

Orijinal Mısır kaynakları, yunan tarihçiler ve Maneton'nun aktardığı bilgiler, kral-tanrıların isimlerini ve hüküm sürdüğü zaman dilimini rakamsal olarak da belirtmektedir. Buna göre ilk hanedanlık olan tanrısal hanedanlığın dokuz yöneticisi bulunmaktadır.⁶⁰⁹ Bu yöneticiler, daha önce gördüğümüz Heliopolis yaratılış mitinde bahsi geçen Ennead tanrılarıdır.

Heliopolis'in şehrinin kozmogonisine göre güneş tanrısı Ra, ilksel tepeciğin üstünde varlık bulduktan sonra, evrenin her bir bölümünü temsil eden Ennead tanrılarını yaratır. Ra yaratıcı bir baba figürüne sahiptir. Varlığın sebebidir. Bu yüzden ilk tanrısal hükümdar Ra'dır. Ancak Ra zamanla yaşlanır. Ra'nın kemikleri gümüş, bacakları altın, saçları lapis-lazuli'ydi.⁶¹⁰ Hem yaşlılık hem de başka sebeplerle,⁶¹¹ Ra hükümdarlığını diğer tanrılara bırakır. İlk yaratılan tanrılar arasında Shu ve tanrıca Tefnet vardır. Ra eril bir tanrı olduğu için bu tanrıları tükürerek yaratır. İlk çift tanrı olan Shu ve Tefnet gökleri destekler bir şekilde tasvir edilir. Onlardan yeryüzü tanrısı Geb ve gökyüzü tanrıçası Nut doğar. Bunlardan Osiris, İsis, Set ve Nephtys meydana gelir. Encest ilişkisiyle tamamlanan bu tanrısal aile, yaratılış sırasına göre yeryüzünde hükümdarlık yaparlar. Son olarak, firavunların yaşarken enkarnasyonu oldukları, Horus dünyaya gelir. Bu durum politik bağlantı, tanrısal hanedanlığın yeryüzü hanedanlığına geçişi şeklinde ifade edilir.

Heliopolis inancına göre, Mısır tanrılarının başında yirmi yedi kişi bulunmaktadır. Bunlar bölünmüş büyük bir Ennead grubu, ufak bir Ennead grubu ve özel bir zümre olmayan, üçlü Ennead grubudur.⁶¹² Mitolojik tarihin ilahi hanedanlığı aşağıdaki gibidir:

⁶⁰⁸ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 113.

⁶⁰⁹ Eski toplumlarda, tarihi olayları ve kahramanları konu alan mitolojiler, çoğunlukla yaşanmış olayların dinsel veya sembolik anlatımlarıdır. Budge'ye göre bu ilk tanrısal hanedanlar, Menes'ten önce yaşamış ve şöhretleri, sözlü kültür vasıtasıyla daha sonraki nesillere aktarılmış gerçek karakterlerdir. Bkz. Budge, **Firavun**, s. 13.

⁶¹⁰ "Lapis lazuli" lacivert taş anlamına gelmektedir. Bkz. Adolf Erman, **A Handbook of Egyptian Religion**, Trans. By. A. S. Griffith, Archibald Constable and CO, London, 1907, (Handbook), s. 29.

⁶¹¹ Tanrısal hükümdarlığın devir işlemi, felaket mitinde geçen egemenliğin bütünlüğünü korumayı amaçlayan ve içinde bir takım büyülerin bulunduğu *Kutsal İnek Kitabesinde* geçmektedir. Bu mit Ra'nın insanların kendisini ihmal etmesinden ve insan ırkına duyduğu derin şüpheden dolayı onları yok etme isteğini konu alır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Erman, **Handbook**, ss. 29-31; Hart, **Mısır Mitleri**, 71-79.

⁶¹² Moret, s. 60.

Tablo 4: Birinci İlahi Henedanlık / Heliopolisin Büyük Enneadı

1. Hephaestos ⁶¹³	1. Atum (Ra) veya Ptah ⁶¹⁴
2. Onun oğlu Helios	2. Shu ve Tefnut
3. Ares (Sosis)	3. Geb ve Nut
5. Osiris and Isis	4. Osiris ve İsis, Set ve Neith Çifti
6. Typhon	
7. Horus, İsis'in oğlu	

Helenleşmiş tanrıların bu ilk hanedanında, Heliopolis'in büyük Ennead'ı da bulunmaktadır. Syncellus'un aktardığı ve Demigods olarak adlandırılan hanedanlığının tablosu şöyledir:

Tablo 5 : Firavun Hanedanlığı öncesi Demigods Hanedanlığı Tablosu

Horus	Horus
Ares	Anhor
Anubis	Anubis
Heraoles	Khonsu
Apollo	Horus Behedeti (Edfu)
Ammon	Amon
Tithoes	Thoth
Sosos	Shu
Zeus	Amon- Ra ⁶¹⁵

⁶¹³ Heliopolis'te ibadet edilen Ennead Tanrılar grubundan oluşur. Bkz. Manetho, **Aegyptika**, Trans. by W. G. Waddell, Harvard Univesty Press, London, 1940, s. 12.

⁶¹⁴ Manethon burada, Memfis'in tanrısı Ptah yerine, Heliapolisin Atum'unu evrenin yaratıcısı olarak yerleştirdi. Bkz. Moret, s. 61.

⁶¹⁵ Manethon, s. 12.

Görüldüğü gibi, Helenleşmiş olarak verilen bu dokuzlu tanrı grubu Heliapolis'in yaratılışında geçen tanrıların isimlerinden farklılaşmıştır. Moret, bu farklı tablonun Manethon'un, Ennead'e ait isimlerden etkilenecek, kopyalamış olması ihtimali üzerinde durur. Çünkü Manethon metni bozuk ve geç bir geleneği kabul etmiş görünmektedir.⁶¹⁶

Üçüncü tanrısallık hanedanlık ise "ölü tanrısallık insanlar" olarak adlandırılan tanrılaştırılmış kahramanlardır. Moret'e göre, bunlar muhtemelen tanrı ve insanlar arasında bir yere konumlandırılmış kişilerdir. Sayısal olarak Heliapolis'in Ennead'ına karşılık gelen bu tanrısallık hükümdarlar, "Horus'un, İsis'in oğlu, Buto'nun Tanrısı'nın çocukları" ve "Athribis'in Tanrısı" olan Horus Khenti-Khet çocuklarını içermektedir.⁶¹⁷

Üçüncü hanedanlığa ilişkin liste Torino Papirüsünde geçmektedir. Papirüs, geleneksel Heliopolis Ennead'ı tam olarak aktarmamıştır. Ayrıca farklı olarak listeye Horus, Thot ve kraliçe Maat'ı da ekleyerek, hüküm sürdükleri tarih aralığını da belirtmiştir. Buna göre oluşan tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Üçüncü tanrısallık hanedanlık

Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Pthah
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Ra
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Shu
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı Geb,
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Osiris
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Set, 200 yıl (hükümdarlık)
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Horus, H. S. G. ⁶¹⁸ 300 yıl (hükümdarlık)
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Thoth, H. S. G. 3,126 yıl (hükümdarlık)
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kraliçesi, Maat (adalet), ... yıl
Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Horus ⁶¹⁹

⁶¹⁶ Moret, s. 61.

⁶¹⁷ Moret, s. 61.

⁶¹⁸ H.S. G. = Hayat, Sağlık, Güç demektir. Bkz: Moret, s. 62.

⁶¹⁹ Moret, s. 62.

Torino papirüsünün diğer bir parçasında, kurucu Menes'ten hemen önce hükümdarlığın, *lakhū shemsu-Hor* "Horus'un Hizmetçi ruhları"nda olduğu belirtilir. Buradaki *lakhū* kelimesi, yani ruhlar, Manethon'daki Manes, Nekves'e karşılık gelir. Horus'un yardımcıları, Menes'ten önce Horus'un koruması altında bulunan insan krallardır.⁶²⁰

Yukarıda verdiğimiz tablolardan da anlaşıldığı üzere, Mısır tarihinin başlangıcı tanrısal silsile ile başlatılmakta, arkasından yarı tanrılar ve son olarak da Menes hanedanlığını yerleştirilmektedir. Firavunların kendilerini dayandırdıkları bu tanrısal köken anlayışı, doğulu toplumların aşına oldukları klasik veraset sisteminin tipik bir örneği kabul edilir. Krallığın dayandığı tanrısal soy anlayışı hem evrenin oluşumunu hem de monarşinin ana aşamalarını göstermektedir. Firavunların bağlandığı tanrılar, feodal yönetimlerin taptıkları bölgesel tanrılar değildir; bu tanrılar yaratılışın özünü oluşturan ve Mısır tanrı panteonunda önemli pozisyonlarda bulunan tanrılardır. Onların güçleri dünya ile sınırlı değildir. Ennead tanrıları genel itibariyle tüm evreni kapsayan kozmik tanrılardır. Teologlar, özellikle tanrısal hanedanlığa bu tanrılar yerleştirmek suretiyle, firavunların gücünü ve hükmünü sadece Mısır'la sınırlandırmak istememiş, diğer tüm insanların da firavunların birer mülkü olarak algılanmasını sağlamışlardır. Mısır halkının firavunluk makamının tanrısal kimliğini sorgulamaması bunu göstermektedir.⁶²¹ “Ra'nın, Osiris'in veya Horus'un çağı” olarak adlandırılan mitolojik zaman, Mısırlıların her zaman özlem duydukları, tekrar gerçekleşmesini hayal ettikleri ve yaşayan tanrısal firavunlarından bekledikleri, hastalığın, ölümün bulunmadığı, kaosun, kargaşanın, henüz yaşanmadığı "Altın Çağ" olarak nitelenmiştir.⁶²²

3.4. NARMER PALETİ VE TOPUZ BAŞLARI

Antik dünyada kralların mesajları kavramlarla değil, görsel sanat (resim, heykel, hiyeroglif, kabartmalar vs.) yoluyla ifade edilmiştir. Mısırlılar da benzer şekilde, krallık ideolojisine olan inançlarını önemli sanat eserlerine yansıtmışlardır. Mısır'da sanat firavunun ideolojisini, kahramanlıklarını, savaşlarını, kozmogoniyi

⁶²⁰ Moret, s. 63.

⁶²¹ Moret, s. 63.

⁶²² Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 113.

kısacası siyasi ve dini mesajlarının iletildiği birer araç olarak görülmüştür.⁶²³ Bu mesajların ebedi olması için de sert ve kalıcı malzemeler kullanılmıştır.⁶²⁴

Bu eserlerden bilhassa Narmer Paleti ve Akrep Kral'ın Horus'a adadığı topuz başları, Mısır krallığının kuruluşunu, niyetlerini ve mesajlarını açık bir şekilde resmetmiştir. Paletteki mesaja göre, Menes düşmanlarını alt ederek birleşik bir monarşi kurmuş ve böylece kendisinden beklenen ilahi düzeni sağlamıştır.⁶²⁵

Narmer Paleti, Mısırın güney kesiminde bulunan, "şahin kenti" olarak adlandırılan Hiyerakonpolis şehrindeki Nekhen sit alanında, hazine avcıları tarafından (Quibell ile Green) yapılan kazı çalışmalarında tesadüfen keşfedilmiştir.⁶²⁶ İlk başta önemi farkedilmeyen bu paletin daha sonra yapılan çalışmalarla değeri anlaşılmış ve Mısır'ın kuruluşunun belgesi olduğu görülmüştür.

Şekil 5 : Şekil 5: Narmer Paleti, MÖ 3100-3050 arası Mısır.⁶²⁷

Paletin bir yüzünde, Yukarı Mısır'ın tacını takmış olarak resmedilen Narmer, kuzey bataklıkları halklarının reislerinden birini öldürürken gösterilmiştir. Paletin

⁶²³ Frankfort, **Uygarlık**, s. 119-120.

⁶²⁴ T. Wilkinson, ss. 99-103.

⁶²⁵ Mosjov, s. 10-11.

⁶²⁶ T. Wilkinson, ss. 40-43.

⁶²⁷ **Ancient History Encyclopedia**, "Narmer Palette", <https://www.ancient.eu/image/4412/narmer-palette-two-sides/>, 18. 05. 2019.

diğer yüzündeki resimde kral, Aşağı Mısır'ın beyaz tacını takmış bir şekilde, kafalarını kestiği Mısır düşmanlarının arasında gezmektedir.⁶²⁸ Narmer Paletinin iki yüzünde de, üst tarafta, uzun boynuzlu iki inek figürü bulunmaktadır. Bu inek-tanrıça Hathor'u temsil etmektedir. İnek başlarının sayısının dört olması desadüfi değildir; çünkü Gök dört katlıdır, Hathor⁶²⁹ da dört defa gösterilmek suretiyle ufku çevrelemektedir.⁶³⁰ Hathor aynı zamanda Kralın koruyucusu bir tanrıçadır.⁶³¹ Palette, Keldani silindirinde de bulunan yılan boyunlu, aslan benzeri iki hayvan figürü verilmektedir.⁶³² Birbirine dolanmış bu aslan başlı yılan formları "birleştirilmesi istenen zıt çiftlerin birliğini simgelemektedir."⁶³³ Böylece iki ülkenin, yani Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesi temsil edilmektedir.

Paletin sağ tarafında, kral tarafından vurulmuş düşmanın başının üstünde, tekil bir grup heykel, insan başı, bir demet papirüs sapı ve bir kuş yer almaktadır. Bu ayrıntılar, tanrı Horus'un ya da tanrıça Nekhbet'in altı bin düşmanı yok ettiğini ya da yakaladığını, belki de kuzeydeki insanları ele geçirdiğini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.⁶³⁴ Kral Akrep'in Horus'a adadığı Topuz başlarında ise, kral halkıyla beraber bir su kanalı açarken gösterilmiştir. Kral toprağın verimliliğinden ve yıllık su baskınlarının vereceği zararlara karşı tedbir almaktan sorumlu olduğu için, Mısır topraklarına tanrısal bir fayda sağlamak amacıyla kanallar açardı.⁶³⁵ Kralın başındaki

⁶²⁸ Frankfort, **Uygurlık**, s. 118.

⁶²⁹ Mısır panteonun en büyük tanrıçalarından biri olan Hathor'un birçok tasviri, bağlantısı ve bağlamı vardır. Bunlardan en önemli olanları Horus'un annesi veya karısı, Gök tanrıçası, Ra'nın kızı veya gözü, İnek tanrıçası ve Kralın annesi veya karısıdır. Hathor Gök tanrıçası olarak anıldığında, Horus'un doğduğu yer, metoforik anlamda "ev" olarak anılan rahim olarak düşünülmüştür. Güneş tanrısı Altın Horus doğudan batıya uçarak her akşam onun ağzına girer, ertesi gün şafakta tekrar doğar. Bu şekilde Horus "annesinin boğası", kendi babasıdır. Ayrıca Gök tanrıçası olarak Piramit Metinlerinde, göğe yükselen kralın giysileriyle de eşitlenir (bkz. Campbell, s.61). *Hat-hor* kelimesi 'Horus'un evi' anlamına gelmektedir. Frankforta göre, "ev", "kent", "ülke" anne düşüncesinin yerini tutan simgelerdir. Bu şekilde değerlendirildiğinde "Horus'un evi" tanrıça Hathor sadece evrenin düzenleyicisi olmaz, aynı zamanda Mısır'da, sarayın, yaşayan firavunun annesinin düzenleyici gücüdür (bkz. Frankfort, Kingship, s. 171; Campbell, s. 61). Hathor hakkında daha geniş bilgi için bkz. R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 139-145.

⁶³⁰ Campbell, s. 61.

⁶³¹ R. Wilkinson, **Tüm Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 140.

⁶³² Araştırmacılara göre böyle bir benzerlik tesadüf eseri olamaz. Bu, ancak iki medeniyet arasındaki kültürel kaynaşmanın sonucu ortaya çıkan etkileşimin göstergesidir. Asyatik halkların Mısır'a -yukarı deltada Asyalı göçebelerin varlığı bilinmektedir- sanatsal öğelerini de taşıdığı ve öğrettiği anlaşılmaktadır. Keldani silindiri, bugün Fransa'nın başkenti Paris'te, Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu konuda bkz. Jean Capart, **Primitive Art in Egypt**, trans. by A. S. Griffith, H. Grevel and Co. London, 1905, s. 247- 248.

⁶³³ Campbell, s. 64.

⁶³⁴ Capart, ss. 247-248.

⁶³⁵ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 184.

taç Yukarı Mısır egemenliğinin simgesi olan uzun beyaz taçtır. Topuz başının detayında, tanrıların, *rekit* (kız kuşu) kuşlarının tüneği olarak kullanılan sancaklar üzerindeki amblemler görülmektedir. Rekit kuşları Aşağı Mısır halklarını temsil etmektedir. Kral Akrep bu anıtta Nil vadisinin hükümdarı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³⁶

Palette sanat siyasi bir propaganda haline dönüşmüştür. Kralın sanatçıları bu palette dini mesajları örtük bir biçimde vermişlerdir.⁶³⁷ En önemli dini gösterge kralın boyutunun ölçeklendirilmesinde görülmüştür. İlkel sanatta, kişilerin önemine göre hiyerarşik bir ölçeklendirme vardı.⁶³⁸ Kral egemen bir figür olarak resmedilirdi. Bu yüzden kralın, düşmanlarından daha büyük ölçeklerle çizilmesi önemliydi.

Mısırın tarih öncesi dönemlerinde Gabal El Arak bölgesinde bulunan fildişi bir bıçak sapında savaş sahnelerine yer verilmiştir. Burada kralların ve şeflerin tasviri yoktur. Bıçak sapındaki sahnelerde savaş alanına gemilerle gelen iki grubun arasında zorlu bir mücadelenin gerçekleştiği görülmektedir. Savaşçıların boyutları ve sayıları birbirine yakındır. Benzer bir durum çağdaş olan Avcı Paleti'nde de⁶³⁹ görülür. Burada da insan ölçekleri ve sayıları eşittir. Namer Paletinde ise durum tamamen farklılaşır. "İki Ülke"yi birleştiren kral, halkın temsilcisi olarak, tek başına mücadele ederken gösterilir. Kral, düşmanlarını yok etmek için artık bir orduya ihtiyaç duymaz. Zafer, krallarına bağlı olan halkın değil sadece firavunun eseridir. Bu değişim ve anlayış sonraki sanat eserlerinde de hâkim olur. Tek başına mücadele Mısır'ın koruyucusu olarak kralın tanrısal (Şahin Horus) gücünün de ifadesidir.⁶⁴⁰ Kralın Horus'la olan birlikteliği Narmer anıtlarında sık sık vurgulanır. Topuz başında bulunan *serekh*, kralın bedenleştiği saray Horus'u⁶⁴¹ olduğunu; Palette ise kralın tacı

⁶³⁶ Frankfort, **Uygurlik**, ss. 117-118.

⁶³⁷ Mosjov, s. 11.

⁶³⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 7.

⁶³⁹ Avcı paletinde, aslanları avlamak için birlik oluşturmuş iki farklı grubu vardır. Bu grupların farklı olduğu ortalarında taşıdıkları sancaklardan anlaşılmaktadır. Avcı Paletiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Capart, , ss. 230-233.

⁶⁴⁰ Ellen F. Moris, **Experiencing Power Generating Authority: Cosmos, Politics and Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotamia**, Edit. by Jane A. Hill, Philip Jones, and Antonio J. Morales, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, United States of America, vol. 6, ss. 39-40.

⁶⁴¹ Mısır tarihi boyunca Horus'un birçok betimlemesine rastlanmıştır. Bunlardan ilki, güneyin hakimi ve koruyucusu eski Horus'tur. Bedeni insan, başında güneş diskiyle şahin başlı olarak tasvir edilmiştir.

ve Horus'un şahin başının düşmanlarını beraber zapt ettiği ima edilir.⁶⁴² Palette, Menes'in, tanrı Horus'un kendisi olduğu açık bir şekilde ifade edilir.⁶⁴³

Narmer Paleti'nin en alt bölümünde, kralın düşmanının kafasını kestiği sırada, bir boğanın Mısır'ın düşmanlarını ezdiği gösterilir. Boğa, gücün ve vahşiliğin temsilcisi olarak kralın vekilliğini yapar. Aslında boğa motifi neredeyse çağdaş tüm paletlerde kullanılır. İlk hanedanlıklardan itibaren Mısır'ın en önemli festivallerinde kralların kendilerini boğa figürüyle ilişkilendirdikleri bilinmektedir.⁶⁴⁴ Kralın sembolü olan “güçlü boğa”, Hierakonpolis'te keşfedilen diğer bir palette, düşman bir kasabanın duvarlarını boynuzlarıyla yıkar şekilde resmedilmiştir.⁶⁴⁵ Krallar, bu festivallerde, tören boğasının kuyruklarını eteklerine eklemişler, böylece kendilerini boğa imajıyla güçlü ve vahşi göstermeye çalışmışlardır.

İki topuz başı ve palette kral, en yüksek rütbeli memurlarından (prens veya başkomutan vb.) esirlerine kadar, tüm insanlardan daha büyük olarak resmedilmiştir.⁶⁴⁶ İster ayakta, ister hürmeten karşısında eğilmiş veya diz çökmüş olsun bir düşman esirinin ya da bir başka kimsenin boyutları firavunun bel kemerinin üstüne çıkmış şekilde çizilmemiştir.⁶⁴⁷ Topuz başında olduğu gibi, firavun Den Setui veya Hatshepsut'un tabletlerinde, ayağının altına serildiği dokuz basamaklı bir platformda -belki de Ennead tanrılarının simgesi olarak bu rakam tercih edilmiş veya Mısır'ın dokuz ezeli düşmanının ayağının altında olduğunu ifade eden- tahtında oturmaktadır.⁶⁴⁸ Burada tanrısal firavunun insanlığın üzerine yükseldiğinin dini bir simgesi vardır.⁶⁴⁹ Benzer bir motif Yeni Krallık Döneminde detaylandırılan Narmer paletinde de görülür. III. Tutmosis esirleri ele geçirirken resmedilir. Verilen siyasi mesaj, Menes öncesi başlayan geleneği devam ettirir: Kralın düşmanı yenilmeye mahkumdur. Firavunun tanrısallığının, gücünde ve gazabında görüldüğü net bir şekilde verilir. Hiç kimse tanrısal yöneticiye karşı başkaldırmayı, arkasından da

⁶⁴² Moris, s. 42.

⁶⁴³ Mosjov, s. 11.

⁶⁴⁴ Söz konusu festivallerin ilki, kutsal Apis-boğası koşusudur. Bu festival erken hanedanların Memphis'te kutladığı bir festivaldir. Diğer festival ise, daha az kutlanan (otuz yılda bir) ve kralın, günün şafağında tahta çıkıp tanrılaştığı Sed Festivalidir. Bu iki festival aynı güne denk getirilerek halka karşı tanrısal bir boğa imajı verilmek amaçlanmıştır. Moris, ss. 42-43.

⁶⁴⁵ Capart, s. 246.

⁶⁴⁶ Frankfort, **Kingship**, s. 7.

⁶⁴⁷ Moris, ss. 39.

⁶⁴⁸ Capart, s. 254.

⁶⁴⁹ Moris, ss. 39-40.

hayatta kalmayı umamaz. Bu yüzden Mısır metinlerinde düşmanlar tanımlanırken "sefil Asyalı" gibi ifadeler kullanılır.⁶⁵⁰

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Mısır sanatı, krallığın propagandasını yaymak için kullanılan bir araçtı. Narmer Paleti ve Akrep Kralın Topuz Başları dışında birçok sanat eseri, aynı perspektifle işlenmişti.⁶⁵¹ Şahin Horusu kralların niahi ikonu haline gelmişti.⁶⁵² Kralların tanrısal bir hükümdarlığa sahip olduğu inancının ilan edilip kalıcı hale getirmesi, Mısır'ın kurucu hükümdarlarının en önemli başarısıydı. Sonraki nesiller de bu anlayışı hiç bozmadan devam ettirmişlerdir.⁶⁵³

3.5. KRALLIĞIN TEORİK TEMELİ: KRALLIK MİTİ

Krallık miti, monarşik yönetimin tek çatı altında birleştirilmesinin aşamalarını konu alan mitsel bir anlatıdır. Bu mit Mısırlıların dini ibadetlerinin merkezi olmasının yanı sıra, Mısır firavunlarının hükümdarlığının ve veraset sisteminin de özünde yer almaktadır.⁶⁵⁴ Pratik açıdan Firavun Mısır tahtının tek sahibiydi; daha sonra bu anlayış krallık mitolojisiyle, geleneğin desteklediği bir olgu haline gelmiştir.⁶⁵⁵ MÖ 2400'lere kadar giden bulgularda ölü kralın Osiris olarak tanımlandığı, kralın Osiris'in ruhuna ve gücüne sahip olduğuna inanıldı. Onun yerine geçen Osiris'in oğlu yeni kral da Horus ile özdeşleşmiş oldu.⁶⁵⁶

Söz konusu mitte Osiris, İsis, Set ve Horus ana figürlerdir. Antik Mısır'ın yaratılış mitinde geçen bu tanrılar, krallık mitiyle birlikte Mısır'ın sosyal ve etik problemleri çerçevesinde gelişen önemli bir yere sahip oldular.⁶⁵⁷ Mısırlıların zihin dünyasını şekillendiren dualist bakış açısı krallık mitinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Siyasi bir bütünlük için gerekli olan kaos- düzen, savaş-barış, karanlık-aydınlık mitin ana konusu olmakla beraber, aşk-nefret, sadakat, ihanet, vefa, cefa, ihtiras, öfke gibi olgular da Mısır'ın ailevi ve ahlaki dünyasını yansıtır. Bu yüzden Osiris

⁶⁵⁰ Frankfort, **Kingship**, s. 9.

⁶⁵¹ Capart, s. 43.

⁶⁵² Mojsov, s. 11.

⁶⁵³ T. Wilkinson, s. 40.

⁶⁵⁴ Don Nardo, **Egyptian Mythology**, Enslow Publishers, United States of America 2001, s. 31.

⁶⁵⁵ Hart, Mit, s. 45.

⁶⁵⁶ Nardo, s. 32.

⁶⁵⁷ Sayed, s. 72.

Mitoloji'si, Antik Mısır Mitolojisi'ndeki Doğa Kozmolojisi'nin Sosyal Kozmoloji alanına geçişi olarak görülür.⁶⁵⁸

Osiris mitiyle ilgili çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemlisi, Sakkarâ'daki beş piramidin duvarlarına, geçit alanlarına ve galerilerine kazınmış olan ilahi, dua, büyü ve yakarışlardır. Fakat kayıtlar Osiris mitini tam olarak aktarmaz. Bu kayıtlar din adamları tarafından, değişik dönemlerde mitlerden ve halk hikâyelerinden alınan parçalarla tutarlı bir hale getirilmeye çalışılmıştır.⁶⁵⁹ Mitin bir bütünlük içinde, derlenip toplandığı modern zamanlar öncesinde, Osiris mitolojisiyle ilgili ana hatları, yunanlı yazar Plutarkhos, *De Iside* eserinde vermiştir. Yunanlı yazarın bu eseri Piramid Metinlerinden alarak yazdığı konusunda şüphe yoktur.⁶⁶⁰

3.5.1. Osiris'in Öldürülmesi

Osiris veya As-ar, Mısırlıların zihin dünyasının üretmeyi başardığı en canlı ve parlak tanrıydı.⁶⁶¹ Mısırlılar onu birçok kimlikle tanımlamışlardır. Bu yüzden karmaşık bir konuma sahiptir.⁶⁶² Ra gibi veya Ptah gibi Evrenin efendisi olmasa bile, onun pozisyonu yine de ikincil konuma itilmemiştir. Osiris diğer tanrılardan daha çok hayatın içindeydi. Toplumsal ve sosyal her alanı tanrı Osiris düzenlemiştir. Mısır halkı binlerce yıl Osiris'e olan sadakatini ve bağlılığını, birçok tanrının sıfat ve niteliklerini ona yükleyerek göstermiştir.⁶⁶³ Bu yüzden diğer tanrılara yapılan ibadetler aşkın, Ama Osiris'inki içkindir.⁶⁶⁴

Başlangıçta Osiris, hem bitki örtüsü ve Nil deltasının zengin toprağı ile ilişkili hem de insanlar ve hayvanların doğurganlık tanrısıydı.⁶⁶⁵ Zaman içinde, Yeraltı Dünyasının Hükümdarı olarak görülmeye başlandı.⁶⁶⁶ O ölümün ve yaşamın kaynağıydı; bu yüzden Osiris, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünün kilit karakteri oldu.

⁶⁵⁸ Sayed, s. 72.

⁶⁵⁹ Sayce, s. 149.

⁶⁶⁰ Hooke, s. 82.

⁶⁶¹ Lewis Spence, **Ancient Egyptian Myths and Legends**, Dover Publications, New York, 1990, s. 63.

⁶⁶² Clark, s. 97.

⁶⁶³ James George Frazer, **Adonis, Attis, Osiris**, Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları II, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018, (Osiris), s. 9.

⁶⁶⁴ Sayce, s. 149.

⁶⁶⁵ Spence, s. 63.

⁶⁶⁶ Nardo, s. 31.

Osiris'in çektiği acı Mısırlıların yüreğinde derin yaralar açmıştır. Ona olan bağlılık ve sadakatlerini, ona yaşamın ve ölümün hükümdarı rollerini vererek bastırmaya çalıştılar. Bu noktada Osiris'in kardeşi Set tarafından parçalara ayrılıp öldürülmesi ve akabinde dirilmesi, Hristiyanlığın İsa'sıyla aynı kadere benzemektedir. İkisi de feci şekilde öldürülmüş, sonra dirilmiş ve tanrılaşmışlardı. Osiris ile İsa'nın aynı kaderi paylaşması, Osiris'in de bir zamanlar yaşayan bir kral olup, öldürüldükten sonra yüceltilen tanrı konumuna yükseltildiğini akla getirmektedir. Mısırlı firavunların hem yaşarken hem de öldükten sonra tanrılaştırılmaları bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Osiris ile İsa arasındaki benzerliğe değinen George Frazer, onun bir zamanlar Mısır'da kral olan ve halkının sevgisini, saygısını kazanan tarihi bir karakter olduğunu vurgular.⁶⁶⁷ Aynı vurguyu A.H. Sayce'de yapar ve şöyle der: "Osiris kendisini iyilik yapmaya, halkına sanat ve kültür unsurlarını sevdirmeye ve onları vahşi insanlardan uygar insanlara dönüştürmeye adanmış Mısırlı bir firavundu."⁶⁶⁸ Osiris'in kaderi sadece

⁶⁶⁷ Frazer, Osiris, ss. 173-174. Mısır'ın Osiris'i ile Hristiyanlığın İsa'sı arasındaki benzerlik Mısır inançlarından Hristiyanlığa geçen kültürel bir miras olarak kabul edilir. Mısır inancının Hristiyanlığa etkisi üzerinde yapılan birçok araştırma, "halihazırda Hristiyan dini olarak kabul edilen öğretinin, Yeni Ahit'in kabulünden çok önce Eski Mısır'da var olduğunu" göstermiştir (Moustafa Gadalla, **The Ancient Egyptian Roots of Christianity**, Tehuti Research Foundation, U.S.A, 2007, Second edition, s. XI.) Budge, Frazer, R. Clark vb. bilim insanları Hristiyanlığın Mısır diniyle karşılaştırmasını yapmışlardır. Budge, "St. Marco ve yakın takipçileri tarafından vaaz edilen Yeni Din (Hristiyanlık), Osiris, İsis ve Horus ibadetine çok benziyordu" demiştir. Jung, "Hristiyanlık dönemi, adımı ve önemini, eski Mısır'ın Osiris-Horus mitinde arkatipsel kökleri bulunan tanrı-insan antik gizemine borçludur" ifadeleri Hristiyanlığın inanç sisteminin Eski Mısır'daki köklerine vurgu yapmaktadır (Carl G. Jung (Ed), **Man and His Symbols**, Dell Publishing Company, New York, 1968, ss. 1-99'dan aktaran el Sayed, s. 76). Mısır dininin Hristiyanlık ile benzeşen temel ortak özelliklerinden biri, "insanda ve insanın üstünde olan bir Tanrı'nın gerçekliği"dir. Osiris insan formunda bir tanrıydı. Hristiyanların İsa'sı tanrının sözü, tanrının yeryüzündeki enkarnasyonuydu. İki dinin temel ilkesi "baba" figürüne dayanır. Metinlerde Osiris için "Sen insanların babası ve annesisin. (İnsanlar) Senin nefesinin üstünde yaşarlar, bedeninde yer alırlar" ifadesi, Hristiyanlığın ilk ve asıl unsuru olan "Baba" figürüyle aynıdır. Osiris'te, Hristiyanların İsa'sı da yeryüzünde, aşkınlıklarını kaybetmeden, insanların arasında yaşamış kendilerini insanlığa adanmışlardı (Sayed, ss. 76-77). İkisi de feci bir şekilde öldürülmüş ve ahiret gününde adaletin sağlayıcısı olmuşlardı. Osiryan dininde her insan kendini Osiris'le özdeşleştirecek, ölen her kimse "her bakımdan Osiris'e benzeyecek" inancı hâkimdi. Benzer şekilde, Hristiyanlık'ta her "Hristiyan, küçük bir Mesih olacaktır." (Hristiyanlıkta Mesih anlayışı ve Üçlük sistemi için bkz. C. S. Lewis, **Mere Christianity**, Samizdat, Yekaterinburg 1952, ss. 84-90) Her iki dinin inanç sistemindeki bu temel benzerlikler, Hristiyan dininin Mısır dininden ne denli etkilendiğini göstermektedir. Hristiyan halkların Mısır ile geliştirdikleri tarihi diyalog ilişkisi dikkate aldığımızda böyle bir etkileşimin olması gayet normaldi. Kaldı ki, Mısır inancı, sadece dini değil felsefi, kültürel ve siyasi açıdan da Yahudileri, Hristiyanları, Yunan dinini ve tanrılarını, Romalıları ve birçok Yakın Doğu kültürünü etkilemiş, onlara temel teşkil edecek bilgileri miras bırakmıştır. Osiris hakkında daha fazla bilgi için şu eserlere bkz. E. A. Wallis Budge, **The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology**, Methuen and Co, London, 1904, II; E. A. Wallis Budge, **Osiris and The Egyptian Resurrection**, Dover Publications, New York, 1973, II.

⁶⁶⁸ Sayce, s.149.

Hristiyanların İsa'sıyla benzemez, o aynı zamanda Yakın Doğu'daki birçok tanrıyla aynı karakteri paylaşmıştır. Sümer'de tanrı Dumūzin, Suriye'de tanrı Baal, Hitit'lerde Telepinus, Batı Semitiklerinde Adonis veya Frikyalı Attis bunlardandır.⁶⁶⁹

Heliopolis'li rahiplere göre, yeryüzü tanrısı Geb ve gökyüzü tanrısı Nut'tan⁶⁷⁰ Osiris, İsis, Set ve Neftis isminde dört çocuk meydana gelmiştir.⁶⁷¹ Tanrıların bu çocukları beş farklı günde doğmuştur. İlk günde Osiris doğmuş, gaybtan gelen mucizevi bir ses şöyle bağırmıştır: "Bu, ışıktan çıkan her şeyin efendisi." Aynı sesi Pamyales adlı bir kişi "Yüce kral, iyiliksever Osiris dünyaya geldi" olarak işitmiştir.⁶⁷² İkinci günde Yunanlıların Aroueris diye adlandırdıkları yaşlı Horus⁶⁷³, üçüncü günde Set, dördüncü günde tanrıça İsis ve son olarak da Neftis dünyaya gelmiştir.⁶⁷⁴ Osiris'in doğum yeri Memfis yakınlarında, Rosetau'daki çölün batısında bulunan nekropoldür.⁶⁷⁵ Osiris ile İsis, Set ile Neftis evlenmişlerdir. Tanrılar arasında gerçekleşen kardeş evliliği, daha sonra Mısır kraliyetinde erkek-kız kardeşler arasında evliliklerin gerekçesi ve modeli olmuştur.⁶⁷⁶

Bu iki tanrının en büyük çocuğu olarak Osiris, Mısır ülkesini yönetme hakkına sahipti. Osiris yönetiminde Mısır'da bolluk ve bereket görülmüştü.⁶⁷⁷ O, kendisini halkının refahına huzuruna adanmış, Nil'in taşkınliklarını düzenlemiş, kuzeyden yararlı rüzgârlar estirmiş, bitkilerin ve hayvanların doğurganliklarını

⁶⁶⁹ Clark, s. 97. Bu tanrıların kaderleri Osiris'inkine benzese de tapınmaları farklıdır. Örneğin Adonis ve Attis bağlı bulundukları panteonun küçük tanrılarıdır. Aynı şekilde iki tanrı, mitlerde basit köy delikanlıları, çoban veya avcı olarak resmedilirken Osiris Mısır'ın kralıdır. Bkz. Frazer, **Osiris**, ss. 173-174.

⁶⁷⁰ Yunanlılar bu tanrı çiftini, Kronos ve Rhea ile özdeşleştirdiler.

⁶⁷¹ Mısırlıların ay ve güneş döngüsü arasında uyum sağlamak için her yılın sonuna ekleyip 365 güne tamamladıkları takvim burada geçen mite dayanmaktadır. Anlatıya göre, Geb ve Nut arasında güneş tanrısı Ra'nın hoşnut olmayacağı bir ilişki yaşanır. Ra bunu fark edince Nut'a "Ne ay, ne de yıl boyunca doğum yapmasın." der. Öte taraftan Nut'a aşık olan ve onun sevgisini kazanan Toht Ay'la zar atarak onu yener. Bunun üzerine Ay'ın tüm ışık günlerinden 1/72 sini alır. Bu mitle beraber 360 günlük Mısır takvimine 5 gün daha eklenir. Bu beş güne Mısırlılar "eklenmiş, katma" derler. Böylece bir yıl 365 güne tamamlanır. Bkz. Plutark, s. 29; Rosenberg, Donna, **Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi**, çev. Koray Akten ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 243.

⁶⁷² Spence, s. 65.

⁶⁷³ Horus'un birden fazla kimliği olduğu ve hanedanlık öncesi dönemde Yukarı Mısırdaki, yaşlı Horus olarak tapınıldığı bilinmektedir. Buradaki Horus babasının intikamını alan İsis'in oğlu genç Horus değildir.

⁶⁷⁴ Plutark, s. 29; Frazer, **Osiris**, ss. 11-12.

⁶⁷⁵ Rosetu veya "geçit yolları ağzı" Osiris'in yer altı hükümdarlığının sembolik girişidir. Osiris'e Abidos'taki cenaze törenlerinin tanrısı olması sebebiyle "Khentamentiu" yani "Batıların Öncüsü" denirdi. Bkz. Hart, s. 46.

⁶⁷⁶ Nardo, s. 31.

⁶⁷⁷ Rosenberg, s. 244.

artırmış, bu sayede Mısır'a bereketli bir "Altın Çağ" yaşatmıştır.⁶⁷⁸ Ayrıca Mısırlıların sosyal hayatını düzenlemiş, yasalar koymuş ve insanların tanrılara nasıl ibadet etmesi gerektiğini öğreterek onların vahşilikten medeniliğe geçmesini sağlamıştır.⁶⁷⁹ Osiris'in hükümdarlığı döneminde yaşanan rüya gibi dönem, kardeşi Set'in müdahale etmesiyle, yerini kaosa bırakmıştır.

Osiris tüm insanlığa medeniyeti ve çiftçiliği öğretme arzusuyla yola çıkmış ve yönetimi karısı İsis'e bırakmıştır. Set, Nut'un rahminden kaçarak Yukarı Mısır'da Nakada'da dünyaya gelmiştir. Yaptıklarından sonra çöl tanrısı Set zorbalık ve kaosla özdeşleştirilmiştir.⁶⁸⁰

İsis, kocasının yönetimini sadakatle sürdürür. Fakat Osiris'in yokluğunda kardeşi Set 72 yandaşıyla birlikte kendisine tuzak hazırlar.⁶⁸¹ Set, uyurken Osiris'in gizlice beden ölçülerini alıp, o boyutlara sahip süslü bir sandık yaptırır.⁶⁸² Planını uygulayabilmek için herkesin katılacağı bir ziyafet gerçekleşir. Set, ziyafet esnasında gelenleri dost bir tavırla karşılar ve yaptığı sandıkla övünüp dikkatleri sandığa çekmeye çalışır.⁶⁸³ Sandığı getirerek boyutları kendisine tam uyan kişiye bu süslü sandığı vereceğini ilan eder. "Aranızdan kim bu güzel sandığa sahip olmak isterse, içine girmelidir. Gövdesi kutuya tam uyan kişiye, bu sandığı hediye etmeye söz veriyorum."⁶⁸⁴ Herkes büyük bir arzuyla sandığın içine girer. Fakat bu sandık Osiris'in boyutlarına göre yapıldığı için ondan başkası sandığa sığmaz. Bunun üzerine Osiris sandığın içine uzanır. Tam da bu sırada Set'in yandaşları koşarak sandığın ağzını kapatır ve çivileyip erimiş kurşunla sandığı mühürlerler.⁶⁸⁵ Set kardeşi Osiris'e hitaben "sandık sonsuza dek senindir kardeşim" diyerek bağırır. Sonrasında sandığı Nil nehrine atarlar. Bu olay Osiris'in hükümdarlığının yirmi sekizinci yılında, güneşin akrep burcu olduğu Hothor ayının 17. gününde

⁶⁷⁸ Osiris sadece ölülerin değil, aynı zamanda, bitkilerin, ağaçların ve bereketin de tanrısıydı. Onun yönetiminde yaşanan "Altın Çağ" Louvre Müzesi'ndeki, 18. Hanedan döneminden kalan Amenmose Dikilitaş'ında övülerek vurgulanmıştır. Hart, **Mısır Mitleri**, s. 47.

⁶⁷⁹ Plutark, s. 29.

⁶⁸⁰ Arkeolojik bulgular Set'in Osiris'ten daha eski bir tanrı olduğunu göstermektedir. Osiris kültürünün ne zaman başladığına dair net bir bulgu yoktur. En erken bulgu 5. Hanedanlık dönemidir. Fakat hanedanlar öncesi dönemin sonlarında hükümdarlık yapmış Akrep kralın topuz başında çöl tanrısı Set'in tasviri bulunmaktadır. Bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, s. 48.

⁶⁸¹ Yunanlılar Set'e Tifon adını verdiler.

⁶⁸² Spence, s. 67.

⁶⁸³ Nardo, s. 34.

⁶⁸⁴ Rosenberg, s. 244.

⁶⁸⁵ Frazer, s. 13.

gerçekleşir.⁶⁸⁶ Tanrı Osiris'in öldürülmesi herkes tarafından duyulur, insanların kalbine acı ve keder düşer, toplumu korku kaplar. İsis kocasının ölüm haberini alınca, felaketi öğrendiği yerde, saçından bir tutam keser ve yas giysilerine bürünür.⁶⁸⁷

Set, eşi Neftis'le birlikte Mısır hükümdarlığına geçer. Bu sırada Osiris'in ölümüyle yaslara bürünen İsis kocasının intikamı almak için plan yapar. İyi bir büyü ustası olan İsis, kocasının bedenini bulup tekrar canlandırmak ve gasp edilen tahtı geri almak için bir erkek evlat doğurmaya karar verir.⁶⁸⁸ İsis, kederli bir şekilde, kocasının kaybolan cesedini bulmak için oradan oraya koşturur. Sonunda birkaç küçük çocuğa rastlar, bu çocuklar sandığı gördüklerini söylerler. Çocuklar, Set'in sandığı götürdüğü nehrin ağzını gösterirler.⁶⁸⁹ İsis sandukaya ulaşmak için hemen yola koyulur. Ona Anibus da eşlik eder. Anibus, Osiris'in yanlışlıkla Neftisi, İsis sanıp girdiği ilişki sonucu doğmuştur.⁶⁹⁰

3.5.2. Sadakatli Eş ve Cefakâr Anne İsis

Osiris'i taşıyan sanduka, nehirden denize oradan da Suriye kıyısında bulunan Biblos'a kadar sürüklenir. Burada bulunan funda ağacı sandığın etkisiyle kocaman olur. Bunu gören ülkenin kralı ağacı kestirip sarayın sütununda kullanır. Fakat sandık, ağacın gövdesinde sakladığı için kimse görmez. İsis, sandığın yerini tanrının rüzgâr aracılığıyla gönderdiği bir haberle öğrenir ve Babil'e gelir. İsis, acı ve kederin üzerine sindiği dağınık ve perişan halde bir çeşmenin başına oturur.⁶⁹¹ O sırada sarayın cariyeleri İsis'in halini görürler. Cariyelere iyi dileklerini ileten İsis onların saçlarını örmeye başlar ve onların üzerine güzel kokular yayar.

⁶⁸⁶ Plutark'ın aktardığına göre, bazı bilim insanları 28 yılı Osiris'in hükümdarlığının değil, ömrünü ifade eden bir süre olduğu düşüncesindedirler.

⁶⁸⁷ Spence, s. 67. Olayın gerçekleştiği yer Yunanca Coptos olarak adlandırılan Nil'in doğusunda, Teb'in aşağısında yer alan bir bölgedir. Burası Mısır'ın en ünlü kalesi ve pazarının bulunduğu yerdir. Coptos'un bir şeyden "yoksun kalma" anlamı da vardır. Bkz. Plutark, ss. 31,32-122.

⁶⁸⁸ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 50.

⁶⁸⁹ Plutark'ın aktardığına göre, Mısır'da küçük çocuklar olağanüstü gibi bir yetiye sahiptiler. Mısırlılara göre çocuklar tapınakta oynarken tanrıdan haber alıyorlardı, sarfettikleri sözlerden de kehanet çıkarılıyordu. Bu yüzden çocuklar, bir elçide bulunan doğruluk sıfatına sahiptirler. Antik Mısır'da, çocukların elçi doğruluğuna sahip oldukları inancı bu mite dayanır. Bkz. Plutark, s. 32.

⁶⁹⁰ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 63.

⁶⁹¹ Nardo, s. 36.

Kraliçe cariyelerine bu güzel kokunun sebebini sorar. Onlar da yabancı bir kadının yaptığını söylerler.⁶⁹² Bunun üzerine kraliçe, İsis'i saraya getirterek ona süt anneliği görevi verir.⁶⁹³ İsis, çocuğu emzirirken, ölümsüz olması için meme yerine parmağını verir ve geceleri de çocuğun fitratındaki ölümlü olan tüm şeyleri yakar. Bu sırada kırlangıç şekline girip kocasının bulunduğu ağacın etrafında kederli bir şekilde öter. İsis'i gözetleyen kraliçe çocuğunu alevler içinde görünce çılgılık atar ve çocuğun üzerindeki ölümsüzlük büyüsünü bozar. Bunun üzerine İsis gerçek kimliğini açıklar ve başından geçen olayları kraliçeye anlatır. İsis'in yaşadığı olaylara üzülen kraliçe, kendisinden sandığı isteyen İsis'e gerekli yardımlarda bulunur. Sandığı alan İsis kocasının tabutuna sarılır ve kimsenin o güne kadar duymadığı bir ağıt yakar. Bunu duyan prens kapıldığı dehşet nedeniyle orada ölür. Yüzyıllar boyunca, Osiris'in sandığını barındıran sütundan kalanlar korunur ve Byblos'da ibadet edilir.⁶⁹⁴

Tanrıça İsis, kralın büyük oğlunun yardımıyla, tabutu bir gemiye yerleştirir ve yola koyulur. Yolculuk sırasında tabutun ağzını açar ve kocasının cansız bedenine dokunarak ağlar. Prens kendisini gizlice izlediğini farkederek İsis, dehşetli bir bakış atar ve bunun sonucunda prens ölür. Diğer bir rivayette ise prens, denize düşerek boğulur.⁶⁹⁵ İsis, Buto'da büyüyen oğlu Horus'u görmek için sandığı تنها bir yere koyarak yola çıkar.⁶⁹⁶ Bu arada tanrı Set, ay ışığında yaban domuzu (veya kuş) avlarken sandığı görür.⁶⁹⁷ Sandığın içinde bulunan Osiris'in cesedini on dört parçaya ayırır ve bir daha bulunmamak üzere ülkenin her yerine dağıtır.⁶⁹⁸ İsis, ceset parçalarına ulaşmak için, papirüsten yaptığı kayıkla bataklığa açılır. Kız kardeşi

⁶⁹² Spence, 68.

⁶⁹³ Rosenberg, s. 247.

⁶⁹⁴ Nardo, s. 37.

⁶⁹⁵ Rivayete göre kralın bu çocuğunun ismi Maneros'tur. Mısırlılar onu onurlandırmak için, Aşağı Mısır'da, Nilin doğusunda bulunan ve Mısır'ın kuzeydoğusuna açılan kapısı bulunan bir kente Palestinos veya Pelusios adını verirler. Ayrıca Mısırlıların Maneros adında kutladıkları şölenin kökeni de bu anlatıdır. Şölende tabut etrafına yerleştirilmiş bir ceset figürü, içmekten sarhoş olan davetlilere gösterilir ve şöyle denir: "Buna (cesede) iyi bak, iç ve neşelen, ölünce sen de böyle olacaksın." Heradot'un aktardığına göre, Menoros sadece Mısırlılar tarafından değil, ayrıca kendisine *linos* adını veren Fenikeliler, Kıbrıslılar ve Yunanlılar tarafından da ağıtlarla anılır. Bkz. Plutark, s. 127.

⁶⁹⁶ Horus'un doğumuna dair rivayetler, Abidos'taki Sokar tapınağında bulunan, tahrip olmuş iki rölyefte Osiris ve İsis arasındaki cinsel birlikteliğin tasvirinde geçmektedir. Amenmos kitabesinde İsis'in Osiris'in bedenini bulduktan sonra, çaylak kuşuna dönüştüğü, kanatlarını bedeninin üzerine açtığı ve hayat nefesiyle Osiris'e can verdiği, böylece iki tanrının girdiği cinsel ilişkiden Horus'un yaratıldığı anlatılmaktadır. Abidos tapınağında ise, İsis'in büyü yoluyla Osiris'i canlandırdığı ve çocuk sahibi olmak için atmacaya dönüşerek Osiris'in dölünü aldığı görülmektedir. Hart, **Mısır Mitleri**, s. 50-51.

⁶⁹⁷ Spence, 69.

⁶⁹⁸ Nardo, s. 37.

Neith ile yıllarca Osiris'in parçalanmış bedenini aramakla meşgul olur.⁶⁹⁹ Rivayete göre, timsahların, papirüsten yapılmış kayıklara saldırmamasının nedeni, İsis'e duydukları saygı ve korkudur. İsis, ceset parçalarını bulur ve parçaları bulduğu yerlere mezar anıtları diker. Bu yüzden Osiris'in kabri Mısır'ın pek çok yerinde bulunmaktadır.⁷⁰⁰

İsis, genital organı dışında Osiris'in tüm parçalarını bulur. Osiris'in erkeklik organı ise nehirdeki balıklar (somon veya çipura balığı) tarafından yutulur. Bunun üzerine İsis temsili olarak genital organının bir benzerini yapar. Dendera'daki tapınakta ve birçok metinde Osiris'in parçalarının nerelerde olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Buna göre, Osiris'in kalbi Athribis'te, omurgası Busiris'te boynu Letopolis'te, başı ise Memphis'tedir.⁷⁰¹

İsis'in kederli serüvenine dayanamayan güneş tanrısı Ra gökten çakal başlı tanrı Anibus'u gönderir. Anibus İsis, neftis, Thoth ve Horus'un yardımıyla parçalanmış Osiris'in bedenini bir araya getirip keten sargılarla sarar. Mısırlıların ölülerine uyguladıkları tüm mumyalama işlemlerini gerçekleştirir. Mumya uygulamasından sonra İsis büyü formülüyle Osiris'i canlandırır. Bundan sonra Osiris yer altı dünyasına (Duat) çekilir ve orada ölülerin tanrısı olarak hüküm sürer. Artık Osiris dünyevi rolünden ziyade öteki yaşamdaki rolü ile ön plana çıkar ve “Yer altı Dünyasının Efendisi” , “Ebediyetin Efendisi” veya “Ölülerin hükümdarı” gibi ünvanlarla anılır. Mısırlılar, öte dünyada Osiris'in yargıçlığında günahlarını itiraf etmedikçe, iyi ve kötü amelleri tartılmadıkça, mükâfat ve ceza alamayacaklarına inanıyorlardı. Osiris hem bu dünyada hem de öteki dünyada oynadığı rolden ötürü Mısırlılar nezdinde en önemli tanrı durumundaydı.⁷⁰²

3.5.3. Horus'un İntikamı

Krallık mitine göre, Osiris'in tekrar dirilip yer altı dünyasına çekilmesiyle birlikte sahneye oğlu Horus çıkar. Osiris'in tahtını gasp eden Set yeryüzünde hükümdarlığını sürdürmektedir. Osiris'in halefi Horus, yüreğinde ebeveyninin

⁶⁹⁹ Nardo, s. 38.

⁷⁰⁰ Diğer bir rivayet göre İsis'in böyle bir hamlede bulunmasının nedeni, Osiris'e birçok yerde tapınılması ve Set'in Osiris'in gerçek mezarını bulamamasıdır.

⁷⁰¹ Frazer, **Osiris**, s. 18-19.

⁷⁰² Frazer, ss.19-21.

çektığı ıstırapla, babasının intikamını alma ümidiyle büyür.⁷⁰³ Horus karakteri krallık mitine doğrudan yansımayan, henüz kendisini savunabilecek duruma gelmemiş çocuk veya gözleri güneş ve ay olan gök şahini şeklinde tasvir edilmiş karmaşık bir tanrıdır.⁷⁰⁴ Daha sonra Horus, Mısırlılar tarafından tüm farklı karakterleri bir arada işlenerek, birleşik Mısır egemenliğinin temel vurgusu olarak önplana çıkar. Tanrı Horus, firavunun bedenine girerek yeryüzünde hükümdarlık yapar.⁷⁰⁵ Teorik olarak Horus'un kötülük tanrısı Set'e karşı kazandığı başarı firavunun Mısır'ın düşmanlarına karşı kazandığı zaferi temsil eder.

Horus, Khemmis'teki Kuzey Doğu Deltasında dünyaya gelir. Horus annesi İsis tarafından papirüs bataklıklarında saklanır.⁷⁰⁶ Horus, yaşının ilk dönemlerinde *Har-pa-khered* yani "Küçük Horus" olarak adlandırılır. Tahta geçmek için yaşını doldurduğu olgunluk çağında ise kendisine *Har-wer* yani "Genç Horus" denilir.⁷⁰⁷

Horus, Osiris'in oğlu ve tahtın meşru varisi olduğunu bildirmek için, güneş tanrısı Ra'nın başkanlığındaki tanrılar heyetine çıkar.⁷⁰⁸ Horus'un bu isteğini memnuniyetle karşılayan Thoth ve Shu tahtın Horus'a geri verilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olurlar. Fakat Ra kararı onaylamaz. Bu konuda diğer tanrılara karşı çıkar. Thot, mahkeme kurallarını hatırlatarak, Osiris'in oğlu Horus'un tahtın sahibi olduğunu tekrar tekrar ifade eder. Bu arada Set, durumu mahkeme yoluyla halledemeyeceğini anlayınca, kurnazca bir hamleyle Horus'u göğüs göğüse çarpışmaya davet eder. Bu çarpışma seksen yıl sürer. Mücadele içinden çıkılamayacak bir duruma dönüşür. Bunun üzerine tanrıçalar Neith'den yardım isteyerek Ra'ya verilmek üzere bir mektup yazarlar. Neith mektupta, Set ile uzlaşılması gerektiğini yazar, Set'in ikna edilmesi için kızlarından Anat ve

⁷⁰³ Spence, 70.

⁷⁰⁴ Hart, **Mısır Mitleri**, s. 51.

⁷⁰⁵ Nardo, s. 55.

⁷⁰⁶ Sayce, s. 150.

⁷⁰⁷ Küçük Horus'un Yunanca karşılığı Harpkrates'tir. Genç Horus'un Yunancadaki karşılığı ise "Haroeris"tir. Bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, s. 52.

⁷⁰⁸ Plutark'ın rivayetine göre, Osiris, cehennemden döndükten sonra Horus'a savaşmayı ve dövüşmeyi öğretir. Eğitimin sonunda Horus'a hangi davranışı iyi bulduğunu sorar. Horus, babasına şu cevabı verir: "İnsanın, çok kötü muamele gören babasının ve annesinin öcünü alması..." Bu cevabın ardından Osiris, savaşa gidenlere hangi hayvanı tavsiye edeceği sorar. Horus "at" diye cevaplandırır. Bu cevabın üzerine şaşırان Osiris neden aslan gibi güçlü bir hayvanı değil de atı tercih ettin der. Horus şöyle cevap verir: "Arslan savunmaya gereksinim duyulduğunda yararlı olur; oysa at düşmanı püskürtmeye ve düşman kaçmaya başladığında onu yok etmeye yarar." Bu cevaplardan memnun kalan Osiris, artık oğlunun savaşa hazır olduğuna inanır. Bkz. Plutark, ss. 35-36; Rosenberg, s. 250.

Astarte'nin ona eş olarak sunulmasını Ra'ya teklif eder.⁷⁰⁹ Ra bu teklifi reddetmekle kalmaz; Horus'un cılız, ağzı kokan bir toy ve yönetimi elinde tutabilecek kadar gücü bulunmayan birisi olduğunu söyler. Set kötülüğün ve gücün bir temsilcisi olarak, kendisinden başka hiç kimsenin Apophis'i yenemeyeceğini söyler. Apophis, Ra'nın yeraltındaki günlük yolcuğunda karşısına çıkan baş düşmandır. Apophis aynı zamanda kozmik bir tehdit olduğu için, tanrılar heyeti Set'in bu teklifine sıcak bakarlar. Set, tanrı heyetine şöyle seslenir : “Ra her gün teknesini ufkun altına indirdiğinde, yeraltı dünyasını dolaşıyor. Bazen şeytani yılan tanrısı Apophis tekneye saldırıyor ve Ra'yı öldürmeye çalışıyor. Sadece ben, tanrıların koruyucusu, güçlü asamla onu kurtarabilirim.” Ra da şu ifadelerle Set'i açıkça destekler: “Babasını ve krallığını kaybetmesi çok yazık. Ancak taht için iki davacıya baktığımda, Set'in açıkça ikisinden de daha güçlü olduğunu görüyorum ve en güçlülerin kral olması gerektiğine inanıyorum.”⁷¹⁰ Bunun üzerine Set, tanrılar kaos ortamı yaratmakla tehdit eder. Sonuçta da kural olarak tahtın kime verileceği kesin bir karar verilmez.

Tanrılar heyeti, zorlu bir tartışmanın ardından tahtın Horus'a geri verilmesi gerektiğine karar verir; aynı zamanda Set'in, Horus'a teklif ettiği müsabakayı kabul ederler. Set'in teklif ettiği müsabakaya göre üç ay boyunca suyun altında kalan tahtın sahibi olacaktır. Bunun üzerine iki tanrı da su aygırına dönüşerek su altına dalar. Fakat İsis, Set'in oğlunu öldüreceği korkusuyla daldıkları noktaya zıpkın fırlatır.⁷¹¹ İlk zıpkın Horus'a isabet eder. İsis büyü yoluyla oğlunu iyileştirir. İkincisi Set'e denk gelir. Set acılar içinde, kardeşi olduğunu hatırlatarak, İsis'e yalvarır. İsis kardeşini iyileştirir. Bunun üzerine Horus, annesinin başını kopartarak bir dağa götürür. İsis'in başsız bedeni taşa dönüşür.⁷¹² Başsız heykeli gören Ra, bilgelik tanrısı Thoth'a bunun ne olduğunu sorar. Thoth olan bitenleri Ra'ya anlatır. Öfkelenen Ra ceza olarak İsis'in başını bulmak için Horus'u çöle gönderir. Horus batı çölündeki bir vahada dinlendiği sırada, Set'in saldırısına uğrar. Set, Horus'un bir gözünü çıkararak çöle gömer. Horus'un gözleri orada lotus çiçeğine dönüşür. Tesadüfen Horus'a denk

⁷⁰⁹ Orta Doğu tanrıçaları olan Anet ve Astarte Yeni Krallık döneminde Mısır tanrıları arasında yer edinmiştir. Bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, s. 53;

⁷¹⁰ Nardo, s. 59.

⁷¹¹ Nardo, s. 56.

⁷¹² Plutark'ın anlattığı rivayete göre, Horus havariyle birlikte Seth (Typhon) ile günlerce çarpışır. Bu çarpışma sonunda Horus muzaffer çıkar. Seth'i yakalayıp İsis'e teslim eder. Fakat tanrıça İsis, Seth'i prangalarından kurtarıp serbest bırakır. Horus buna çok sinirlenerek İsis'in başındaki kraliçelik alın bağı kopartır. Bunun yerine, İsis ile simgeleştirilmiş inek başlı bir miğfer takar. Bknz: Plutarks, s.36.

gelen Hathor, onun gözüne ceylan yağı sürerek iyileştirir. Diğer bir rivayette Thot, Horus'un gözünü tükürerek mucizevî bir şekilde iyileştirir.⁷¹³

Yaşanan olaylardan sıkılan Ra, iki tanrıyı da yanına çağırarak husumete son vermeleri gerektiğini emreder. Her ne kadar Set Ra'nın emrini yerine getireceğini belirtse de entrikalarına devam eder. Fakat Horus'u bir türlü öldüremez.⁷¹⁴ Savaşarak Horus'u yenemeyeceğini anlayan Set, hukuk yöntemine başvurur; Horus'un Osiris'in gayri meşru çocuğu olduğunu dolayısıyla herhangi bir hak talep edemeyeceğini bildirir.⁷¹⁵ Ayrıca Osiris'i etik olmayan bir takım davranışlarda bulunmakla suçlar.⁷¹⁶ Bu arada Thot, Osiris'ten güneş tanrısına bir mektup yazmasını ister. Mektupta Osiris, tahtın Horus'a verilmediği takdirde Mısır'a açlık ve kıtlık yaşatacağını belirtir. Fakat Ra, Osiris'in bu tehditlerine aldırmaz. Kendilerinin de arpa ve tahıl yetiştirebileceğini söyler. Bunun üzerine Osiris, öte dünyada, kendisine olumlu cevap vermeyenlerin kalplerini söküp parçalayacağını bildirir. Bu tehditlerin sonucunda tanrılar oy birliğiyle Mısır tahtına Osiris'in oğlu Horus'un geçmesi gerektiğine karar verirler. Set, tanrıların huzurunda tahtan vazgeçtiğini dile getirmeye zorlanır. Fakat Ra, Set'i yalnız bırakmaz; onun, kendisine gökyüzünde eşlik edeceğini belirtir, gökyüzünde kopan her gürültünün de Set'in sesi olacağını vurgular.⁷¹⁷

3.6. TANRI HORUS'UN ENKARNASYONU OLARAK FİRAVUN

Krallığın en temel yönü, firavunun Mısır panteonun en yüce tanrılarından biri olan göksel ilah Horus'un enkarnasyonu olarak kabul edilmesidir. Firavunun bu ünvanı, kralın doğasını, konumunu bildiren en basit ve en doğrudan ifadesidir.⁷¹⁸ Bu ünvanın diğer ünvanlardan daha fazla önem kazanması Mısır tarihi açısından Horus'un pozisyonuyla alakalıdır. Krallık mitinde gördüğümüz üzere, Horus, krallığın dinsel meşrutiyeti olan ve tanrısal yönetimin firavunlara geçmesini sağlayan son halkadır. Krallık tahtına geçen her firavunun vurguladığı özel yönü, Horus'un hükümdarlığında enkarne olduğudur. Bu yüzden firavunlar birçok Mısır metninde,

⁷¹³ Frazer, **Osiris**, s. 22.

⁷¹⁴ Horus ile Seth arasında ki mücadelenin ayrıntılı bilgisi için bkz: Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 51-64.

⁷¹⁵ Rosenberg, s. 251.

⁷¹⁶ Frazer, **Osiris**, ss.22- 23.

⁷¹⁷ Hart, Mit, s. 57-58.

⁷¹⁸ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 156.

diğer tanrılar için de kullanılan, *netjer* "tanrı" veya *netjer nefer* "iyi tanrı" olarak adlandırılmışlardır.⁷¹⁹ Örneğin, Erken Hanedanlar (MÖ 2920–2575) ve Eski Krallık (MÖ 2575-2134) dönemlerinde, yöneticiler tanrının ismini kraliyet unvanlarının bir parçası olarak kullanmışlardır. Firavun sembollerinin en eskisi olan *serekh*, firavun Djed'i bir payda üzerinde şahin veya atmaca olarak tasvir etmiştir (MÖ 2850).⁷²⁰ Dolayısıyla kralların özdeşleştiği Horus'un isimlerini, değişimlerini, sıfatlarını veya niteliklerini tespit etmek, firavunun tanrısal yönünü anlamak demektir.

Horus'un (Henti-irti veya Henti-heti gibi) farklı isim ve sıfatları bulunmaktadır. Bunun nedeni, Horus formunun Mısır tarihinde şahin veya doğan görünümlü birçok tanrıyla kaynaşmasıdır. Horus'un bu karmaşık formlarını dört başlığa ayırabiliriz. Bunlardan birincisi Gök tanrısı formudur; bu Horus'un ilk biçimidir. Kanatları gökyüzünü, göğsündeki benekler de yıldızları temsil etmekteydi. İkincisi Güneş tanrısı olarak biçimlendiği formudur. Güneş tanrısı formu, Horus'un formlarından en önemli olanıdır. O, Set'e karşı mücadele etmiştir. Firavunlar genelde güneş Horus'u olarak bedenleşmişlerdir. Üçüncüsü, Mısır ilahlarının en kapsamlı mitolojisinde geçen Osiris'in ve İsis'in oğlu Horus'tur. Dördüncüsü krallıkla ilişkilendirilen Horus'tur. Örneğin "Yaşlı Horus veya "Altın Horus" bunlardandır. Bu Horus'lar sarayın içinde kral olarak görünen tanrıyı değil, daha çok cennet ve yeryüzü arasında aracı olan kralı işaret eder.⁷²¹

Burada tüm Horus'ları incelememiz konumuzun kapsamı dışında kaldığı için, biz daha ziyade Horus'un en önemli adları ve firavunla ilişkilendirilen isimleri üzerinde duracağız.⁷²² Horus'un çeşitli formlarının olmasının bir sebebinin de, onun farklı bölgelerde kült merkezleri bulunması olduğuna işaret etmeliyiz. Farklı Horus'lar aynı niteliğe sahip olabiliyorlardı. Örneğin, hem yaşlı Horus hem de Behdeti Horus'u Set'e karşı mücadele ederken görüyoruz. Yine güneşle özdeşleşen

⁷¹⁹ Frankfort, **Kingship**, s. 36.

⁷²⁰ Bunson, "Horus", **EAE**, s. 172-173.

⁷²¹ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 200-202.

⁷²² Firavunların Horus'un kendisi olduğu hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Fakat tanrı olarak Horus, tarihsel serüveninde birçok şahin tanrıyla kaynaştığı için, onu bir bütün olarak net ifadelerle tanımlamak zordur. Horus'un sembolü bir şahin olmakla beraber, bu sembolün sadece tanrının tezahürü olarak mı ifade edildiği ve bir tanrıda geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu, bir kuşta mı yoksa tüm kuşlarda bir bütün olarak mı bedenleştiği veya kuş olarak sembolize edilen birçok tanrı olsa da şahinin daha aşkın bir tanrıya mı işaret ettiği yada etmediği, şahin tanrılarıyla ilgili sorgulanan konulardandır. Bkz. Frankfurt, **Kingship**, s. 36-37. Belirtmelidir ki, aşkın tanrılarda olduğu gibi, şahin kuşunun birçok tanrıyı temsil etmesi ve bu çeşitliliğin Horus'un karakterinde birleştirilmesi, Mısırlı rahiplerin bu konudaki yeteneklerini göstermektedir.

dört Horus vardı ve bunların her birisi güneşin gün içinde farklı saatlerine göre isimlendirilmişti. Bu yüzden farklı niteliklere sahip Horus'un formlarından ziyade aynı görevi icra eden birçok Horus'un olduğunu bilmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Kuş imgili tanrılar, hem kralı veya sıradan insanı temsil etmek (retki kuşların halkı temsil etmesi gibi) hem de göreceli durumlarını belirtmek için kullanılmıştır. Potansiyel olarak vahşi bir şahin ya da şahin başlı bir adam olarak gösterilen ilahi hükümdar, “Yeryüzünde Yaşayan Horus” olarak tanımlanırdı.⁷²³ Bu algı ile bakılan Horus, Mısır tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, şahin veya atmaca formundaki, birçok yerel yönetimin benimseyip taptığı en eski tanrıdır.

3.6.1. Horus (Heru veya Horu)

Horus (Heru veya Horu), ilk dönemlerde “Yukarıda Olan” veya sadece “Yukarıda” manasında cennetin ruhu ve gökyüzünü yapan tanrının kişileştirilmesi olarak isimlendirilmişti.⁷²⁴ Heru'nun diğer bir manası ise, Heru adıyla yüz kelimesi arasındaki ses benzerliğinden hareketle verilmektedir; *hr* bir insanın üst kısmı, "insan yüzü", “kafa” anlamına gelmektedir.⁷²⁵ Bu açıdan *Herra* veya *Hra*, kendisi hakkında bilgiye sahip olunmayan ve görünmeyen bir tanrının yüzünü, yani cennetin yüzünü temsil eder.⁷²⁶ V. ve VI. Hanedanlar dönemine ait Tabut Metinlerinde cennetin yüzü olarak Heru'nun “lüle şeklinde ki örülmüş saçları”na imalar vardır. Burada ki “saç” Horus'un dört hizmetçisini veya “Horus'un çocukları”nı temsil eder. Cennetin yüzü, dört tanrının, ellerinde tuttukları dört asa tarafından desteklenir. Mısır efsanesine göre bu dört asa, cennetin zemini ve gökyüzünü oluşturan büyük demir levhanın dört önemli köşesindeki gökyüzü tanrıçası Su'nun dört ayağının yerine geçmiştir.⁷²⁷ Gökyüzünün Horusun yüzü olması, “Horus'un gözü” olarak bilinen güneşin ve ayın Horus'un gözleri kabul edilmesine sebep olmuştur;⁷²⁸ buna göre Horus'un sağ gözü

⁷²³ T. G. Allen, **Between Heaven and Earth: The Birds in Ancient Egypt**, ed. By. Rozenn Bailleul-Lesuer, The Oriental Institute of the University of Chicago, United States of America, 2012, s. 135.

⁷²⁴ Petrie, **Religion**, ss. 44-45.

⁷²⁵ Moret, s. 66.

⁷²⁶ Budge, Gods, I, 466.

⁷²⁷ Budge, Gods, I, 466-477.

⁷²⁸ Spence, s. 84.

Güneşi, sol gözü de Ayı temsil eder. Bu iki gözün hiç biri görünmediğinde “Gözleri olmayan Horus” (muhtemelen güneş ve ay tutulması) olarak adlandırılır.⁷²⁹

3.6.2. Yaşlı Horus (Heru-ur)

Krallıkla ilişkilendirilen ve Yunanlıların Aroueris olarak adlandırdıkları Heru-ur “Yaşlı Horus”tur. Bu Horus, Şahin başlı bir adam şeklinde bazen de şahin kafalı bir aslan şeklinde tasvir edilmiştir.⁷³⁰ Yaşlı Horus genellikle Güney ve Kuzey’in taşlarını bir araya getirir, ama bir zamanlar Khnemu boynuzlarıyla görülürdü ve başının üstünde taçla birlikte kuş tüyü, uraei⁷³¹ ve disk bulunurdu. Mısır metinlerinde, Yaşlı Horus’un Ra’nın ve Hothor’un oğlu oldukları yazılıdır; fakat daha önce gördüğümüz gibi, Plutark onun Geb ve Nut’tan doğduğunu bu yüzden Osiris’in oğlu değil ama kardeşi olduğunu söyler.⁷³² Yaşlı Horus, Aşağı Mısır’ın ikinci Nomenin başkenti olan Letopolis’te şahin başlı olarak hüküm sürmüştür. Letopolis’in Heru-ur’u “Utchatı’nın efendisi” yani Güneş ve Ayı’n efendisi olarak adlandırılmıştır. Yaşlı Horus daha sonra, Heliapolis’deki din adamları tarafından diğer Horus’lardan üstün bir konuma getirilerek “gökyüzünün doğu tarafında oturan dört gencin veya Yüce Kule’nin gölgesinde oturan kıvrıkcık saçlı dört gencin babası”na dönüştürülmüştür.⁷³³ Ombos’taki (Nubti)⁷³⁴ tapınağın duvarlarında ona “Güneyin Efendisi”, “Nubti’nin Efendisi” adı verildiği ve Ra’nın oğlu Shu ile özdeşleştirildiği yazılarak şöyle denilmektedir: “Heru-temav iki kat gücüyle büyük tanrı ve cennetin efendisi”; “Tüm tanrılar arasında, onun gücü babası Ra’nın düşmanlarını yok etti.” Amen-ur veya Yaşlı Amenile, aslında ışığın ve yükselen Güneş’in yönlerinin tanrıları olarak kabul edilen birkaç tanrı ve ayrıca onlarla bağlantılı olan çeşitli tanrılar ile özdeşleştirilmiştir.⁷³⁵

Yaşlı Horus daha sonraki tarihte, aslında hiç bağdaşmadığı başka bir Horus tarafından, isim benzerliğinden dolayı karıştırılmış ve karakteri özümsemiştir. Bu,

⁷²⁹ Moret, s. 66.

⁷³⁰ Bunson, “Horus”, **EAE**, ss. 172-173.

⁷³¹ Uraei Mısır’da tanrı ve kralların sembolü olan kutsal engerektir. Uraei hakkında daha detaylı bilgi için bkz. T. Wilkinson, **Egypt**, ss. 162-163.

⁷³² Spence, 84: Plutark eserinde Geb’i- Kronos, Nut’u-Rhea olarak isimlendirilir. Bkz. Plutark, s. 29.

⁷³³ Moret, s. 66.

⁷³⁴ Ombos, Ballas ve Negadah’ın yakınında, Teb’in karşısında Batı kıyısındadır.

⁷³⁵ Budge, **Gods**, I, 468.

daha önce Osiris mitinde gördüğümüz (Krallık miti) ve onu ayırt etmesi için çağrılan Buto'nun Tanrısı olan İsis'in Oğlu'ydu. “Küçük Genç Horus” veya “Çocuk Horus”. Başlangıçta Heru-ur'un, cennetin yüzü olan Horus'un bir evresini ya da yönünü temsil ettiği düşünülür; o, Set'in ikiz tanrısıdır. Heru-ur “Gündüzün Yüzünü” ve Set “Gecenin Yüzünü” temsil ediyordu. Bu sayede yaşlı Horus ile Set arasında olan savaş, karanlık ve aydınlık, iyi ve kötü arasındaki ebedi mücadeleyi özetledi.⁷³⁶ Krallık mitinin diğer bir versiyonu olan Memfis teolojisi veya Güneş teolojisinde Horus ile Set arasında geçen mücadele, daha önce bahsettiğimiz Osiris mitindeki aynı sonuçla, fakat farklı olay örgüsüyle anlatılmaktadır. İki mitte sonuç itibarıyla "İki Ülkenin" birleştirilmesini, kozmik ve dünya düzeninin aşamalarını konu edinmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi, rahipler bu iki miti de teolojik bir sisteme bağlamayı başarmışlardır.

3.6.3. Memfis Teolojisine Göre Düzen ve Kaosun Mücadelesi

Piramit Metinlerinden, Horus ve Set arasındaki çekişmenin aslında bir güneş olayı ve Osiris mitinden tamamen bağımsız olduğu kabul edilir. Cenaze törenlerinde Set'in tükürüğünün ölüyü -Horus'la aynı şekilde- arındırmak için kullandığını; Set'in Horus'un kilerle aynı sorumlulukları yerine getirdiği belirtilir. Set ölümlerin her iki tarafından, kollarını tutuyor, merdivenlerden gökyüzüne, güneş tanrısına yükselirken ona yardım ediyordu. Bununla ilgili metinlerde Set ile Horus sık sık yan yana getirilmiştir. Buna rağmen, Set yine de karanlığın ve kaosun temsilcisi olarak vurgulanmıştır.⁷³⁷ Böyle bir durumun ortaya çıkması Mısırlıların dualist düşüncesinden dolayıdır; buna göre, gerekli düzenin sağlanması ancak karıştının olmasıyla mümkündür. Sonuçta her ikisi de bir birini yok edemedi. Set hem evrenin hem de Mısır devletinin düzenine sürekli tehdit olma pozisyonundan çıkmadı. Bu dualistik anlayış Set'i, Horus'un karşısında konumlandırmıştır. Diğer açıdan Mısırlılar için Set'in varlığı, Mısır devletinin sürekli gelişmesi ve dinamik bir siyasi anlayışın sürdürülmesinin de önemli bir aktörüydü. Bunun bilincinde olan Mısırlılar Set için birçok kült merkezi inşa etmişlerdi. Thinit döneminde Set sancaklar üzerinde dört ayaklı bir tazı veya karıncayıyan olarak yerel yönetimlerin tanrısıydı. Bu

⁷³⁶ Bunson, “Horus”, *EAE*, ss. 172-173.

⁷³⁷ Breasted, *Development*, s. 40.

hayvan, Yukarı Mısır'ın XI. nomesinin simgesi olarak ortaya çıktı. Aslında o, V. Nome'nin de tanrısıydı. Negadah yakındaki Ombos kasabasında kült merkezi bulunmuştur. Bunun yanı sıra XI. Nome'de de Horus ve Khnum tanrıları gelene kadar önemini korumuştur. XIX. Nome'de keskin burunlu oksirüs (veya orkinos) balığı olarak tasvir edilmiştir.⁷³⁸ Set'le ilgili birçok tasvir ve kült merkezleri vardır; ama ona dair en önemli sıfat Piramit metinlerinde yazılmıştır. Bu pramitteki metne göre Set, *neb ta şema* yani “Yukarı Mısır'ın Hükümdarı” olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden de güneyin ilk kralı Set olarak kabul edilmektedir.⁷³⁹

Set'in kötü karakteri arasında doğanın, insan nezdinde olumsuz olarak algılanan tarafları vardı. Buna göre, fırtına, ölümcül rüzgâr veya gök gürültüsü Set'in kötü karakterini temsil eder. Bu yüzden *Ré-Harakhte* yani “Ufkun Horusu” veya *Behdetit* Horus yani “Edfu'lu Horus” ya da “Doğu Ufkunu Horus'u” gibi güneşle özdeşleştirilen Horus sıfatları, gerçekte güneşin doğadaki fonksiyonlarının birer ifadesidir.⁷⁴⁰ Güneş fırtınayı dindirir, bulutları dağıtmak, soğukları kırmak vb. görevleri yerine getirir. Aynı şekilde Set'in güneş tanrısı Horus'un gözlerine yaptığı saldırılar ise Mısırlıların *khennu m pet* “gökteki savaşlar” dedikleri şeyi ifade eder.⁷⁴¹ Plutark eserinde Set ile Horus ve Osiris arasında geçen mücadelenin aslında doğa olaylarının da bir yönü olarak anlaşıldığını şöyle ifade eder: “Typhon'nun tuzakları ve zorbaca egemen oluşu kuraklığın gücünü simgeliyor. Bu galip olgu, Nil'e hayat vermesi ve suları artırması gereken nemi buharlaştırıyor. Typhon'nun yardımına gelen Etiyopya kraliçesi,⁷⁴² Etiyopya'dan esen -sıcak ve kuraklık getiren- güney rüzgârlarını temsil etmektedir. Gerçekte, bu rüzgârlar, bulutları Etiyopya'ya doğru iten mevsimsel rüzgârlara üstün gelip Nil'i büyüten yağmuru durdurunca Typhon baskın çıkıyor ve her şeyi yakıyor.”⁷⁴³ Bu yüzden tanrı Horus olarak firavunların bir görevi de, Mısırlılar için besin kaynağı, Nil'in taşkınlarını kontrol etmek veya mevsimsel döngülerin düzenli işlemlerini sağlamaktır.

Set'in hangi süreçlerden geçerek Osiris'in ve Horus'un düşmanı olduğu metinlerde açıklanmamıştır. Fakat Mısır'ın en eski kraliyet anıtları, Horus'un

⁷³⁸ Moret, s. 68.

⁷³⁹ Moret, s. 69.

⁷⁴⁰ Bunson, “Horus”, *EAE*, s. 172-173.

⁷⁴¹ Moret, s. 69.

⁷⁴² Plutark'ın bahsettiği Etiyopya kraliçesi Neith'dir. Mısır panteonuna Libya'dan gelmiştir.

⁷⁴³ Plutark, s. 56.

şahinlerini ve Set'in hayvanını yan yana, firavunun yönettiği iki krallığın simgesi olarak gösterir. Bu yüzden, Set'in rakibi olan eski güneş Horus'un Osiris mitinde yer almadan önceki mücadelesini kısaca anlatmak, Plutark'ın ifadesiyle, "kralların ve prenslerin gerçekleştirdiği büyük eylemlere ilişkin anının korunması",⁷⁴⁴ Mısırlıların dünyaya olan bakış açısını ve devlet anlayışlarını yansıtmaktır.⁷⁴⁵

Set ve Horus arasındaki “kardeş savaşları” -ki bu siyasi anlamda Delta ve Vadi arasındaki savaştır- amansız bir şekilde devam eder. Set, Horus'un gözlerine saldırır. Horus rakibine sürekli darbe vurur. Onun (Set'in) sertliğini ve gücünü elinden alır. Hatta Coptos'taki Horus'un bir heykeli, Horus'u Set'in özel parçalarını bir elinde tutarken gösterir.⁷⁴⁶ Set Horus'un gözünü çıkarmıştır. Horus ise Set'in hayâlarını koparmıştır. Onların bu savaşta çektikleri acılar tıpkı bir insanın çektiği acılar gibidir ve metinlerde şöyle ifade edilir: “Horus gözü için ağlıyor; Set testisleri için ağlıyor. Horus'un gözü dışarı çıktı, Lotus Havzası'nın bu tarafına düştü, (ama) vücudu yine de Set'e karşı kendini koruyor.” ve Horus'un gözü “Lotus Havzası'nın bu tarafında İbis Thoth'un kanadına düştü ve Thoth (onu) gördü.”⁷⁴⁷ Thoth iki savaşçı arasına girerek olaya müdahale eder ve onların yaralarını sarar; Horus'un gözünü tükürerek iyileştirir. Set'in hayâlarını tekrar onarır. “İki kardeşe uzuvlarını veren” Thoth, her birine sorumluluklarını hatırlatır. Daha sonra tanrısı olduğu Heliopolis şehrinde mahkeme kurulur. Bu şehrin tanrıları Ennead, yani her biri evrenin ve dünyanın bölümlerini temsil eden tanrılardır. Kurulun başkanlığını yeryüzü tanrısı Geb yapar.⁷⁴⁸ İlk önce Ülkeyi iki parçaya ayırır. Kuzeye Horus'u Güneye Set'i tayin eder. Daha sonra bu kararından pişmanlık duyar ve bütün ülkeyi Horus'un hükümdarlığına teslim ederek Mısır'ın tek ülke olmasına karar verir.

Kozmolojiyi ve Mısır devletini düzenin bir parçası haline getiren bu mitin yer aldığı metnin ikinci bölümünde Geb'in hakemliği şöyle anlatılır:

*"Geb, Set'e dedi: Doğduğun yere git. Geb, Horus'a dedi: Babanın boğulduğu yere git. Geb, Horus ve Set'e dedi: Ben sizi ayırdım. Set: Yukarı Mısır'da ve Horus Aşağı Mısır'da. Geb ilahi Ennead'a dedi: Mirasımı ilk doğan oğlumun oğlu olan varisime aktardım. O benim oğlum, çocuğum."*⁷⁴⁹

⁷⁴⁴ Plutark, s. 39.

⁷⁴⁵ Frankfort, **Kingship**, s. 22.

⁷⁴⁶ Moret, s. 69.

⁷⁴⁷ Moret, s. 70.

⁷⁴⁸ Breasted, **Development**, s. 40.

⁷⁴⁹ Breasted, **Development**, s. 40.

Metinde görüldüğü üzere Horus, bir fatih olarak değil, Osiris'in varisi olarak birleşik devletin başına geçer.⁷⁵⁰ Mısır monarşisinde de taht babadan oğula intikal eder; bunun dışında kimsenin tahta geçmeye hakkı yoktur. Bu durum yukarıdaki metinde vurgulanmaktadır.

*"Horus ülke üzerinde durdu (kral olarak), ve böylece adı, Ebediyetin Efendisi olan, duvarının güneyinde bulunan Ta-Tjenen ismiyle bu ülke birleşti. İki "büyüktaş" başında büyüdü. Böylece Horus, İki Ülkenin birleştiği yerde (Beyaz) Duvar (Memfis) eyaletindeki İki Ülkeyi birleştiren Yukarı Mısır Kralı ve Aşağı Mısır Kralı olarak ortaya çıktı."*⁷⁵¹

Metnin devamında, Memfis'in yüce tanrısı Ptah'a da yer verilir. Ptah, Horus'un iki ülkenin hükümdarı olmasından memnundur ve Ptah'ın tavırları ülke arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Metinde şöyle denilmektedir:

*"Ptah Tapınağı'nın iki dış kapısına saz ve papirüs yerleştirildi. Bunun anlamı şudur: Horus ve Set, birbirleriyle iç içe geçmiş ve kavgada birleşerek, kavgalarının nerede olursa olsun, bittiği yerde birleşmiştir. Onlar, "Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ın önemi, İki Ülkenin Dengesi" olan Ptah tapınağında birleşmişlerdir."*⁷⁵²

Metinde geçen Tanrı Horus, kurucu Menes'in kendisidir; Mısır'ın, dualist temellere dayanan monarşisini tüm yönleriyle ele alan bu mitolojik anlatı açıkça şunu göstermektedir: "Evrenin ve dünyanın üzerinde karşıt kuvvetler arasında kurulan statik denge, Yukarı ve aşağı Mısır krallığı olarak, siyaseten tek başına kral Menes'in şahsında ve hükümdarlığında kazanılmıştır."⁷⁵³ Metnin son cümleleri bu anlayışı çok iyi bir şekilde özetlemektedir: "Ülke birleşti, anlaşmazlık sona erdi, kral tahta yükseldi, yalan yerine gerçekliği koydu."⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Frankfort, **Kingship**, s.25

⁷⁵¹ Frankfort, **Kingship**, ss. 25-26.

⁷⁵² Frankfort, **Kingship**, ss. 25-26.

⁷⁵³ Frankfort, **Kingship**, s. 26.

⁷⁵⁴ Frankfort, **Kingship**, s. 26.

3.6.4. Edfu’lu Horus (Heru-Behudet)

Memfis teolojisinde yer alan Horus, *Her* veya Heru-Behudet, tüm Horus formlarının en önemlisi ve en büyüğüdür.⁷⁵⁵ O, ilk başlarda gökyüzü olarak düşünülmüştür. Genel olarak Set’e karşı verdiği mücadele ile bilinir.⁷⁵⁶ Daha sonra Osiris mitiyle sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Kült merkezi Edfu’dadır.⁷⁵⁷ Şahin Horus, Heru-Behudet formunda kabul edildiğinde Mısır panteonunun en önemli ve en büyük tanrısı haline gelmiştir.⁷⁵⁸ Bunun nedeni, gün ortasında güney göklerinde hâkim olan *Heru-khuti* formunu temsil etmesi ve güneş ısısının en büyük gücünü göstermesidir.⁷⁵⁹ Heru-Behudet, karanlığı ve geceyi dağıtan, bulutları, yağmuru ve fırtınaları uzaklaştıran ve tüm cenneti ve dünyayı parlaklığı ve ışıyla dolduran güç olarak tanımlanır. Kutsal altın böcek olarak, altın diskle göğe yükselerek “tanrıların efendisi ve yaratıcısı” ilan edilir. Heru-behudet’in çeşitli vasıfları vardır. Örneğin zamanla Osiris ile de özdeşleşmiş ve Nun’un çukurundan tanrıça İsis ve Nepthis’in çıkmasına yardım etmiştir. Fakat onun en popüler karakteri, ışık tanrısı olarak, karanlığın ve kötülüğün tanrısı Set’e karşı verdiği mücadeledir.⁷⁶⁰ Bu durum Şahin başıyla ve elinde silahiyla, genellikle bir değnek veya topuz ile yok edici bir tanrı karakteri şeklinde sembolize edilir.⁷⁶¹

3.6.5. Doğunun Tanrısı Horus (Horahte)

Birinci hanedanın firavunlarından olan Den’in fildişi tıraşında, açılmış kanatları üzerinde bulunan bir kayığın içinde Horus’un tasviri vardır ve Horus’un güneş tanrısı olarak gökten geçişini göstermektedir.⁷⁶² Tarakta, Horus’un gökyüzünü oluşturan dikey iki kanadı ve “refah” anlamına gelen asaları bulunmaktadır.⁷⁶³ “refah” firavunun cennetle yeryüzü arasında uyumlu bir şekilde hareket ettiğini ifade

⁷⁵⁵ Spence, s. 86.

⁷⁵⁶ Bunson, “Horus”, *EAE*, ss. 172-173.

⁷⁵⁷ Petrie, ss. 44-45.

⁷⁵⁸ Budge, *Gods*, I, s. 473; Spence, s. 86.

⁷⁵⁹ Budge, *Gods*, I, s. 474.

⁷⁶⁰ Budge, *Gods*, I, s. 474.

⁷⁶¹ Spence, s. 87.

⁷⁶² R. H. Wilkinson, s. 201.

⁷⁶³ Frankfort, *Kingship*, s. 37.

eder. Tarakta, firavun şahin tanrıda enkarne olmuştur.⁷⁶⁴ Horus'un bu formu, Birinci Hanedanlıktan Grek dönemine kadar, Horahte yani "Ufkun Horusu", "Doğunun Tanrısı" olarak doğan ve batan güneşin tanrısıydı.⁷⁶⁵ Piramit metinlerine göre ölü firavun, doğu gökyüzünde Horahte olarak yeniden doğardı.⁷⁶⁶

3.6.6. İki Ufkun Horusu (Ra-Heru-Ktuti)

Mısırlılar zamanla Horus'un güneşle olan ilişkisini daha karmaşık isimlerle kullanmaya başladılar. Horah'te zamanla, Heliopolis'in güneş tanrısı Ra'nın ismini ve vasıflarını alarak Ra-Heru-Ktuti yani "İki Ufkun Horusu" Yunanlıların Hormachis dediği ismi aldı.⁷⁶⁷ Horus'un bu formu Ra'nın en önemli formlarından biriydi.⁷⁶⁸ Ra-Heru-Ktuti, genel olarak güneşin doğuşundan (Bakhau) batışına (Manu) kadar olan zamanı temsil ediyordu. Heru-Ktuti, Ölüler Kitabı ve diğer cenaze işlemlerinde Temu ve Khepera'ya eşlik ederdi.⁷⁶⁹ Ra Mısır'ın en yüce tanrısıydı. Bu yüzden Horus, Ra ile bir araya geldiğinde sıfatlarında en yüceyi ifade etti. Metinlerde Heru-Ktuti şöyle adlandırılır: "Cennetin Efendisi", "Büyük Tanrı Sept-Hat".⁷⁷⁰

Firavunların bedenleştiği bu tanrının ismi birçok kral isimlerinde ve tabutlarında ortaya çıkar. XIV. ve XV. Hanedanların kralları olan Snefru, Khufu ve Sahure "Büyük Tanrı" isimlerini kullanırlar.⁷⁷¹ Yine I. Pepi'ye ait tabutta "Büyük Tanrı", "Ufkun Efendisi", "Ufkun Horusu", "Cennetin Kralı" denilmiştir.⁷⁷² İnanişa

⁷⁶⁴ Frankfort, **Kingship**, s. 38.

⁷⁶⁵ Bunson, "Horus", **EAE**, ss. 172-173.

⁷⁶⁶ R. H. Wilkinson, s. 201.

⁷⁶⁷ Bunson, "Horus", **EAE**, ss. 172-173.

⁷⁶⁸ Spence, s. 85.

⁷⁶⁹ Burada Temu batan güneşi ve Khepra güneş tanrısının yükseldiği zamanı ifade eder. Bkz. Budge, *Gods*, I, s. 470.

⁷⁷⁰ Frankfort, **Kingship**, s. 38.

⁷⁷¹ Birgün firavun Thotmes uyurken rüyasında büyük Sfenksin kendisiyle konuştuğunu görür. Sfenks hareketsiz ama tanrının kendisiydi. Bu tanrı Harmachis'ti. Harmachis kendisine şöyle hitap eder "Bana bak ey Thotmes, ben tüm insanların yöneticisi olan güneş tanrısıyım. Harmachis ve Ra ve Khepera ve Tem benim ismim. Ben senin babanım ve sen benim yarattığım oğlumsun ve benim sözcüklerime kulak verirken tüm iyi şeyler benim aracılığımla sana gelecek. Mısır ülkesi senin olacak ve Kuzey ülkesi ve Güney ülkesi. Refah ve mutluluk içinde uzun yıllar hüküm süreceksin." Thotmes rüyada hükümdarlığın tanrı Harmachis tarafından kendisine verildiğini görür. Böylece Thotmes hükümdarlık için tanrı tarafından desteklenen en uygun aday olur. Bkz. Spence, ss. 85-86.

⁷⁷² Eski Hanedanlık döneminde yaşanan iç problemler, halkın ve bürokratların firavunlara olan dinsel inançlarını olumsuz yönde etkilemişti. Metinlerde görülen, kralın tanrısal yönüne atıfta bulunan "Büyük tanrı" ünvanları yerine "İyi Tanrı" kullanıldı. Bununla beraber krala "Batının Efendisi" denilmeye başladı. "Batının efendisi" Horus'un babası, Osiris'in sıfatıdır. Bkz. Frankfort, **Kingship**, s. 38.

göre mezarındaki ölümler, medfun krallarına hitaben “Büyük Tanrının önünde onurlandırıldı” diye seslenirler. Ayrıca mezar metinlerinde şöyle yazılıdır: “Bu mezarımdaki herhangi bir taşı ya da tuğlayı tahrip edebilecek herhangi bir asil, herhangi bir görevli ya da herhangi bir adamla birlikte, Büyük Tanrı (Heru-Ktuti yani Horus) tarafından yargılanacağım.”⁷⁷³ Yargılanma ahirette gerçekleşir, fakat büyük tanrı ölüm işlemleri sırasında enkarnasyonu olduğu krallarla birlikteliğini devam ettirir.

3.6.7. Osiris ve İsis’in Oğlu olarak Horus

Tarihsel olarak “İki Ülke” birleştiği zaman, firavun Osiris ve İsis’in oğlu “Cennetin Efendisi” Horus’un enkarnasyonu oldu.⁷⁷⁴ Osiris’in oğlu Horus’un, diğer Horus’ların önüne geçip, tahta nasıl çıktığı şaibeli olmakla beraber Memfis teolojisinde kısmen bu durumu açıklayacak anlatılar vardır. Frankfort’a göre, asıl mesele, benzer ismi taşıyan bu iki tanrının aynı olup olmadığıdır.⁷⁷⁵ Görünüşe göre, Mısır krallığının tek çatı altında birleşmesine bağlı olarak, monarşinin teorik temeli sayılan Osiris mitindeki Horus karakteri diğer tüm şahin tanrıları izole etmiştir.⁷⁷⁶ Çünkü Osiris ve İsis’in sadece siyasi-dini alanda değil Mısırlıların sosyal yaşamında da belirleyici rolleri vardı. Bu yüzden iki tanrı, aslında Mısır tarihinde tek idiler, fakat değişik bölgelerde tapınılmaları nedeniyle, farklı formlar altında ortaya çıkmışlardı.

Frankfort’a göre, diğer taraftan her ne kadar Mısır’ın inancı, hayvan şeklinde karakterize edilmiş tanrıların özelliklerini ve formlarını başka tanrılara verse de, sonradan alınmış bir karakterin o tanrıyla özdeşleşmesi gerekmez.⁷⁷⁷ Örneğin İsis, Osiris mitinde zaman zaman çaylak şeklinde görünür. Aynı şekilde Neptis’in kuş tasvirleri de vardır. Fakat İsis’in çaylakla bir alakası olmadığı bilinen bir durumdur. Bundan dolayı aslında bu tanrıçaların kuş formu Horus’la olan diyaloglarından dolayıdır. Burada Frankfort’un belirtmek istediği, bir tanrının formu bütün olarak başka bir tanrıya aktarılmadığı veya benzeşmediği için, Horuslar arasındaki

⁷⁷³ Frankfort, **Kingship**, s. 39.

⁷⁷⁴ Frankfort, **Kingship**, s. 40.

⁷⁷⁵ Frankfort, **Kingship**, s. 40.

⁷⁷⁶ Spence, ss. 91-95.

⁷⁷⁷ Frankfort, **Kingship**, ss. 40-41.

benzerliğin tek açıklaması, onların aslında bir tek Horus olduğudur. Bir başka ifade ile Osiris'in oğlu Horus ve diğer eski tanrılar aslında tek tanrıyı ifade ederler. Piramit Metinlerinde “sen Horus, Osiris'in oğlu, en yaşlı tanrı, Hathor'un oğlu” gibi ifadeler yer alır. Metinden anlaşılacağı üzere, Mısırlılar iki tanrıyı da, Yunanlıların aksine, tek bir tanrı olarak görmüşlerdir.⁷⁷⁸

Osiris ve Isis'in mucizevi çocuklarının ile şahin Horus'un aynı olduğu söylenmektedir. Bu sebeple Osiris ve Isis, aynı zamanda tanrısal kralın (firavun olarak Horus'un) resmi babası ve annesidir. Böylelikle Horus, sadece meşru yeni kral değil, Osiris'in enkarnasyonu ve aynı zamanda Set'in intikamcısıdır. Böylece Horus, firavunun bedeninde görünerek Cennet ve yeryüzü arasında, İki Ülkenin koruyucu tanrısı olmuştur.⁷⁷⁹

3.7. DÜZEN KURUCU OLARAK FİRAVUN

İlahi Krallık Meneslere geçmeden önce, mutlak bir düzen vardı.⁷⁸⁰ Tanrıların kotnrolündeki bu düzen kusursuzdu. Düzen, hem evren hem de dünyadaki yaşamın istikrarlı bir şekilde devam etmesini ifade ediyordu. Kaos ise, gök gürültüsü ve şimşekle beraber şiddetli rüzgar, kum, yağmur, fırtına ile güneş tanrısı Ra tarafından püskürtülen, ejderha (yılan canavar) Apophis tarafından gelen evrensel tehditlerdi. Nil'in taşkınları, mevsimsel döngüler gibi yaşam kaynakları Mısırlılar için düzenin gereği idi. Bu yüzden Mısırlılar düzensizliğe karşı derin korkulara sahipti.⁷⁸¹

Bu anlamda toplum, evrenin bir parçası sayılıyordu ve düzenin toplum içinde de devam etmesi gerekiyordu. Firavunların, Horus'un enkarnasyonu, Osiris'in varisi ve Ra'nin oğlu olarak tanrılardan devrıldıkları bu düzeni, istikrarlı bir şekilde devam ettirmeleri onların tanrısal görevleriydi. Bu yüzden Mısırlılar, krallığın ve firavunların kutsal bir tabiata sahip olduğuna inanıyorlardı.⁷⁸² Firavunlar ikili tabiata sahiptiler; hem insan hem tanrı, hem ölümlü hem ölümsüz, aynı zamanda cennet ve yeryüzü arasında aracı idiler. Devletin bütün mekanizması yalnızca hükümdarın

⁷⁷⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 41.

⁷⁷⁹ Mosjov, s. 11.

⁷⁸⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 113.

⁷⁸¹ Lanny Bell, “The New Kingdom ‘Divine’ Temple: The Example of Luxor”, **Temples of Ancient Egypt**, (edit. Byron E. Shafer), Cornell University Press, New York, 1997, s. 128.

⁷⁸² Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 117.

iradesindeydi; onun şanı için savaşırılar, vergiler ödeyip hazinesini zenginleştirirler. Onun adına mabetler, tapınaklar, piramitler ve saraylar inşa ederlerdi.⁷⁸³ Halk dâhil olmak üzere, Mısır'ın bütün mülkleri firavunun malı sayılırdı.⁷⁸⁴ Firavun bu mülkleri istediği gibi kullanma hak ve yetkisine sahipti. Saray eşrafından veya halktan biri bir şey talep ederse ona sadece borç olarak verilirdi.⁷⁸⁵

Mısırda özel mülkiyet de vardı. Özel mülkiyet, kralın, tapınaklara, sınır yöneticilerine veya üst düzey bürokratlara verdiği hediyeler sonucunda ortaya çıkmıştır.⁷⁸⁶ Ancak bu istisnai bir durumdur. Özel mülkiyet sadece toprak anlamında değildi; kişisel özgürlükleri, statüleri ve rütbeleri de kapsardı. Teorik olarak kral istediği zaman bunları feshetme yetkisine sahipti. Aynı şekilde, Kral istediği zaman birinin canını alabilir veya bağışlayabilirdi.⁷⁸⁷ Fakat bir tanrı olarak kral, adaleti sağlamakla yükümlü olduğu için, istediği gibi hareket edemezdi; çünkü “Maat” olarak ifade edilen “Adalet”, kralın cisimleşmesiydi.⁷⁸⁸ Tanrısal firavun, geleneklere, sınıfların ayrıcalığına, bölgelere saygı duyar ve onlar arasında adil bir yönetimin olmasını sağlardı. Teoride böyle olmasına karşın, pratikte adalet ve hukuk sadece kral ailesi ve saray eşrafı için vardı.⁷⁸⁹

3.7.1. Adaletin Kişileştirilmiş Hali Olarak Firavun: Maat

Firavunların, adaletle hükmetme yükümlülüğüne sahip olmaları, “Gerçek” olarak tabir edilen, ancak daha çok “Doğru” düzen anlamına gelen, yaratılışın içsel yapısından ve krallara adaletle davranma yükümlülüğü getiren Maat’la özdeşleşmiş

⁷⁸³ Erman, **Handbook**, ss. 54-55.

⁷⁸⁴ Firavunların Mısır'daki bütün mülklere sahip olduğu, iki yılda bir düzenlenen nüfus sayımı ile ispatlanmıştır. Thinit'i kralları, nüfus sayımını tarlalar, altın, toprak ve taşınır mallarda; Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Hanedanlık kralları ise küçük ve büyük baş hayvanlara uyguladı. Toprak, tanrıya bağışlanmak için tapınaklara, maaş olarak bir memura veya hediye olarak kralın kayırdığı kişiye verildiğinde, alıcı bunları herhangi bir şekilde elden çıkarmak istiyorsa, ancak bir “kraliyet mektubuyla” çıkarabilirdi. Bu sayede firavunların mülkleri korunmuş olurdu. Nüfus sayımının hayvancılıkla sınırlandırılması, toprağın sadece firavuna ait olduğu anlamına geliyordu. Bkz. Moret, ss. 188-189.

⁷⁸⁵ Erman, **Handbook**, s. 54-55.

⁷⁸⁶ Frankfort, **Kingship**, s. 51.

⁷⁸⁷ Erman, **Handbook**, ss. 54-55.

⁷⁸⁸ Mısır'da hukuk sistemi, Mezopotamya'dan farklı olarak, düzenli bir hukuk çerçevesinde tanımlanmış ve evrensel olarak uygulanmış yasalar değil, ülkenin başyargıç ve en yüksek rütbesine sahip firavunun söz ve eylemlerine dayanıyordu. Bkz. Brewer ve Teeter, s. 88.

⁷⁸⁹ Frankfort, **Kingship**, s. 51.

bulunmasından dolayıdır.⁷⁹⁰ *Maat*, hakikat, adalet, düzen, denge ve ahlaki bütünlük dâhil olmak üzere, zamanın başlangıcında Ra tarafından kurulan kozmik düzenin tüm unsurlarını kişileştiren tanrıçadır. Toht'un karısı veya Ra'nın kızı olarak tasavvur edilir. Hiyerogliflerde veya resimlerde, başında devekuşu tüyü ile uzun boylu bir kadın tanrıça olarak tasvir edilmiştir.⁷⁹¹ Genellikle firavunun arkasında duran tablo ve oyuklarda gösterilmiştir.⁷⁹² Bazı dönemlerde, Orta Krallıkta olduğu gibi, Ra'nın burun deliklerinde olduğu söylenmiştir. Ayrıca, Osiris mitinde gördüğümüz gibi, İki Ülke'nin hükümdarını belirleyen yargıçlar konseyi olan Ennead grubu, adaletle hüküm verdiklerini ifade eden "Maat konseyi" olarak da tanımlandılar.⁷⁹³

Bu yüzden Maat hem öteki dünyayı hem de insan dünyasını şekillendirir. Maat sadece adaletli bir yargının ölçüsü değildir; aynı zamanda *maat* kelimesi "doğru olan" anlamında, Mısırlıların sosyal hayatında veya insani ilişkilerinde davranışları düzenleyen normun kendisidir.⁷⁹⁴ Bu norm insanın insanla olan ilişkilerinde, doğru, dürüst, ahlaklı bir birey olmayı zorunlu kılar. Aksi takdirde, öteki yaşamda hesaba çekildiğinde Maat kendisi hakkında olumsuz bir yargıda bulunabilir. O zaman denilebilir ki, Maat örf adet, gelenek ya da geleneksel değerler, hatta kültürün kendisidir.⁷⁹⁵ Mısırlılara göre Maat, tanrının seçilmiş kullarına verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Maat'a sahip olan bir millet tanrının özel kullarıdır. Bu yüzden Maat, Mısırlıları diğer insanlardan ayıran şeydir.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ Norman Bancroft Hunt (Ed.), **Living in Ancient Egypt**, Chelsea House Publishers, New York, 2009, s. 38

⁷⁹¹ George Hart, **The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses**, Routledge, London, 2005, (Gods), s. 89.

⁷⁹² Hunt, s. 38

⁷⁹³ Osiris yer altı dünyasının ve ahiret hayatının yargıç olduğu için Maat onun ayrılmaz bir parçası oldu ve Osiris'e Maat'ın Efendisi" diye hitap edildi. Hart, **Gods**, ss. 89-90.

⁷⁹⁴ Stephen Quirke, **Exploring Religion in Ancient Egypt**, Wiley Blackwell, USA 2015, ss. 152-153.

⁷⁹⁵ Maat eski Mısır medeniyetinde temel, kalıcı ve yaygın bir unsurdur ve Mısır çalışmalarında tanımlayıcı ve kapsayıcı bir kültürel kategori içerisinde değerlendirilir (Maulana Karenga, **Maat, The Moral Ideal in Ancient Egypt: A Study in Classical African Ethics**, (Ed. Molefi Kete Asente), Routledge, New York, 2004). Maat, firavunun, "ilksel" zamanda kurulan dünya düzeninin temel prensiplerini yerine getirme konusunda istekliliğini spesifik olarak anmasıdır. Ayrıca Maat, ritüellerde kralın tanrılarla olan ilişkisini de ifade eder. Bkz. Emilly Teeter, **The Presentation of Maat Ritual and Legitimacy in Ancient Egypt**, edit. Thomas A. Holland and Thomas G. Urban, The Oriental Institute of The University of Chicago Studies in Ancient Oriental Civilization, No. 57, The University of Chicago, United States of America, 1997, s. 1.

⁷⁹⁶ Bell, s. 128. Mısırlıların kendilerini diğer milletlerden üstün görmeleri ve yabancıların köle olması gerektiğine inanmalarındaki temel neden Maat'ın verdiği ayrıcalıktır. Çünkü yeryüzünde tanrısal krallık hüküm sürdü ve firavun hanedanlığına devredildi. İnanç gereği firavunlar devraldıkları bu tanrısal düzeni ebedi olarak korumalıydı. Yani burada tanrıyla olan bir "ahitleşme" ve "seçilmişlik" söz konusudur. Yakın Doğu'daki birçok ulusta benzer anlayış görülmektedir. Buna göre, Eski Yakın

Kral, tanrıça Maat'ın kişileşmiş hali olarak, bünyesinde hem dişil hem de eril özellikleri barındırır. Krallar için Maat, hükümdarlıklarını evrenin yasalarına göre yönetmek ve bu yasalara göre vurgulamak anlamına gelir.⁷⁹⁷ Bu kozmik düzen, kral için şu şekilde ifade edilir. "Söz yetkisi senin ağzında (hu), Anlayış senin kalbinde (sia). Senin konuşman hakikatin türbesidir (Maat)."⁷⁹⁸ Metinlerde bu ifadelere çokça rastlanılır. Örneğin, "Kaos'un yerine Maat'ı (düzeni) geçirdi" veya II. Pepi'ye ithafen "Yalanın (kargaşanın) yerine Maat'ı geçirdi" denir. Başka bir örnek olarak, Giza'daki meşhur Sfenks yakınında bulunan yazılarda, II. Amenhotep, tanrı

Doğu'daki dinlerin bir özelliği de, tüm inananların kendi ulusal tanrıları tarafından seçildikleri inancıydı. Örneğin bugün Ürdün civarında yaşadığı bilinen Moabit'ler, Kemosh adında tanrıya tapıyorlardı. Onlara göre tanrı Moabit'leri seçmiş ve onların ulusal tanrısıydı. Hakeza Moabit'lerin kuzeyinde yaşayan Ammonit'lere göre tanrı Milkom onları seçmişti. Bunlar gibi, her millet kendi ulusal tanrısıyla bir ilişki kurmuştu. İnanişâ göre, seçilmiş milletlerin tanrıları toprağı bereketlendirir, sürüleri çoğaltır, yabancılara karşı savaşır, kabile ve aileyi korurdu. Bunun karşılığında tanrılara ibadet edilir ve adaklar verilirdi. MÖ. 680'den 669'a kadar Asur İmparatorluğu'na hükmeden Kral Esarhaddon'un şu kahaneti tanrı ve tanrıçaların koruyuculuğunu göstermektedir: "İmdi sevin Esarhaddon! Asur ülkesinin (dört tokmağı) çekip sana verdim. Düşmanını yendim." Benzer şekilde Yahudiler savaşlarda milli tanrıların kendilerine yardım ettiklerine inanıyorlardı. Kızıl Deniz'de firavun ordusu bozguna uğratıldığında milli tanrı *ish milchamah* ("savaş adamı", Çıkış 15:3) olarak övülür (Yakın Doğu'daki "seçilmişlik" anlayışı için bakınız. Reuven Firestone, **Who Are the Real Chosen People: The Meaning of Chosenness in Judaism, Christianity and Islam**, SkyLight Pats Publishing, US, 2008, ss. 11- 15; Asur Kehanet Metni'nin çevirisi için bkz. Selim F. Adalı, "Yeni-Asur Kehanet Metni k.2401'de Geçen tuppi adê ša d aššur İfadesinin Anlamı Üzerine", **Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 2015, 9:2, s. 10). Bir ulusun tanrı tarafından seçildiği inancına dayanan "ilahi seçkinlik" öğretisinin en güçlü olduğu dinlerin başında semitik dinlerin ilki olan Yahudilik gelmektedir. Yahudilik ile beraber Hristiyan ve İslam inancında da seçilmişlik anlayışı mahiyetleri farklı, fakat güçlü bir şekilde görülmektedir. Dinler tarihçileri tarafından üzerinde durulan noktalardan birisi; bu dinlerin evrensel tanrı anlayışına nasıl sahip olduklarıdır. Çünkü seçilmişlik, tanrı ile ulus arasındaki özel bir diyalogun ifadesi, tanrının bir milleti diğerlerinden ayrıcalıklı ve üstün kıldığı anlayışına dayanmaktadır. Yahudiler tarihleri boyunca yaşadıkları sürgünlerden dolayı Yakın Doğu'nun farklı toplumlarıyla yaşamışlar, kendi kutsal literatürlerini oluştururken bu toplumların din ve mitolojilerinden etkilenmişlerdir. Yahudi kutsal literatürünü İsrail'in seçilmişlik tarihi olarak okumak yanlış olmayacaktır; çünkü Yahudi dininin en temel ve güçlü öğretisi "seçilmişlik"tir. Tanrının emriyle Kenan diyarına gelen Hz. İbrahim'e ve soyuna bu topraklar vaat edilmiş, bunun karşılığında Hz. İbrahim kurban kesip, sünnet olarak tanrıyla ahitleşmiştir. Hz İbrahim'le başlayan ahitleşme İshak ve Ya'kub ile devam etmiştir. 1800'lerden önce seçilmişlik vaat edilmiş toprak esasına dayanırken, bu tarihten sonra dünya esasına dayanmaya başlamıştır. Yahudiler bu inancı teolojik, sosyo-politik sebeplerden ötürü günümüzde hala devam ettirmektedirler. Hristiyanlarda ise seçilmişlik, kilise veya Hristiyan cemaat esasına dayalı "Hakiki İsrail" yani Tanrının yeni seçilmiş milleti anlayışını esas alır. Yahudi ve İslam literatüründe "Seçilmişlik" kavramı üzerinde yapılmış karşılaştırmalı çalışma için bkz. Aynur Yıldız, **Yahudi ve İslam Literatüründe Hz. Ya'kub ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014. Ayrıca Yahudilerin seçilmişliğiyle ilgili şu çalışmalara da bkz. Mehmet Katar, "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Çalışma", **İslami Araştırmalar**, Yıl, 2007, 20:4, ss. 458-463; Salime Leyla Gürkan, "Kurana Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Yıl, 2005, Sayı 13, ss. 25-61.

⁷⁹⁷ Hart, **Gods**, s. 90.

⁷⁹⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 51.

Amun'un Maat'ı kendi göğsüne yerleştirdiğini ifade eder.⁷⁹⁹ Kralların Maat ile ifade edilmelerinin diğer örnekleri başka metinlerde de bulunmuştur: "Kalbini Maat'ı bilmeye teşvik et" veya "Kalbinde Maat'ın olan şeyi bilesin, senin için doğru olanı yapabilesin diye böyle davranıyorum" ya da "Ben Maat'ı seven ve günden nefret eden bir adamım; çünkü (günahın) Tanrı'dan nefret etmek olduğunu biliyorum." şeklindeki metinler bunlardandır. Yine "Gerçeği (Maat'ı) bilen ve Tanrı'nın eğittiği kişi." Ra için yazılmış bir duada şöyle der: " Kalbime Maat ver".⁸⁰⁰

Adaletin kişileştirilmiş hali ve onun pratik hayatta uygulayıcısı olarak firavunun otoritesine yönelik halktan herhangi bir isyan çıkmıyordu. Bunun nedeni firavunluk makamının tanrısal yönüne olan inancın üç bin yıl boyunca korunmuş olmasıydı. Bunun istisnası Orta Krallık döneminde, siyasi istikrarsızlık yüzünden yaşanan toplumsal krizdi. Bu olay, Maat'ın düzen olarak ifade edilmesini de açıklamaktadır. Buna göre, krallar evrensel ve toplumsal düzeni sağladıkça kendilerine saygı duyulur. Aksi takdirde kendilerinden beklenen tanrısal düzende (Maat) sıkıntı yaşanır, tanrısal güçlerini yitirmişler demektir. Metinlerde, anarşi ortamının yarattığı felaketi dizginleyemeyen firavuna şöyle hitap edilir: "Hu, Sia ve Maat seninledir. (Yine de) karışıklık, senin toprağı bir araya getirirken çıkan kargaşanın gürültüsüdür. Biri diğerine karşı şiddet kullanır. (Yine de) insanlar emirlerine uyarlar."⁸⁰¹

Görüldüğü gibi anarşi dönemlerinde bile firavunların tanrısal niteliklerinde değişimler olsa da tanrısallıkları konusunda şüphe yoktur. Bu yüzden Mısır'da kralın yerine geçebilecek herhangi bir yasal mekanizma bulunmuyordu.⁸⁰² Öte taraftan bu durum saray mensupları ve üst düzey yöneticiler için farklı bir durumun ortaya çıkmasına sebep olabiliyordu. Kralın çevresinde, babasının eski danışmanı, kâtipler, memurlar, genareller, rahipler yer alıyordu.⁸⁰³ Bu sınıflar devletin gölgesinde zenginleştikten sonra merkeze karşı bağımsız bir şekilde davranabiliyorlardı. Ayrıca onlar sarayın ailesinden sayıldıkları için tam bir tanrısal doğaya sahip olmasalar da, yine de insanüstü oldukları düşünülüyordu.⁸⁰⁴ Bu nedenle aile bireyleri, askerler

⁷⁹⁹ Hart, **Gods**, s. 90.

⁸⁰⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 117.

⁸⁰¹ Frankfort, **Kingship**, s. 51.

⁸⁰² Frankfort, **Kingship**, s. 52.

⁸⁰³ Erman, **Handbook**, s. 55.

⁸⁰⁴ Moret, s. 189.

üzerinde veya varisler üzerinde sanki o ülkenin yöneticisiymiş gibi tahakküm kurabiliyorlardı. Bürokratlardan bazıları, görev yaptıkları alanlarda sınırlı kalmak üzere, ciddi anlamda güç elde edebiliyorlardı. Örneğin genarellerin ordu kuvvetlerine yönelik nüfuzları hayli fazlaydı. Durum böyle olmakla birlikte, Mısır tarihinde, kralların başını ağrıtan, saraya müdahale etme kuvvetine sahip olanlar din sınıfıydı. Onların rahiplik sıfatlarıyla, alt sınıflar üzerinde sınırsız güçleri vardı. Tahta çıkma törenlerinde de dinsel rolü üstleniyorlardı. Hatta bazı dönemlerde tahta kimin geçeceğini bile belirliyebiliyorlardı.

Öte taraftan, yerel yöneticilerin ve sınırdaki yaşayan zengin soylu ailelerin, bulundukları bölgelerde güç sahibi oldukları için, bu beldelere uzak, haliyle iletişim kopukluğu yaşayan merkezi yönetimden daha fazla etkileri vardı. Bunlar olası bir otorite boşluğunda kraliyet için tehlike arz ediyorlardı. Kral, etrafını saran bu güç yığınlarına karşı, onlarla ya iyi siyaset izlemek zorunda kaldı veya onlara karşı güç kullandı.⁸⁰⁵ Örneğin, Akhenaton olarak adlandırılan IV. Amonhotep, rahip sınıfının neredeyse zapt edilemeyecek tahakkümüne karşı savaş açmış ve onları yer altı dünyasına çekilmeye zorlamıştır. II. Ramses'e yönelik suikast girişimi ise, firavunlara karşı girişilen komploların en ilginç olanıdır. Çünkü II. Ramses Mısır tarihinin en güçlü firavunlarından birisidir. Onun döneminde yapılan seferler sayesinde hazinenin kasası dolmuş, tapınaklara hediyeler yağmıştı. Başarısız suikast teşebbüsünde bulunan kişi, firavunun kendi haremindendi. Tey isminde kimliği tam bilinmeyen, kralın öz annesi veya üvey annesi olduğu düşünülen bir saray hanımıydı. Onun, komploya davet için erkek kardeşlerine (veya çocuklarına) gönderdiği mektupta şunlar yazıyordu: “Krala karşı isyan çıkartın, insanları kışkırtın ve onların öfkelerini körükleyin.” Diğer hanımlardan biri de Etiyopya’da ordu komutanı olan erkek kardeşine krala karşı savaşmak için mektup göndermiştir. Görüldüğü gibi, kralın en büyük düşmanı en yakınında gizlenen ailesi ve dinsel bağ yoluyla aile bireyi olarak kabul edilen danışmanlar, genaraller, rahipler vs. idi.⁸⁰⁶

⁸⁰⁵ Erman, **Handbook**, s. 55.

⁸⁰⁶ Erman, **Handbook**, s. 55.

3.7.2. Hükümet ve Bürokrasi

Firavun, tanrısal ve insani fitrata sahip olduğu için hem doğa olaylarını hem devlet işlerini düzenlemekle sorumluydu. Firavun tanrılar ve insanlar arasında arabulucu olmanın yanı sıra, ayinleri bilen ve yapan (ir ikhet), tanrılara dua etmeyi bilen ve öğreten, “Büyü”nün tüm sırlarına sahip, rahip, yargıç ve ordu komutanıydı.⁸⁰⁷

Mısır kültürünün ilk dört hanedandaki ani ve parlak olgunlaşması, Mısırlıların yeteneklerini ortaya koydu. Ulus politik, ekonomik, maddi, sanatsal ve entelektüel olarak ilerledi. Bu, firavun figürü içinde kişiselleştirilen, güç ve ihtişamla yüceltilen bir grup hareketiydi; ancak her insanın yetenek, zekâ ve hırs için bireysel çabası da gerekiyordu. Devlet daha güçlü ve etkili hale geldikçe, daha fazla sayıda yetenekli ve güvenilir hizmetçiye sahip olmak zorundaydı.⁸⁰⁸

Kral, Mısır bürokrasisinin en yüksek makamına sahipti, ama nihayetinde bir insan olduğu için, pratikte bütün bunları gerçekleştirmesi mümkün değildi. Bu yüzden sorumluluklarını devlet memurlarıyla paylaştı. İlk olarak kral, ülkedeki en yüksek düzeydeki rahipti.⁸⁰⁹ Her ne kadar tapınak duvarlarında kral, ayin ve törenleri icra eden kişi olarak gösterilse de, gerçekte bu işi, tanrının görevlileri olarak rahiplere devrederdi.⁸¹⁰ Kral Maat’ı koruduğundan yargıç olarak, bir takım büyük suçlar ve davalara (cinayet veya mezar soygunculuğu gibi) bakabiliyordu. Diğer davalarda ise kralı temsilen vezirler yargıçlık yapardı.⁸¹¹ Kralın en önemli görevi ise Horus’un enkarnasyonu ve Ra’nin oğlu olarak ülkesini korumaktı. Bu yüzden çoğu firavunlar orduyla beraber savaşa katılırdı. Mısır resim ve kabartmalarında firavunların savaşçı ve sportif özelliklerini yansıttıkları görülmektedir.

⁸⁰⁷ Moret, s. 189.

⁸⁰⁸ Wilson, s. 86.

⁸⁰⁹ Rahipler ve yardımcılar onbinlerce çalışanıyla devlet içinde ayrı bir gücü temsil ediyordu. Çünkü büyük tapınaklara sağlanan fonlar, bu tapınakların ekonomik güç olmasını sağlamıştı. Ayrıca rahipler bir yandan din işlerinden sorumluyken diğer yandan da günlük yaşamda farklı işlerle meşgul olmuşlardı. Böylece din, hayatın her alanında egemen olmuştu. Mısır’da seküler yaşamın olmamasının bir nedeni de budur. Brewer ve Teeter, s. 96.

⁸¹⁰ Roselien, s. 161.

⁸¹¹ Brewer, s. 91.

3.7.3. Vezir

Bu hiyerarşik yapılanma içinde, firavundan sonra, en yüksek mevkiye vezirler (tati) sahipti. Vezir, “Bütün Toprakların Komiseri”, “Kralın Tüm Emirleri Konseyi Başkanı”ydı. Maden keşif gezileri ve dış ticaret görevlerinden sorumlu olanlara “Tanrı'nın Saymanları“ (yani Kral) adı verilirdi.⁸¹² Eski krallık döneminde, VI. Hanedanlığa kadar, devletin kademelerinin çoğuna aile bireylerinden oluşan çocuklar, torunlar, kardeşler vs. kişiler getirildi.⁸¹³ Prens Meri-ib'in, “Heliopolis Yüksek Rahibi” ve “Kralın Tüm Binalarının Şefi” örnekleri bunlardandır.⁸¹⁴

Devlet işlerinin yürütülmesinde asıl rolü vezirlik makamı karşılıyordu. Tüm işlerin yürütülmesinde ve denetlenmesinden onlar sorumluydu.⁸¹⁵ Ayrıca yargının en üstünde makamını temsil ettiği için adaleti sağlamakla görevli ve arşivleri muhafaza etmekle de yükümlüydü. Rahiplik, imar ve kâşif seferlerinin denetimi de vezirlerin görevleri arasındaydı.⁸¹⁶ Vezir, emirleri doğrudan kraldan alır, günlük denetim raporlarını krala sunardı. Aynı şekilde bir vezirin, “İki Ülkeyi” idare etmesi zor olacağı düşünüldüğünden biri Aşağı Mısır'a diğeri Yukarı Mısır'a olmak üzere iki vezir atanmıştı.⁸¹⁷ Aşağı Mısır'ın veziri Memfis'te yaşarken Yukarı Mısır'ın veziri ihtiyaç binaen farklı bölgelere gönderilirdi.⁸¹⁸

Bu yüzden Kral için özellikle vezirlerin ayrı bir önemi vardı. Onlara verilen birçok ünvanı bunu anlayabiliriz. Örneğin, IV. Hanedanlık döneminde tüm vezirler kralın oğlu sayıldı, V. Hanedanlıkta çoğu kralın torunu sayıldı. Kral tarafından “sevgili oğulları”, “kendi bedeninin oğulları (sa mer-j, sa nkhet)”, “Kralın dostları (rekh nsut)”, “Arkadaşları” (smer) ilan edilmişlerdi.⁸¹⁹ Teb bölgesinde bulunan mezar yazılarında kralın vezirlerine yönelik ifadeleri kaydedilmiştir.

⁸¹² Frankfort, **Kingship**, s. 52.

⁸¹³ Moret, s. 189.

⁸¹⁴ Frankfort, **Kingship**, s. 52.

⁸¹⁵ Vezirler, görevlerini kral adına yerine getirirlerdi ve birçok sorumlulukları bulunduğu için de çeşitli ünvanlara sahipti. Vezirlerin gerçekte bu görevleri yerine getirmesi gerekli değildi, çünkü vezirler kral adına resmi ve hususi önemli görevleri yerine getirdikleri için makamlarının önemini vurgulamak amacıyla bu ünvanlar verilmişti. O nedenle, bu ünvanların bir kısmı sembolik olarak kabul edilmelidir. Bkz. İnan, s. 170.

⁸¹⁶ Hornung, **Mısır Bilimi**, s. 105.

⁸¹⁷ Valbelle, s. 39.

⁸¹⁸ Brewer ve Teeter, s. 88.

⁸¹⁹ Moret, ss. 189-190.

Kayıtlarda Vezir Rekhmire kendisi için şöyle bahseder: “kraldan sonra ikinci adam”, “Tanrının yüreği” ve “ hükümdarın gözü, kulağı”.⁸²⁰

3.7.4. Memurlar

Devlet kademesinin diğer önemli memurları şu şekilde tasnif edilebilir:⁸²¹ Kral veya tanrıların rahipleri, okuyucu veya ayin yöneticisi (sern, kheri-heb), yargıçlar, devletin resmi olarak en yüksek görevlisidir, Saray ve Hazine'nin yüksek memurları, Tanrı'nın baş hâkimi (Kral), ziraat bakanlığı, bölgeler ve birlikler, çeşitli alanlarda “(devlet) Sırlar Şefi” olarak adlandırılan Kâtipler, kralın yakınları (Rakhet-nesw), yukarı ve Aşağı Mısırın bölgesel yöneticileri (Nomeler) ki bunlara “Ac-mer”⁸²² yani kanalları açmakla görevli memur ünvanları verilirdi. Nomelere Eski Hanedanlık döneminden itibaren “Neka-hat” yani Nome valisi ve “Şeşemta” bölge idarecisi ünvanları eklenmiştir.⁸²³

Kral, devlet kadrosunun yüksek makamına birini tayin ettiği zaman, tanrılara saygı duyduğu gibi memura saygı duyar (nez) bu yüzden onu kutsal yağ (ureh) ile kutsardı. Böylece kraliyet memurları hem kraliyet ailesinden sayılır hem de Tanrısal bir ayrıcalığa sahip olurdu.⁸²⁴

3.8. YARATICI TANRININ “OĞLU” OLARAK KRAL

3.8.1. Bir Baba Figürü Olarak Tanrı Ra

Güneş, Mısır coğrafyasının en güçlü unsuru olarak, Mısırlıların zihin dünyasını şekillendiren bir olgudur. Canlıların yaşam kaynağı, gün ve gecenin,

⁸²⁰ Brewer ve Teeter, s. 88.

⁸²¹ İlk başlarda sade ve mütevazı olan devlet yapılanması daha sonra karmaşık bir bürokrasiye dönüşmüştür. Günümüze kadar 2000 civarında ünvan ve meslek tanımı yapılmıştır. Bu yüzden, Mısır bürokrasisini düzenli bir kategori içinde değerlendirmek zordur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli etken, yönetim biçiminde kalıcı bir düzenin sağlanamamasıdır. Moret, ss. 189-190; Hornung, **Mısır Bilimi**, ss. 103-104.

⁸²² Bu ünvan Thinit'ler döneminde, toprağı en verimli şekilde kullanmak, bölgenin ekonomik kalkınmasını sağlamak, böylece krallığın hazinesini zenginleştirmek amacıyla verilmiştir. İnan, ss. 168-169.

⁸²³ İnan, s. 172.

⁸²⁴ Moret, s. 190.

mevsimlerin ve yılların değişimini güneş yönetir. Bu yüzden Mısırlılar, kozmik düzenin güçlü bir sembolü olarak güneşe, dünyanın yaratıcısı olarak taptılar.⁸²⁵ Güneş tanrısının birçok formu vardı. Fakat Ra ismi, zamanla diğer isimlerden daha fazla ön plana çıkarak Mısır panteonundaki “Yaratıcı” tanrı, dolayısıyla bir “Baba” figürüne sahipti. O, sadece tanrıların babası değil, aynı zamanda firavunların da “Babası” olmuş böylece hanedanlık kanı kutsal olanla ilişkilendirilerek tanrısal bir yapıya bürünmüştü.

Ra, hanedanlık dönemindeki Mısırlılar tarafından, etrafımızdaki gördüğümüz her şeyin yaratıcısı; cennetin, cennetteki tanrıların ve oradaki diğer varlıkların yaratıcısıdır. İsminin asıl anlamı bilinmemekle birlikte, Mısır tarihinin bir döneminde *rd* kelimesinin “yaratıcı güç” olduğunu ve uygun bir isim olarak “Yaratıcı” gibi bir anlam ifade ettiği düşünülmüştür.⁸²⁶ Bu nedenle birçok tanrı, güneş tanrısının bu yönüyle birleşerek -Khnum-Ra, Amon-Ra gibi- kendi kutsallıklarını geliştirmiştir.⁸²⁷ Mısırlılar güneşin gün içindeki değişim hareketlerini, Ra’nın kayığıyla yer altı dünyasına yaptığı yolculuk olarak düşünmüşlerdir. Buna göre güneşin Sabah kayığı *Matet* yani “güçlü olmak” olarak adlandırılmıştır. Akşam teknesinin adı da *Semketet* yani, “zayıf olma” şeklinde isimlendirilmiştir. Bunlar yükselen ve batan güneşi ifade etmek için kullanılmıştır. Ra’nın gökyüzüne olan yolculuğunda izlediği seyir, yaratılışta dürüstlük, hukuk, düzen, gerçek kavramlarının kişileşmesi olan tanrıça Maat tarafından tanımlanmıştır.⁸²⁸

Mısır’da güneşe tapınma oldukça eskidir, bu durum evrensel görünmektedir. Çok erken bir dönemde, cennetin “yüksekliği” nin kişileşmesi olan ve güneşin bir türü ve sembolü gibi görünen şahin-tanrı Heru ile ilişkilidir.⁸²⁹ Şahin-tanrı Heru’ya ibadet, Mısır’daki en eskisi ibadettir, onun Ra ve çeşitli biçimlerinin kişilikleri Mısırlıların tanrıları arasında en yücesidir.⁸³⁰ Ra’nın fiziksel tezahürü, genellikle güneş diskini kafasına takan bir şahindir. Disk, tanrının anlık ölüm sağlama gücünü sembolize eden “sarmal” kobra tanrıçası gövdesiyle çevrilidir. Yeraltı Dünyasında onun formu koçbaşı bir tanrıdır. Ona “batıdaki kutsal koç” deniyor ya da hayat

⁸²⁵ Frankfort, **Kingship**, s.150.

⁸²⁶ Budge, **Gods**, I, 322.

⁸²⁷ Hart, **Gods**, s. 132.

⁸²⁸ Budge, **Gods**, I, 322.

⁸²⁹ Sayce, ss.75-80.

⁸³⁰ Budge, **Gods**, I, 322.

veren özelliklerini gösteren “hareminden sorumlu” deniyordu.⁸³¹ Literatürde güneş tanrısı, zaman zaman eti altın, kemikleri gümüş ve saçları lapis lazuli olan yaşlanan bir kral şeklinde tanımlanmaktadır.

Hanedanı döneminde Mısır'da Ra'nın ibadet yeri ve merkezi, Annu ya da Mısırlılar tarafından "An", İbraniler tarafından “On”, Yunanlılar tarafından "Heliopolis" olarak isimlendirilen şehirdi.⁸³² Merkezi, Kahire'nin yaklaşık 5 kilometre doğusunda bulunan Matariyeh köyüdür.⁸³³ Güneş tapınağının bulunduğu alana Eski Mısırlılar tarafından "lunu" adı verilmiş; bu alandaki eski kült görüntüsü bir sütunu temsil eden hiyeroglif ile yazılmıştır.⁸³⁴

3.8.2. Tanrının Biricik “Oğlu”

Mısır tarihinin en başından beri, firavunlar kökenlerinin tanrısal yönünü vurgulamaya ve bu tanrısallığın da ebedi olduğunu bir takım kavramlarla yansıtmaya çalıştılar.⁸³⁵ Tanrısal kökene sürekli vurgu Mısır monarşisinin teolojik meşrutiye zeminine oturtulma çabasıyla kaynaklanıyordu. Bu yüzden ister Ra, Khepri, ister Atum olsun bunlar Firavun'un prototipidir; zaten metinlerde de bu türden karşılaştırmaları gösteren fazlasıyla örnek bulunur.⁸³⁶ Frankfort'a göre, göreceli olarak birkaç istisna dışında, güneşi tanıtan tüm mecaz ve benzetimler krala atıfta bulunur.⁸³⁷ Kral, Yaratıcının ardılı olarak kabul edilir ve bu görüş o kadar yaygındır ki, güneş ile Firavun arasındaki karşılaştırmalar kaçınılmaz olarak teolojik anlamlara sahiptir. Firavunlar, Ra ile olan bağlantılarını ve dolayısıyla krallık makamının tanrısal kökenine yönelik vurguları tahta çıkarırken ve Sed festivallerinde de ilan ederlerdi. Vezir Rekhmi, kralın güneş tanrısıyla olan ilişkisini, şu sözlerle ifade eder: “Ra'nın formunu, Onun şahsiyetini gördüm; İki Dünya'nın

⁸³¹ Hart, **Gods**, s.132.

⁸³² Eski Mısırlılar, Ra'nın, güneş doğarken civarda bulunan göl veya çeşmede yıkandığına inanıyordu. Pianki, Memfis'i ele geçirip Mısır'ı işgal ettiğinde Heliopolis'i ziyaret edip, bu “Soğuk Su Gölü”nde törenle yıkanma gerçekleştirip kendisini kutsamıştır. Ayrıca ilk Hristiyanlar arasında, bu bölgede yetişen ağaçlardan elde edilen yağdan ticaret yapılırdı. Bu ünlü “Güneş Çeşmesi”nde, Meryem Ana'nın oğlu İsa'nın giysilerini yıkadığı rivayet edilmektedir. Budge, **Gods**, I, 328-331.

⁸³³ Budge, **Gods**, I, s. 328.

⁸³⁴ Hart, **Gods**, s. 132.

⁸³⁵ Lisse, “Royal Family”, **OEAE**, III. 158.

⁸³⁶ Frankfort, **Kingship**, s.150.

⁸³⁷ Frankfort, **Kingship**, s.150.

Kralı, Cennetin Efendisi. Tahta Çıkıp kendini gösterdiğinde güneş diski (Aten).”⁸³⁸ Hatta firavunların Ra ile olan ilişkileri sadece “baba-oğul” ilişkisiyle sınırlandırılmamış, ayrıca dünya üzerinde Ra’nın imajı ve ölünce de Ra ile özdeşleşmeyle sonuçlandırılmıştır. Teolojik değişim aynı zamanda siyasi gücün kademeli olarak yükselmesini de ifade eder. İleride göreceğimiz gibi, “oğul” inancının gelişimi IV. Hanedanlıkta, siyasi bir oluşumun hız kazandığı ve buna bağlı olarak Heliopolis rahiplerinin güç elde ettiği bir dönemde gelişme gösterir.

Güneş tanrısı Ra, bu dünyayı cennet için terk ettiğinde yönetimi doğrudan tanrılara, tanrılardan kahramanlara, kahramanlardan Meneslere ve Meneslerden tarihi hanedanlara aktarır.⁸³⁹ Bu inanç mitolojik anlatıyla desteklenir; firavun Ra’nın fiziksel oğlu olarak doğduğunu açıkça ifade eder, böylece Mısır’a hükmetmesi için krala meşru bir ünvan verilir.⁸⁴⁰

Westcar Papirüs’ünün son bölümü “Rut-tetet (rahibin karısı) ve üç oğlu”nu konu edinir.⁸⁴¹ Userkaf ve iki halefi Sahura ve Kaka, Sekhebu’nun efendisi olan Ra’nın rahibinin karısı Rut-tetet tarafından tanrı Ra’nın oğulları olarak dünyaya gelirler. Bu “oğulları” İsis, Nephthys, Meskhenet,⁸⁴² Heget⁸⁴³ Khnemu dünyaya getirirler ve daha sonra bu tanrılar üç çocuğun Mısır’a egemen olması gerektiğine karar verirler.⁸⁴⁴ V. Hanedanlığın ilk kralı Userkaf Ra’nın en yüksek rahip olduğunu söyler ve Mısır hükümdarlarının ünvanlarına “Güneşin oğlu” ifadesini ekleyen ilk kişi olur.⁸⁴⁵

“Üç oğlun doğumunun gerçekleşeceği gün yaklaştığında, Güneş tanrısı Ra dört tanrıçaya, İsis, Nephthys, Meskhenet, Heget ve tanrı Khnemu’ya gidip üç çocuğun doğumuyla ilgilenmelerini emretti. Böylece çocuklar büyüyüp Mısır’a hükmetmeye başladıkları, saltanatlarının gerektirdiği görevleri yerine getirecekleri zaman, tanrı ve tanrıçalar onlar için tapınaklar inşa edecek, mihraplarını bolca içki ve etten sunularla donatacaklardı. Bunun üzerine dört tanrıça, dansçı kılığında, bayan Rut-tetet’in hasta yattığı eve gittiler. Dışarıda Rut-tetet’in kocası, Ruaser isimli Ra’nın rahibiyle karşılaştıklarında, zillerini çalıp sistalarını takırdattılar ve rahibi eğlendirmek istediler.

⁸³⁸ Frankfort, **Kingship**, s.148.

⁸³⁹ Gaston Maspero, **Everyday Life in Ancient Egypt And Assyria**, Raoutledge, New York, 2010 s. 38.

⁸⁴⁰ Wilson, s. 88.

⁸⁴¹ Moret, s. 156.

⁸⁴² Meskhenet, çocukların doğumunu kontrol eden tanrıçadır. Bkz. Budge, **Mısır Edebiyatı**, s. 52.

⁸⁴³ Heget, nesiller ve doğumla ilgilenen eski bir Kurbağa tanrıçadır. Bkz. Budge, **Mısır Edebiyatı**, s. 52.

⁸⁴⁴ Maspero, s. 39.

⁸⁴⁵ Budge, **Gods**, I, s. 329.

Rahip onlara karısının içeride hasta yattığını söyledi. Buna karşılık dansçılar “Onu görmemize izin ver, çünkü biz ona nasıl yardım edileceğini biliyoruz” dediler. Böylece rahip dört dansçı kadına ve yanlarında bulunan Khnemu’ya “içeri girin” dedi ve onlar kendilerine söyleneni yapıp Rut-tetet’in yattığı odaya girdiler. İsis, Nephtys ve Heget üç çocuğun dünyaya gelişine yardım ettiler. Meskhenet her bir oğulun ülke üzerinde hâkimiyet kuracağı kehanetinde bulundu. Üç erkeğin doğumunun ardından, dört tanrıça ve Khnemu evden dışarı çıkarak Rauser’e sevinmesini çünkü karısı Rut-tetet’in kendisine üç tane evlat verdiğini söylediler.”⁸⁴⁶

Gerçekte Userkaf, diğer iki kralın babasıdır ve onların Rut-tetet’den geldiğine dair hiçbir kanıt yoktur.⁸⁴⁷ Bu hikâyeye, siyasi bir perspektiften bakıldığında V. Hanedanın krallarını, yönetimin meşru varisi kılmak için kullanılmış bir tür propaganda niteliğindedir. Bu tür hikâyeler ülke genelinde yayılmış ve ozanlar tarafından nesillere aktarılmıştır.⁸⁴⁸ Hikâyeye V. Hanedanlığın tanrısal kökenini meşrulaştırmaya ve güneş tanrısının Mısır’ın yüce tanrısı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.⁸⁴⁹ Ra’nın üstünlüğü, Ra’nın yarattığı evrensel düzene göre, Mısır’ı yöneten firavunun kendi güvenliğinin ve gücünün temelidir.⁸⁵⁰ Bu yüzden krallar için kökenin tanrısal bir soydan gelmesi ve kanın kutsal sayılması onları diğer sıradan insanlardan ayırmıştır. III. Tutmosis, kendi egemenliğinin kusursuzluğunu, babasının (Ra) mükemmel yönetimindeki benzerliğine atıfta bulunarak şöyle övünür: “Ra döneminden beri ne yapılmamıştı (veya başlangıcından beri)”; “Başlangıçtaki gibi” mükemmel olmayan bir şey mi vardı?⁸⁵¹ Bu anlayış, ülke ve halkı mutlak anlamda yönetmek için dinin siyaset üzerindeki vazgeçilmez, belki de zorunlu bir meşrulaştırmasıydı.

3.8.3. Tanrının “Oğlu” Ünvanının Kullanılmasının Dini ve Siyasi Nedenleri

Tanrının Oğlu ünvanının -tarihsel açıdan V. hanedanlık dönemindeki metinlere konu olsa da- ilk aşamaları IV. Hanedanlıkla başlar. Buna göre II.

⁸⁴⁶ Budge, **Mısır Edebiyatı**, ss. 52-53.

⁸⁴⁷ David, s. 142.

⁸⁴⁸ David, s. 142.

⁸⁴⁹ Wilson, s. 88.

⁸⁵⁰ Hart, **Gods**, s. 133.

⁸⁵¹ Frankfort, **Kingship**, s.149.

Hanedanlığın Kralları'nı “Adil Ra'nın Ka'sı (Nefer-ka-Ra)” veya “Sokar'ın Ka'sı adildir (Nefer-ka-Sokar)” gibi ünvanlarla güneş tanrısıyla ilişkilendirirler. Bu ünvan Thinit Krallarının ilgisini kazanmıştır.⁸⁵² Güneş tanrısı Ra'ya olan bu yönelme, onu ileride, hanedanının patronu olarak, Horus'un rakibi yapacaktır. Çünkü firavunların kullandıkları en eski unvan “Horus”tu. Sakkara Basamak Piramiti'nde, cenaze odasının kapısı üzerine süslü taşlarla inşa edilen Kralın adı “Horus Zeser”dir ifadesi bunu göstermektedir.⁸⁵³ “Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı, İki Tacın Efendisi, Neterkhet” ifadesinden sonra Nubti Ombos'lu Set'in başlığı üzerine güneş tanrısı Ra'nın ismi eklenmişti. Bu yeniliğin ifadesi, güneş tanrısının Horus'un yerini aldığıdır. Yani koas tanrısı Set ile mücadelede, Ra artık en güçlü aday olarak belirmeye başlamıştır. Ra'nın bu konumu elde etmesi yerine, Horus ile özdeşleştirilmesi çabası başlamıştır.⁸⁵⁴ Bu anlayışa göre, Ra'nın evrenin ve dünyanın hükümdarı ve bir “Baba” figürü olarak yaratıklarıyla mücadelesinden ziyade, sahip olduğu aşkın bir makamda kalması daha uygundu. Horus, Set'in fatihi olarak geleneksel rolüne devam etti.

Bir sonraki firavun Kaba, Nubti'nin üzerinde duran şahin Horus'un güneşini değiştirdi; bundan böyle Hor-Nubti, beraberindeki bir sıfat ile tüm firavunların ünvanlarında göründü. Yeni sıfat Hor-Nubti, "Güneş" karakterini korudu. Zaman geçtikçe orijinal anlam bozuldu; Nubti (Ombos He), “Nub” sesiyle “Altın”ı çağrıştırdı. Altın, “Ra'nın sıvısı”dır (liquid of Ra), çünkü güneş tamamen altındır, bu yüzden Hor-Nubti, Hot-nub, hor n nub, “altın Horus”dur.⁸⁵⁵ Bu karışıklık gök tanrısı şahin Horus'un, "Büyük Tanrı, cennetin efendisi Horus-Ra" olarak ifade edilen güneş Ra ile özümsemesini sağladı.⁸⁵⁶ Bazı firavunlar, Orta Krallık'tan itibaren, kendilerini "Horus" değil "Ra-Horus" olarak adlandırdılar.

Thinit'i kralları, Memfis'e ve güneş kenti Heliapolis'e prestijinden dolayı yöneldiler. III. Hanedanlık döneminde ise Heliopolis ve Memfis'e olan rağbet doruk noktaya ulaştı.⁸⁵⁷ Bu hanedanlık döneminde krallar öte dünyaya geçiş olan mezar yapılarını daha bir önemsemeye başladılar. Kral Coser (Neterihet), “kadim yaratılış

⁸⁵² Moret, s. 147.

⁸⁵³ Moret, s. 147.

⁸⁵⁴ Sayce, ss.76-77.

⁸⁵⁵ Moret, s. 147.

⁸⁵⁶ Sayce, ss.76-78.

⁸⁵⁷ David, s. 142.

tümseğini taklit eden” ilk basamaklı piramit olan taştan *mastaba* mezarını inşa etti.⁸⁵⁸ Sonsuza dek ayakta kalması için yapılan bu taştan mezar yapısı, diğer varislere gelenek olarak miras kaldı. Son olarak Gize'nin büyük piramitlerini yapan IV. Hanedanlığın diğer Firavunları, Keops, Kefre ve Mycerinus kral oldular. Bu kralların güneşle olan ilişkileri mimari yapılarda daha da baskın hale geldi. Kephren, “Büyük Tanrı” (neter aa), yani Ra ve “Ra'nın oğlu” (sa Ra) olan “iki tanrı” adını resimli kabartmaların içinde yazılı olan kraliyet ismine ekledi.⁸⁵⁹ Bundan sonra firavun, İsis'in Oğlu Horus iken, artık Ra'nın oğlu ve aynı zamanda Ra'nın Enkarnesi oldu.

Kefre'nin güneşle olan ilişkisi yaptırdığı piramitin konumundan da anlaşılmaktadır. Kefre, daha önce Kufu tarafından inşa edilen 147 metrelik piramitle yarışmak yerine, kendi piramidini daha yüksek bir yere yaptırdı. Böylece 144,5 metre olan piramit en büyük piramitten daha yüksek görünüm sağladı.⁸⁶⁰ Kefre, sadece piramidi yaptırmakla kalmamış aynı zamanda, Gize nekropolünün koruyucusu olan, kralın silüetini çağrıştıran insan başlı, aslan gövdeli ünlü Sfenks'i de yaptırmıştır. Böylece kral, güneş tanrıyla olan birlikteliğini daha görkemli bir yapıda simgeleştirdi.⁸⁶¹ Firavunun kendi kişiliğine dâhil olan bir devleti kurma ve haklı göstermedeki başarısı IV. Hanedan tarafından tamamlanmış gibi görünüyordu.⁸⁶² Ra'ya olan rağbet sonraki firavunlar tarafından devam ettirildi. Çünkü Ra ile olan birliktelik tahta çıkan firavun için en çok istenen niteliğini veya ayrıcalığını ifade ediyordu. Böylece kraliyet ünvanlarına Ra ile ilişkili isimler eklendi. Örneğin III. Thothmes'in soyadı onun “Değişmez Ra” ve III. Amenophis “Nibmaoutri” yani “Gerçeğin Efendisi Ra” olduğunu belirtir.⁸⁶³ I. Set'i, “Menmatri” yani “Güneş Doğrulukta Sabittir” ismine sahipti. Onun oğlu II. Ramses ismine “Ousirmari” yani “Hakikat Güneşte Güçlüdür” ünvanını kattı. Thothmes'inki, “Akhopirkeri” yani “Ra'nın Büyük ruhu” idi. II. Thothmes, *ka*'yı (ruh kelimesini) kaldırarak “Akhopirniri” yani “Büyük Ra” ünvanını aldı. Thothmes IV. Büyük babasının

⁸⁵⁸ T. Wilkinson, s. 100.

⁸⁵⁹ Breasted, **Development**, s. 15.

⁸⁶⁰ T. Wilkinson, s. 125.

⁸⁶¹ T. Wilkinson, s. 126.

⁸⁶² Wilson, s. 88.

⁸⁶³ Maspero, s. 41.

soyadını Khopir'ini çoğul adı ile kabul etti. Menkhoprouri "Ra'nın istikrarlı yönü"⁸⁶⁴ ismini kullandı.

Dördüncü Hanedanlığın kuruluşundan itibaren, Güneş tanrısının konumu, Firavun'un babası ve devletin büyük koruyucu tanrısı olarak, rakipsiz bir ihtişam ve güç sahibi oldu.⁸⁶⁵ Ra'nın Kralın manevi kişiliği üzerindeki etkisi despotiktir. Buna göre, Ra, Horus unvanının yarısını alıyor, Hor-Nubti unvanını değiştiriyor, yeni bir taç giyme adı koyuyor ve kendisini Firavun'un babası olarak kabul ediyordu.⁸⁶⁶ Böylece, güneş tanrısının girişimi dinsel alanda çok önemli sonuçlara yol açmıştır; artık Ra, Mısır'ın eski bir kralı, hüküm süren Firavun'un babası ve ulusun koruyucusu ve lideridir.⁸⁶⁷

3.9. ÖTE DÜNYANIN SAHİBİ OLARAK FİRAVUN

Yaşamında kral ve tanrı olan firavun, yeni bir yaşama başladığı ölümünden sonrada hala kral ve tanrı olarak kalmaya devam eder. Tinitiler ve Memfis dönemine ait, piramite oyulmuş metinler sayesinde ahiret hayatı diyebileceğimiz öte dünya ile ilgili olarak krala çeşitli vaatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. En eski metinlerde, kraliyet cenaze merasimleri, aynı zamanda siyasi kurumların ulaştığı gelişim aşamalarını gösterir. Cenaze törenleri kralın kişiliğinin etrafında, III. Hanedanlık döneminde belirginleşmeye başlar. Buna göre Mısır'da tek önemli ölü bir kişi vardır, o da firavundur. Onun kraliyet cesedi korunmalı, yeniden canlandırılmalı ve yaşamı sonsuza dek sürmelidir, çünkü kralın kaderi ile tüm ırkın kaderi, ölümle mücadeleye bağlıdır.⁸⁶⁸

Metinlerin tanımladığı ilk sahne, öldürülen ve dirilen kraliyet tanrısı Osiris ile kralın özümşenmesidir.⁸⁶⁹ Ardından Heliopolis teologları III. ve IV. Hanedanlar döneminde bu duruma müdahale eder. Kral yaşarken Horus'un kendisidir. Zaten onlar ölü kralı önce Ra'nın oğlu Osiris, daha sonra da Ra yapmışlardır. Öte

⁸⁶⁴ Maspero, ss. 41-42.

⁸⁶⁵ Breasted, **Development**, s. 16.

⁸⁶⁶ Moret, s. 151.

⁸⁶⁷ Breasted, **Development**, s. 16.

⁸⁶⁸ Moret, s. 168.

⁸⁶⁹ Firavunların eşleri de öte dünyada ilahlaşmışlardır. 18. Hanedanlığın kraliçelerinden olan Ahmose-Nefertari ondan sonra gelen II. Arsinoe, II. Berenike ve son dönemlerde III, V ve VII. Kleopatra öte dünyada tanrılaştırılan kraliçeler olarak bilinmektedir. Kraliçeler öte dünyada, Ra'nın kızı Hathor ile özdeşleştirildiler. Bkz. R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 60-64.

dünyadaki kral için ayrılan iki kader, Osirisin ve Güneşin kaderi, birbirlerini yok etmeden beraberce harmanlanır. VI. Hanedanlık zamanında (Heliopolitan metinlerinin Sakkarada, Piramitlerin odalarına kazındığı zaman) bu uzlaşmanın örneği görülür. Buna göre, Ölü Kral Osiris olmaktan vazgeçmeden Ra olur; Kralın şahsında Osiris cennete yükselir ve egemenliği Ra ile paylaşır.⁸⁷⁰

Mısır düşünce dünyasında ölümün algılanış şekli, ahiret anlayışı, firavunun göğe yükselmesi ve Osiris ile Ra'nın özdeşleşmesi, bu sayade öte dünyanın sahibi olması gibi konular önemli bir yer tutar. Orta Krallık döneminde ahiret anlayışı tamamen değişmiştir. Öte dünyaya dair teolojik sistem önceleri sadece firavunlar için geliştirilirken, bu dönemden sonra halkta buna dâhil edilmiş ve inanç sisteminde “demokratikleşme” olarak ifade edilen dinsel paylaşım geliştirilmiştir. Böylece Osiris her katmandan insanın, öldükten sonra prototipi ve sembolü haline gelmiştir.⁸⁷¹

3.9.1. Antik Mısır'da Ölüm Anlayışı

Tarihi süreçler dikkate alındığında insanların üzerinde en fazla mesai harcadığı sorulardan bir tanesi de ölüm olgusudur. Gerçeklik görünenler üzerinden elde edilen bir tecrübedir. Ölüm ve ölüm sonrası durum ise tecrübe alanımız dışında bulunduğu için insan zihninde hep bir bilinmezlik olarak kalmıştır. Dolayısıyla bu konuda tüm söylemler inançtan öteye geçememiştir.⁸⁷²

⁸⁷⁰ Moret, s. 168.

⁸⁷¹ Budge, **Osiris**, I, s. 305.

⁸⁷² Hemen her insan bilinmezliğin kendisi için cevaplar arar. Çünkü bilinmezliğin getirdiği boşluk insanın korkularının oluşmasına neden olur. Bu yüzden insanlar ölüm üzerine sorular sorup cevaplar bulmaya çalışmıştır. Ölüm ne demektir? İnsan öldüğünde akıbeti ne olur? Yaşayanlarla Ölü arasındaki ilişki nedir? Birinin ölüm hakkındaki görüşü ve inançla elde edilen cevaplar ölümün doğasıyla ilgili problemlere açıklık getirir mi? Bu sorulara dair genel bir cevap vermek mümkün değildir. Çünkü her toplum içinde yaşadığı kültür ve geliştirdiği inanç sistemiyle ölümün ne olduğuyla ilgili cevaplar vermeye çalışır. Ancak, tarih boyunca ölüme karşı insanların iki tutum sergilediği söylenebilir: bunlar ölümü baskılayan kültürler ile ölümü önemseyen kültürlerdir (Jan Assman, **Death and Salvation in Ancient Egypt**, Translated from the German by David Lorton, Cornell University Press, United States, 2005, s. 14). İnsanlar ölümü ruhun bedenden ayrılması ve yaşamın sona ermesi olarak algılamışlardır. MÖ 300'lerde yaşayan Epikür ölümü hayattan başka bir şey olarak görerek onu rasyonel biçimde değerlendirmiştir. Ona göre yaşam ve ölüm karşılıklı olarak özeldir: Yaşamın olduğu yerde, ölümün işi yoktur ve bunun tersi de geçerlidir. Ölüm, hayata eklenen ilgisiz bir şeymiş gibi görünür. İnsanın düşünceleri ölümle ilgilenmez, yaşadığı sürece ölüm orada olmaz ve ölüm oradayken, insan artık hayatta değildir. Epikür'e göre yaşam ve ölümün birbiriyle alakası yoktur. Yaşam ölümün yerini alır, tıpkı ölümün yaşamı yok etmesi gibi (Assman, **Death and Salvation**, s. 11). Modern düşünürlerden Heidegger'e göre ölüm, dünyada yaşamın yani varlığın son bulmasıdır. Bu açıdan ölüm korkunun karşılığı olarak tanımlanmaktadır. Çünkü ölüm dünyadaki varlığın yıkımıdır. Yani Heidegger, ölümü realitenin yokluğu olarak tanımlamıştır. Ölümün varlığa bağlılığından başka herhangi bir ilişkisi de

Antik toplumların ölümüne dair aradığı cevaplar felsefi bir çaba olmaktan ziyade daha çok korku üzerine inşa edilmiş, dolayısıyla temenni ve aslında yaşamın devam etme arzusunu içerir.⁸⁷³ Mısırlılarda da, kasvetli tonlarda tasvir edilen ölümler diyarı tasavvuru vardır. Bununla birlikte, bir kişinin ölümden kurtarıldığı cennet inancı da bulunmaktadır.⁸⁷⁴ Mısır, öteki dünyadaki varoluşun ölümden uzak ve ilahi olana yakın bir şekilde yoğunlaştığı bir sonraki yaşamın olumlu kavramlarına sahip kültürlerle aittir. Daha açık bir ifadeyle, Eski Mısırlılar için ölüm ebedi bir yaşama geçişin başlangıcıdır. Bu durum şöyle ifade edilir:⁸⁷⁵ “Tekrar yaşarsın, yeniden canlanırsın, tekrar genç oldun, tekrar gençleşirsin, sonsuza dek.”⁸⁷⁶

Bazı kültürler ölümü bastırmayı tercih ederek, daha çok dünyevi alana yoğunlaşırken, Mısırlılar ölümü bastırmadılar, hatta ona çok büyük bir özen ve

yoktur. Heidegger “ölümün bir hiç ve olumsuzluk olduğu ve özellikle diğer varlıklar gibi bir obje olmadığını” vurgular (bu konularda geniş bilgi için bkz. Talip Karakaya, **Martin Heidegger Felsefesinde Ölüm Problemi**, U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Sayı:5, 2003).

⁸⁷³ Babilliler ölümlerin bir şekilde ruhani, gölge varlık şeklinde hayatlarını devam ettirdiklerine inanmışlardı (Sir Leonarda Woolley, **Abraham, Decouvertes Recentes sur les Origines des Hebreux**, çev. A. Ve H. Collin Delavaud, Paris 1949, ss. 150-162). Zerdüşlükte Ölüm, yaşamın son bulmasıyla yeni bir yaşamın ortaya çıktığı ve insanların amellerine göre yargılanıp cennet ve cehenneme gittiği bir yer olarak tasavvur edilmiştir (Jal Dastur Cursetji Pavry, **The Zoroastrian Doctrine of a Future Life**, AMS Press, New York, 1965, s. 1-2). Mezopotamya’da insanlar yaşamın son bulmasıyla ruhun yaşadığı, dünya ile irtibatına devam ettiğine inandılar. Ölümlerin hayaleti (etemmu), uygun şekilde gömülmemiş veya korkunç bir şekilde ölmüş olsaydı, bu dünyayı rahatsız ederdi. Hatta günümüz dünyasında bireyler, dinle ilişkili olsun veya olmasın, ölü ile bir şekilde manevi ilişki kurmayı, duvarlarında veya masalarında duran fotoğraflarla devam ettirirler. Ruhlar Günü veya Cadılar Bayramı, ölümlerin ruhlarının çocukların yaşam dünyasına girmesini sağlayan kutlamalardır. Japonya’da ölümlerin ruhları, Ağustos’ta bir günlüğüne bu dünyaya geri dönmeye davet edilir (Assman, **Death and Salvation**, s. 15). Neredeyse tüm kültürler ölümle bir şekilde ilişki kurmuştur. Fakat ölünün bulunduğu mekâna dair tasavvurlar tüm inançlarda ve tüm toplumlarda aynı değildir. Jan Assman, kültürlerdeki öte dünyaya dair tasavvurlarla ilgili iki olasılık üzerinde durur: Biri ölümlerin varlıklarını devam ettirdiği başka bir dünyadır. Diğer, hiçbir durumda, ölümlerin yaşamaya devam etmediği, ölümünü geçirdiği ve hiçbir şekilde bir anlam ufku olarak işlev görmediği bir bölge olarak kabul edilen bir dünyadır. Babil’in yeraltı dünyası, Yahudi’likte Seol, Yunan’da Hades ve Roma’da Orcus, ölümlerin ölüden başka bir şey olmadığı "ölümlerin diyarı"dır (Assman, **Death and Salvation**, s. 10).

⁸⁷⁴ Assman’a göre Öbür dünyada böyle bir cennet tanımayan toplumlar, tarihte, nesiller ardında, bu dünyadaki yaşamın anlamının uzadığı bir başarı ufku ararlar. Yani öte dünyaya dair tasavvurlar bazı kültürlerde bir ümidi, eksik kalmış bir temenniye tamamlarken bazılarında anlamsızlıklar dünyası olarak kalır ve bu dünyaya yoğunlaşmış bir ufku barındırır. Bu yüzden Yahudiler nezdinde ölümler, akıbetleri belli olmayan acizlerdir: “Yaşayan bir köpek, ölmüş bir aslandan üstündür. Çünkü yaşayanlar öleceklerini bilirler, ölümler ise hiçbir şey bilmezler (Vaiz, 9: 4-5).” Hristiyanlık ve Gnostik hareketler birinci tipi temsil eder; onlarda, dünyadaki yaşam çok az değer görünürken, ruh, ölümsüzlük ve öbür dünya değerlendirilir. Eski İsrail, Mezopotamya ve Yunanistan ikinci tipin örnekleridir. Onlarda, ölümlerin diyarı anlamdan ve ilahi olandan uzak, gölgeli bir diyardan başka bir şey değildi. Bkz. Assman, **Death and Salvation**, s. 10.

⁸⁷⁵ Lace, William, **Mummification and Death Rituals of Ancient Egypt**, Reference Point Press, United States, 2013, s. 10; Henry Reginald Holland Hall, "Death and Disposal of the Death (Egyptian)", **ERE**, T&T Clark, Edinburg, 1994, IV. 458-459.

⁸⁷⁶ Lace, s. 10.

dikkat gösterdiler. Bu yüzden Mısır kültürünün en dikkat çekici özelliklerinden bir tanesi, ölüm bilinci ve öte dünya için yapılan hazırlıklardır.⁸⁷⁷ Özellikle ölüm, Mısırlıların yaşamlarında iki şekilde rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, bir dizi kültürel çaba için bir motivasyon kaynağı olmasıdır. İkincisi ise, özellikle sosyal ilişkilerin çözülmesiyle, yaşamı her zaman azaltan bir olasılık konumunda bulunmasıdır.⁸⁷⁸ Mısırlılar için yaşam ve ölüm ölçülebilir olgulardır. Bir kimse az-çok canlı, az-çok ölü ya da ölüme maruz kalabilir. Mısırlılar ölümü korku olmaktan çıkarıp, insan döngüsünde gerekli bir aşama olarak gördüler.⁸⁷⁹ Her şeyden önce, bu inanç bir mezar hazırlanmasını ve ardından benliğin takımıyıldızlarıyla bütünleşmesini içeriyordu.⁸⁸⁰ Bu yüzden Mısırlılar ayrıntılı mezar hazırlıklarıyla ünlüdürler. Mısırlılar ölümlerini toprağa gömerken, tıpkı tohumun topraktan canlanması gibi, ölümlerin de ebedi yaşama ulaşmak için tekrar dirileceklerine inanıyorlardı. Böyle bir diriliş anlayışının hâkim olmasının nedeni Osiris'in bitki tanrısı olmasıyla ilişkiliydi. Bu yüzden Mısır mezarlarında içi tahıl dolu Osiris tasvirleri bulunmaktadır.⁸⁸¹ Bu durum ölüm ve dirilişin doğadaki olaylarla ilişkilendirilerek tasvir edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Bir bireyin adı, gölgesi ve kişisel büyüğü gibi birçok bileşeni ölümden kurtulabilirdi. Daha da önemlisi, insanın yaşamsal gücü olan Ka, yaratılıştan insan çifti olarak tasvir edilen ruh idi. Ölen bir insana 'Ka'ya gitmek' 'Akh'a gitmek' veya 'Ba'ya gitmek' şeklinde hitap edilirdi, yani kişinin öldüğünü anlatan bir söz sanatı kullanılırdı.⁸⁸² Ancak Ka fiziksel bedenle yakından bağlantılıydı. Ka için ayrıntılı mumyalama işleminde bir vücudun hayatta kalması amaçlanırdı. Ka vücuda geri döndüğünde, daha eksiksiz bir birliktelik için, yiyecek adaklarının mezarda tutulması gerekiyordu.⁸⁸³ Ka kendine özgü kişiliği olmayan bir güçtü, fakat ölen kişinin başka bir tezahürü olan Ba, bireyin karakterini koruyor gibiydi. Vücudun ölümünden sonra,

⁸⁷⁷ Brewer ve diğerleri, s. 178.

⁸⁷⁸ Assman, **Dead and Salvation**, s. 12.

⁸⁷⁹ Pinch Geraldin, **Magic in Ancient Egypt**, British Museum Press, London, 1994, s. 147.

⁸⁸⁰ Assman, **Dead and Salvation**, s. 12.

⁸⁸¹ Frazer, **Osiris**, s. 123. Ayrıca Osiris'in Bitki ve Bereket tanrısı olmasıyla ilgili bkz. Frazer, **Osiris**, ss. 105- 121; R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, ss. 118-119.

⁸⁸² Brewer ve Teeter, s. 178; Louis V. Zabkar, **A Study of Ba Concept in Ancient Egypt Text**, The Oriental Institute of The University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization Seminars No 34, The University of Chicago Press, London, 1968, s. 8.

⁸⁸³ Ka hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Snape, Steven, **Ancient Egyptian Tombs: The Culture of Life and Death**, Wiley-Blackwell, United Kingdom, 2011, ss. 19-23.

Ba, ikinci ve son ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir yer olan yer altı dünyasına gitti.⁸⁸⁴

3.9.2. Antik Mısır'da Ahiret Anlayışı: Duat

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Mısırlılar için ölüm bir yok oluş değil, yeni bir yaşama başlangıçtır. Üstelik bu dirilme, dünyadakine benzer bir yerde gerçekleşecektir.⁸⁸⁵ Mısırlılar ölen tanrıların bedenleri olduğuna inandılar, bu nedenle dinî sistemlerinde, tıpkı ölü erkek ve kadınların ruhlarına yer sağladıkları gibi, ölü tanrıların ruhları için de bir yer ayırdılar.⁸⁸⁶ Ruhların bulunduğu bu yer *Duat* olarak adlandırıldı. Tabiki *Duat*'ın neresi olduğu konusu karmaşıktır. Çünkü Mısırlılar için ahiret anlayışı dönemsel farklılıklar içerir. Kaynaklar, Mısırlıların en erken çağda bile ölümden sonraki yaşama inandıklarını göstermektedir. Buna göre, bazıları ruhların gökyüzündeki yıldızlar arasında, diğerleri kuşlarla birlikte ağaçların dallarında oturduğunu, bir kısım kimse de yer altında kaldığını düşünüyordu.⁸⁸⁷ Mısır tarihinin önemli dönemlerinde ise tanrıların yaşadığı yer olan mutlu kulların gideceği, “yüceltilmiş güzel yol” olan *duat*'a gidileceğine inanılıyordu.⁸⁸⁸

Dini metinlerde, bu yerin tam olarak ne olduğu konusu net değildir. Bu kelime genellikle “yeraltı dünyası” olarak ifade edilir. Sonraki dönemin metinlerinde, özellikle Güneş ilahilerinde ve İmparatorluk döneminde, evrenin genel tanımı “gökyüzü, yer ve *Duat*” dır.⁸⁸⁹

*“Gökyüzü seni Orion ile birlikte tasarladı;
Duat seni Orion ile birlikte taşıyor.”⁸⁹⁰
Orion ile gökyüzünü kim gezdirir
Kim Duat'a Osiris ile yelken açtı”*

Piramit Metni'nde geçen bu pasajdan anlaşılacağı üzere, *Duat* bazen gökyüzünde bir yer olarak anlaşılmıştır. Benzer şekilde “*Duat*, Orion'un (gökyüzü)

⁸⁸⁴ Geraldin, ss. 147-149.

⁸⁸⁵ Peter le Page Renouf, **Mısır'ın Ölüler Kitabı**, çev: Erhan Altunay, Onbir Yayınları, İstanbul, 2018, 4. baskı, ss. 27-31.

⁸⁸⁶ Budge, **Gods**, I, 170.

⁸⁸⁷ Erman, **Life in Egyptian**, s. 306.

⁸⁸⁸ Erman, **Life in Egyptian**, s. 306.

⁸⁸⁹ Breasted, **Development**, s. 144.

⁸⁹⁰ **Piramit Metinleri**, no. 820, trans. by Breasted, **Development**, s. 144.

olduğu yere götürür (sizi yönlendirir)” ve “ufuktaki Orion ve Sothis⁸⁹¹ Duat tarafından kuşatılır.”⁸⁹² Burada Duat ufuktadır ve aynı şekilde ölülerin de, gökyüzüne yükseldikten sonra Duat'ta yaşayanlar arasında “aşağıya indiği” görülür. Böylece ölü göğe yeterince erişebilir, yükseldikten sonra “Duat gölünde” yıkanır ve gökyüzünde “Duat'ta yaşayan şanlı” olur. Ra merdivenine tırmandığında, Horus ve Set onu Duat'a götürür. Bu ifadelerden, Duat'ın gökyüzünün daha düşük bir bölgesi olduğu, ufuk çevresinde veya altında da uzandığı anlaşılmaktadır.⁸⁹³

Orta Krallık'ın Tabut Metinleri'nde “aşağı bir Duat” görülmeye başlanır. Ölen kişiye şöyle denir: “Benim yerim alt Duat'ın ortasında, Ra'nın kayığında.” Bu nedenle Duat, tanımlandığı yeraltı dünyası ile birleştiği ya da orijinal olarak yeraltı dünyasında olduğu için gökyüzünde karşılığını aldı.⁸⁹⁴ Aynı şekilde XIX. Hanedanlıkta da Duat'ın yeryüzünün altında değil, yeryüzünün ötesinde, gökyüzünde ve tanrıların yaşadığı cennetin yakınında olduğuna inanıldığını bilinmektedir. Birçok metne göre, Duat ölüleri yargılayan ve ölülerin kendilerinin yanı sıra, ölülerin tanrıları üzerinde de hüküm süren Osiris'in dünyasıydı. Bu dünyadan dağ dizisi ile ayrılmıştı. Her tarafı dağlarla kapatılmış büyük bir vadiden oluşuyordu; bir taraftaki dağlar vadiyi bu dünyadan ayırırken, diğer taraf taki dağlar ise onu gökten ayırıyordu.

Duat yeraltı dünyası olarak algılanmaya başlanınca karanlık ve korkunç şeytanların evi olan, yaşayan dünya ile ölülerin dünyası arasındaki mitik bir yer oldu.⁸⁹⁵ Burada Duat'ı “cehennem” olarak algılamak yanlıştır. Duat'ın ahlaki fikirleri, sonraki zamanlarda kötülerin cezalandırılmasının bir yeri olarak kabul edilmiş olsa bile, başlangıçta güneş tanrısı Ra'nın her akşam yerleştiği ya da ölümünden sonra geçtiği, her sabah yeniden yükseldiği gökyüzüne yolculuk ettiği yer olarak kabul edildiği açıktır.⁸⁹⁶ Zaten ölümden sonraki yaşamla ilişkin eski inançlar, bütün dünyada yaygın olarak iki türe sahipti: Ölüler ya yer altı dünyasında ya da

⁸⁹¹ Sothis Köpek yıldızıdır.

⁸⁹² Breasted, **Development**, s. 144.

⁸⁹³ Breasted, **Development**, s. 144.

⁸⁹⁴ Breasted, **Development**, s. 144.

⁸⁹⁵ Remler, s. 61.

⁸⁹⁶ Budge, **Gods**, I, s. 170.

gökte, yani yıldızlarda yaşıyordu. Ölümünden sonra ruh gökte yaşadığında yıldızlara ulaşıyor ve burada onlarla birlikte ebediliği ve ezeliliği paylaşıyordu.⁸⁹⁷

I. Seti lahitinde Duat'ın Osiris'in vücuduna benzendiği görülür ve ayakları başının arkasına temas edecek şekilde bir çember gibi bükülmüş olan başının üstünde, iki eliyle güneşin diskini destekleyen tanrıça Nut durur.⁸⁹⁸ Bundan, Osiris'in Duat'ın kişileşmesi olduğu ve Duat'ın, güneşin batıda battığı ve doğuda doğduğu yerde biten dar, dairesel bir vadi olduğu sonucuna varılır. Duat, dolu olduğu canavarlar ve şeytanlar yüzünden berbat bir yerd, ondan gelen ışığın yokluğunda korkuları arttı ve orada varlıklar derin gecenin karanlığında tükendi.⁸⁹⁹ Duat'ın karanlık bir yer olarak tasavvur edilmesinin en temel sebebi güneş tanrısının ve dolayısıyla güneşin batışında karanlığın hâkim olmasıdır.⁹⁰⁰

Teb'in yazarları ve rahibleri, aslında her nome ya da büyük şehrin, kendi tanrı gruplarına sahip olduğu gibi kendi yeraltı dünyasına sahip olduğunu ve her yeraltının özel bir adla tanımlandığını kabul edilir. Bu nedenle Duat bütün bu yeraltı dünyalarını ve halkıyla birlikte bulunan çeşitli tanrıları kapsar. Dolayısıyla yeraltı dünyasına dair Duat dışında birçok isimle karşılaşmaktadır. Örneğin bu isimler arasında en bilineni Amentet, yani, Abidos'un yerel tanrısı An'ın “Khenti Amentet” yani ölümler tanrısı olarak yönettiği “gizli yer”in adıydı.⁹⁰¹ Amentet adı V. ve VI. Hanedanlara kadar Mısır'daki yeraltı dünyasının ortak adı olarak kaldı. Tüm dönemlerin metinlerinde onun ismine rastlanır, fakat Osiris'in ölümler tanrısı olmasıyla beraber ismi de Duat olarak değişir.⁹⁰² Tanrı Osiris'in özellikle Orta Krallıktan itibaren artan etkisiyle, tüm yüce kişilerin Osiris'in krallığında sonsuzluğa ulaşabileceğine inanılıyordu. Bu, batı ufkunun altında ya da bir grup adada bulunan, ekili Mısır topraklarının bir görüntüsünü yansıtan, yemyeşil bir bitki örtüsü yeri olarak betimlenir. Bu krallığa bazen “Sazlık Alanları” denir ve bölge sakinlerinin ebedi ilkbaharın tadını çıkarmasına, haksız hasat etmeyeceğine ve acı çekmeyeceğine

⁸⁹⁷ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 120.

⁸⁹⁸ Budge, **Gods**, I, 171-172

⁸⁹⁹ Budge, **Gods**, I, 171-172

⁹⁰⁰ Ra'nın yolculuğa başladığı Batı dağına Manu, sabahları doğduğu Doğu dağına Bakhu denir. Ra'nın bu yolculuğu toplamda on iki saat sürer. Burada Ra on iki geçitten geçer ve her geçtiği geçitte tehlikelerle karşılaşır. Ra'nın on iki saatlik gece yolculuğunu anlatan mit için bkz. Hart, **Mısır Mitleri**, ss. 79-99; Ölümler güneş kayığıyla birlikte seyahat ederler. Ölü eğer gerekli muskalara ve büyümlü sözlere sahipse bu tehlikeleri atlatır. Ayrıca yüce ve temiz ruhlar bu esnada Ra'nın koruması altındadır. Bkz. Renauf, ss. 82-85.

⁹⁰¹ Budge, **Gods**, I. 171-172.

⁹⁰² Budge, **Gods**, I. 173.

inanılırdı. Arazi, demokratik olarak, hem zengin hem de yoksulun işlenmesi beklenen arazilere bölündü.⁹⁰³

Güneş hem Duat'tan geçerken, hem de çok sayıda ruhu teknesine alıp ölümler diyarından geçerken karşılaşılan birçok tehlikeye karşı onlara koruyucu ve rehber oluyordu. Tabiki her ruh tekneye alınmıyordu. Ancak yargının gerçekleştiği ve kalbi tartıldıktan sonra temiz olan iyi ruhlar Ra'nın koruması altına giriyordu. 12. saatin sonunda, güneş tanrısını her saat başı tehdit eden şeytanlarla başarılı bir şekilde savaşıp güçlendikten sonra, Ra ve ruhlar, gökyüzü tanrıçası Nut'un misafirperver âleminde güvenle ortaya çıkar.⁹⁰⁴ Bu görüş, özellikle Ra ve Osiris'in, her birinin kendi yönteminden sonra birlikte çalışmasını sağlayarak, ölümlerin ruhları için sonsuz yaşamı ve mutluluğu güvence altına aldıkları yönündeki çok popüler ve yaygın olan inançtı. Duat'la ilgili fikir oluşturulduktan sonra ölümlerin ruhlarına düşman olması gereken hayali varlıklar da oluşturuldu. Böylece bölündüğünü ilan ettikleri çeşitli bölgelerin açıklamasını yaptılar. Ayrıntılı hale getirilen Duat daha sonra, buradaki yaratıklar, tanrıların Duat'taki pozisyonu ve yargısal süreç gibi konular resimsel olarak temsil edilmeye çalışıldı.⁹⁰⁵

3.9.3. Kralın Ölümü

Firavunların öldükten sonra akibetine dair tüm bilgiler piramitlere oyulmuş metinler sayesinde bilinmektedir. Çünkü Piramit Metinlerinin yazılış amacı firavunun görkemli bir şekilde dirilmesi, öte dünyada mutlu olması ve ebedi bir yaşama kavuşabilmesi içindir.⁹⁰⁶ Bu sayede firavun dünyadaki saltanatını öte dünyada da devam ettirmeyi amaçlar. Dolayısıyla firavun ahiret yurdunda, dünyadayken insanlara hükmettiği gibi tanrılara hükmetmeli, öte dünyanın tüm gücü üzerinde otorite sahibi olmalı, iyi ve kötü tüm ruhları yönetmeliydi. Bu atalarından aldığı bir gelenektir.⁹⁰⁷

Mısırlılar, tanrı olarak kabul ettikleri firavunların insanlar gibi öldüklerini biliyordu. En büyük korkuları, firavunların öldükten sonra öte dünyada ikinci kez

⁹⁰³ David, s. 188.

⁹⁰⁴ Remler, s. 61-62.

⁹⁰⁵ Budge, **Gods**, I. 173.

⁹⁰⁶ Moret, s. 168; Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 27.

⁹⁰⁷ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 27.

ölmeleri idi. Bu durumu kontrol altına almak için rahipler, ellerinden geleni yapmaya çalıştılar. Hatta bu dünyada bile firavunların ebedi olarak yaşamaları için ellerinden gelen çabaları sergilediler.⁹⁰⁸ Metinlerde bulunan her bir büyü sözün, ilahi ve sihrin amacı da firavunların ebedi yaşamını korumaktı. Fakat teologların tüm çabaları, öğretiyi sistematikleştirememekle kalmamış aynı zamanda koşt ve bazen karşıt anlayışlar arasında çelişkiler doğmasına neden olmuştur.⁹⁰⁹

Metinlerin tanımladığı ilk sahne, öldürülen ve dirilen kraliyet tanrısı Osiris ile kralın özümsemesidir.⁹¹⁰ Osirian efsanesi bu törenleri açıklamak ve onları mükemmelleştirmek için icat edildi.⁹¹¹ Bedenin parçalanması dirilişin başlangıç noktası oldu. Ölü Kral, parçalar halinde kesilmiş, Set tarafından parçalanmış Osiris'ti. İsis “ölüme karşı çare” bulduğundan, Osirian ayinlerinin, Osiris'le olduğu gibi, yeniden kurgulanması için kraliyet cesedine uygulamak yeterli görüldü.⁹¹² “Kralın vücudu dünya içindir”,⁹¹³ Kral Osiris'in halefi olduğu için de ölümü, Osiris'in ölümüyle açıklanır. Nehirde boğulmuş ve Set tarafından parçalar halinde kesilmiştir. Piramit Metinlerinde kral “Osiris N” Olarak adlandırılır. Sonra kutsal drama yeniden canlandırılır; Osirisin ailesi tarafından oynanan “gizem” bölümleri cenaze merasimlerinde kraliyet ailesi tarafından oynanır. Kraliçeler İsis ve Neptis'in parçalarını alırlar, en büyük oğul Horus (“sevgilim oğlum” (*samer f*) şeklinde anılır) olarak rol alır ve torunları, erkek kardeşleri, ilişkileri ve arkadaşları Horus, Anubis ve Thoth'u temsil eder.⁹¹⁴

Ölü kralın cenazesinin dinsel ritüellere uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için, kutsal dramada rol alan saray mensuplarının dışında profesyonel rahiplerinde bulunması zorunluydu. Buna göre cenaze işlemleri sırasında memur (kheri-heb), rahip (temiz biri- uilb), ayin yönetici (sem) mumyalayıcı (uti), heykeltraş (mesenti), yardımcı veya eşi (smat) iki ağlayan kadın (zerti), Ka'nın hizmetçisi vb. ritüelde rol alan uzman kimseler hazırda bulunur. Her durumda, kraliyet ailesi, rahip ve rahibeler şu sözlerle kendilerini tanıtır: “Ben İsis”, “Ben Horus, senin sevgili oğlun”, “Ben

⁹⁰⁸ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 27.

⁹⁰⁹ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 121.

⁹¹⁰ Breasted, **Development**, s. 144.

⁹¹¹ Brewer ve Teeteri, s. 178.

⁹¹² Erman, **Life in Egyptian**, s. 307.

⁹¹³ Moret, s. 169.

⁹¹⁴ Moret, s. 169; Oestigaard, s. 102.

anibus” vb... Böylece aktörler, kraliyet ailesinin farklı üyelerinin karakterlerini üstlenerek, Osirian ailesine dönüşmüşlerdir.⁹¹⁵

Kralın cenaze töreninde şunlara dikkat edilmeliydi: Osiris gibi boğulan veya dağılmış olan bedenin “arayışı” teoride Osiris’in eşi İsis, ve oğlu Horus tarafından aranmalı, bulunmalı ve tanınmalıydı. Parçalanmış bedeni mumya haline getirerek ölümsüz ve bozulmaz yeni bir beden yaratmak ve aynı zamanda bir heykelin içine, eski vücudun “canlı görüntüsü”, mumyanın yeniden üretemediği fiziksel güç ve gençlik görünümü kazandırılmalıydı.⁹¹⁶

Firavunların, dünya üzerinde düşmanları olduğu gibi öte dünyada da düşmanlarının bulunduğu inanılıyordu. Kötü niyetli tanrılar ve ruhlar tarafından kralın rahatsız edilmesinden, ayrıca çeşitli zehirli hayvanlar ve ölü hayvanların saldırmasından korkuluyordu. Bu yüzden rahipler firavunun korunması için dua biçiminde büyü sözleri oluşturmuşlardı. Bu büyü sözlerin okunmasının firavunu her türlü kötülükten koruduğuna inanılıyordu.⁹¹⁷

Cenaze törenlerinde *ağzın ve gözlerin açılması serenomileri* gerçekleştirildi.⁹¹⁸ Serenominin temel amacı ölünün ruhunu bulması ve “yaşam akımı geçen” vücudunu kullanabilmesiydi.⁹¹⁹ Serenomi firavunun heykeli üzerinde bir dizi safhalardan geçerek tamamlanırdı:

1- Ölünün heykeli, yüzü güneye doğru, yeryüzü gibi şekil verilmiş kum tabakasının üzerine konurdu.⁹²⁰

2- Defalarca tütsülenir ve çeşitli merhemlerle ovulurdu.⁹²¹

3- Dört yönün tanrıları olan Horus, Set, Thot ve Sepa adına suyla temizlenirdi.⁹²²

⁹¹⁵ Moret, s. 170.

⁹¹⁶ Moret, ss. 170-171.

⁹¹⁷ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 27-28-29.

⁹¹⁸ Oestigaard, s. 102. Ağzın ve gözlerin açılması serenomileri cenaze törenleri ve mumyalamadan önce yapılan önemli bir törendi. Bkz. Miriam Lichtheim, **Ancient Egyptian Literature**, The New Kingdom, Univesity of California Press, United State 1978, II, 120.

⁹¹⁹ Renauf, s.71.

⁹²⁰ Renauf, s. 69.

⁹²¹ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 29. Primit Metinlerinde geçen pasajlardan en dikkat çekici olanı, merasim ve tütsü yakıcılığının temel ritüeli olan tütsü, dünyadan tanrılara doğru yükselirken, kralın kokusundan, tanrılarınkine karışması ve böylece arkadaşlık ve birliktelik içinde toplanması anlamını taşımaktadır. Pasaj, rahibin tütsüyü tanrılarla dostluk anlamında kullandığı gösterir. Pasajda şunlar yazmaktadır: "Ateş atıldı, ateş parıldıyor. Tütsü ateşe verilir, tütsü parlar. Senin kokun kral Unis'e gelir, kral Unisin kokusu sana gelir, Ey Tütsü. Kral Unis sizinle, Sizler kral Unis'lesiniz, Ey tanrılar. Kral Unis sizi seviyor, Sizde onu seviyorsunuz, Ey tanrılar." Bkz. Breasted, **Development**, s. 126.

4- Heykelin gözlerine boya sürülürdü.⁹²³

5- Yıkandıktan ve giydirildikten sonra heykelin önüne yemek adakları konurdu.

6- Heykelin önüne *Peskef* denilen ağız ve göz açıcı alet konulurdu.⁹²⁴

Bunların yapılmasından sonra ölü firavunun ağzını saran sargıların kesileceği ve ağzının açılarak serbest kalacağına inanılıyordu. Bundan sonra rahipler ve yardımcıları gelerek ağzı açma törenine başlarlardı. İlk önce ölü firavun için tütsü yakılır ve rahip dört defa “sen safsın” derdi. Daha sonra rahip şu sözleri tekrar ederek heykelin üzerine su serperdi: “Sen temizsin. Sen safsın. Senin günahlarından arınmış olman demek Horus’un günahlarından arınmış olması demek ve Horus’un arınmış olması demek senin arınmış olman demek.”⁹²⁵ Bu sözler, bir kere Set’in bir kere Thot’un ve bir kere Sep’in adıyla olmak üzere toplamda üç kez tekrar edilirdi. Rahip, ölü firavunun tanrılarla olan ilişkisini ifade eden kutsal cümlelerine şöyle devam ederdi: “Başını aldın ve Geb’in huzurunda kemiklerin sana getirildi.”⁹²⁶ Bu şekilde beş tane daha tütsü ayini gerçekleşir ve rahipler çeşitli büyü ve kutsal sözlerle kralı arındırırdı.

Dokuzuncu törene gelindiğinde ise rahipler firavunları canlandırıp onun yeniden doğumunu temsil ederlerdi.⁹²⁷ Firavunu temsil eden rahip daha sonra kraliyet esasını veya değneğini eline alarak şu sözleri söylerdi: “Babamızı ve onun dönüşümünü seviyoruz. Babamızı temsil ettim, onun heykelini, o büyük heykeli yaptım. Horus onu sevenleri sever.” Daha sonra şu sözleri söyleyerek heykelin dudaklarını kapatırdı: “Seni kucaklamaya geldim. Ben senin oğlunum. Ben Horus’um. Senin için senin ağzını kapadım. Ben senin sevgili oğlunum.”⁹²⁸ Tören gerçekleştirilirken adanmak üzere çeşitli hayvanlar kesilirdi. Bu hayvanlar, iki boğa, ceylan, kazlar ve benzeri hayvanlardı. Bunlar firavunun düşmanlarının esir alınması ve yok edilmesini simgeliyorlardı. Boğaların yüreği ve ön bacakları firavun heykeline, rahibin şu sözleriyle sunulurdu: "Selam sana, Osiris! Seni kucaklamaya

⁹²² Renauf, s. 69.

⁹²³ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 29

⁹²⁴ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 29

⁹²⁵ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 30.

⁹²⁶ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 30.

⁹²⁷ Firavunun doğumunu canlandıran kutsal drama hakkında daha fazla bilgi için bkz. Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 31; Renauf, ss. 70-71.

⁹²⁸ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 30.

geldim. Ben Horus’um. Ağzını senin için kapattım. Ben senin sevgili oğlunum. Ağzını açtım. Ağzın sağlamlaştırıldı. Ağzını ve dişlerini yerlerine yerleştirdim. Selam sana, Osiris! Horus’un gözleri ile ağzını açtım.”⁹²⁹ İkinci defa hitap edilen kişi firavunun kendisiydi. Daha sonra metal iki aletle heykelin ağzı ve gözü açılır ve şu sözler söylenirdi: “Ağzını açtım. İki gözünü de açtım. An-pu’nun⁹³⁰ aletiyle ağzını açtım. Tanrıların ağzının açıldığı Meskhan’nın aletiyle ağzını açtım. Horus Osiris’in ağzını ve gözünü açar. Horus tıpkı babasının ağzını açtığı gibi, Osiris’in (firavunun) ağzını açar.”⁹³¹

Tören esnasında rahiplerin söylediği büyülü sözler sembolikti ve büyük bir güce sahipti. Herşeyden öte, insanın “çifti” olan ruhun tekrar heykele gelmesini ve böylece ruhun heykelde yaşamasını sağlayan sözlerdi. Ayrıca burada sunulan çeşitli adaklar, aynı şekilde Ka, yani insan ruhunun veya “çift”inin beslenmesi içindi.

Ağız ve göz açma seremonisinin amacı yaşamın hareketlerini taklit etmek, eylemsiz bedenlerde, mumyada ve heykelde yaşam yaratmak, onlara fiziksel bölümlerin işlevi olan, nefes, görme, duyma, tat alma, dokunma, konuşma, düşünce, hareket ve beslenme alma kapasitesini geri kazandırmak ve çürümeye karşı koymaktı.⁹³² Bu törenlerde heykelde ve mumyada aynı şekilde yeniden canlandırılan kalp yerine oturtulmuş oluyordu. Bundan böyle mumya ve heykel, Osiris gibi tekrar yaşayacaktı.⁹³³ “Tanrısal Aşağı Bölgesi”nde (Khertneter), “Batın Hükümdarlığı” (Khent-Amenti), yani yeraltında, insanlardan ve göksel tanrılardan uzak bir yerde, kralın yeni bir krallık bulacağı bir tanrı alanındaydı. İnanca göre firavunun orada beslenmesi sağlanırdı, açlığı ya da susuzluğu giderilirdi. Firavun atalarını orada buldu ve varislerin servetini Osiris huzurunda korudu.

3.9.4. Firavunun Göğe Yükselmesi

Firavunun cenaze işlemleri tamamlandıktan sonra artık ruhu tanrılar katına yükselmeye başlar. Burada cenaze işlemlerinin tanrı Osiris ayinlerine göre

⁹²⁹ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 31.

⁹³⁰ An-pu mumyalamayla ilgilenen eski bir tanrıdır. Anibus olarakta bilinip köpek veya çakal başıyla temsil edilir. Bkz. Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 31.

⁹³¹ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 31.

⁹³² Renauf, s.71.

⁹³³ Moret, s. 169.

düzenlendiğini ve firavunun bizatihi Osiris olarak kabul edildiğini hatırlatalım.⁹³⁴ Osiryan ayinleri ölü kral'a sonsuza dek sakladığı “ebedi bir beden” (zet) verdi.⁹³⁵ Piramit Metinlerinde kralın dirilişi şöyle anlatılır: "Kalk, mezarların arasından! Sarmalarını çıkar! Kumu kafandan salla!"⁹³⁶ “Ey Teti, kalk, başını kaldır, kemiklerini topla, uzuvlarını topla, bedeninden dünyayı temizle.”⁹³⁷ Bundan sonra firavunun göğe yükselişi başlar. Firavun göğe yükselirken bir şahin, balıkçıl, yaban kazı, bokböceği veya çekirge şekline girer. Bu arada rüzgârın, bulutların ve tanrıların yardımına ihtiyacı vardır.⁹³⁸ Bazen göğe yükselme bir merdiven sayesinde gerçekleşir.

Firavun, gökte kendisi için hazırlanmış göksel kraliyetine ulaşmadan önce, giriş yolunda bulunan gölden geçmesi gerekir.⁹³⁹ Bu gölün geçişini göksel kayıkçı sağlar. Kayıkçı burada bir yargıç konumundadır. Çünkü iyi ve kötü ruhların ayırt edilmesi için bazı suallerin sorulması gereklidir. Bu suallere firavunlarda tabi tutulmaktadır. Firavuna “Ra'nın hizmetçileri arasında Doğu'nun suyollarına devam et!” denilir. Kral, yeryüzü ve cennet arasında, Nil'in krallığında olduğu gibi, geniş bir nehrin, göllerin ve bataklıkların suladığı bir ülke bulur. Her şeyin büyümlü bir yaşama sahip olduğu, suların, bitkilerin ve hatta tanrıların cennete ulaştığı tekne gibi taşıma araçlarının olduğu mucizevi bir ülke. Bu tekne kayıkçıyı temsil eden bir tanrıçadır.⁹⁴⁰ “O başını uzağa çeviren” anlamına gelen sessiz, huysuz bir kaptan reberliğinde, başkalarının da ona hitap etmesini bekler.”⁹⁴¹ Firavun kayıkçıya kendini tanıtır. Ra ile olan ilişkisinden bahseder. Kayıkçı firavunu uzun bir süre bekletir. Sonra Kral Ra'ya yalvarır, “Beni tanrıların geçtiği tekneye götürün, beni cennetin doğusuna götürün.” Eğer kayıkçı hala reddediyorsa, kral büyümlü sözlere ve hatta tehditlere başvurur.⁹⁴²

Firavun kayıkçının direnmesine karşı tek başına mücadele etmez. Metinler krala cennete gitmenin birçok yolunu sunar; Bazen Tot'un ibisleri, Horus'un

⁹³⁴ Oestigaard, s. 104.

⁹³⁵ Moret, s. 178.

⁹³⁶ Moret, s. 178.

⁹³⁷ **Pyramid Text**, no 373, Trans. by Miriam Lichtheim, **Ancient Egyptian Literature**, The Old and Middle Kingdoms, Univesity of California Press, United State, 1975, I. s. 41.

⁹³⁸ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 121.

⁹³⁹ Eliade, **Dinsel inançlar**, s. 121.

⁹⁴⁰ Moret, s. 178.

⁹⁴¹ Moret, s. 178-179.

⁹⁴² Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 121.

şahinleri, Ra'nın kutsal böceği ya da çekirgeci kanatlarını alır. Ateşe bir tutam tütsü atılarak ezberden büyü okunur; tütsü dumanı yayılır, havada yükselir ve kralı da beraberinde götürür. Kral, kuş gibi kanat çırpır. “Uçar uçar, Ey adam! Kral Unas senden uzaklara uçar!” Son olarak, yeryüzüne düşen güneşin ışınları firavun'a cennete gitmek için uygun bir eğim sunar. “Ey Ra, kral N. Yükselen bir merdiven gibi Senin ışınlarında yürüdü.” İnanişâ göre, bu parlak merdiven, Heliopolis'in Ruhları tarafından inşa edilir. Işık hüzmeleri kollarını dışarı uzatır ve kral Unas "havadaki bir alev gibi" yükselir.⁹⁴³ Piramit Metinlerine göre, ölü kral en büyük tanrıların yardımıyla gök yüzüne ulaşır ve cennetin kapıları açılarak şöyle denilir: “Anneniz, Nut'un Huzuruna gidin, ellerinizi kavrayabilsin ki, sizi, Ra'nın olduğu yere, ufka giden yolu gösterebilsin. Cennetin kapıları senin için açıldı, gökyüzünün kapıları senden (gelmeden) önce yol veriyor.”⁹⁴⁴

Firavunun göğe yükselişini tüm evren ve tüm insanlar izler ve kralı şöyle cesaretlendirirler: “İnsanlar ve Tanrılar derler ki, 'Ellerinizi Kral N.'nin altında! Onu kaldırın, gökyüzüne taşıyın! Gökyüzüne, gökyüzüne! Tanrıların arasında harika yere!” İnsanlar, güneş tanrısı Ra'ya krallarına yardım etmek için yalvarırlar. “İşte Ra'nın oğlu. O geliyor, Ra'nın sevgilisi, o geliyor. Ey Ra, göklerin doğuşunda yükselen bu Krala N.'ye elinizi verin! Seninle, gökyüzünün Doğu tarafına yükselmesini sağla.”⁹⁴⁵ Firavun göğe yükselmeyi başardıktan sonra onu yaratıcı tanrı Ra karşılar.

Göğe ulaşan firavun tanrılaşır ve insani soyunu terkeder.⁹⁴⁶ Gökyüzünde bir haberci firavunun geldiğini tanrılara duyurur: “Habercileriniz gider, hızlı habercileriniz koşar, müjdecileriniz acele eder. Ra'ya geldiğini duyururlar, bu kral Pepi”; “İşte Ra'nın oğlu geliyor, işte Ra geliyor” derler. “Bu kral Pepi, tanrıların ayakta durduğu, kıyafetlerine sarıldığı, ayaklarını beyaz sandaletlerinin üzerinde bulduğu; beyaz sandaletlerini toprağa fırlattılar, kıyafetlerini attılar.” “Kalbimiz (sen) gelene kadar sevinmedi” derler.⁹⁴⁷ Habercilerin müjdesi tanrılara ulaştığında ve firavun yaklaştığında tanrılar ona derin bir sevgi ve huşu ile bakarlar. Bu arada

⁹⁴³ Moret, s. 179.

⁹⁴⁴ **Pyramid Text**, no. 756, Trans. By. Vincent A. Tobin, “Selections From the Pyramid Text”, **The Literature of Ancient Egypt**, edit. William Kelly Simpson, IIInd edition, Yale Universty Press, New Haven, USA 2003, ss. 249-250.

⁹⁴⁵ Moret, ss. 179- 180.

⁹⁴⁶ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 121.

⁹⁴⁷ Breasted, **Development**, s. 144.

yaratıcı tanrı Ra, esasına yaslanmış ufkun kapıları önünde durmaktadır. Haberci “Tanrılar senden önce sessiz, dokuz (Ennead) tanrı ellerini ağızlarına koydu” der.⁹⁴⁸ Tanrıların bu sessizliği Ra’ya müjdeli haberi vermek için bozulur: “(Orada) Ra’yı ayakta ve sizi bekliyorken bulacaksınız.”⁹⁴⁹

Metinlerde firavunun göğe ulaşması ve akabinde Ra’ya haber verilmesi sık sık tekrarlanır. “Ey Ra-Atum! Bu kral Unis, dört sütunlu (gökyüzü) yerin efendisi olan, ölümsüz olan bir görkemli geliyor. Senin oğlun sana geliyor. Bu kral Unis sana geliyor”⁹⁵⁰ Sonra dört önemli tanrı olan Set ve Neptis, güneye yükseliyor, burada “güneyin tanrılarına ve ruhlarına” geldiğini ilan ediyorlar: “Bu kral Unis, gerçekten ölümsüz şanlı biri. O ölmenizi dilerse, ölürsünüz. Yaşamamanızı dilerse yaşarsınız”⁹⁵¹ Kuzeydeki Osiris ve Isis: “Bu kral Unis gerçekten, Nil’in üzerindeki sabahyıldızı gibi, ölümsüz şanlı biri gelir. Suda yaşayan ruhlar onu övüyor. Yaşamak istediğinde, yaşarsın; ölmeni dilerse ölürsün.”⁹⁵² Thot şu kelimelerle Batıyı telaşlandırır: “Bu kral Unis, batı boyundan önce süslenmiş asasıyla, aşılmaz bir ruhtur. Kalpleri belirler, kalplerinin sahipliğini ele geçirir. Yaşamamanı dilerse yaşarsın, ölmeni dilerse ölürsün.”⁹⁵³

Son olarak Horus doğuya doğru şöyle ilan verir: “bu kral Unis, gerçekten ölümsüz bir ruh. Yaşamamanı dilerse yaşarsın, ölmeni dilerse ölürsün.”⁹⁵⁴ Merkezi noktalarındaki bulunan dört duyurunun sonunda, ses yine Ra’ya haykırır: “Ey Ra-Atum! Oğlun sana geliyor, Unis sana geliyor. Onu sana doğru yükselt, kucağında onu sardın. Sonsuza dek senin tek vücut olmuş oğlun.”⁹⁵⁵

Böylelikle firavun göksel âlemdeki tanrılar divanına bir muştı edasıyla ulaşır. Piramit Metinleri devam eden süreci aktarır. Bundan sonra firavun Ra ile bir arkadaş olarak ilişki kurmaya başlar. “Sizler, tanrıların yükselmeyi sevdiği, içine girmeyi sevdikleri, içinde Ra’nın ufukta kürekle çektiği, Ra kayığına biniyorsunuz.” Bu

⁹⁴⁸ Breasted, **Development**, s. 117.

⁹⁴⁹ **Pyramid Text**, no. 757, trans. by Tobin, “Selections From the Pyramid Text”, **LAE**, s. 255.

⁹⁵⁰ **Pyramid Text**, no. 217, trans. by Miriam Lichtheim, **Ancient Egyptian Literature**, The Old and Middle Kingdoms, Univesity of California Press, United State, 1975, I. 30-31; Breasted, **Development**, s. 118; Tobin, “Selections From the Pyramid Text”, **LAE**, ss. 249-250

⁹⁵¹ **Pyramid Text**, no. 217, trans. by Lichtheim, I, 30-31.

⁹⁵² **Pyramid Text**, no. 217, trans. by Lichtheim, I, 30-31.

⁹⁵³ Breasted, **Development**, s. 118-119.

⁹⁵⁴ **Pyramid Text**, no. 217, trans. by Lichtheim, I, 30-31.

⁹⁵⁵ Breasted, **Development**, s. 119.

inancın en basit şekli ölü kralın güneş kayığının başına yerleştirilmesidir.⁹⁵⁶ “Kral Pepi küreklerini alıyor, güvertenin başına oturuyor, kendisini mürettebatın başına oturtuyor, kürekleri alıp Ra'yı batıya doğru çekiyor.”⁹⁵⁷

3.9.5. Firavunun Güneş Tanrısı ile Özdeşleşmesi

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, firavunun ünvanlarından bir tanesinde yaratıcı tanrının oğlu olmasıydı. Firavun öldükten sonra tanrı Ra'nın oğlu olmaya devam etmiştir. Piramit Metinleri Ra'yı genellikle oğlunu kabul etmeye ve korumaya çağırır. Firavun, babası Ra'ya şu sözlerle hitap eder: “Ben, Ey Ra, beni de onlardan biri yaptınız.” “Oğlum!” “yaratıcı babam, Ey Ra! işte kral Pepi Ey Ra. Bu kral senin oğlun... bu kral doğuda Ra gibi parlar, o Kheprer gibi batıya ilerliyor. Bu kral Pepi, gökyüzünde yaşayanların lordu olan Horus'un yaşadığı göğün üzerinde yaşıyor.”⁹⁵⁸

Firavun Ra ile olan ilişkisinde daha da ileri giderek onunla özdeşleşmeye başlar.⁹⁵⁹ Piramit Metinlerinin rahipleri bu sonuca ulaşmakta tereddüt etmediler. Kralın, cenaze merasimlerinde, özellikle defin esnasında tütsü yakma, onu ilahi bir makama yükseltmek için uygun bir ortam sağlıyordu. Ra'nın pozisyonuna dokunmadan, ölü Firavun ilah olarak tasavvur edilir ve ilahlığı dünyanın diğer sakinlerine ilan edilir.⁹⁶⁰ “Yüzünüzü yukarı kaldırın, tanrıların ikametgâhı olan Duat'a. Kral Unis! (herkes) büyük bir tanrı olan kral Unisin geldiğini görebilsin... ki hepinizin koruyucusu. Kral Unis emir verir; kral Unis, Ra'nın bölgesinde yaşayanları mahkemede yargılar. Kral Unis, ziyaret ettiği bu saf bölgeyle, orada yaşayabileceği iki tanrının yargıcısıyla konuşuyor. Kral Unis onun yanında güçlüdür. Kral Unis asayı taşıyor; (Ra) kral Unis'i arındırır. Kral Unis, yanlarında duran Ra ile birlikte oturuyor; Kral Unis yapabileceğini iyi emreder. Kral Unis büyük bir tanrıdır.”⁹⁶¹

“Kral Teti Ra'nın geceyi geçmekte olan bu gözüdür, her gün doğar ve her gün yaratılır.”⁹⁶² “Onun annesi gökyüzü, Ra gibi her gün onu yaşatır. O doğudan doğar, batıdan batır, annesi Nut (gökyüzü) hiçbir gün ondan vazgeçmez. O kral II. Pepi'yi

⁹⁵⁶ Breasted, **Development**, s. 122.

⁹⁵⁷ Breasted, **Development**, s. 123.

⁹⁵⁸ Breasted, **Development**, s. 123.

⁹⁵⁹ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 63.

⁹⁶⁰ Breasted, **Development**, s. 123.

⁹⁶¹ Breasted, **Development**, s. 123.

⁹⁶² Breasted, **Development**, s. 123.

yaşam ile donatır, onun kalbinin neşesidir, onun kalbinin zevkidir.” Ölü kral Ra'nın görevini ve pozisyonunu aldıktan sonra, bizzat Ra'nın kendisi olur. “Ey Ra, kral Pepi senin bedenindir; kral Pepi'de senin bedeninin canlılığını muhafaza etmektedir, ey Ra” “kral Teti sen (Ra)'dır, sen kral Teti'nin sebebi, kral Teti 'de en parlaksın, kral Teti de sande parlar.”⁹⁶³ Böylece firavun, Ra'nın evinde gökyüzünün kralı olur. “Ra gibi oraya girdin (güneş kayığına); sen bu tahttan aşağıya inersen, tanrılara emir verirsin; her gün Ra'yı besleyen, Nut'tan gelen sen yaratıcı Ra için.”⁹⁶⁴

Öte dünyada tanrı haline gelen firavun, bir beden ve bir Ka'dan oluşur. Firavunun öte dünyada bedeni olan Zet, Osirian ayinleriyle kendisine verilen, demir kadar bozulmaz, yıkılmaz; tanrıların bedeni olan “ebedi” bedendir. İnsan vücudu gibi etten yapılmış olmasına rağmen, bazen insanlardan uzaklaştığı kanatlarla da döşenmiştir. Kral cennete geldiğinde, Ra ve tanrıların her gün yeniden doğdukları “gökyüzünün o tarafı”nda yeni bir varlık olarak parlar.⁹⁶⁵ Metinler Ka'nın Zet ile olan birleşmesini aktarır. Ka kralın öteki yaşamdaki kutsal ruhudur. Ka, kralı tüm ölüm korkusundan arındırır. Onun koruyucusu ve ikizidir.⁹⁶⁶ Ölümler Ka sayesinde beslenmeyi sağlar; ayrıca entelektüel ve ahlaki güçlere de başkanlık eder. Vücudu sağlıklı kılar, ismi süsler, fiziksel ve ruhsal yaşam verir.⁹⁶⁷ Ka, Ra'nın köşkünde Zet ile birleşir. Ka ve Zet birleştikten sonra, mükemmele ulaşan varlığı oluştururlar.⁹⁶⁸

3.9.6. Siyasi Krizlerin Dinsel Düşünceye Etkisi

Mısır'ın eski krallık dönemine kadar piramit metinlerinde Heliapolis'in güneş teolojisi hâkimdi. Bu dönemlerdeki Piramit Metinlerinde Osiris'e dair herhangi bir bulguya rastlanmaz. Güneş tanrısı Ra hâkim bir figürdür ve dolayısıyla Krallık ideolojisinin önemli bir tanrısıydı.⁹⁶⁹ Orta krallıktan itibaren Osiris Ra'nın birçok pozisyonunu almaya başlar.⁹⁷⁰ Osiris teolojisi, sarayın güneş inancı ve devlet

⁹⁶³ Breasted, **Development**, s. 123.

⁹⁶⁴ Breasted, **Development**, s. 124.

⁹⁶⁵ Moret, ss. 181-182.

⁹⁶⁶ Frankfort, **Kingship**, s. 69.

⁹⁶⁷ Moret, s. 182; Mosjov, s. 11.

⁹⁶⁸ Kraliyet Ka'sıyla ilgili daha fazla bilgi için şu eserlere bakınız: Frankfort, **Kingship**, ss. 69-79; Bell, ss. 137- 144.

⁹⁶⁹ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 125.

⁹⁷⁰ Orta krallıktaki siyasi ve dinsel kriz hakkında bkz. Eliade, **Dinsel İnançlar** ss. 126-129.

rahipleri ile aktif rekabet haline gelir.⁹⁷¹ Bu, özellikle gelişmekte olan Mısır dininin Osiryanlaştırılmasını ve bundan sonraki Güneş öğretilerinde yaşamdan sonraki doktrinler için geçerliydi. Daha önce bahsettiğimiz gibi, ne Osiris mitinde, ne de Osiris'in karakterinde veya daha sonraki tarihinde, göksel ahireti önerecek hiçbir şey yoktur. Hatta Ra ile firavunu özdeşleştiren güneş teolojisinde firavunun Osiris'e karşı korunduğu görülmektedir. Gökyüzündeki ölü kralın şunları söylediğini tekrar görüyoruz: “Osiris’e yukarıdan bakarsın, ondan uzak duruyorsun, onlardan uzaksın, çünkü onlardan değil (ölülerden), sen onların arasında değilsin.”⁹⁷² Aynı şekilde Güneş tanrısı: “Kralı, Teti'yi Kherti'den kurtardı, onu Osiris'e vermedi.” “Osiris sen onu (firavunu) ele geçiremeyeceksin, oğlun Horus onu ele geçiremeyecek”⁹⁷³ denilmektedir.

Görüldüğü üzere, bazı dönemlerde Osiryan inancı ile güneş inancı birbirine karşı düşmandır, fakat bu durum çok uzun sürmez. Daha sonra Osiryan inanç baskın hale gelir ve güneş teolojisini de kapsamaya başlar. Heliopolisin tanrı grubu, Osirisi, gökyüzü tanrıçası Nut'un çocuğu yapana kadar, Delta'ya özgü olan tarih öncesi Osiris inancı, bundan sonra korkulan ve aynı zamanda göksel kutsamaya karşı çıkan yasaklayıcı bir ahiret hayatı içerir.⁹⁷⁴ Osiris Heliapolis grubuna eklenince güneş teolojisiyle ilişkilendirilir ve yeryüzünün altındaki ölülerin krallığının hükümdarı olur.⁹⁷⁵ Bu yüzden de sık sık “Duat'ın Efendisi” ünvanı kullanılır. Piramit Metinlerinde bile “Yeraltı Dünyası” ifadeleri yerini almaya başlar.⁹⁷⁶ Ölü firavun artık Ra ile birlikte Osiris'le, içinde çelişkili teolojilere rağmen, özdeşleşmeye başlar. İki tanrının pozisyonuyla alakalı bir takım izahatlar gereklidir. Çünkü Osiris'in, Güneş tanrısı Ra ile olan rekabeti, araştırmacıları hayli uğraştırmıştır.⁹⁷⁷ Bu karmaşıklık nedeniyle bazı araştırmacılar Osiris'in güneş tanrısı olduğunu düşünmüştür.⁹⁷⁸

⁹⁷¹ Frankfort, **Kingship**, s. 207-208.

⁹⁷² **Pyramid Text**, no. 251, trans. by Breasted, **Development**, s. 142.

⁹⁷³ **Pyramid Text**, no. 167, trans. by Breasted, **Development**, s. 142.

⁹⁷⁴ Breasted, **Development**, s. 143.

⁹⁷⁵ Qestigaard, s. 104.

⁹⁷⁶ Moret, s. 186.

⁹⁷⁷ Breasted, *Development of Religion And Thought in Ancient Egypt* kitabında Osiris teolojisinin Güneş teolojisiyle olan rekabetini ve güneş teolojisinin nasıl Osiris teolojisine dahil edildiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır bkz. ss. 148-164.

⁹⁷⁸ Daha önce belirttiğimiz gibi, Mısırlılar önemli olan tanrıları diğer birçok tanrıyla birleştirmişlerdir. Güneş tanrısı Ra ve ölülerin tanrısı Osiris de birleşmişlerdir. Bazı dönemlerde Ra ile Osiris bir bütün olarak düşünülmüştür. Öyle ki Ra ile Osiris, bir tek tanrının bedeni ve ruhu kabul edilmiştir. Bu

Herşeyden önce, Ra ile Osiris arasında bariz farklar vardır. Farklılaşmanın temel nedeni yerel yönetimlerin kendi tanrı anlayışlarını üstün kılma çabalarıdır. Bu yüzden birlik değil çokluk ve karmaşıklık vardır. Osiris teolojisi, Orta Krallık'ta (ve Yeni Krallık'ta) daha fazla gelişir ve Osiryan mezar ritüelleri, kraliyet ve ayrıcalıklı ailelerle sınırlı kalmadan tüm insanlar için geçerli ve erişilebilir hale gelir.⁹⁷⁹ Bu zaman diliminde, Osiris kültü dini ve entellektüel merkez olan Heliopolis'ten iki şehre taşınır; biri Mısır'da Busiris olarak bilinen, Osiris'in omurgasının gömüldüğü yer, diğeri Mısır'da, Abidos olarak bilinen, Osiris'in kafasının gömüldüğü yerdir.⁹⁸⁰ Osiris kozmolojisi Mısırın her yerine yayılır ve tüm toplumsal katmanları kapsayan teolojik bir sisteme dönüşür.

Osiris kozmolojisi toplumun tüm katmanlarına yayılmasıyla birlikte, güneş teolojisine göre belirli önceliğe sahip oldu. İlk olarak, Ra yaratıcı olması nedeniyle evrenin yaratılışıyla ilgilendi. Osiris düşük profilli bir karaktere sahip olduğu için, yaratıcıyla eşit olarak kabul edilmedi.⁹⁸¹ Set tarafından katledildi. Dirilişi ise aile fertleri tarafından sağlandı. Osirisin intikamını bile Horus aldı. Buna rağmen Osiris kozmolojisi, hem bu hayatta hem de sonraki yaşamda insanın kaderiyle birlikte, sosyal, ahlaki ve politik sorunlarla ilgilenir.⁹⁸² Öte taraftan, Ra, cennetin yükseklerinde, insanların günlük yaşamına değil, evrenin yaratılışı ve kaderine bağlı olarak bulunur. Osiris insanlar arasında yeryüzünde yaşamakta, onları yönetmekte ve yaşamlarını düzenlemektedir.⁹⁸³ Ra kozmoloji, yaşayan dünya ya da evrenle sınırlıdır; oysa Osirya kozmolojisi, bu dünyayı, veya sonsuz dünyalarını büyük

yüzden güneş döngüsüne, Osiris'in bedeniyle birleşmek için yer altı dünyasına inen Ra'nın ba'sı olarak inanılmıştır. (R. H. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 120). Osiris'in Ra ile olan birlikteliği yine de şaibeli bir durum olarak tartışılmaktadır. James G. Frazer bu konuda birçok araştırmacının hataya düştüğünü belirtmektedir. Osiris'in güneş tanrısı olduğunu savunan önemli araştırmacıların başında, Mısır dinini inceleyen yazarların anlatımlarını deryelip bir araya getiren ilk modern araştırmacı P. E. Jablonski ve modern yazarlardan olan Lepsius'tur. İki yazarda kaynak olarak Yunanlı yazar Diodorus ve Macrobius'un eserlerini gösterirler. Diodorus Osiris'in güneşle olan ilişkisini şu şekilde aktarır: "Göğe bakarken evrenin muhteşemliği ve haşmetiyle çarpılan Mısırlıların, Güneş Osiris ve Ay İsis olarak adlandırdıkları, ezeli ve ebedi iki tanrı olduğunu düşündükleri söylenir." Macrobius ise güneş mitolojisi üzerinde çalışanların babası olarak kabul edilmiş ve nerdeyse tüm tanrıları güneşle ilişkilendirmiştir. Doğal olarak Osiris'i de güneşle ilişkilendirmiştir. Osiris'in güneşle olan ilişkisi tartışmalı ve şaibeli olmakla birlikte nitelik açısından tamamen tamamen önemsiz olarak görülmez. Kesin olan şudur ki, Osiris Mısır tarihi boyunca bitkilerin, bereketin ve ölümlerin tanrısıydı. Osiris'in güneşle olan ilişkisi ve bu konuda ki tartışmalar için bkz. Frazer, **Osiris**, ss. 131-141.

⁹⁷⁹ Frankfort, **Kingship**, s. 207-208.

⁹⁸⁰ Sayed, s. 73.

⁹⁸¹ Frankfort, **Kingship**, s. 210; H. Breasted, **Development**, s. 164.

⁹⁸² Sayed, s. 73.

⁹⁸³ Sayed, s. 73.

ölçüde ilgilendiren Mısırlıları cezbeden, ahiret yaşamını içine alan bir alanın ötesine geçmektedir. Yeryüzünde yaşayan, ölmüş, diriltilmiş ve daha sonra cennete yükselen bir insan ya da tanrı olarak Osiris dünyayı ve cennetin yanı sıra bu dünyevi yaşamı ve öteki dünyayı da içine almıştır.⁹⁸⁴ Yeni Krallık döneminde Osiris “Evrenin Efendisi,” “Sonsuzluğun Hükümdarı” ve “Tanrıların Kralı” gibi ünvanlara sahip olur.⁹⁸⁵ Osiris’in yükselişi neredeyse Ra’yı tahtından edecek duruma gelir. Metinde geçen bir bölümde tanrısal krallık tahtına çıkan Osiris yaratıcı tanrı Ra tarafından kabul edilir. Bunun üzerine Ra, tanrılara “Osiris’ten korkabileceklerini” söyler.⁹⁸⁶ Fakat Osiris, Ra’nın yüce makamını kaldıramaz: “Sonra Osiris, giydiği Ra’nın diadem tacının ısı yüzünden, başağrısı çekti. Ra eve geldi ve Osiris’i kafasında diadem tacının verdiği sıcaklık nedeniyle evinde otururken buldu.”⁹⁸⁷ Osiris’e adanmış, onun diğer tanrılardan daha gizemli olduğunu belirten ilahiler bile, Ra’nın mutlak bir hükümdar olduğunu kabul eder: “Ra her gün görüldüğünde ve bu toprakları ve ayrıca (diğer) ülkeleri yönetmek için ahirete ulaştığında, sen de onun gibi en iyisisin. Siz birlikte “birleşik ruh” olarak adlandırılırsınız.”⁹⁸⁸ Frankfort Osiris’in karmaşık durumunu tartışmanın önemsizliğini şöyle vurgular: “Osiris’in ölü bir kral mı yoksa kozmik bir tanrı mı olduğu konusunda tartışmayı netleştirmek mümkün değildir. Onlar birbirlerinden farklı değildir, ama aynı anlayışın iki yönüdür. Mısır’da kral, toplum ve doğa arasında bir uyum kuran, yararlı gücü mezarın ötesinden bile hissedilen bir tanrıdır.”⁹⁸⁹

3.9.7. Öte Dünyanın Yargıcı Olarak Firavun

Ölü kral öte dünyada birçok tanrıyla özdeşleşmiştir. Bu özdeşleşmenin nedeni ebedi olma arzusundan ziyade, dünya hayatında hükümdarlığını sürdürdüğü gibi ahirette de devam ettirme arayışdır.⁹⁹⁰ Yani Mısırlılar için öte taraf, aslında krallık imajının canlı tutulmasını hedefler. Bu yüzden krala ait mezar kültlerinin yapılış amacı ölü hükümdarın tanrısallığını öte tarafta onaylamaktır.

⁹⁸⁴ Sayed, ss. 74-75.

⁹⁸⁵ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 120.

⁹⁸⁶ Frankfort, **Kingship**, s. 210.

⁹⁸⁷ Frankfort, **Kingship**, s. 210.

⁹⁸⁸ Frankfort, **Kingship**, s. 210.

⁹⁸⁹ Frankfort, **Kingship**, s. 212.

⁹⁹⁰ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 60.

Ölü firavunun Osiris ile özdeşleşip yer altı dünyasının sahibi olması tanrı seçimi açısından en doğru şey olarak kabul edilir. Çünkü Osiris, öncelikle Mısırlıların sosyal yaşamını düzenleyen bir Tanrı-kraldı. Onun bu karakteri öte dünyada da devam eder. Yani ahiret yurdunda insanları hesaba çeken Osiris'tir. Kralın Osiris'le özdeşleşmesi, tıpkı dünyada en büyük yargıç olması gibi, onu ahiret yurdunda da amelleri sorgulayan bir yargıç yapmaktadır. Böylece Mısırlılar için hem siyasi hem de sosyal yükümlükler, dünyevi olmanın yanı sıra, ührevi bir boyutta taşınmış olur. Krallığa ve dolayısıyla firavuna karşı isyan hem bu dünyada hemde ahiret yurdunda karşılıksız kalmayacaktır. Özellikle Orta Krallıktaki toplumsal bozulmanın getirdiği sonuçlar bunu en iyi şekilde gösterir. Geline bu nokta toplumun yatışması için gerekli olan dini bir değişimdi.

Mısır tarihinin çoğunluğunda ölü kralın öte dünyada Osiris ile birleşmesinin açık ve sürekli vurgusuna rastlanır. Eski Krallığa kadar geriye giden bu birleşme geleneği, zaman geçtikçe daha da vazgeçilmez hale gelir. Yeni Krallığa gelince kral tabutlarına, Osiris'in simgeleri olan, çoban bastonu ve döven konulmaya başlar.⁹⁹¹ Bu, kralın öte tarafta Osiris olarak dirileceğinin göstergesidir. Osiris'in cazibesi firavunlar nezdinde o kadar çok artarki Osiris mitinde tanrının başına gelen her olayı firavunlar aynı şekilde taklid eder. Bu çerçevede Osiris gibi kalp ve uzuvlar alır ve Osiris olur. Bu Osiris inancının en gözde olanıdır; yani Kral Osiris oldu ve Osiris'in yaptığı gibi ölümden sonra dirildi.⁹⁹² Bu kimlik doğuştan başlamış ve Piramit Metinlerinde ilahi doğum şu şekilde tanımlanmıştır:

*"Gökyüzündeki yaşam suları gelir;
Dünyadaki yaşam suları gelir.
Gökyüzü senin için yanıyor.
Dünya senin için titriyor,
İlahi doğumdan önce.
iki dağ bölünür,
Tanrı olur
Tanrı vücuduna sahip olur.
İki dağ bölünür,
Bu kral Neferkere,
Bu kral Neferkere bedenini ele geçirir."*⁹⁹³

⁹⁹¹ R. Wilkinson, **Bütün Tanrı ve Tanrıçalar**, s. 62.

⁹⁹² Breasted, **Development**, ss. 144-145.

⁹⁹³ **Pyramid Text**, no. 2063-5, trans. by Breasted, **Development**, s. 145.

Böylelikle Nil olarak Osiris, doğu ve batı Nil kıyılarındaki iki dağ arasında doğar ve aynı şekilde kral da doğardı. Bu nedenle kral başka bir metinde sel taşkını olarak görünür.⁹⁹⁴ Bu sadece Osiris formunun varsayımı değildir; Piramit Metinlerinin bu anlayışı onunla tam bir kimlik oluşturur: “O (Osiris) yaşadıkça, bu kral Unis yaşıyor, ölmedikçe, bu kral Unis ölmüyor, yok olmadıkça, bu kral Unis de yok olmuyor.”⁹⁹⁵ Bu birliktelik sık sık vurgulanır: “Vücudun bu kral Unis’in bedenidir, etin bu kral Unis’in bedenidir, kemiklerin bu kralın Unis’in kemikleridir.” Böylece ölü kral Osiris’in tahtını alır ve onun gibi ölülerin kralı olur. “Ey Kral Neferkere (Pepi II)! Ne kadar güzel! Baban Osiris’in senin için yaptığı ne kadar güzel! Sana tahtını verdi, sen saklı yerlere (ölü) hükmettin, onların saygıdeğer olanlarına liderlik edersin, tüm şanlılar seni takip eder.” “(Ra) senin için ellerini kavrayacak. Seni cennetin iki meclisine götürecek, Osiris tahtında seni güvence altına alacak.”⁹⁹⁶

Osiris’in temin ettiği bu yüce nimet sayesinde, firavun ahiret yurdunda ölülerin kralı ve yargıcı olur. Halk ahiret inancını benimsemekle eylemlerinde dikkatli davranmak zorunda kalır. Bu anlayış Mısırlıların sosyal yaşamını düzenleyen en önemli unsurdur. Öyleki, Mısırlılar “tanrısal adalet’i ölümsüzlüğün katı koruyucusu” yapmıştır.⁹⁹⁷ Söz konusu yargı Ölüler Kitabında 125. bölümde geçer.⁹⁹⁸ Ölen kişi “Usekht Maati” yani biri Aşağı Mısır diğeri Yukarı Mısır için olmak üzere *İki Maati* tanrıçasına ait, içerisinde Osiris ve kırk iki yargıcın bulunduğu salonda hesaba çekilirdi.⁹⁹⁹ Ölünün kalbi kuyumcu terazisine benzeyen bir terazinin sol tarafına konur, diğer tarafına bir kuş tüyü veya bir göz konurdu.¹⁰⁰⁰ Ölen kişi kalbinin kendisine karşı olumsuz bir şey söylememesi için dua okurdu. İnsanlar, ilahi mahkemeye çıkınca suçsuz ve temiz olduğunu ispatlamak için “olumsuz günah çıkarma”¹⁰⁰¹ olarak nitelenen masumiyet beyanında bulunurdu.¹⁰⁰²

⁹⁹⁴ Breasted, **Development**, s. 145.

⁹⁹⁵ **Pyramid Text**, trans. by Breasted, **Development**, s. 145.

⁹⁹⁶ **Pyramid Text**, no. 757, trans. by Tobin, , “Selections From the Pyramid Text”, **LAE**, s. 255.

⁹⁹⁷ Moret, s. 187.

⁹⁹⁸ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 137.

⁹⁹⁹ Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 75.

¹⁰⁰⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 137.

¹⁰⁰¹ Eliade, **Dinsel İnançlar**, s. 137.

¹⁰⁰² Günümüz Afrika’sının birçok bölgesindeki halklar benzer uygulamayı yapmaktadır. Bkz. Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 75.

“Saygılar sana, Ey Büyük Tanrı, Maati’nin efendisi. Sana geldim. Ey efendim. Kendimi buraya, sizin güzelliğinizi seyredebileceğim yere getirdim. Seni tanıyorum. Adını biliyorum... Gerçekten sana geldim, sana hakikatı getirdim. Senin için kötülüğü yok ettim. İnsanlara hiç kötülük etmedim. Aileme karşı hiç yanlış yapmadım ya da onlara eziyet etmedim. Doğruyu yapmak yerine yanlış yapmadım... Yetim hakkı yemedim...¹⁰⁰³ Öldürmedim... Ben temizim. Ben temizim. Ben temizim. Ben temizim.”¹⁰⁰⁴

Kralın öte dünyanın sahibi ve yargıcı olması bu dünyada yaptığı işlerden sorumlu tutulmayacağı anlamına gelmez. Kralda halkı gibi ilahi mahkeme salonunda eylemlerinden sorumludur. VI. Hanedanlığı’nın başlangıcından itibaren kral, Ra’nın mahkemesinde, önceki eylemlerinden sorumlu tutulmaya başlandı. Piramit Metinlerinde kral kendisinin masum olduğuna dair şunları söyler: “Kral N.’nin yaptıklarında hiçbir kötülük bulunmadı.”¹⁰⁰⁵ Kral adil ve haklıdır, bu haklılık kralın tanrı olması yani Osiris olduğu için değildir.¹⁰⁰⁶ Osiris için kabul edilen herşey kral içinde eşit derecede geçerlidir ve Heliopolis mahkemesinin Set aleyhine verdiği kararlar ve Osirisin yararına verdiği kararlar, aynı şekilde Osiris olan kralın yararınadır. Ancak kral bu “benzeme” gerekçesi ile bağlantı kurmaz, O iyi sebeplere dayanarak kişisel gerekçeler sunmakla mükelleftir. Yani ilahi mahkemede, Ra’nın huzunda, ahlaki eylemlerine göre yargılanacaktır. Metinler firavun Unas’ın cennete giderken, yargıdan önce tanrılar arasında hesaba çekilmesini aktarır. Metinde görüleceği üzere, firavunun sadece eylemleriyle yargılanması gerektiğine dair şu beyanatlar vardır:

*“O, sadece yaptıklarıyla seslenilmeyi diliyor.
Tefen ve Tefnet olarak Unas’ı yargıladılar;
İki yargıç onu duyduklarında bile
Shu’nun tanık olduğu gibi
İki yargıcın verdiği hüküm gibi;
O Geb’in tahtına sahip oldu
Ve dilediği yerde kendini yüceltti.
Mezarda bulunan bedenini bir araya toplayarak,
Nun ile birlikte olanlara kendisi katılır...
Böylece Unas, bugün yaşayan bir Akh biçiminde çıkıyor.”¹⁰⁰⁷*

¹⁰⁰³ Brewer ve Teeter, s. 182.

¹⁰⁰⁴ Metnin devamı için bkz. Budge, **Yazınsal Metinler**, s. 75-76; **From Book of Dead**, no. 125, trans. by Lichtheim, Miriam, **Ancient Egyptian Literature**, The New Kingdom, Univesity of California Press, United State, II, ss. 124-126; Tobin, “Selections From the Pyramid Text”, **LAE** ss. 249-250.

¹⁰⁰⁵ Moret, s. 186.

¹⁰⁰⁶ Moret, s. 186.

¹⁰⁰⁷ **Pyramid Text**, no. 316, trans. by Moret, s. 186.

Kral mahkeme salonundan temiz biri olarak çıkabilmek için beyanlarda bulunur. Beyanın sonunda ise doğru ve adaletle yargılanmış olmayı arzular: Unas “yaptıklarından dolayı maa-kheru olmayı diliyor.”¹⁰⁰⁸ Kral tanrısai mahkeme tarafından suçlu bulunursa, timsah, leopar, su aygırı benzeri bir canavar tarafından kalbi parçalanır. Böyle bir sonu istemeyen krallar, tanrıların yardımına ihtiyaç duyar. Bu durum şöyle ifade edilir: “Ey Kuzeyin Güneyin, Doğunun ve Batının tanrıları, çift salonun (yargı mahkemesi) sırtlanı ile yerini aldığında kendisini korku saran kral Unas’ı koruyun. (Aksi takdirde) bu *Uraeus Dennut* seni yutacak, kalbini parçalayacak! Ama işte Unas, bugün dışarı çıkıyor. Onunla birlikte bir gerçek, Adalet (Maat) yerine getiriliyor. Unas sizin alevlerine verilmez, Ey Tanrılar!”¹⁰⁰⁹

Anlaşıldığı üzere, firavunlar yeryüzünde Horus’un enkarnasyonu bir tanrı olarak hükmetmişler, öte dünyada bu hükümdarlıklarını devam ettirebilmek için Osiris ve Ra ile özdeşleşmişlerdir. Firavun, tanrısai pozisyonuyla, kendini de tanrılara karşı sorumluluk sahibi kılmıştır. Firavunun kimliğinde bir zorbalık değil, tam tersi adaletli ve doğru olmak bulunur. Firavun, yeryüzündeki davranışlarından da Ra’nın önünde sorumludur. Bu yüzden fiziksel güç veya maddi zenginlikler ahlaki mükemmelliğin içinde bulundurmıştır.

3.10. FİRAVUNLARIN FİZİKSEL YENİLENMESİ

3.10.1. Sed Festivali

Firavun ve onun çevresinde toplanmış bürokrat sınıf, krallık ideolojisini daha etkili kılabilmek için birçok festival ve tören düzenlediler. Kraliyet için büyük önem teşkil eden festivaller, yıl içinde defalarca ve farklı isimlerde gerçekleştirildi. Karnak’taki kayıtlar III. Thutmose’nin saltanatında yılın 54 gününün festivallere adandığını göstermektedir. III. Ramses saltanatında bu sayı 60’a yükselir.¹⁰¹⁰ Bu festivallerin bazılarına sadece saray halkı ve rahipler katılırken, bazıları ise halka

¹⁰⁰⁸ *Maa-Kheru* ifadesi, açıkça, “doğru ses ve adaletin sesini taşıyan” anlamında gerçeği söyleyen ve doğru şekilde konuşan, yalnızca geçerli olan ritüel ve yasal formülleri takip eden kişi anlamına gelir. Moret, s. 187.

¹⁰⁰⁹ *Pyramid Text*, trans. by Moret, s. 187.

¹⁰¹⁰ Emily Teeter, *Religion and Ritual in Ancient Egypt*, Cambridge University Press, USA 2011, (Ritual) s. 56.

açık gerçekleştirilirdi. Özellikle halkın katıldığı festivaller genelde evrensel düzeni ifade eden, kralın tanrılara ve halkına bu düzeni koruyacağına dair vaatlerini içeriyordu. Bu festivaller halkın tanrıyı görmesi ve onurlandırması için bir fırsat sağladı. Halk festivallere tanrısal kudrete tanıklık ederek, dua ve niyaz içerisinde tanrılarla iletişim kurarak veya sadece şarkı söyleyerek, dans ederek ve şölen yaparak katılırdı. Bu yüzden festivaller, Mısır dininin pratiğini yapılandırır ve sıradan insanların kült kutlamalarına aktif olarak katılımlarını sağlardı.¹⁰¹¹

3.10.2. Sed Festivali Alanına Dair Bulgular

Mısır festivallerinin en önemli ve en eski olanı Sed festivalidir.¹⁰¹² Bu yüzden Sed festivali, birinci hanedanlıkta başlayıp Roma dönemine kadar devam eder.¹⁰¹³ Sed festivaline yönelik birçok kayıt bulunmakla birlikte,¹⁰¹⁴ festival alanında inşa edilen saraylarda, türbelerde, odalarda ve mezarlarda kullanılan malzemelerin dayanıksızlığı yapıların tahrip olmasına sebep olur. Çünkü Festival için gereken malzemeler sazlıklardan, hasırlardan ve tahta direklerden yapılıyorlardı ve törenler süresince geçici bir yerleşim oluşturuyorlardı.¹⁰¹⁵ Yine de Sed festivaline dair birçok kalıntı mevcuttur. Bunlar içinde festivalin amacını ve anlamını kapsamlı bir şekilde veren iki örnek bulunmaktadır. Bunlar, Kral Niuserre tarafından Abu Gurob'da yaptırılan güneş tapınağının şapelinde ve Bubastis'teki tapınakta Kral Osorkon II'yi gösteren sahnelerin kabartmaları içinde bulunur.¹⁰¹⁶ Bu iki temsil dışında, Netjerikhet'in (Djoser) Sakkara'daki Basamaklı Piramit kompleksi, Erken Hanedanlık dönemindeki Sed festivalinin şekli ve yapısı için en bilgilendirici

¹⁰¹¹ Teeter, **Ritual**, s. 56.

¹⁰¹² Breasted, **Development**, s. 39.

¹⁰¹³ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 181.

¹⁰¹⁴ Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar dışında, Eski Hanedan krallarından olan Den ve Kaa'nın bir Sed-festivali kutladıkları bilinmektedir. Yine bu dönemde Anedjib'in de, kesin olmamakla birlikte, kutlamış olduğu düşünülmektedir. Bir fildişi heykelciğinde, Abydos'ta isimsiz bir ilk hanedan kralının festival cübbesi giydiği gösterilir. İkinci hanedanlığa ait, altından taş gemi parçaları Sed-festivalinden söz eder. Step Piramidi'nin altında, silttaşından yapılmış kâsenin bir bölümünde Den'in ikinci kez Sed-festivali kutladığı gösterilmektedir. Sonuç itibarıyla, Sed-festivalleri mahiyetlerinden dolayı binlerce yıl kutlanmasına rağmen, kanıtların yetersiz kalması festivalle ilgili kullanılan malzemelerin dayanıksızlığından kaynaklanmaktadır. Bkz. Toby A.H. Wilkinson, **Egypt**, s. 181.

¹⁰¹⁵ Wolfgang Decker, **Some Aspects of Sport in Ritual and Religion in Ancient Egypt**, Deutsche Sporthochschule, Köln 2018, s. 14.

¹⁰¹⁶ Eric Uphill, "The Egyptian Sed-Festival Tites", **Journal of Near Eastern Studies**, The University of Chicago Press, 2009, No. 4, XXIV. 365.

kaynaklardan biridir.¹⁰¹⁷ Ayrıca II. Ramses'in tapınak duvarlarındaki resimlerinde tanrılardan "Jübile" aldığı gösterilmektedir.¹⁰¹⁸

3.10.3. Sed Festivalinin Anlamı

Eski Mısır dilinde "hb-sd" olarak ifade edilen "Sed Festival'i", "Yıldönümü" veya kralın fiziksel ve büyümlü güçlerinin sembolik bir şekilde yeniden yaratımını ifade eden "Yenilenme Festivali"ydi.¹⁰¹⁹ Genelde kralın tahta çıkışının otuzuncu yılında kutlanırdı.¹⁰²⁰ Daha sonraki yıllarda üç yılda bir kutlanmaya başladı.¹⁰²¹ Mısır krallığının doğası en iyi biçimde Sed festivaliyle öğretilirdi. Tanrı ve kral, ülke ve kral, insanlar ve kral arasındaki çok çeşitli bağlantılar, Sed festivalinde gerçekleştirildi.¹⁰²² Bu yüzden kral, tanrı ve halk arasındaki ilişkiyi sembolize ederdi.¹⁰²³ Festivalin işleyişine baktığımızda, kralın Aşağı ve Yukarı Mısır'ın sahibi olarak Horus'un¹⁰²⁴ tahtına çıktığını görmekteyiz. Bir insan olarak zamanın getirdiği

¹⁰¹⁷ T. Wilkinson, **Egypt**, s. 181.

¹⁰¹⁸ Salvador Costa, "On the Scenes of the King Receiving the Sed-Fests in the Theban Temples of the Ramesside Period", **Studien zur Altägyptischen Kultur**, Helmut Buske Verlag GmbH, 2006, s. 61.

¹⁰¹⁹ Kuzuaki Seki, "A Note the "hb-sd" and Sed-Pavilion in Ancient Egyptian Architecture", **Report of The Study at Ocees**, Mansfield College, Oxford 2008, s. 1; Frankfort, **Kingship**, s. 79; Bunson, s. 358. Sed-festivali Yunanca'da "triakontaeteris" yani "Otuz Yıllık Festival" olarak ifade edilmiştir. Bkz. T. Wilkinson, **Egypt**, s. 181.

¹⁰²⁰ Sed Festivali, kralın fiziksel olarak yıpranmaya başladığı bir dönemde zindeliğini tekrar kazandığı ve gücünün zirvesinde olduğunu ilan etmek için kutlanan bir festival olduğu bilirse de otuz yılda bir kutlanmasının sebebi tam olarak anlaşılamamıştır. Bununla birlikte, yılın belirlenmesinde astronomik hesaplar dikkate alınmıştır. Bir rivayete göre Satürn'ün güneşin etrafındaki dönüşüne göre belirlenmiştir. Bu durumda otuz yıl değil, tam olarak 29 yıl 174 gün sonra festivalin gerçekleşmesi gerekir. Diğer bir rivayette ise festival, İsis'in yıldızı olan Sirius yıldızına göre gerçekleşir. Bu yıldız her 120 yılda bir 1 aylık bir değişime uğrar. Her yılda da farklı bir yükselme olur. 120 yılın son dört yılına dek yıldızın yükselmesi devam eder. Bu yüzden Mısırlılar bu yıldızı önemsemiş ve İsis ile özdeşleştirmişlerdir. Sirius yıldızının 120 yılda, belli aralıklarla aylık değişimi festivalin kutlanmasının esası olmuş olabilir (Sir William Matthew Flinders Petrie, **Researches in Sinai**, E. P. Dutton and Company, New York 1906, ss. 176 vd; Frazer, **Osiris**, s. 166). Frankfort'a göre, festivalin belirlenmesinde yıllar belirleyici bir faktör değildir. Kral gücünü yenilemek gereksinimi duyduğunda böyle bir uygulamada bulunur. Festival tarihi genelde taç giyme töreniyle aynı tarihe, yani "Gelecek Mevsimin" ilk ayının ilk haftası olan Tybi'nin ilk gününe denk getirilirdi (Frankfort, **Kingship**, s.79). Örneğin Akhenaton'un Amarna döneminde Sed-festivali otuz yıldan daha erken bir tarihte kutlanmıştır. Bu farklı yorumlara göre Sed-festivalinin hangi tarihlendirmelere göre yapıldığı net değildir. Bu konuda bkz. T. Wilkinson, **Egypt**, s. 181.

¹⁰²¹ Brewer ve Teeter, s.113.

¹⁰²² Frankfort, **Kingship**, s.79

¹⁰²³ Kuzuaki Seki, "A Note the "hb-sd and Sed-Pavilion in Ancient Egyptian Architecture", s. 2.

¹⁰²⁴ Festivalden önceki *Khoiak* ayının son beş günü, Osiris gizemlerine adanmıştı. Burada dikkat çekici olan, krallık dogmasının temel figürü Osiris'e, diğer festivallerin aksine hiç yer verilmemesidir. Frankfort'a göre, kral Sed-festivalinde "Taht"ına ilk olarak değil, yıllarca hükümdarlık yaptıktan sonra çıkmaktadır. Yani kral, Osiris'in varisi Horus olmak için tahta çıkmaz. Tahta çıkması, tahtın kontrol ettiği cennet ve yeryüzü arasındaki tüm bağlantıların kuvvetlendirilmesi ve yenilenmesi içindir

fiziksel yıpranmaya maruz kalan kral, sembolik olarak evrenin düzenini, gerçekte ise ülkeyi tehlikeye atmış oluyordu.¹⁰²⁵ Krallık mitinde gördüğümüz üzere, yaratıcı tanrı Ra, Horus'un tahta geçemeyeceğini söylerken onun güçsüz, cılız biri olduğunu, Set'in ise güçlü olduğunu vurgular. Bu durum bedenın niteliklerinin hükümdarlık için önemli bir faktör olarak kabul edildiğini gösterir. Bunun sebebi ise eski çağlarda savaşın fiziksel güce dayanmasıdır. Bu nedenle Mısırlılar sorunu “yenilenme” festivalleriyle çözdüklerini düşündüler. Sed festivalinin en önemli bölümü, fiziksel ve büyü güçlerin sembolik bir yeniden yaratımı olan “Alanı kapsayan” veya “firavun koşusu”dur.¹⁰²⁶ Kral, hem fiziksel zindeliğini göstermek hem de tüm ülkedeki otoritesinin yenilenmesini belirtmek için çift alanda belirlenen işaretler arasında koşardı.¹⁰²⁷ Metinlerde kral, koşu sırasında iki taçtan birini takmış, elindeki vazo veya benzeri malzemelerle, yarış atı pozisyonunda resmedilmiştir.¹⁰²⁸ Sakkaradaki Neterikhet (Djoser) Piramidinin avlusunda, dayanıklı taştan Sed festivalinin gerçekleşmesi için inşa edilen rota korunmuş ve günümüze intikal etmiştir.

3. 10.4. Fiziksel Yenilenme: Firavun Koşusu

Koşu platformu 2 tane B şeklindeki işaretle belirlenmiş bir alanı kapsar. Boyutları enine yaklaşık 11 m (21 Mısır kübalı), uzunluğu yaklaşık 55 m'lik bir mesafe içinde kuzey-güney yönünde yerleştirilir.¹⁰²⁹ Kral bu alanın çevresinde çember şeklinde koşarak fiziksel gücünü koruduğunu ispatlamaya çalışır. “Firavun Koşusu”ndan sonra kral, kuzey ve güney olarak ayrılan bölgeye (İki Ülkeyi temsil eder) egemen olmuş olur. Böylece tören sonunda ihtiyacı olan fiziksel yenilenme

(Frankfort, **Kingship**, s.79). Breasted'e göre, Sed-festivalinde kralın “Osiris kostümünü ve simgelerini (asa ve döven) taşıdığını” bu yüzden Osiris'i taklit ettiğini ve Sed-festivali çerçevesinde gerçekleştirilen törenlerden birinin Osiris'in dirilişini simgelediğini belirtmektedir (Breasted, **Development**, ss. 39-40). Ayrıca Frazer kitabında Sed-festivalini, Osiris bağlamında değerlendirmektedir. Osiris'in öldürülmesi de dirilmesi de bir yenilenmeyi ifade ettiği için Sed-festivaliyle ilişkilendirilmiş olması mümkündür. Frazer'ın Sed-festivali ile ilgili çalışması için bkz. **Osiris**, ss. 166-171.

¹⁰²⁵ Mosjov, s. 11.

¹⁰²⁶ Decker, s. 14.

¹⁰²⁷ Seki, s. 2.

¹⁰²⁸ Brewer ve Teeter, s.113.

¹⁰²⁹ Decker, s. 14.

talebi karşılanır.¹⁰³⁰ Tören kralın hükümdarlık güçlerini hem büyüğü hem de fiziksel şekilde güncellediği, tanrılar ve insanlarla ilişkilerini yenilediği bir gençleşme ritüeli olarak kabul edilir.¹⁰³¹

Festivalin ikinci aşaması kralın Horus tahtına çıkıp, hükümdarlığına boyun eğen delegelerin ve halkın biatlerini yenilemektir. Tören çeşitli tapınma ve adaklardan sonra bitmektedir. Eric Uphill tarafından restore edilen, Nil delta bölgesinde bulunan Bubastis'teki II. Osorkon tapınağının geçit kabartmalarında festivalin aşamaları gösterilmektedir. Buna göre festival sekiz aşamada gerçekleşmektedir.¹⁰³²

1. Sed festival için hazırlıklar yapılması,
2. Sed festivalin ilanı ve Kralın ilk "Görünümü",
3. Tören kafilesinin Sed festivali sarayına gitmesi,
4. Sed festival sarayında kraliyet "Görünüm"ü ve toplanan Tanrılara ve Tanrıça'ya ziyaretler yapılması,
5. İkinci kraliyet görünümü ve armağanların verilmesi,
6. Mezardaki sır ayinlerin gerçekleşmesi,
7. Djed sütununun yükselişi ve cenaze kompleksindeki bitiş ayinlerinin yapılması,
8. Kent ve tapındaki son törenlerin gerçekleşmesi.

3.10.5. Festival Sarayı

Sed festivali Mısır festivallerinin en önemlisi olması nedeniyle, kralın görkemini yansıtmak için şaşalı bir şekilde yapılıyordu. Bu gösteriş beraberinde ekonomik bir külfeti de getiriyordu. Bunun için tanrılara sunulmak üzere çeşitli adakların verilmesi, üst düzey heyetin aldıkları değerli hediyeler, saray masrafları, çok miktarda ekmek, bira, şarap ve kıymetli tütsü gerekiyordu. Daha büyük festivallere hazırlık için de halk ve kaynaklar seferber ediliyordu.¹⁰³³ Dolayısıyla Sed

¹⁰³⁰ Remler, **Heb Sed**, ss. 86-87.

¹⁰³¹ Decker, s. 14.

¹⁰³² Sed-festivalinin gerçekleştiği aşamalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Uphill, ss. 365-383.

¹⁰³³ Genel olarak halk festivallerden memnuniyet duymuştur. Bununla birlikte, büyük festivaller ekonomik külfeti beraberinde getirdiği için, vatandaşlardan güçlerinin ölçüsünü aşan vergi veya festival için gerekli malzemeler talep ediliyordu. Edfu'daki Horus tapınağında bulunan bir metin

festivalin kutlanmasına karar verildiğinde birçok hazırlık yapılıyordu. Çoğunlukla şölende adaklar için yeni bir tapınak kuruluyordu. Mevcut mabet bölgelerinde “Festival Salonu” inşa ediliyordu.¹⁰³⁴ Salon içinde tapınaklar, kral odası, mezarlar, türbeler, yemek odası, pavyonlar,¹⁰³⁵ saraylar, kürsüler ve baldachino (sunak teknesi)¹⁰³⁶ gibi birçok bölüm vardı; bu nedenle birçok yapı inşa ediliyordu.¹⁰³⁷ Tüm bu hazırlıkların tamamlanabilmesi için birkaç yıl önceden başlanması ve ülkedeki pek çok insanın organize bir şekilde çalışması gerekiyordu.¹⁰³⁸

Sed festivali için inşa edilen yapılar için Assuan'ın granit ocaklarında büyük tekparçalı obeliskler kesilir ve bunlar festival alanına doğru yollanırdı. Eğer mevcut bir tapınak kullanılacaksa, büyük sütunlu saraylardan biri "Festival sarayı" veya "Büyük Olanlar sarayı" olarak kullanılırdı. “Büyük olanlar Sarayı” ismi, cenaze merasiminde kullanılmak üzere farklı bölgelerden getirilen tanrılara atıfta bulunmaktaydı.¹⁰³⁹ Küçük taş pavyonlar kralın ideolojisini yansıtmak şeklinde dekore edilirdi. I. Senusret hükümdarlığında kullanılan platform yükseltilmiş kare bir tapınaktı. Pavyonun her tarafı, tavanı destekleyen ancak duvarları olmayan bir dizi

festival boyunca harcanan malzemeler hakkında şöyle bilgi vermektedir: “Somunlarda kum taneleri kadar çok sayıda ekmek vardır. Öküz çekirge gibi boldur. Kızartma tavuğu, ceylan, oryx ve dağ keçisinin kokusu gökyüzüne ulaşır. Şarap, İki Mağara'dan [sözde kaynak]'dan çıkan Nil gibi kasaba boyunca serbestçe akıyor. Tütsü ile mangal üzerine dağılmış Myrrh'in bir mil uzaktan kokusu alınabilir. Kent en iyi şekilde fayanslarla süslenmiş, natron ile ısıtılı, çiçeklerle ve taze bitkilerle süslenmiş. Gençleri sarhoş, vatandaşları memnun ve genç bakireleri çok güzel. Sevinç her yerdedir ve şenlik bütün mahallelerindedir. Şafağa kadar orada uyuyacak bir uyku yok.” Bkz. Teeter, **Ritual**, ss. 56-58.

¹⁰³⁴ Frankfort, **Kingship**, s.79

¹⁰³⁵ Pavyon, bir platform üstünde tente ve kral tahtının bulunduğu yapıyı ifade eder. Mısır festivallerinde pavyonun üç tipi görülmektedir. Birincisi “müstakil” tipte olanıdır. Birinci tip, sed pavyonunun en ilkel ve orijinal olanıdır. Bir merdiven ile kürsü ve platformun tepesinde çadır benzeri sunak teknesi ve taht bulunur. Çok basit ve hafif bir görünüme sahiptir. Tahta paspas, bez ve güneşte kurutulmuş tuğladan yapılmış geçici bir yapıya sahiptir. İkinci pavyon tipi “yan yana duvarı bitişik” olandır. İkinci tipte, Yukarı Mısır (Güney) ve Aşağı Mısır (Kuzey) tahtlarını kapsayan iki sığınak, bir platform üzerinde bir bina haline getirilmek üzere birleştirilir. Her barınaktaki kraliyet “tahtlar”ı arasında sınır duvarı bulunur. Üçüncüsü tip ise “arka arkaya Hieroglif tipli” pavyondur. I. Senusert'in Orta Krallıktaki küçük taştan yapılmış türbesi, bir zamanlar tamamen sökülmüş ve parçaları Yeni Krallık'ta bulunan Amenhetep III'ün başka bir binasının kuruluşunda kullanılmıştır. Yapının yan yükseltisinin şekli, sed-pavyonunun hieroglif işaretine benzer. Bununla birlikte, orijinal inşaat alanı bilinmemektedir, malzemesi ve inşaat sistemi diğer pavyonların aksine geçici değil, kalıcı görünmektedir. Birinci ve ikinci tipteki pavyonlar, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın sahibi firavunun “düallitesini” ifade ediyordu. Ayrıca Hieroglif tip”teki pavyonun ekseni Güney ve Kuzey yani Aşağı ve Yukarı Mısır yönündedir. Bkz. Seki, ss. 12-14.

¹⁰³⁶ Baldachino, basamaklı bir platform üzerinde duran açık bir pavyonun sunak tentesi olarak kullanılır. Bkz. Uphill, XXIV, 370.

¹⁰³⁷ Seki, s. 3.

¹⁰³⁸ Uphill, XXIV, 366.

¹⁰³⁹ Frankfort, **Kingship**, s.79.

sütunla oluşan açık bir yapıydı.¹⁰⁴⁰ Bu yapı "Horus taşlarının tahtı (wst)" olarak anılmıştır. Pavyonun direği Senusret'i çeşitli tanrılarla gösterir, üzerinde "Atum'dan hayat alır, Amon-Ra'dan iki ülkenin krallığı" gibi çeşitli yazılar bulunur. Bunlardan en önemlisi, "Horus tahtında görünürken Sed festivalini milyonlarca kez kutluyor" ifadesidir.¹⁰⁴¹

Törenler için festival sarayına ek olarak, iki bina gerekliydi; bunlar Büyük Taht'ın bulunduğu Festival Salonu ile kralın kostümünü ve rütbe işaretlerini değiştirdiği "Saray" bölmesiydi. Sonuncusunun, III. Ramses'in Medinet Habu'daki mezarlık tapınağının ilk sarayına bitişik inşa ettiği küçük ölçekli saray gibi ayrıntılı bir yapı olması mümkündür. Burası, taht odası, yatak odaları ve banyolarla donatılırdı, böylelikle kral festival süresince orada dinlenmek için ikamet edebilirdi. Bu saraydaki tapınaklar iki tipti. Djoser sarayının batı tarafında şapeller (tapınaklara bağlı küçük ibadet yerleri) Aşağı Mısır tapınağının şeklini alırdı; karşıt olanlar Üst Mısır tapınağına göre uyarlanmıştı.¹⁰⁴² Bu tapınaklarda, Mısırın birçok yöresinden kayıkla getirilen tanrılar Yukarı veya Aşağı Mısır'dan kökenlerine göre yerleştirilirdi.¹⁰⁴³ Eğer tapınak yeni inşa edildiyse, "Evi Rabbine Sunma" törenini yapılırdı. Her durumda, sarayın, şapel ve kralın saygı kazanmak için oturacağı Büyük Taht'ın ışıklandırması yapılırdı. Bu ışıklandırma "Alev Aydınlatması" olarak adlandırılırdı ve nekropolde de bilinirdi. Bu kötülüğe karşı bir önlemdi. Tüm hazırlıklardan sonra bölgenin önde gelen yetkilileri¹⁰⁴⁴ ve halk kutlamalar için toplanırdı.

3.10.6. Tanrı ve Tanrıça'ları Ziyaret

Tören Kral, tanrı heykelleri, rahiplerin ve katılımcıların yer aldığı büyük bir alayla başlardı. Tanrılara adaklar sunmak ve memnuniyetlerini karşılamak için hareket edilirdi. Bize ulaşan kabartmalar, tahsis edilen sığır ve koyun sayısı ile tanrı

¹⁰⁴⁰ Uphill, XXIV. 366.

¹⁰⁴¹ Uphill, XXIV. 366.

¹⁰⁴² Frankfort, **Kingship**, s.80.

¹⁰⁴³ Uphill, XXIV, 366.

¹⁰⁴⁴ Önemli görevlerde olduğu bilinen bu yetkililere, belli ünvanlarla hitap ediliyordu. Kraliyetin en önemli makamlarından olan vezir, sayman ve hakimlerin ismi kullanılmamaktaydı. Bunlara "Nekhen'den Çoban" veya "Hermopolisten Adam" gibi ait olduğu bölgeyi ifade eden ilkel isimlerle hitap edildiği düşünülmektedir. Ayrıca festivali gerçekleştiren dinî sınıfın isimleri verilmekteydi. Bkz. Frankfort, **Kingship**, s.80.

listelerini göstermektedir. Kral, bağıшта bulunurken, gelecekle ilgili refah büyüsünü ortaya koyar ve krallığının etkinliğini gösterirdi.¹⁰⁴⁵ Osorkon kabartmalarında da, aynı şekilde kralın çeşitli tanrılara adak sunduğu yer almaktadır. Wadjet, krala "Ra gibi tüm yaşamı ve egemenliği" verir.¹⁰⁴⁶ Bu ilk törenin başkanlığını Tanrı-kralları emziren ve sığırları koruyan ilahi bakıcı *Sekhat-Hor* (Horus'u Hatırlayan) başkanlık eder. Töreni yönetenler ise ilahi kanı taşıyan "Prens" ve *Heri Udjeb* olarak isimlendirilen "Büyüklerin Ustası"dır. Prens, kralla aynı kıyafeti (kaftan) giyme ayrıcalığıyla ayırt edilir. İlk hediyeler küçük tanrılara verilir. Tören esnasında verilen hediyeler *Heri Udjeb* tarafından denetlenir. Rahipler, kralın tahta çıkışından önce görünür ve krallara saygı göstermek için tanrıların sembollerini taşır. Kral, sırayla, her birini, bulunduğu yerdeki tapınaklardaki, "Büyükler" sarayını ziyaret eder.¹⁰⁴⁷

3.10.7. Firavuna Secde Eden Figürler

Osorkon kabartmalarında dinî alayda gerçekleşen olaylar hakkında daha detaylı bilgi verilir. Buna göre Sed festivalinin ilanını duyuran bir kabile bulunmaktadır. Kafilenin başında, ritüellerde gerçekleşen olayları kaydetmek için kullanılan ruloları taşıyan yazıcılar yürümektedir. Onların yanında sihirbazlar (hrw hk'w) da bulunmaktadır. Kabartmanın üst kısmında iki adam kralın gelişini kutsamak için bağırırken gösterilir: "Yere", "yere eğilin" (veya secde edin). Bu iki adamın arkasından Bubastis'in başrahibi (*Ntr r* yani tanrının ağzı) olduğu düşünülen bir adam yürür. Rahibin hemen arkasında "secde edin" diye bağırarak iki adam daha yürür.¹⁰⁴⁸ Tören kafilesi daha sonra ilk Sed festivali pavyonuna gitmeye başlar. Kral törenden sonra buradan ayrılır ve "Sed festivali sunak teknesinde dinlenmeye" çekilir. Teknenin önünde şu ifadeler yazılıdır: "Tahtında (Pr wr') görüldü." Pavyona giden tören kafilesinin başında kıvrımlı bir değnek tutan prens yer alır. Onun ardından smr yani "refakatçi" olarak adlandırılan iki yelpaze-taşıyıcısı takip eder. Sonra "yere" diye bağırarak birkaç adam ve Yukarı ve Aşağı Mısır'ın iki veziri gelir. Niuserre kabartmalarında görünen, yarı örtülü akrep sembolü olması muhtemel bir nesneyi

¹⁰⁴⁵ Frankfort, **Kingship**, s.82.

¹⁰⁴⁶ Uphill, XXIV. 370.

¹⁰⁴⁷ Frankfort, **Kingship**, s.82.

¹⁰⁴⁸ Uphill, XXIV. 370.

taşıyan bir kâhin (hm-ntr) vezirleri takip eder. İki refakatçi omuzlarında çuval bezi ya da bez ruloları gibi görünen şeylerle takibe devam eder. Son olarak iki yelpaze taşıyıcıyla kabartmanın birinci bölümü sona erer.¹⁰⁴⁹

Tapınaklara yapılan ziyaretler, açılış törenini izleyen iki-üç gün sürer ve kabile alayındaki figürler sürekli değişiklik gösterir. Kabartmanın ikinci kaydında iki kâhinden önce “Siut'un tanrısai anası” gösterilir. Bundan sonra “Siut Lordu Wepwawe” tapınağa gelir. Kafilde bulunan panter derisi giymiş bir rahip tanrıya tütsü sunar.¹⁰⁵⁰

Kabartmanın üçüncü bölümünde iki adam kurt başlı asa taşıırken gösterilir. Tanrının yay ve ok aletlerini taşıyan rahip “Nekhen Çobanı”nın ardından gelir. Katip ve yazıcı rahipten sonra, cübbesine takılmış bir kuyruk, döven ve asa (kanca şeklinde) taşıyan ve başında iki ülkeyi temsil eden çifte tacıyla kral bulunur. Küçük alay bir tören ustası tarafından takip edilir. Tahta belli mesafeden sonra, rahip “geri” diye bağırır.¹⁰⁵¹ Bu figürler arasında en önemli olanı yeri öperken veya secde ederken gösterilen kişilerdir. Burada krala olan bağlılığın tanrısai bir düzeyde olduğu gösterilir. Standart taşıyıcılar ayakta kalır, “çoban” anlamına gelen bir sembolü tutan diğer bir görevli ise bir alkış hareketi yapar.

Saray alanında dört ana nokta bulunmaktadır. Bu ana noktalarda “güneyin merdiveni” olarak adlandırılan basamaklı platform bulunur. Kral, bu platformlarda bulunan pavyonlarda çifte tacını takarak Horus tahtına oturur. Yakınında duran iki tanrı (Tjanen ve bilinmeyen bir tanrı), elleri kralın başının üstünde onu kutsuyormuş izlemi vermektedir.¹⁰⁵² Bu şekilde kral yüzünü her yöne döner. Böylece Kuzeyde Atum ve bir başka tanrı (Horus olduğu düşünülür), Batıda Khepre ve Geb, doğuda ise Isis ve Neptis kralı kutsar şekilde gözüktür. Bu rahiplerin arkasında başka bir rahip olan okuyucu rahip krala ithafen şöyle seslenir: “Horus güney tahtına bakıyormuş gibi görünüyor ve gökyüzünün dünyayla birleşmesi gerçekleşiyor.”¹⁰⁵³ Kayıтта geçen “dört kez” ifadesi ise, kralın dönüşünün her birinde bu hitabın gerçekleştiğini göstermektedir. Yani kral her döndüğünde rahip bunu tekrar eder. Bu, ayine kozmik bir önem verildiğini göstermektedir.

¹⁰⁴⁹ Uphill, XXIV. 370.

¹⁰⁵⁰ Frankfort, **Kingship**, s. 82.

¹⁰⁵¹ Frankfort, **Kingship**, ss. 82-83.

¹⁰⁵² Uphill, XXIV. 371.

¹⁰⁵³ Uphill, XXIV. 371.

Tahta çıkma işleminden sonra kral tanrı ve tanrıçalara adakları sunmak için türbelere gider. Kabartma kayıtlarında kralın adak sunmasından şöyle bahsedilir. "Kral Osorkon tarafından Kuzey'deki bütün *itr*'ın (türbelere sırasındaki) tanrılarına iyi ve saf her şeyin sunulması..." Aynı şey Güney içinde yapılır.¹⁰⁵⁴ Daha sonra kral, mabetlerin önünde bir tütsü yakar: "Sed festivalindeki tüm tanrı ve tanrıçalara tütsü yakmak belirli bir hayatı kutlar." Kral bunu yaparken Kraliçe Karoama kralın arkasında durur ve bir sistrum¹⁰⁵⁵ çalar. Tapınaklara bakan "Pe ruhları" adı verilen on iki rahip bulunur. Bunların her biri, yumurta şeklinde küçük bir vazo tutar. Sağdaki yazıtta şöyle yazar: "Kuzey ve güney sıralarında Pe ve Nekhen'in ruhları, Yukarı ve Aşağı Mısır kralı Osorko'na milyonlarca yıl ve çok sayıda Sed festivali veriyor." Görüldüğü gibi milyonlarca yıllık armağanın ve Sed festivallerinin verilmesi kralın yaşam süresini yenilenmesini ve saltanatını ebedi olmasını ifade etmektedir.¹⁰⁵⁶

3.10.8. Tanrılardan Yenilenme ve Egemenlik Hediyesi

Kral adaklarını sunduktan sonra tanrılardan "En çok Beklenilen" hediyelerini alır. Bu hediyeler festivalin amacı olan "yenilenme" ve "egemenlik" haklarını içerir: "(ben) Milyonlarca Sed festivali, yıllarca süren sonsuzluğunu... Horus tahtında (sana) vereceğim." Burada krala vaatlerde bulunan tanrı Amon-Ra'dır. Krala hediyelerini verdikten sonra altı rahip tarafından sedye üzerinde taşınır. Sedyenin her iki tarafında da şu ifadeler yer alır: "22 yıl, Yazın dört ayı (Khoiak), birinci gün, festivalin içinde bulunan Amon tapınağındaki sedyenin üzerinde oturan görünümü İki ülkenin ve krallığın korunmasını, Amon Evi'nin Harem'inin korunmasını ve babasının günlerinden beri hizmetçi olan tüm kadınların korunmasını kabul ettim."¹⁰⁵⁷

Öte taraftan Osorkon'nun tanrılara tütsü yaktığı ve adaklarda bulunduğu kabartmalarda gösterilir. Bu sütunlarda birçok tanrı figürü görülür.¹⁰⁵⁸ Bu tanrılar

¹⁰⁵⁴ Uphill, XXIV. 372.

¹⁰⁵⁵ Sistrum, Antik Mısır da bir müzik aletidir.

¹⁰⁵⁶ Frankfurt, **Kingship**, s.84.

¹⁰⁵⁷ Uphill, XXIV. 373.

¹⁰⁵⁸ Festival tapınaklarında yer alan tanrı listesi şöyledir: Yukarı Mısırlı *itr* dahil, tanrıça Weret-Hekau, Osiris Khenti Imentiu, Denderah'ın Hathoru, Asher'in Mutu, Medamud'un Mounthu-Reu, Harmakhis'in (Güney) Iun, Teb'in Mounthe, Teb'in Khonsu, Shashotep'in Khnum, Min - Amun, Sebek (Ombos ve Fayum), Anubis, İki Horus (Edfu), Imiut, Bebtet, Geb, Selket, Hor-Merti, Nubti, On dokuzuncu Nome'nin Tanrısı, "Güney Rüzgarı" ve Set. Aşağı Mısır'ın *itr* dahil Ptah, Letopolis'in Horus'u, Depet (Wadjit), Merky, Sebek, Hephhep (Hapi), Isis, Anhur, Neit, Horusun birkaç formu, Pyt

krala sırayla yenilenme ve egemenlik bağışında bulunur. Örneğin boğa başlı sütunda şöyle yazar: “Büyük evde olan Heliopolis’in Heb (festivali), Ra gibi sonsuza dek ona tüm istikrar ve egemenlik veriyor”. Bilindiği gibi boğa bereketin bir sembolüdür.¹⁰⁵⁹ Kralın tanrılardan "yenilenme" aldığına dair diğer bir örnek ise Teb’de bulunan Kralın Ramses döneminden kalma “yıl dönümünün” yetmiş temsilidir. Bunların otuz üçü XI. Hanedanlığa, otuz yedisi XX. Hanedana aittir.¹⁰⁶⁰ Kralların “Yenilenme” (Jübile) aldığı sahneler, onları oluşturan hiyeroglif işaretlerine bağlı olarak altı farklı şekilde okunabilir.

1. Sed Festivalleriyle birlikte yüz binlerce yıl
2. Sed festivalinin sonsuzluğuyla yüz binlerce yıl
3. Sed festivaliyle yüz binlerce yıl süren yaşam
4. Sed Festivaliyle yüz binlerce yıl süren yaşam ve egemenlik
5. Sed festivalinin sonsuzluğuyla birlikte yüz binlerce yıl süren yaşam ve egemenlik

6. Sed Festivali ile yüz binlerce yıllık yaşam, istikrar ve egemenlik.¹⁰⁶¹

Yukarıda ismi geçen hanedanların kralları, tanrılardan (hiyerarşik sıralarına göre) aldıkları “Yenilenmeler” aşağıdaki gibidir. Burada hepsini vermek yerine konunun örneklendirilmesi için birkaçı üzerinde duracağız.

19. Hanedanlığın hükümdarı I. Set’inin, Karnak’taki Amon tapınağında aldığı “Yenilenmeler”:

- I. Set’i, diz çökmüş, Weret-Hekau’nun huzurunda Ra-Harakhti’den yıldönümü alır.
- I.Set’i, diz çökmüş, Mut ve Khonsu’nun huzurunda Amon-Ra’dan yıldönümü alır.

(wadjet) Set, Thoth ve Hekes. Bu tanrıların tamamı büyük miktarlarda hediye veya adak almışlardır. Bkz. Uphill, XXIV. 376.

¹⁰⁵⁹ Uphill, XXIV. 375.

¹⁰⁶⁰ Kralların hepsi bu sahnelerde temsil edilmez. XIX. Hanedanın sadece altı kralı, yani I. Ramesses, I. Seti, II. Ramesses, Merenptah, Amenmesse ve II. Seti ve XX. hanedandan beşi, Setnakht, III. Ramesses, IV. Ramesses, IX. Ramses ve XI. Ramses. İkinci hanedanda, XI. Ramses’in altındaki Amon Yüksek Rahibi Herihor’u, tanrısallıktan gelen “Yenilenme” kabülü sahneleri de bulunmaktadır. Her iki sahne, Ptah’ın tapınağından ve Ptah’ın dua odasındaki Deir el Medina’daki tanrıça Mertseger’den gelmektedir. Yetmiş temsilen kırk yedi sahnesi Teb’in doğusunda, yirmi bir tanesi de Teb’in batısında bulunmaktadır. Kalan iki sahneden biri, küçük bir kireçtaşı üzerinde, Liverpool Müzesi’nde (M12827) tutulmuş ama 1941’de kaybolmuştur. Diğer, şimdi Torino’daki Mısır Müzesi’nde II. Seti’nin temsil edildiği bir stel parçası olarak sergilenmektedir. Costa, ss. 62-63.

¹⁰⁶¹ Costa, s. 69.

- I. Seti, diz çökmüş, bir tanrıça ve Khonsu'nun huzurunda bir tanrıdan yıldönümü alır.

- I. Seti, diz çökmüş, tanrıça Mut'un huzurunda, Amon-Ra'dan yıldönümü alır.

II. Ramses, Karnak'ta gerçekleşen törende tanrılardan 22 kere “Yıl dönümü”, “hükümdarlık”, “istikrar” alır:

- II. Ramses diz çökmüş, Amon-Ra'dan “Yıl dönümü” alır.

- Ramses II, *ished* ağacında diz çökmüş, Seshat huzurunda Atum'dan jubile alır.

- Ramses II, Mut'un huzurunda diz çökmüş, Amon-Ra'dan jubile alır.

- II. Ramses, *ished* ağacında diz çökmüş, Thot'un huzurunda, Ra-Harakhti'den jubile alır.

- II. Ramses, diz çökmüş, Mut'un huzurunda Amon-Ra'dan yaşam-istikrar-hâkimiyeti ve jubile alır.

- II. Ramses, diz çökmüş, Mut ve Thoth'un eşliğinde, Amon-Ra ile Khonsu'dan yaşam ve sevinçleri alır.

- Thoth hükümdarlığın yıllarını yazarken ve Iunmutf büyük Ennead'e hitap ederken, II. Ramses, Mut ve Khonsu'nun huzurunda diz çökmüş, Amon-Ra'dan krallık rütbeleri ve jubile alır.

- II. Ramses, Neith ve aslan başlı Mut huzurunda diz çökmüş Amon-Ra'dan jubile alır.

- II. Ramesses, diz çökmüş Thoth'tan yıllar ve jubile alır.

Diğer firavunlarda tanrılardan aynı şekilde egemenlik ve jubile alır.¹⁰⁶² Sed festivali kayıtlarında kralların tanrılardan aldıkları hediyeleri kabul ettiği yazılıdır:

05. Sahnede (Ramses II) tanrı Amon-Ra, “Kutladığım jubileyi alabilir misin?” der.

46. Sahnede (III. Rames), tanrı Amon-Ra krala şunları söyler: “Ra'nın Jübilesini ve Atum'un yıllarını alabilirsin”

¹⁰⁶² Konuya dair daha fazla bilgi için bkz. Costa, ss. 63-70.

59. Sahnede (Ramses XI), Tanrı Atum şöyle der: "Sana, Horus tahtında jübile (ler) verdim, böylece Ra gibi milyonlarca yıl geçirebilirsin. İki tanrının gücüyle Ra gibi sonsuza dek eylemler yaratabilirsin".

64. Sahnede (Heribor) Amon-Ra, Amon'un Baş Rahibine şöyle seslenir: "Babanız Ra'nın Jübilesini ve Heliopolis'teki Atum'un yıllarını alın".

3.10. 9. Sed Festivalinin Bitişi

Kral, tanrılardan hediyelerini aldıktan sonra ikinci defa ve son kez tahtında görünmeye gider. Kafile alayı şehre girdiğinde halk tarafından karşılanır. Kayıtlar festivalin bitişine dair genel bilgileri verir. Buna göre, Mavi tacı giyen kral tanrı Bast'tan hayat, yıl ve Sed festivalleri alır. Kral artık eskisi gibi değildir. Fiziksel olarak yenilenmiş ve tanrılardan Mısır topraklarının "tapusunu" almıştır. Mısır halkı gücünden şüphe etmeyeceği bir hükümdarın sevincini yaşar. İnsanların önünden geçen krala diz çökmüş ve secde eden adamlar gösterilir. "yeri koklayan" insanlardan bazılarının yine Nübyal'ı olduğu tahmin edilir. Nübya ve çöl şefleri de diz çökmüş ve ayakta durur vaziyette gösterilir. Hemen üstlerinde "köylüler" olarak adlandırılan insanlar şenliğe katılır. Yanlarında bazı kadınlar kavanoz tutarken yer alır. Panter derisi giymiş rahipler dans eder ve onlara flüt çalan kadınlar eşlik eder.¹⁰⁶³

III. Amonhotep döneminde gerçekleştirilen festivalde de, diz çökmüş insan figürleri aynı şekilde gösterilir. Burada Mısır'a ait olmayan cümlelerle bir takım büyü sözler sarf edilir. Bir sonraki kayıta, üç çift kadın birbirlerine dönük vaziyette, ellerini sallayarak, yere diz çökerler ve şöyle derler: "Ra gibi sonsuz yaşam, sağlık, her gün tüm neşeler, çokça Sed festivali verilmiş." Sağda gösterilen diğer kadınlar ise ellerini çırparak, davul çalarlar. Sonra iki adam: "Kralın dönüşü" diye kralın yenilenmiş bir şekilde döndüğünü ifade ederler: "Yüksek standartlardaki tanrılar, yüce tahtındaki kralın sağında." "refakatçiler", "büyük olanlar" ve "rahipler" gibi secde figürleri ile gösterilen kişilerin arkasında şunlar yazılıdır: "Sunak teknesini selamlayın, büyük tahtı selamlayın."; "Horus göründü, iki tüyü aldı, Kral Osorkon'a,

¹⁰⁶³ Uphill, XXIV. 381.

bütün yaşam verildi” (diye firavuna hitap edilir). Firavun, halktan gerekli ilgi ve karşılamayı gördükten sonra Sed festivali sona erer.¹⁰⁶⁴

Sonuç olarak Sed festivali antik Mısır’da kutlanan en önemli festivallerden biridir. Mısırlılar, dünyanın başlangıcı ve evrenin kökenleri hakkındaki statik görüşlere sahipti. Değişim, ilerleme veya gelişmeyi her zaman sevmeler, ancak dünyanın sürekli olarak yenilendiğini düşündüler. Gelecekteki öngörülemeyen yeniliği aramak yerine, başlangıçtan günümüze varolan temsilleri yeniden doğrulamanın daha iyi olduğuna inanıyorlardı. Bu çerçevede Sed festivallerinde, dünyanın başlangıcının tekrarı ve yeniden doğuşu için bu istek ve niyet açıkça gösterilmesi amaçlanmıştır. Yaratılışın yenilenmesi, firavunun kişiliğinde gerçekleşirdi. Tahta geçen her firavunla birlikte yeni bir çağın başlayacağına inanılmıştı; Sürekli varoluşun yenilenmesi talebini karşılamak için, firavunlar bu festivalleri kutladılar. Bu nedenle sed festivalin anlamı, yalnızca yaşlı firavunun yıldönümü ve gençleşme töreni değil, aynı şekilde zamanın dile getirilmesi ve kozmosun yaratılmasını tekrarlayarak dünyanın ve evrenin sembolik olarak yenilenmesidir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁴ Uphill, XXIV. 380-381; Costa, ss. 70-74.

¹⁰⁶⁵ Costa, ss. 70-74; Seki, ss. 15-16.

SONUÇ

MÖ 3200-3050 yılları arasında Menes (Narmer) isminde bir firavun, Mısır'ı tek çatı altında birleştirmiş, tarihin ilk ulusu olarak kabul edilen devleti kurmuştur. Yakınoğu bölgesinde farklı topluluklar bulunmasına rağmen güçlü bir devlet sistemi ilk olarak Mısır'da gelişmiştir. Çağının en gelişmiş ve en ilerici toplumu olan Mısır, ayrıca üç bin yıllık yönetimi ile de tarihin en uzun süreli devleti kabul edilmiştir. Antik Mısır'ın böylesine güç ve ihtişama sahip olması, firavunların Mısır tarihinde oynadığı rol ile açıklanmaktadır.

Antik dönemde insanlar, krallığı ve onun yöneticisi kralı varoluşun bir ön şartı kabul ettiler. O dönemlerde, sadece vahşi topluluklar kralsız yaşama düşüncesine sahiptiler. Mısır inançlarına göre de, güvenlik, barış ve adalet, onları yöneten bir hükümdar bulunmadan mümkün değildi. Bunun temel sebebi doğanın algılanış şeklidir. Doğa, sadece yasalardan ibaret değildir. İçinde bir takım büyülu güçlerin, kötü ruhların, şeytani varlıkların olduğu bir ortamdır. İnsanoğlunun bu doğal ortamın sonuçlarını kestirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan şey tanrısal bir gücün insanlara önderlik etmesidir. Bu yüzden antik dönemde krallık iki tabiatlıdır. Krallık bir yönüyle bu gizli güçlere karşı mücadele eder, diğer yönüyle de gerçek dünyada insan yaşamını medeni bir seviyeye taşır. Mısır'da da benzer anlayış ve kaygıların bulunduğu görülmektedir. Mısır'da gizli güçlere karşı tanrısal bir yönetime ihtiyaç duyulmasının arkasındaki sebep de budur.

Mısır'daki en yüce tanrı Ra düzenin koruyucusudur. Apofis ise, kaosu temsil etmekte ve sürekli bir tehdit oluşturmaktadır. Gece (kaos) ve gündüz (düzen-yaşam) birbirleriyle savaşan iki ebedi güçtür. Kuraklık dönemlerinde veya kış aylarında yeryüzünde kaos güçleri hakim olur, bahar ile birlikte düzen tekrar sağlanır. İyilik ve kötülük, savaş ve barış, ölüm ve hayat sonsuz bir döngüdür. Mısır inancına göre, Tanrı Ra "ilksel zamanda" ihtiyaç duyulan düzeni sağlar, ama zaman zaman şer güçlerin düzeni bozma girişimleri olabilir. Kaosu temsil eden bu güçler (tanrı Seth veya Apofis yılanı gibi) bastırılmış olmalarına rağmen ölümsüzlükleri nedeniyle evrende sürekli tehdit olma konumlarını sürdürürler. Ra, yaşlandığında ve dünyayı cennet için terk ettiğinde yönetimi doğrudan tanrılara, tanrılardan yarı tanrı-krallara (demigods), yarı tanrı-krallardan firavunlara bırakır. Firavunlar tanrılardan

devraldıkları bu düzeni korumakla yükümlüdür. Bu yüzden, firavunların da tanrısal ve insani karakter olmak üzere iki tabiatı mevcuttur. Firavunların dünyevi sorumluluklarının yanısıra Nil'in taşkınlarını önlemek, mevsimsel döngüleri sağlamak ve kozmik düzeni korumak gibi tanrısal sorumlulukları da bulunmaktadır.

Mısır inancına göre firavun, Mısır panteonun en yüce tanrılarından biri olan göksel ilah Horus'un enkarnasyonudur. Firavunların ünvanlarında da görülen bu anlayış, kralın doğası ile ilgili en basit ve en doğrudan ifadedir. Firavunlar hem insan hem tanrıdır. Aynı zamanda cennet ve yeryüzü arasında aracılardır. Tanrılar katında insanları, insanlar katında tanrıları temsil ederler. Bu anlayışla, Mısır'da monarşi, salt bir siyasi organizasyon olmanın ötesinde, kutsallaştırılmış bir güce dönüşür. Firavunların ilahi yönleri metinlerde ve sembollerde sıkça vurgulanır. Bu vurguya dair en eski ve en iyi örnek Narmer Paleti'nde görülür. Palette Mısır'ın kurucusu Menes (Narmer), düşmanlarını alt ederek birleşik bir monarşiyi inşa ettiği, böylece kendisinden beklenen tanrısal düzeni sağladığı anlatılır. Düzeni sağlayan bir insan değil tanrı Horus'un kendisidir. Palette, firavunun göksel tanrı Horus olarak düşmanlarını başını kestiği bildirilmek suretiyle devletin bekasına tehdit oluşturan tüm unsurların tanrının gazabına uğrayacağı mesajı verilir. Burada sanatın siyasi bir propaganda haline dönüştüğü görülmektedir. Antik dönemde sanat, estetik kaygılarla değil kralların mesajlarını iletmek için bir araç olarak yapılmış ve bu yönde kullanılmıştır. O yüzden de sanatta kalıcı olan malzemelerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Mısır'ın kurucu hükümdarları, sanat aracılığıyla, firavunluğun tanrısal bir hükümdarlığa sahip olduğu inancını ilan edip, kalıcı hale getirmişlerdir. Sonraki nesiller de bu anlayışı hiç bozmadan devam ettirmişlerdir.

Firavunların tanrı Horus'un enkarnasyonu oldukları inancı mitolojide işlenir. Krallık mitine göre Horus, krallığın dinsel meşruiyeti oluşturan, ayrıca tanrısal yönetimin firavunlara geçmesini sağlayan bir tanrıdır. Horus, kötülük ve kaos tanrısı Set ile girdiği mücadeleyi kazanarak, tanrılar tarafından "İki Ülke"nin meşru hükümdarı ilan edilir. Böylece pratikte Mısır tahtının tek sahibi firavun iken, bu meşrulaştırma ile ayrıca din üzerinden de kutsal hale gelir. Dinî ve siyasi alanda elde edilen bu muazzam güç sayesinde, Mısır'da firavunların yerine geçebilecek herhangi bir yasal mekanizma imkanı ortadan kalkar. Bu yüzden, üç bin yıllık Mısır tarihinde tek kabul edilebilir yönetim biçimi monarşidir. Elbette tarihi süreçlerde, firavunların

dinî karakteriyle ilgili, siyasi gelişmelere bağlı değişiklikler de meydana gelir. V. Hanedanlık döneminden itibaren (MÖ 2600-2500) güneş tanrısı Ra, Mısır panteonunda daha fazla ön plana çıkmaya başlar; böylece firavunlar ilk defa Ra'nın oğlu oldukları inancını ileri sürerler. V. Hanedanlığın ilk kralı Userkaf ve iki halefi Sahura ve Kaka, Sekhebu rahibinin karısı Rut-tetet tarafından tanrı Ra'nın oğulları olarak dünyaya geldikleri yönünde mitler üretirler. Mitlere göre, bu oğullar, tanrıça İsis, Nephthys, Meskhenet, Heget ve tanrı Khnemu'nun yardımıyla dünyaya getirilir. Tanrılar üç oğulun Mısır'a egemen olması gerektiğine karar verirler. Bu teolojik değişim siyasi gücün kademeli olarak yükselmesini de ifade eder; çünkü firavunlar Horus'un yansımasıdır, Horus ise Osiris'in oğludur. Dolayısıyla, ilk yaratıcı Ra, baba değil bir atadır. Bu anlatıyla firavunlar, Ra'nın bizzatihi fiziksel oğlu olurlar. Böylece Ra, Mısır'ın eski bir kralı, hüküm süren firavunun babası ve ulusun koruyucu lideri haline gelir.

Eski Hanedanlığın sonlarına gelindiğinde, siyasi krizlere bağlı olarak, dinî anlayışlarda da değişiklikler olur. Birinci Ara Dönem olarak adlandırılan bu dönemde, merkezî otorite zayıflar, yerel yönetimler önemli güç elde ederler. Zayıflayan devlet, ticari faaliyetleri organize edemez duruma gelir. Bu durum açlığa ve sefaletle yol açar. Ekonomik kriz kendini sadece Mısır siyasetinde değil, edebiyat, sanat hatta dinde bile hissettirir. Bu dönemde Delta bölgesi Asyalı istilacıların akınına uğrar. Böylece siyasi kriz firavunların dinsel karizmalarını zedeler. Firavunlardan beklenen kozmik düzen bozulduğu için, onlarla ilgili mitsel anlatılar da anlamını yitirmeye başlar. Ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle, devlet sırları ifşa olur, firavunların ve bir grup elit kesimin bildiği dinî sırlar da açılan mezarlarla gün yüzüne çıkar. O zamana kadar ahiret anlayışına dair teolojik sistem sadece firavunlar için geliştirilirken, artık halkta buna dâhil edilir ve inanç sisteminde “demokratikleşme” olarak ifade edilen dinsel paylaşım gelişir. Osiris, toplumun farklı katmanlarında bulunan her insanın, öldükten sonraki prototipi ve sembolü haline gelir.

Yaşamında kral ve tanrı olan firavun, ölümünden sonrada hâlâ kral ve tanrı olarak kalmaya devam eder. Firavun öldüğünde tanrı Osiris ile özdeşleşir. Bu sayede firavun dünyadaki saltanatını ahirette de devam ettirir. Dolayısıyla firavun dünyadayken insanlara hükmettiği gibi ahirette de tanrılara hükmeder. Böylece cennetin tüm gücü üzerinde otorite sahibi olur, iyi ve kötü tüm ruhları yönetir. Bu

özdeşleşmenin nedeni, ebedi olma arzusundan ziyade, dünya hayatındaki gibi ahirette de hükümdarlığını sürdürme arayışıdır. Ancak firavunun sahip olduğu bu sınırsız güç, yine Mısır'ın kendi teolojik sistemleri tarafından sınırlandırılır. Buna göre, firavunlar da, halkı gibi, ilahi mahkeme salonunda eylemlerinden sorumlu tutulacaklardır. Siyasi krizlerin olduğu VI. Hanedanlığının başlangıcından itibaren kralın, Ra'nın mahkemesinde, dünya hayatındaki eylemlerinden hesaba çekileceği inancı yayılır. Böylece, sınırsız güce sahip olan firavunlar, yönetimleri boyunca yaptıkları davranışlardan dolayı öte dünyada sorumlu tutulacakları endişesiyle, dünyada iken insanlara karşı adaletli davranmaya gayret ederler.

Sonraki teolojik değişimlerde ise firavunların öldüklerinde tanrı Ra ile özdeşleştirildiklerini görmekteyiz. İnanç alanındaki değişmelere rağmen, firavunların ölüm sonrasında hem Osiris ile hem de Ra ile, birbirini ortadan kaldırmadan, özdeşleştirilme anlayışı devam eder. Buna göre, ölen firavun, Osiris olmaktan vazgeçmeden Ra olur; kralın şahsında Osiris cennete yükselir ve egemenliği Ra ile paylaşır. Mısır inancında her zaman teolojik çelişkilerle karşılaşılabilir. Bizim bu konuda dikkati çekmek istediğimiz husus; Ra ve Osiris kozmolojisi arasındaki çekişmelerin aslında, yerel yönetimlerin kendi tanrı anlayışlarını üstün kılma çabalarını yansıttığı olmasıdır. Bu çekişme çok fazla geçmeden bir senteze ulaşır ve sonuçta firavun öldüğünde öte dünyanın en yüce tanrısı Ra ile özdeşleşir. Bu durumda Mısır'da kral, toplum ve doğa arasında uyum kuran, insanlığın yararına olan gücü mezarın ötesinden bile hissedilen bir tanrıdır.

Sonuç itibarıyla, Antik Mısır din ve siyaset kurumlarının birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek kadar iç içe geçtiği Yakındoğu medeniyetlerinden bir tanesidir. Din, hem devlet yapısını hem de toplum örgütlenmesini belirleyen en önemli güçtür. Hükümet ve din alanlarının ayrı olmasını savunan modern düşüncenin aksine, Mısır medeniyetinde bu iki alanın firavunun şahsında birlikte yürütüldüğü görülmektedir. Antik Mısırlılar dinî inançlarından dolayı, monarşinin kuruluşundan yıkılışına kadar firavunluk sistemine bağlı kalmışlardır. Bu inançların etkisi ve gücü nedeniyle, yabancı işgallerin yoğun olduğu dönemde (Çöküş Dönemi) bile hükümdarlar, Mısır'da kalıcı olabilmek adına kendilerini firavun olarak ilan etmek zorunda hissetmişlerdir. Onun için Büyük İskender Mısır'ı işgal ettiğinde firavun gibi taç giyme töreni gerçekleştirmiş, tapınakları yenilemiş ve Mısır tanrılarına

adaklar adamıştır. Hakeza Roma İmparatorluğu Mısır medeniyetinden o kadar etkilenmiştir ki, bazı Romalı yöneticiler, öldüklerinde gömülmek üzere, mezarlarını ufak piramit şeklinde yaptırmışlar ve Mısır tanrılarını, imparatorluğun farklı bölgelerine yaymışlardır. Tarihe bir dönem damgasını vuran Antik Mısır medeniyeti, çağının en gelişmiş ve en ileri toplumu olarak yaşamıştır. Bölgede farklı imparatorlukların ortaya çıkması ve Mısır'ın çağı takip edememesi bu medeniyetin yıkılışını da beraberinde getirmiştir. Büyük İskender'in fethiyle birlikte Mısır devri kesin bir şekilde kapanmıştır. Bundan sonra kendini firavun olarak ilan eden kimse çıkmamıştır; ama yine de Mısırlılar, firavunlara olan bağlılıklarını binlerce yıl sürdürmüştür. Hristiyanlık kabul edilene kadar Mısır dini varlığını korumuştur. MS IV. yüzyılda Teodoisus tapınakları kapatıp, bu pagan dinini yasaklayana kadar, Amon inancı da varlığını kısmen devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

Adalı, F. Selim, Yeni-Asur Kehanet Metni k.2401’de Geçen tuppiadêša d aššur İfadesinin Anlamı Üzerine, Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi, **Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri Dergisi**, yıl: 2, Sayı:9, Ankara, 2015, ss. 1-24.

Akalın, Kürşat Haldun, “Göğün Kraliçesi İsis’in Geri Dönüşü: Hristiyanlıkta Meryem Ana Tapınması”, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, Erzurum 2016/1, sayı: 45, ss. 81-107.

Allen, P. James, “Heliapolis”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Allen, P. James, “Pyramid Text,” **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, III.

Allen, T. G, **Between Heavenand Earth: The Birds in Ancient Egypt**, ed. By. Rozenn Bailleul-Lesuer, The Oriental Institute of the University of Chicago, United Stated of America, 2012.

Anthes, Rudolf, **Mythologies of the Ancient World**, Ed. Samuel Noah Kramer, Doubleday, New York, 1961.

Assman, Jann, **Death and Salvation in Ancient Egypt**, Translated from the Germanby David Lorton, Cornell Univesty Press, United States, 2005.

Assmann, Jan, **The Search for God in Ancient Egypt**, Cornell University Press, Ithaca, 2001.

Aydın, Mehmet, “Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 1983, Cilt I. ss. 25-44.

Aydın, Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Dinler Tarihi Yayınları, Konya, 2005.

Baikie, James and Constance Baikie, **Peeps and Many Lands: Ancient Egypt**, Adam And Charles Black, London, 1912.

Baines, John, Jaromir Malek, **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, çev. Zeynep Aruoba, Oruç Aruoba, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, II.

Bariar, Boband Hoyt Hobbs, **Daily Life of The Ancient Egyptians**, IInd ed. Greenwood Pres, London, 2008.

Barta, Miroslav, “Egyptian Kingship Durin OldKingdom”, **Experiencing Power Genarating Outhority: Cosmos, Politics and Ideology of Kingship in Ancient Egypt and Mesopotomia**, Edit. byJane A. Hill, Philip Jones, and Antonio J. Morales, Universty of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, United Stated of America.

Bell, Lanny, “The New Kingdom ‘Divine’ Temple: The Example of Luxor”, **Temples of Ancient Egypt**, edit. Byron E. Shafer, Cornell University Press, New York, 1997.

Bianchi, Ugo and Yuri Stoyanov, “Dualism”, **ER**, ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, USA 2005, IV. 2504-2517.

Bratton, Fred Gladstone, **Yakın Doğu Mitolojisi**, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara üniversitesi İlahiyat Yayınları, İstanbul, 1995.

Breasted, James Henry, **Development of Religion and Thought in Ancient Egypt**, Charles Scribner’s Sons, New York, 1912.

Brewer, J. Douglas, Emily Teeter, **Mısır ve Mısırlılar**, 2.Baskı, çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2017.

Brisch, Nicole (edit), Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond, edit. by Nicole Brisch, **The Oriental Institute of The University of Chicago Oriental Institute Seminars No 4**, The University of Chicago, United States of America, 2008.

Budge, E. A. Wallis, **Osiris and The Egyptian Resurrection**, Dover Publications, New York, 1973.

Budge, E. A. Wallis, **The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology**, Methuen and Co, London, 1904. I.

Budge, E. A. Wallis, **Firavun: Tanrıya Meydan Okumak**, çev. Metin Kan, Erasmus Yayınları, İstanbul, 2017.

Budge, E. A. Wallis, **The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology**, Methuen and Co, London, 1904, II.

Budge, E.A Wallis, **Antik Mısır Edebiyatı Yazınsal Metinler**, 14. Baskı, çev: Selin Albayrak, Atlantis Yayınevi, İzmir, 2016.

Budge, E.A.Wallis, **Antik Mısırdaki Ölüm ve Sonrası Yaşam ve Tanrılar**, Beşinci Baskı, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2015.

Bunson, R. Margeret (Ed.), **Encyclopedia of Ancient Egypt**, Fact on File, Inc, New York, 2002.

Butzer, W. Karl, “Nile”, **OEA**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Campbell, Joseph, **Doğu Mitolojisi: Tanrının Maskeleri II**, çev. Kudret Emiroğlu, Islık Yayınları, İstanbul, 2016.

Can, Şefik, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1970.

Capart, Jean, **Primitive Art in Egypt**, trans. by A. S. Griffith, H. GrevelandCo. London, 1905.

Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, Ankara, 1996.

Challeye, Felicien, **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015.

Clark, R. T. Rundle, **Myth and Symbol in Ancient Egypt**, Thames and Hudson, London 1956.

Clayton, A. Peter, Chronicle of the Pharaohs: **The Reign by Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt**, Thames & Hudson Inc, New York 2001.

Costa, Salvador, “On the Scenes of the King Receiving the Sed-Fests in the Theban Temples of the Ramesside Period,” **Studien zur Altägyptischen Kultur**, Helmut Buske Verlag GmbH, 2006.

Çıvgın, İzzet, “Neolitik’ten “Mısır Eski Krallığı”nın Kuruluşuna kadar Mısır-Nübye/Sudan İlişkileri (MÖ. 5000-2700): Takas, Kültürel Etkileşim ve Devletleşme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 5, Eylül 20014, ss. 15-44.

Çiftçi, Adil, **Sosyolojiye Giriş: Bir Özgürlük Tarzına Çağrı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

David, Rosalie ve Antony E. David, **A Biographical Dictionary of Ancient Egypt**, Seaby, London, 1992.

David, Roselia, **Handbook to Life in Encient Egypt**, Facts On File Library on of World History, New York, 1998.

Decker, Wolfgang, **Some Aspects of Sport in Ritual and Religion in Ancient Egypt**, Deutsche Sporthochschule Köln, 2018, s. 14.

Desplancques, Sophie, **Antik Mısır**, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006.

Don Nardo, **Egyptian Mythology**, Enslow Publishers, United Stated of America, 2001.

Dournes, Jacques, “Mit: Bir Tanım Denemesi”, **Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, (Edit. Yves Bonnefoy), çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, II.

Durkheim, Emile, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, çev. Fuat Aydın, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2011.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, “Kur’an ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tufan Olayına Yeni Bir Yaklaşım,” Kur’anın Anlaşılmasında Yöntem Sorunu Özel Sayısı, **İslami Araştırmalar**, İstanbul 1996, IX, sayı: 1, 2, 3, 4.

El Sayed, El Aswad “Archaic Egyptian Cosmology,” **Anthropos**, Anthropos Enstitut, 1997, 1/3, ss. 69-81.

Eliade, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.

Eliade, Mircea, “Eski Mısır’da Dinsel Düşünceler ve Siyasi Krizler”, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Eliade, Mircea, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu: Yaratılış Özlemi**, çev. Mehmet Aydın, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Eliade, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

Eliade, Mircea, Ioan P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, çev. Ali Erbaş, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.

Erman, Adolf, **A Handbook of Egyptian Religion**, Trans. By. A. S. Griffith, Archibald Constable and CO. London, 1907.

Erman, Adolf, **Life in Ancient Egypt**, Translated by H. M. Tirard, Dover Publications, New York, 1971.

Firestone, Reuven, **Who Are the Real Chosen People: The Meanin of Chosenness in Judaism**, Christianity and Islam, Sky Light Pats Publishing, USA, 2008.

Frankfort, Henry, **Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, The University of Chicago Press, London, 1948.

Frankfort, Henri, **Uygarlığın Doğuşu**, çev. Alâeddin Şenel, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.

Frazer, G. James, **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri**, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul, 1991, I.

Frazer, George James, **Adonis, Attis, Osiris: Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları- II**, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Friedell, Egon, **Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi**, çev. Ersal Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

Gadalla, Moustafa, **The Ancient Egyptian Roots of Chirstianty**, Tehuti Research Foundation, USA, 2007.

Gardner, E. A, "Mythology", **ERE**, ed. James Hastings, T and T Clark, Edinburg, 1917, volume IX, s. 117.

Gates, Charles, **Antik Kentler: Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi**, çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

George Hart, **Mısır Mitleri**, çev. Mehmet Sait Türk, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

Geraldin, Pinch, **Magic in Ancient Egypt**, British MuseumPress, London, 1994.

Gündüz, Altay, **Mezopotamya ve Eski Mısır**, Büke Yayınları, İstanbul, 2002.

Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Gündüz, Şinasi, **Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerinde Yazılar**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

Gürkan, Salime Leyla, "Kur'ana Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Yıl, 2005, sayı 13.

Hall, Henry Reginald Holland "Death and Disposal of the Death (Egyptian)", **ERE**, T&T Clark, Edinburg, 1994.

Haçerlioęlu, Orhan, **İnanç Szlęęü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Haçerlioęlu, Orhan, **Felsefe Szlęęü**, Remzi Kitabevi, 8.basım, İstanbul, 1993.

Harman, Ömer Faruk , “Firavun”, **DİA**, İstanbul 1996, cilt 13, ss.118-121.

Harman, Ömer Faruk, “Teşbih”, **DİA**, İstanbul 2011, cilt:40.

Harman, Ömer Faruk, “Tufan”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, XLI.

Hart, George, **The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses**, Routledge, London, 2005.

Hassan, Fekri, “Natural Resource”, **OEA**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001.

Hassan, Fekri, “Geography”, **OEA**, edit. by Donald B. Redford, Oxford University Press, New York 2001.

Harpe, J. S, Eric, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, ev: Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000.

Herodotos, **Tarih**, ev. Muntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Budda, Ömer Hilmi, **Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Hooke, H. Samuel, **Orta Doğu Mitolojisi**, ev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2015.

Hornung, Erik, **Kadim Mısır Öte Dünya Kitapları**, çev. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Hornung, Erick, **Mısır Bilimine Giriş**, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Hornung, Erik, **Mısır Tarihi**, çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Hunt, Norman Bancroft (Ed.), **Living in Ancient Egypt**, Chelsea House Publishers, New York, 2009.

Ian, Shaw and Paul Nicholson, 'Nome', **The British Museum Dictinonary of Ancient Egypt**, the American universty in cairo Press, Egypt, 2002.

İnan, Afet, **Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

James, William, **Dinsel Deneyimin Çeşitleri**: İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme, çev. Hakkı İsmail Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Janak, Jiri, **Spotting the Akh. The Presence of the Northern Bald Ibis in Ancient Egypt and Its Early Decline**, American Research Center in Egypt, Journal of the American Research Center in Egypt, 2010.

Jung, G. Carl (edit), Approaching the Unconscious, **Man and His Symbols**, Dell Publishing Company, New York, 1968.

Kamil, Jill, **The Ancient Egyptians**: Life in the Old Kingdom, The American University in Cairo Press, Egypt, 1996.

Kant, Imanuel, **Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din**, Suat Başar Çağlan, Literatürk, Konya, 2012.

Karakaya, Talip, “Martin Heidegger Felsefesinde Ölüm Problemi”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:5, 2003.

Karenga, Maulana, **Maat, The Moral Ideal in Ancient Egypt: A Study in Classical African Ethics**, (Edit. Molefi Kete Asente), Routledge, New York, 2004.

Katar, Mehmet “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Çalışma”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Yıl, 2007, 20:4, ss. 458-463.

Kees W. Bolle, “Myth: An Overview”, **ER**, ed. Lindsay Jones, IInd edition, 2005, IV.

Kessler, Dieter, “Hermopolis”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, II.

King, L. W, H. R. Hall, **Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi**, çev: Arıcan Uysal, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2009.

Kuhrt, Amelie, **Eski Çağ'da Yakınoğu**, 4.Baskı, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, I.

Kurhan, Mürevvet, “Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Dini ve Siyasi Durum”, **TTK**, Belleten, LVII, 1993, Sayı 220, ss. 699-729.

Kurhan, Mürüvvet, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, 1995, LIX. Sayı 226, ss. 499-580.

Kurhan, Mürüvvet, “Eski Mısır Kraliyet Tanrısı Ptah”, Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, 1994, LVIII. sayı 222, ss. 266-278.

Lace, William, **Mummification and Death Rituals of Ancient Egypt**, Reference Point Press, United States, 2013.

Leclant, Jean, “İsis Kültleri. Yunanlılarda ve Roma İmparatorluğu’nda,” **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü** (ed. YvesBonnetoy), çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, I.

Lehner, Mark, **The Complete Pyramids: Solving the Ancient Mysteries**, Thames and Hudson, London, 1997.

Lesko, H. Leonarda, “Egyptian Religion: An Overview”, **ER**, (Ed. Lindsay Jones), 1897, IV.

Lewis, C. S, **Mere Christianity**, The Mac Millan Company, New York 1971.

Lichtheim, Miriam, **Ancient Egyption Literature**, The New Kingdom, Univesity of California Press, United State 1978, II.

Lichtheim, Miriam, **Ancient Egyption Literature**, The Old and Middle Kingdoms, Univesity of California Press, United State, 1975, I.

Luft, H. Ulrich, , “Religion”, **OEA**, ed. By. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Malinowski, Bronislaw, **Büyü, Bilim ve Din**, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1990.

Manetho, **Aegyptika**, Trans. by W. G. Waddell, Harvard Univesty Press, London, 1940.

Manicce, Lisse, ‘‘Royal Family’’, **OEAE**, edit. By. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Mansel, Arif Müfit, **Mısır ve Ege Tarihi Notları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1938.

Maspero, Gaston, **Everyday Life in Ancient Egypt And Assyria**, Raoutledge, New York, 2010.

Mojsov, Bojano, **Osiris: Deat and Afterlife of a God**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2005.

Moret, Alexandre, **The Nile and Egyptian Civilization**, Trans. By. M. R. Dobie, Routledge and Kegan Paul, London, 1927.

Moris, F, Ellen, **Experiencing Power Genarating Outhority: Cosmos, Politics and Ideology of Kingship in Ancient Egyptand and Mesopotomia**, Edit. By Jane A. Hill, Philip Jones, and Antonio J. Morales, Universty of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology Philadelphia, United Stated of America, 2013.

Necatigil, Behçet, **100 Soruda Mitologya**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

Nocera, Gian Maria Di, **Antik Yakın Doğu**, Edit Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa/Tarih, İstanbul 2018.

Smith, Pierre, ‘‘Kutsal Krallıklar’’, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, edit. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, II.

Pavry, Jal Dastur Cursetji, **The Zoroastrian Doctrine of a Future Life**, AMS Press, New York, 1965.

Petrie, William Matthew Flinders, **The Religion of Ancient Egypt**, Archibald Constable and Co, London, 1908.

Petrie, William Matthew Flinders, **Researches in Sinai**, E. P. Dutton and Company, New York, 1906,

Pinck, Geraldine, **Handbook of Egyptian Mythology**: Handbooks of World Mythology, Abc-Clio, USA, 1911.

Pritchard, Edward Evans, **İlkellerde Din**, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Qestigaard, Terje, **Horus Eye and Osiris Efflux: The Egyptian Civilisation of Inundation ca. 3000-2000 BCE**, BAR International Series 2228, 2011.

Quirke, Stephen, **Exploring Religion in Ancient Egypt**, Wiley Blackwell, USA, 20015.

Redford, B. Donald (ed.), “Manetho”, **OEA**, Oxford University Press, New York 2001 volume II, ss. 336-337.

Redferod, Donald B. (1987), “Egyptian Religion: The Literature”, **ER**, (Ed. Lindsay Jones), 1897, IV.

Renouf, Peter le Page, **Mısır’ın Ölüler Kitabı**, 4. Baskı, çev: Erhan Altunay, Onbir Yayınları, İstanbul, 2018.

Reprehon, J. Ronald, **The Great Name: Ancient Egyptian Royal Titulary**, ed. Denise M. Doxey, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2013.

Ritner, K. Robert, **The Literature of Ancient Egypt**, (ed. William KellySimpson), Third edition, Yale Universty Press, New Haven (USA), 2003.

Roberts, J. M, **Kısa Dünya Tarihi**, çev. Mehmet Tanju Akad, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017.

Rolf, Gundlach, “Temple”, **OEAE**, trans. From German by Robert E. Shillen, ed. By. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Rosenberg, Donna, **Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenler Antolojisi**, çev. Koray Akten ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Sayce, Archibald Henry, **Antik Mısır ve Babil Tanrıları**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2012.

Schimmel, Annamarie, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.

Seki, Kuzuaki, “A Notethe “hb-sd” and Sed-Pavilion in Ancient Egyptian Architecture”, **Report of The Study at Ocees**, Mansfield College, Oxford, 2008.

Shafer, E. Byron, **Temples of Ancient Egypt**, Cornell University Press, New York, 1977.

Shaw, Ian, Paul Nicholson, “Hapy”, **British Museum Dictionary of Ancient Egypt**, Egypt, 1996.

Sinanoğlu, Mustafa, “Seneviyye”, **DİA**, Ankara, 2001.

Snape, Steven, **Ancient Egyptian Tombs: The Culture of Life and Death**, Wiley-Blackwell, United Kingdom, 2011.

Spence, Lewis, **Ancient Egyptian Myths and Legends**, Dover Publications, New York, 1990.

Teeter, Emily **Religion and Ritual in Ancient Egypt**, Cambridge University Press, USA, 2011.

Teeter, Emily, **The Presentation of Maat Ritual and Legitimacy in Ancient Egypt**, ed. Thomas A. Holland and Thomas G. Urban, The Oriental Institute of The University of Chicago Studies in Ancient Oriental Civilization, The University of Chicago, United States of America, 1997, LVII.

Tobin, Arieh Vincent, **The Literature of Ancient Egypt**, ed. William Kelly Simpson, III. edition, Yale University Press, New Haven, 2003.

Tobin, Arieh Vincent, **Mytho-Theology in Ancient Egypt**, Journal of the American Research Center in Egypt, 1988, XXV, s.169.

Tobin, Arieh Vincent, “Myth: An Overview”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001, II.

Tümer, Günay “Din”, **DİA**, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 1994, IX.

‘Morgan’, **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, ed. Cenap Nuhbat, Ayla Ortaç, Meltem Somay, Tuba Tarcan, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, VIII.

Ulaş, Sarp Erk, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002.

Uphill, Eric, “The Egyptian Sed-Festival Tites”, **Journal of Near Eastern Studies**, The University of Chicago Press, 2009, XXIV. pp. 365-383.

Üstüner, Ali Cengiz, **Mısır Uygarlığı**, Dragon Yayıncılık, İstanbul, 1998.

V. Diakov ve S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi; Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, 4. Baskı, çev. Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

Vercoutter, Jean, **Eski Mısır**, çev. Emine Su, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Weeks, R. Kent, “Theban Necropolis”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Wente, F. Edward, “Monotheism”, **OEA**, ed. Donald B. Redford, Oxford University Press, New York, 2001.

Wilkinson, H. Richard, **Eski Mısır’ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları**, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2016.

Wilkinson, H. Richard, **The Complete Temples of Ancient Egypt**, Thames and Hudson, New York, 2001.

Wilkinson, A.H. Toby, **Early Dynastic Egypt**, Routledge, Taylor&Francis, New York, 2005.

Wilkinson, Toby, **Eski Mısır: MÖ 3000’den Kleopatra’ya Bir Uygarlığın Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Wilson, A. John, **The Culture of Ancient Egypt**, TheUniversity of Chicago Press, London, 1951.

Woolley, Sir Leonarda, **Abraham, Decouvertes Recentes sur les Originesdes Hebreux**, çev. A. ve H. Collin, Delavaud, Paris, 1949.

Yaparel, Recep, “Dinin Tarifi Mümkün mü?” **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 1987, Cilt IV, ss. 405-406.

Yasdıman, Hakkı Şah, **Düş Zamanının Yaşayan Mirası: Avusturalya Yerlilerinde Mitoloji ve Din**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2005.

Yıldız, Aynur, **Yahudi ve İslam Literatüründe Hz. Ya'kub ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.

Yurdaydın, G. Hüseyin, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978.

Zabkar, V. Louis, "A Study of Ba Concept in Ancient Egypt Text", **The Oriental Institute of The Universty of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization Seminars**, The Universty of Chicago Press, London, 1968, No. XXXIV.

İnternet Kaynakları:

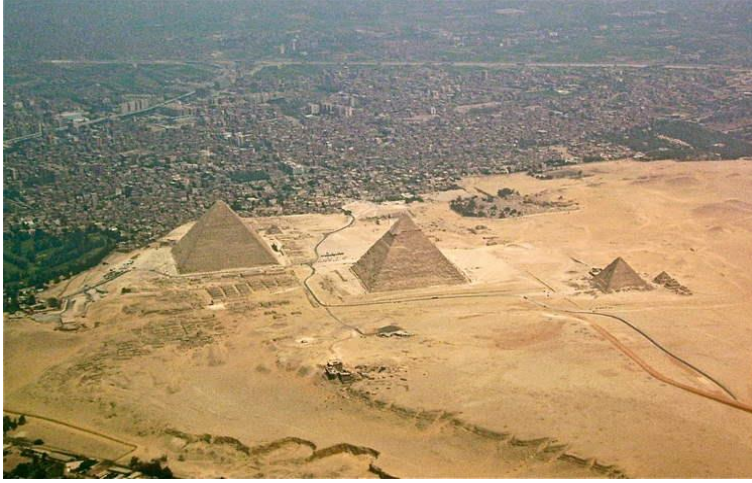
<https://ghanaianpress.com/2018/10/20/is-ethiopia-taking-control-of-the-river-nile/>25.06.2019.

<https://www.ancient.eu/image/538/map-of-the-new-kingdom-of-egypt-1450-bce/>. 15.06. 2019.

EKLER

EK -1: Resimler ve Semboller

Büyük Sfenks ve Kefre Piramit'i ¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁶ <https://www.ancient.eu/image/227/sphinx>

Mavi Nil Şelalesi- Etipyoda'ki Tana Gölü¹⁰⁶⁷

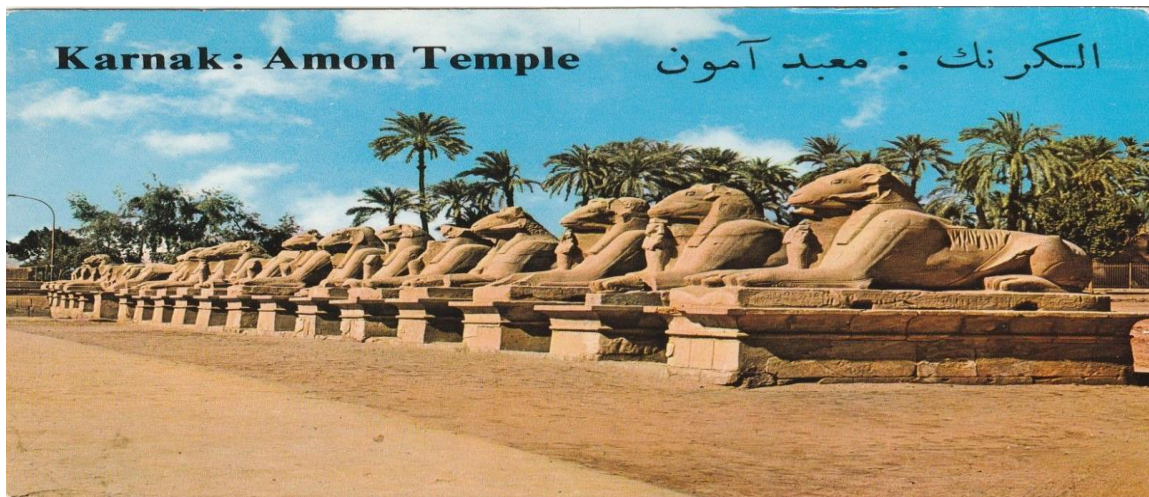
¹⁰⁶⁷ (Kaynak: <https://ghanaianpress.com/2018/10/20/is-ethiopia-taking-control-of-the-river-nile/>)

Teb, Mısır.

Antik Mısır'ın Memfis şehrine dair eski bir çizim. Ressam David Roberst, yaklaşık 1830.

II. Ramses'in dūřmanlarını öldürdüğünü gösteren bir duvar resmi. Abu Simbel Tapınağı, Mısır.

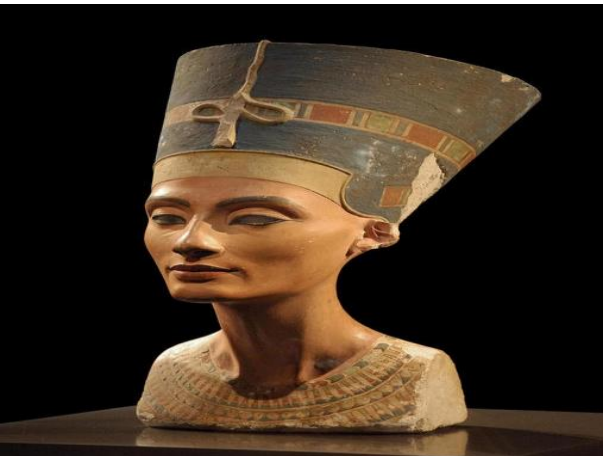

**Akhenaton ve eşi Nefertiti. MÖ 1345,
Louvre Müzesi, Paris.**

Yeni Krallık'ta Amarna dönemi, Kraliçe Nefertiti, Tanrı Aten'e adak verirken.
Ashmolean Müzesi Oxford, UK.

**Sol tarafta, Akhenaton'un
Amarna döneminde kalma bir
büstü.**

**Nefertiti'ye ait bir büst. MÖ 1370-
1336 arası. Neues Müzesi. Berlin.**

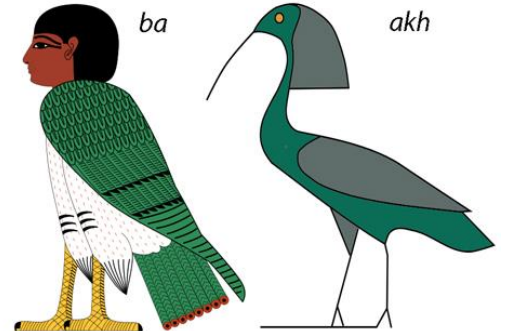

Eski Mısır'dan ayakta duran üç tanrının bronz figürü. Heykeller ilahi üçlüyü temsil eder; tüylü tacı giyen (arkada) tanrı Amun'dur; tanrıça Mut (sağda); ve tanrı Khonsu (çocukken). 25-26. Hanedanlık. MÖ 700-600. Mısır Sanat Müzesi, Münih, Almanya.

Sol tarafta, Antik Mısır'da İnsan ruhunu temsil eden Ba'nın bir resmi.

Alt tarafta, Ba, Ka ve Akh'ın tasvirlerini gösteren resim.

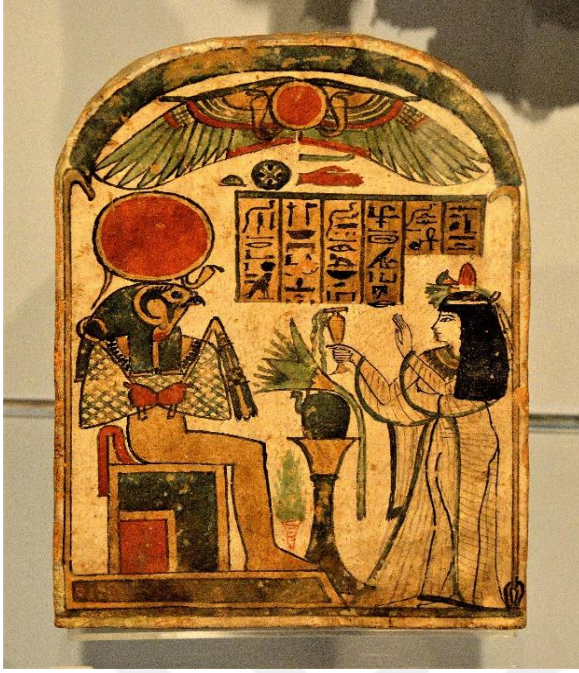

Altın ve cam pektoral muska, Mısır'ın Luksor yakınlarındaki Tutankhamun türbesinde keşfedildi. Aşağı Mısır'ı temsil eden kobra tanrıçası ve Yukarı Mısır'ı temsil eden akbaba tanrıçası tarafından kuşatılmış, kötülükten korunma sembolü olan Horus'un gözü.

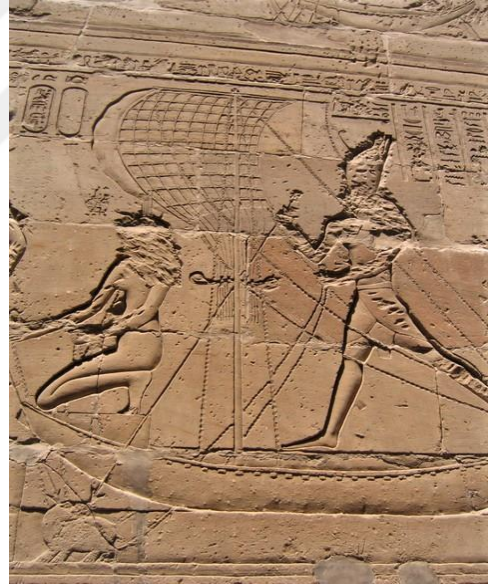

Louvre Müzesi, Paris

Güneş tanrısı Ra'nın ve gökyüzü tanrısı Horus'un birleşimi olan Ra- Horakhty. Thebes, Mısır, MÖ 8. ve 4. yüzyıllar (İskoçya Ulusal Müzesi, Edinburgh, İngiltere)

Yukarıda, Ptolemaik Dönem'de inşa edilen Horus'un Edfu'daki Tapınağı'nda, Horus'un Set'e karşı kazandığı zaferini gösteren bir sahne.

Yantarafta tarafa, II. Ramses döneminde inşa edilen Hathor Tapınağı'ndan (Abu Simbel, Mısır), MÖ 1264-1224. Set ve Horus II. Ramses'i kutsarken.

Yukarıda Hz. İsa'yı emziren
Meryem Ana resimleri
(Madonna)

Sol tarafta Horus'u
emziren İsis figürleri

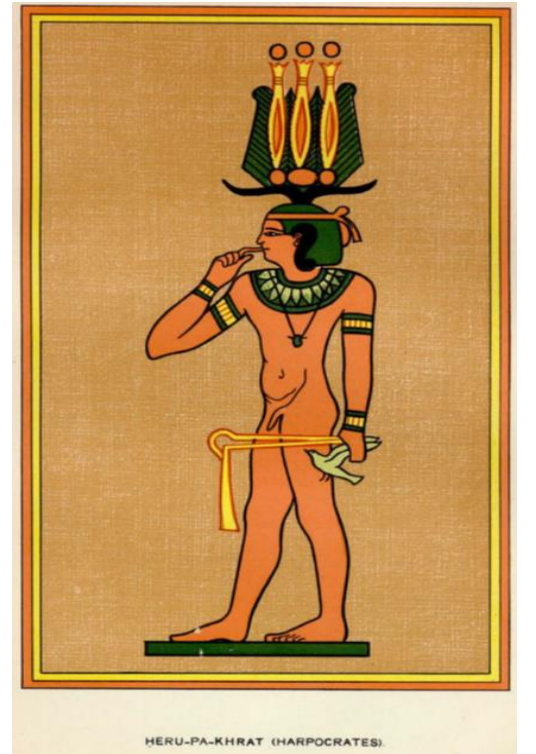
Firavunun enkarnasyonu olduğu tanrı Horus'un heykelleri.

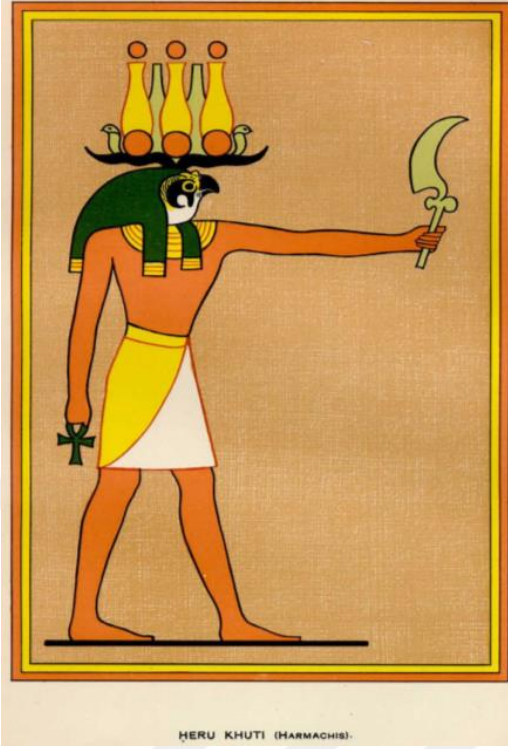
Horus'un formu Heru-ur

Heru- Pa-Khrat (Harpacrotos)

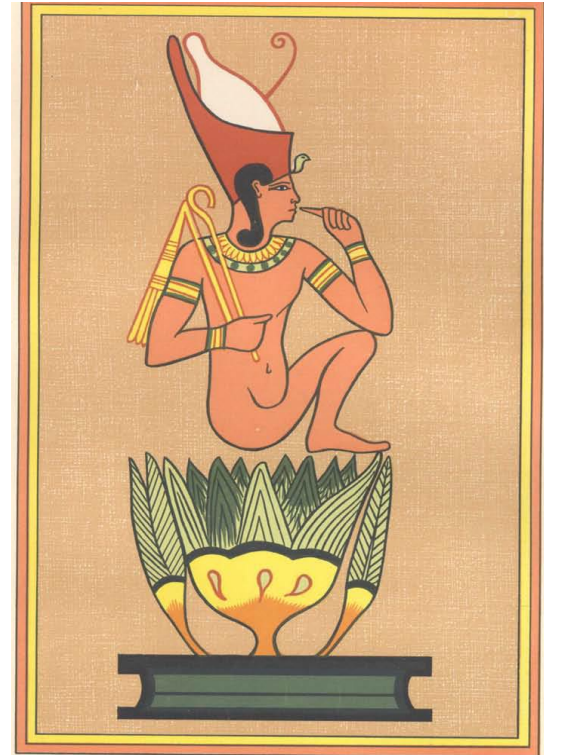
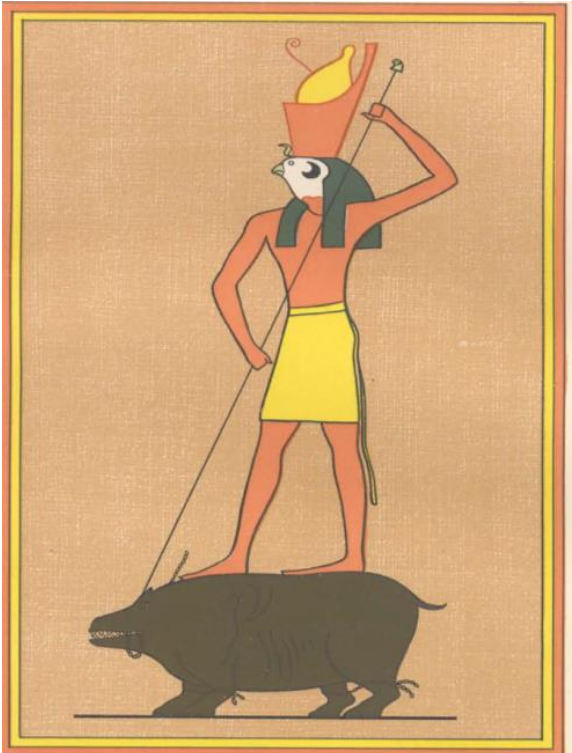
Heru Khuti (Harmachis)

Ra Heru Khuti/ Behudet

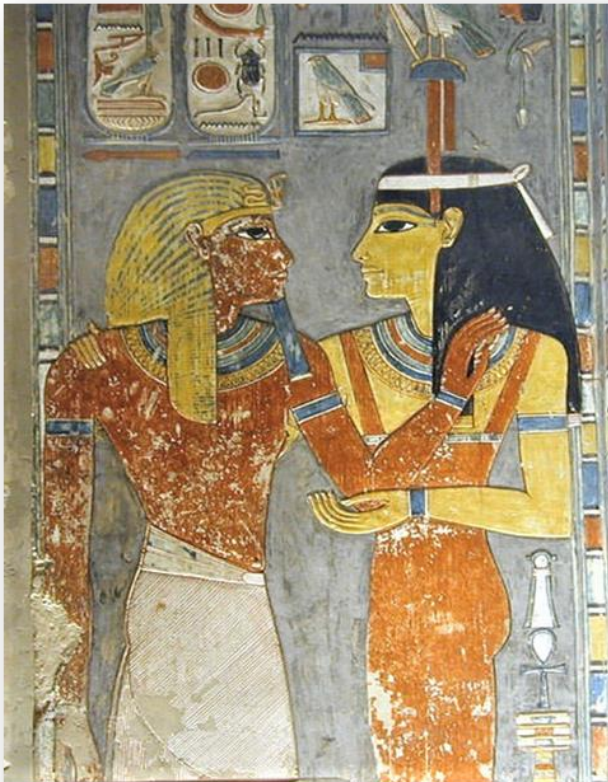

**Alttaki iki resimde Osiris ve İsis'in
oğlu, Çocuk Horus**

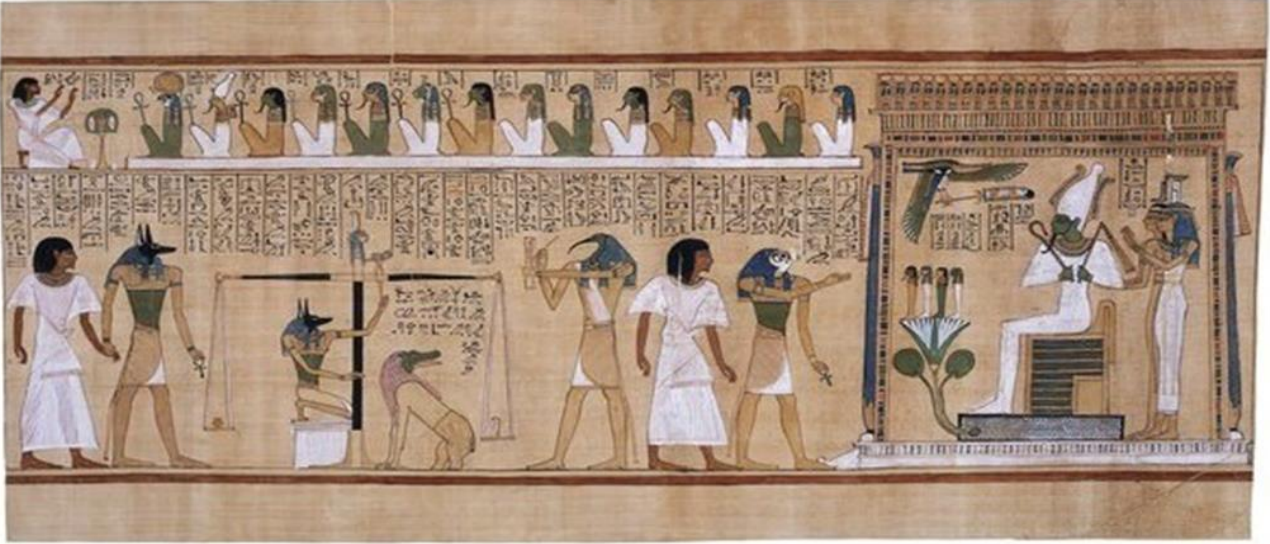

Ramses'in kretaşı Piramidi. Dört tarafında güneş ve güneş döngüsü tapımını gösteren betimlemeler vardır. Deir-el-Demina, Yeni Krallık XIX Hanedan, MÖ 1279-1213 (Mısır Muzesi, Turin).

Tanrıça Hathor ve kral Horemheb,
Horemheb'in mezarından, Krallar Vadisi, Teb, Mısır, MÖ 1300

Ölülerin Yargıcı Osiris'in mahkemesini gösteren tablo. 19. Hanedanlık Dönemi, MÖ 1275, Mısır, Teb.

I.Ramses Türbesi'nde bulunan Geçit Kitabı'nın kopyasından: Kayığıyla yeraltı dünyasından geçen Ra, MÖ 1290.

Heliapolis'in büyük kedisi, güneş tanrısı Ra'nın ezeli düşmanı Apophis'i öldürdüğünü gösteren resim. Inherkau Mezarı, no. 359

Hiyeratik yazıyla gösterilen Ölüler Kitabı Papirüsü. Castello Sforzesco Müzesi, Milan.

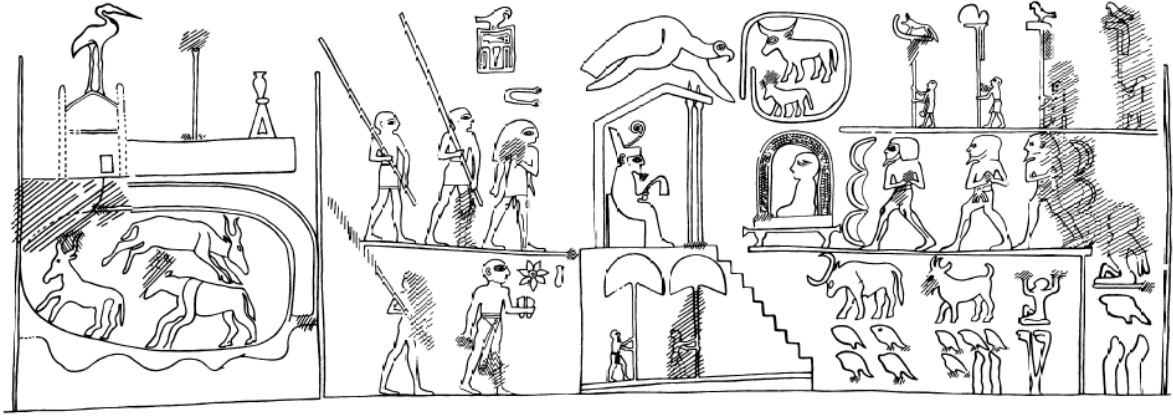
Nefretiri adında genç bir çocuğa aitti bir tabut. Mısır, Yeni Krallık, 19. Hanedan, MÖ 1220. Mısır Sanat Müzesi, Münih, Almanya.

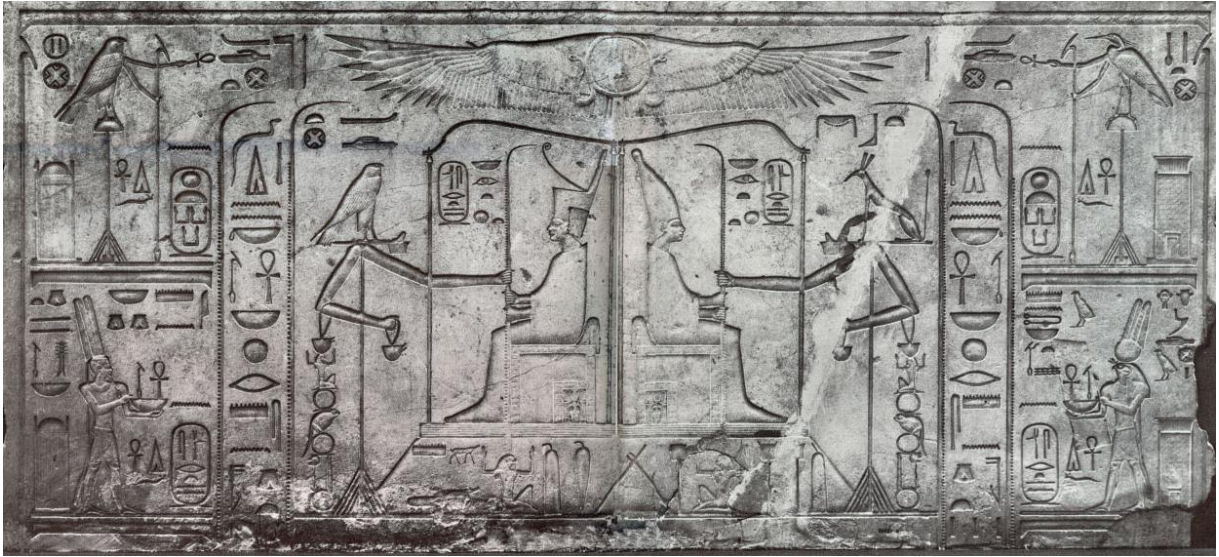
Doğruluk, adalet, hakikat tanrıçası Maat'ın betimlendiği bir lahit.

Sed festivaline dair görseller

III. Senusret'in Sed festivali gösteren bir resim

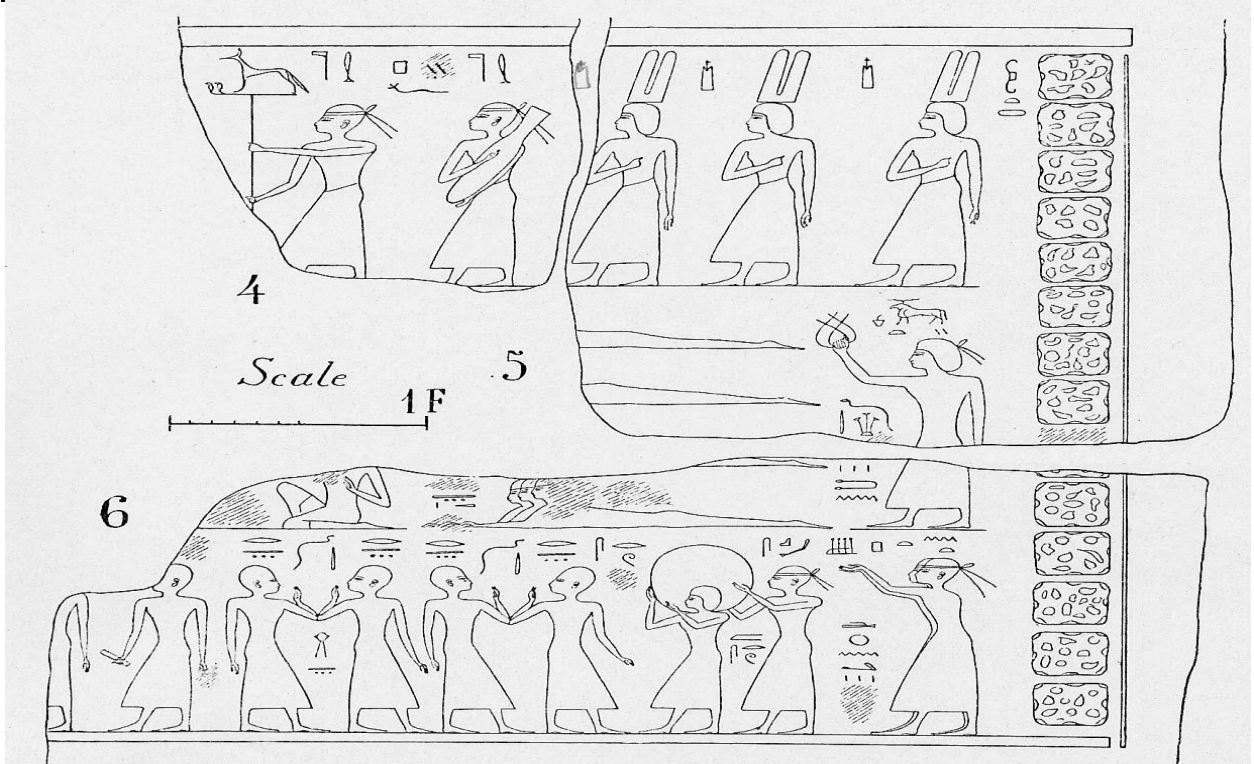
Aşağı resimde Firavunun koşu yaptığı Sed festivali alanı.

III. Senusret'in Sed festivali kořusunu gösteren bir resim.

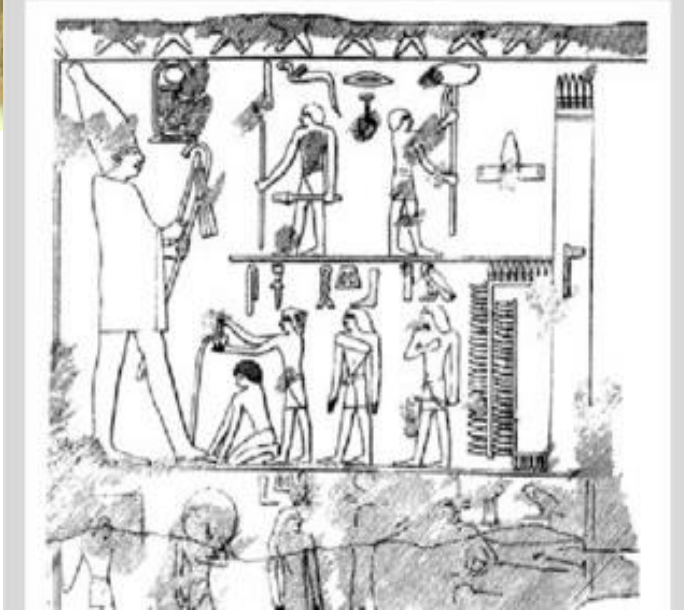

Sed festivaline eşlik eden kadın çalgıcılar figürleri.

**Festival alınana doğru taşınan
Firavunu gösteren bir resim.**

**Yan tarafta, Sed festivali için
Firavuna hizmet eden figürleri
gösteren bir resim.**

**Solda, festival esnasında
firavuna hizmet eden kadınlar.**